

МАКРОЕКОНОМІКА І ОСНОВИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Навчальний посібник

для студентів спеціальностей

«Економіка», «Облік і оподаткування», «Менеджмент»,
«Маркетинг», «Підприємництво та торгівля», «Фінанси,
банківська справа, страхування та фондовий ринок»,
«Міжнародні економічні відносини»,
«Міжнародні відносини, суспільні комунікації
та регіональні студії», «Готельно-ресторанна справа»,
«Туризм і рекреація»

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

МАКРОЕКОНОМІКА І ОСНОВИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Навчальний посібник

для студентів спеціальностей

«Економіка», «Облік і оподаткування», «Менеджмент», «Маркетинг»,
«Підприємництво та торгівля», «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий
ринок», «Міжнародні економічні відносини», «Міжнародні відносини, суспільні
комунікації та регіональні студії», «Готельно-ресторанна справа»,
«Туризм і рекреація»

УДК 330.101.541(075) + 339.9(075)

М16

Рецензенти:

В.Є. Лазаренко, д-р екон. наук, проф., Харківський національний
університет ім. В.Н. Каразіна;

І.О. Дерід, канд. екон. наук, доц., Харківський національний університет
ім. В.Н. Каразіна.

Рекомендовано Вченою радою Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»,
протокол №_8_від 01.11.2024 р.

М16 Макроекономіка і основи глобалізації : навчальний посібник / за
ред. Н. Б. Решетняк, С. О. Климової. – Харків: Видавництво
Іванченка І. С. 2024. – 336 с.

ISBN 978-617-8332-33-4.

Навчальний посібник висвітлює основні теоретичні проблеми функціонування ринкової економіки на макрорівні в поєднанні з впливом процесів глобалізації на соціально-економічний розвиток країн світу. Суттєвою особливістю посібника є поєднання в ньому теоретичного матеріалу та практикуму з кожної теми.

Посібник призначено для студентів бакалаврського рівня освіти для студентів спеціальностей «Економіка», «Облік і оподаткування», «Менеджмент», «Маркетинг», «Підприємництво та торгівля», «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок», «Міжнародні економічні відносини», «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», «Готельно-ресторанна справа», «Туризм і рекреація», а також усіх, хто цікавиться проблемами макроекономічного аналізу та глобалізації.

Іл. 65. Табл. 12. Бібліогр. 130 назв.

УДК 330.101.541(075) + 339.9(075)

ISBN 978-617-8332-33-4

© Колектив авторів.

© НТУ «ХПІ», 2024.

ВСТУП

Навчальний посібник «Макроекономіка і основи глобалізації» присвячений нагальній проблемі національної та світової економіки. Це спроба авторів розглянути основні положення макроекономіки як фундаментальної аналітичної економічної науки на тлі зростання глобалізації світової економіки й політики. Згаданий підхід є важливим для розуміння студентами практичного використання здобутків класичної теоретичної дисципліни, що є чинником набуття певних компетентностей й результатів навчання. Автори посібника орієнтувалися на проміжний рівень викладання, проте окремі теми й питання викладено на поглибленому рівні.

Суттєвою відмінністю навчального посібника є поєднання теоретичного матеріалу кожної теми у вигляді конспекту лекцій та основних питань і завдань для практичних занять та самостійної роботи студентів.

Запропонований навчальний посібник розроблено на основі нормативної програми дисципліни «Макроекономіка» з урахуванням особливостей того, як автори бачать логіку курсу, а також основних положень авторської дисципліни «Глобальна економіка».

Авторський колектив: доц. Решетняк Н.Б. – т. 1, 2; доц. Климова С.О. – т. 6, 15; проф. Архієреєв С.І. – т. 5, 17; доц. Волоснікова Н.М. – т. 3, 8, 16; проф. Шкодін І.В. – т. 4, 13; доц. Дяченко Т.А. – т. 7, 21; доц. Яцина В.В. – т. 9, 19; доц. Мітрофанова А.С. – т. 10, 11; доц. Губанова Н.Н. – т. 12, 18; доц. Максименко Я.А. – т. 14, 20.

РОЗДІЛ I. МАКРОЕКОНОМІКА

ТЕМА 1. МАКРОЕКОНОМІКА ЯК НАУКА

1. Історія виникнення макроекономіки.
2. Макроекономіка як складова частина економічної науки.
3. Предмет і основні цілі макроекономіки.
4. Методологія макроекономічного аналізу.

1. Історія виникнення макроекономіки

Макроекономіка є однією з наймолодших економічних наук. В університетах світу її почали вивчати як окрему дисципліну тільки в другій половині, а в Україні – в 90-ті роки ХХ ст.

Макроекономічні ідеї почали складатися ще за Середньовіччя одночасно з формуванням національних держав. Зокрема, концепції меркантилістів обґрунтовували необхідність формування централізованих національних держав і захисту національного ринку. Вважалося, що держава стає більш багатогою, коли володіє більшою кількістю грошей. А для цього необхідно стимулювати вивезення готової продукції, обмежувати доступ іноземних купців на внутрішній ринок. Представник школи фізіократів Ф. Кене розробив першу макроекономічну схему кругообігу, що відображала рух продуктів між основними секторами національної економіки й класами суспільства. Попередник класичної школи англійський економіст У. Петті вперше у світовій практиці дав оцінку національного доходу Англії, а джерелом економічного багатства нації вважав сферу виробництва.

Класична школа, насамперед в особі А. Сміта, створила теорію, в основі якої лежало розуміння ринкової економіки як системи, здатної до саморегулювання через механізм цін. Головним двигуном економічного розвитку виступає особистий інтерес кожної людини, обумовлений її прагненням до одержання прибутку. Ще один представник цієї школи – Д. Рікардо – сформулював важливу макроекономічну концепцію – теорію порівняльних переваг, що використовується для обґрунтування переваг «відкритої економіки» перед «закритою».

ХХ століття стало в історії економічної думки знаковим етапом **макроекономіки**. Опублікована в 1936 р. головна праця Дж. М. Кейнса «Загальна теорія зайнятості, відсотка й грошей» знаменувала собою революційний переворот у розвитку економічної думки. Автор критикував

класичну школу за тезу про здатність ринкових цін автоматично відновлювати рівновагу в економіці. Це підтвердила й «Велика депресія» 1929–1933 рр., стан економік розвинених країн миру. Дж. Кейнс вважається творцем системи державного регулювання економіки, що розглядалася їм як найважливіший інструмент досягнення рівноваги в економічній системі. Кейнс уперше розділив науку на мікро- і макроекономіку. Він показав, що економіка країни в цілому не може бути адекватно описана в термінах простих ринкових відносин, а фактори, що управляють «великою» економікою, не є просто підсумовуванням факторів, керуючих поведінкою її «малих» частин. Предметом особливої уваги Кейнса була проблема зайнятості, циклічний розвиток економіки.

Зміни, що відбулися в останній третині XX ст., у світовій економіці підтвердили, з одного боку, фундаментальний характер багатьох положень кейнсіанства, а з іншого боку, показали необхідність подальшого розвитку макротеорії. У цих умовах активно розвиваються різні напрямки неокласичної теорії – монетаризм, теорія раціональних очікувань, економіка пропозиції, які обґрунтовували переваги ринкового механізму перед державним регулюванням економіки. Нарешті, активно розвивається теорія суспільного вибору, тобто область застосування економічних методів аналізу до нетрадиційних сфер для економіки (політичні вибори, злочинність, імміграція).

У цілому макроекономіка як наука ще не досягла своєї цілісності. І хоча цілий ряд теоретичних положень розділяють всі макроекономісти, багато питань функціонування національної економіки є предметом гострої полеміки.

2. Макроекономіка як складова частина економічної науки

Економіка стала наукою після того, як її засновники довели, що основним джерелом багатства нації є ефективна форма організації суспільного господарства. Предметом економічних досліджень стали відносини між людьми із приводу виробництва, розподілу й використання благ в умовах обмежених ресурсів. Визначення шляхів підвищення ефективності національної економіки впливає на рішення основної проблеми суспільства: протиріччя між необмеженими матеріальними потребами людей й обмеженими економічними ресурсами.

Якщо мікроекономічний аналіз присвячений вивченню поведінки окремих економічних суб'єктів (споживачів, виробників), виявленню умов і механізмів, що забезпечують сумісність їхніх планів, то макроекономічний

аналіз спрямований на виявлення результатів функціонування національної економіки в цілому. У макроекономіці досліджуються фактори, що визначають національний продукт і національний дохід, рівень безробіття й інфляції, стан державного бюджету й платіжного балансу, темпи економічного зростання.

Незважаючи на відносну самостійність мікроекономіки й макроекономіки, їхні висновки щодо сутності економічних явищ і закономірностей часто доповнюють один одного. В останні роки в економічній теорії велика увага приділяється мікроекономічному обґрунтуванню макроекономічних концепцій.

Для розуміння предмета дослідження макроекономіки важливо розрізнити **національне рахівництво й макроекономіку** у власному сенсі цього слова. У рамках національного рахівництва визначаються значення макроекономічних параметрів з метою одержання інформації про те, як економіка функціонувала і які досягнуті результати. Ця інформація служить для визначення ступеня реалізації намічених цілей, вироблення економічної політики, порівняльного аналізу економічних потенціалів різних країн. На основі таких даних відбувається корегування макроекономічних концепцій і розробка нових.

Власне макроекономіка являє собою моделювання економічних явищ і процесів на основі певних теоретичних концепцій. Мета такого аналізу – визначити закономірності формування макроекономічних понять, зв'язків і показників. Логіку такого аналізу можна представити у вигляді схеми (див. рис. 1.1).

Макроекономічними поняттями й показниками цікавляться широкі верстви населення. Поточні доходи людей безпосередньо залежать від рівня національного доходу й зайнятості. Цінність сімейного майна прямо пов'язана з темпом інфляції. Стан платіжного балансу країни значною мірою визначає ступінь свободи пересування її жителів через державні кордони. Макроекономіка впливає на економічну політику уряду. Від поточних значень макроекономічних індикаторів у вирішальній мері залежать результати виборів в органи влади. Все це визначає практичну значимість розуміння макроекономіки.

Рис. 1.1 – Логіка створення економічних концепцій

3. Предмет і основні цілі макроекономіки

Об'єкт макроекономіки як науки – це національна економіка, тобто сукупність домогосподарств, фірм, держави та її установ в межах певного природного середовища й державної території. Національна економіка має дві сторони, кожна з яких характеризується відповідними показниками. Це матеріально-речовинна або фізична економіка (національні ресурси й виготовлені блага) і монетарна або грошова економіка (гроші й ціни).

В національній економіці діють три основних **економічних суб'єкти**: домогосподарства, фірми й держава. **Домогосподарство** – це економічна одиниця, що складається з одного або більш людей, які володіють ресурсами, забезпечують ними економіку й одержують за них доходи, які використовуються для покупки споживчих благ. Для простоти аналізу вважається, що число домогосподарств у національній економіці збігається з кількістю родин у країні. **Фірма** – це ділова одиниця, що використовує куплені в домогосподарств ресурси для виробництва благ і володіє або управляє одним або декількома підприємствами. **Держава** – сукупність державних інститутів й установ, що виконують важливі економічні функції, які забезпечують реалізацію економічної активності держави з метою стабілізації національної економіки.

Необхідність виробництва величезної кількості товарів і послуг, узгодження інтересів всіх економічних суб'єктів припускає створення відповідних механізмів функціонування національної економіки. Спосіб організації національної економіки називається **економічною системою**. Основними її елементами є: способи рішення основних проблем організації економіки; механізми реалізації власності на виробничі ресурси й зроблені блага; механізми розподілу й перерозподілу створеного національного продукту; механізми взаємозв'язку фізичної й монетарної економіки й т. п.

Прийнято виділяти такі **типи** економічних систем: **неринкові** (засновані на натуральному господарстві); **ринкові** (засновані на товарному господарстві, приватній власності на ресурси й гнучкому ціновому механізмі) і **адміністративно-командні** (державна власність на ресурси, централізоване планування й керування виробництвом в умовах товарного господарства). У свою чергу, для кожної країни характерна своя, **національна модель** економічної системи, тому що країни відрізняються способами політичного керування, рівнем економічного розвитку, соціальними умовами, особливостями менталітету нації й т. п. У країнах, які рухаються від командної до ринкової економічної системи, існує перехідна економіка, у якій особливим образом з'єднуються ознаки й ринкової, і командної економіки. Українська модель економіки формується з початку 90-х років XX ст. і характеризується своїм розумінням ролі держави.

Макроекономіка вивчає сучасне ринкове господарство, тобто соціально орієнтоване ринкове господарство (змішану економічну систему). Модель «макроекономіки» вважається найбільш динамічної й оптимальної, якщо вона сполучає в собі: позитивні результати індустріального розвитку епохи науково-технічної революції; конкуренцію приватних власників ресурсів; розумні традиції; масовеспоживання економічних благ; державне регулювання економічних процесів коригувального характеру.

Предмет макроекономіки – закономірності ефективного функціонування економічної системи в цілому. Макроекономічна теорія може бути позитивна й нормативна. Перша спрямована на обґрунтування висновків, які пояснюють сучасний стан економічного розвитку країни; друга – на вироблення рекомендацій щодо того, як поліпшити існуюче положення в економіці й домогтися її розвитку.

Макроекономіка приділяє особливу увагу **чотирьом сферам**, які можна виділити в національній економіці: виробництву, зайнятості, цінам і зовнішньоекономічним зв'язкам. У сфері виробництва створюються товари й послуги для задоволення різноманітних потреб людей. Всі країни зацікавлені в збільшенні обсягу національного виробництва, що дає

можливість підвищувати рівень життя населення й вирішувати багато складних проблем суспільства. Особливе значення в житті кожної людини займає сфера зайнятості, що нерозривно пов'язана зі сферою виробництва. Макроекономіка досліджує рівень зайнятості, причини безробіття, її вплив на різні макроекономічні параметри. Динаміка цін впливає на поведінку всіх економічних суб'єктів. Тому макроекономіка намагається виявити причини й наслідки зростання цін, простежити взаємозв'язок між інфляцією й безробіттям. Тож макроекономіка досліджує умови досягнення зовнішньоекономічної рівноваги країни.

Всі країни з ринковою економікою мають своєю стратегічною метою досягнення макроекономічної стабільності. З цього погляду всі явища макроекономіки вивчаються з позиції їхньої відповідності певним критеріям – цілям сукупної господарської діяльності. **Макроекономічна мета** – це оцінне судження, прийняте на цей час наукою за норму (ідеал) бажаного стану якого-небудь економічного процесу. Сьогодні в західній і вітчизняній навчальній літературі звичайно називають вісім основних макроекономічних цілей, з яких виділяють чотири найбільш важливих, відповідних виділеним вище чотирьом сфери національної економіки. Розглянемо їх:

1. Економічне зростання означає позитивну динаміку сукупності економічних ресурсів, благ і доходів. Макроекономіка в стані росту здатна вирішувати такі завдання, як нагромадження капіталу, майна, споруджень, запасів і т. п.; підвищення рівня життя громадян; соціальний розвиток і багато інших.

Уважається, що за інших рівних умов є два проблемних стани росту. Перший стан називають нульовим ростом. Це досить складне явище, що може відображати стагнацію господарського розвитку. Разом з тим і за нульового зростання можливі прогресивні зміни (наприклад, позитивна динаміка в ряді прогресивних галузей: електроніці, телекомунікаціях, виробництві побутової техніки, будівництві й інших), які, перекиваючи втрати, стають джерелами для наступного позитивного росту. Другий стан росту характеризується як негативна динаміка макроекономіки (спад або криза). Якщо суспільство має гарну інституціональну опірність до різного роду «господарських хвороб», то спад може активізувати такі «імунні» механізми, як конкуренцію, інвестиційну активність, відновлення виробничого апарата, підвищення якості товарів.

Економічний ріст суперечливий. Так, технологічний ріст може приводити до забруднення навколишнього середовища, росту професійних захворювань, техногенним катастрофам, але одночасно із цим і до

збільшення маси і якості споживчих товарів, підвищення життєвого рівня людей. Тому основна проблема зараз – це пошук стану оптимального сталого економічного зростання, тобто гармонійний розвиток технологічної, природної й соціальної сфер життя суспільства.

2. Оптимальна (повна) зайнятість – це такий рівень зайнятості, коли всі хто бажає й здатний працювати, знаходять роботу. Таким чином, кожна людина має можливість реалізувати свої професійні здатності.

3. Економічна ефективність означає, що економіка країни повинна функціонувати з максимальною віддачою у вигляді сукупності створених благ при досягненні мінімуму народногосподарських витрат (при раціональному використанні обмежених виробничих ресурсів). Макроекономічна ефективність, як правило, розглядається на трьох основних рівнях: технологічному, економічному й соціальному. Досягнення ефективності на кожному з рівнів означає виконання глобального макроекономічного оптимуму (оптимуму В. Парето).

Перший рівень макроекономічної ефективності визначається критерієм повноти (максимуму) використання технологічних можливостей народного господарства. Це означає, що всі ресурси задіяні в народному господарстві й ніхто не може виграти від зміни переміщення ресурсів без погіршення положення іншого. Другий рівень ефективності виражає те, що необхідно домогтися такої структури виробництва національного продукту, що забезпечує оптимум стану потоків доходів і витрат, певне співвідношення виробництва засобів виробництва й предметів споживання. Третій рівень – припускає, що громадяни країни хотіли б повніше реалізувати свої соціальні інтереси за межами безпосереднього виробництва. А це означає, що повинне бути максимізоване співвідношення виробництва предметів споживання й засобів виробництва на користь перших.

4. Стабільний рівень цін. Дана макроекономічна мета означає однакову ефективність цін для всіх економічних суб'єктів. Тобто, ніхто не виграє й не програє в результаті інфляції або дефляції. Таким чином, ціни не спотворюють положення речей в економіці.

5. Економічна свобода як макроціль припускає, що основні суб'єкти макроекономіки в рамках законів цивільного суспільства самі, без обмежень ухвалюють рішення щодо шляхів найбільш доцільної реалізації своїх інтересів. Принцип економічної свободи не допускає насильницького придушення конкуренції форм власності, технологічних і соціальних укладів життя, замкнутість національних господарських систем і подібних нерациональних обмежень.

6. Економічна рівність (справедливий розподіл доходів) як макроціль означає, що нормальний розвиток економіки повинен приводити до формування в суспільстві так званого «середнього класу». Інакше кажучи, у національній економіці неприпустима як крайня вбогість основної маси населення, так і надмірна розкіш вузької групи правлячої еліти. Економічна диференціація багатства й доходів повинна бути, але вона не повинна приводити до драм у національній економічній політиці.

7. Економічна безпека як макроекономічна мета – це забезпеченість в ідеалі всіх громадян економічними благами не нижче так званого прожиткового мінімуму й захист їх від економічних ризиків. Передбачається, що це дозволить реалізувати будь-якому громадянину його основні права й обов'язки на рівні прийнятих соціальних норм (Конституція країни). Для цього держава створює різні фонди: соціального, медичного, трудового, пенсійного страхування, стимулюється система заощаджень населення, створення недержавних страхових фондів.

8. Зовнішньоторговельний баланс як макроціль означає, що в ідеалі кожна держава, вступаючи в міжнародні економічні відносини, повинне жити за своїми можливостями, не наносячи господарського збитку іншим країнам світової економіки. Національна економіка повинна мати стабільний курс національної валюти, розумний баланс міжнародної торгівлі й міжнародних фінансових відносин.

Одночасне досягнення всіх макроекономічних цілей практично неможливо. Тому звичайно виділяються пріоритетні цілі, для досягнення яких і формується відповідна економічна політика. Макроекономіка аналізує **чотири основних види макроекономічної політики**:

1) фінансову;	3) політику доходів (соціальну);
2) монетарну;	4) зовнішньоекономічну.

4. Методологія макроекономічного аналізу

Для вивчення закономірностей функціонування національної економіки економісти використовують різні методи й прийоми, які в сукупності називають методологією макроекономіки.

У першу чергу особливістю макроекономічного аналізу є використання агрегованих величин. **Агрегування** – це об'єднання окремих одиниць в одну, сукупну, що характеризує рух економіки як єдиного цілого.

Агрегуванню піддаються економічні суб'єкти. Макроекономічний погляд на народне господарство розрізняє в ньому лише чотири економічних суб'єкти: сектор домашніх господарств, підприємницький

сектор, державний сектор і зарубіжжя. Так, сектор домашніх господарств включає всі приватні осередки всередині країни, діяльність яких спрямована на задоволення власних потреб. Підприємницький сектор являє собою сукупність всіх фірм, зареєстрованих усередині країни. Під державним сектором маються на увазі всі державні інститути й установи. Закордонний сектор містить у собі економічних суб'єктів, що мають постійне місцезнаходження за межами даної країни, а також іноземні державні інститути.

При макроекономічному дослідженні агрегуванню піддається характер поведінки фізичних й юридичних осіб у господарському житті. До найважливіших макроекономічних функцій відноситься, наприклад, функція споживання домашніх господарств, що описує зміну попиту сектора домашніх господарств як єдиного цілого на споживчі блага, або функція попиту на працю, єдину для всього підприємницького сектора.

Макроекономічне агрегування поширюється й на ринки. Вся безліч ринків окремих благ, що є предметом мікроекономічного аналізу, у макроекономіці агрегується в єдиний ринок благ. Останні можуть бути й засобом виробництва, і предметом споживання. Внаслідок згортання всієї безлічі реальних благ в одне абстрактне зникає мікроекономічне поняття ціни блага як пропорції обміну одного товару на інший. Предметом вивчення стає загальний рівень цін. З ринків факторів виробництва в макроекономіці, як правило, представлений ринок праці, на якому всі види праці агрегуються в один вид, і ринок капіталу. Як макроекономічний інструмент аналізу використовується ще один ринок, що був відсутній в мікроекономіці, – грошовий ринок. На цьому ринку взаємодіють попит та пропозиція національної валюти. Очевидними витратами макроекономічного агрегування є часткова втрата інформації й підвищення рівня абстракції економічних досліджень. У той же час завдяки агрегуванню полегшується виявлення сутності складних народногосподарських процесів.

У макроекономічних дослідженнях широко використовується метод наукової абстракції. Суть цього методу полягає в тому, що досліджуючи певне явище або процес, відокремлюються його випадкові, поверхневі або другорядні прояви, залишаючи лише стійкі й типові. Саме такий підхід дозволяє відкривати закони й теорії макроекономіки.

Спрощення економічної дійсності до доступного для огляду числа найбільш істотних взаємозв'язків лежить в основі макроекономічного моделювання. **Макроекономічні моделі** – формалізовані описи (логічні, графічні або математичні) різних економічних явищ і процесів з метою виявлення функціональних взаємозв'язків між ними.

Модель досліджуваного об'єкта, як правило, містить у собі дві групи елементів: відомі до моменту побудови параметри (екзогенні) і невідомі параметри, які треба визначити з аналізу (рішення) моделі. Побудувати модель функціонування системи – значить відшукати оператор (функцію), що зв'язує невідомі й відомі параметри моделі.

У макроекономічних моделях використовуються два види змінних показників. **Змінні потоку** – характеризують зміну економічних параметрів у часі (наприклад, розмір споживчих витрат за рік, число втративших роботу за квартал). **Змінні запасу** – характеризують стан об'єкта дослідження на певну дату (наприклад, державний борг на кінець року). Між цими видами змінних показників існує певний взаємозв'язок. По-перше, запас являє собою накопичені за певний проміжок часу потоки (державний борг дорівнює сумі дефіцитів державного бюджету). По-друге, потік – це різниця між запасами на початок і кінець періоду.

Залежно від обліку фактору часу розрізняються три види макроекономічних моделей: статичні, порівняльної статистики й динамічні. У статичних моделях значення ендегенних параметрів визначаються на певний момент часу. Якщо модель дозволяє визначити значення ендегенних параметрів у різні моменти часу, не описуючи процес переходу, то це – модель порівняльної статистики. Процес переходу економіки з одного стану в інший досліджується в динамічних моделях, де всі змінні розглядаються як залежні від часу функції.

Так само, як й у мікроекономіці, макроекономічна система, її економічні суб'єкти, всі види агрегованих ринків прагнуть до досягнення рівноваги. Загальна логіка макроекономічного аналізу така: спершу визначаються умови рівноваги на кожному з ринків окремо, а потім виводяться умови одночасного досягнення рівноваги на всіх ринках.

Макроекономіка як наука виконує ряд функцій. **Теоретико-пізнавальна функція** складається з дослідження, відкриття та пояснення закономірностей розвитку національної економіки, явищ і процесів економічного життя суспільства. **Практична функція** полягає в тому, що макроекономіка на основі аналізу виробляє рекомендації для проведення ефективної економічної політики. **Світоглядна, психологічна, виховна функція** означає, що макроекономіка формує ринковий тип економічного мислення, психології й культури людей, сучасний світогляд. **Методологічна функція** макроекономіки означає, що сформульовані нею наукові подання про механізм функціонування національної економіки й категоріально-понятійний апарат використовують інші економічні науки – галузеві й функціональні.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Передумови виникнення макроекономіки як науки.
2. Об'єкт, суб'єкти й предмет макроекономіки.
3. Методологія макроекономічного аналізу.
4. Система функцій макроекономіки.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. Виберіть правильну відповідь

1. Об'єктом макроекономіки є:
а) продуктивні сили; б) національна економіка;
в) виробничі відносини; г) державний сектор економіки.
2. Основними суб'єктами закритої економіки виступають:
а) домогосподарства, ринок, держава;
б) уряд, міністерство, підприємства;
в) підприємства, домогосподарства, фінансові посередники;
г) домогосподарства, підприємства, держава.
3. Макроекономіка вивчає:
а) економічний ріст; б) бюджет родини;
в) активи фірми; г) індивідуальний попит.
4. Макроекономічною теорією не є:
а) маржиналізм; в) теорія раціональних очікувань;
б) кейнсіанство; г) монетаризм.
5. Що з перерахованого не є економічною метою суспільства:
а) стабільний рівень цін; в) прибутковість фірм;
б) економічний ріст; г) повна зайнятість.

Завдання 2. Визначите, яке з положень правильне, а яке помилкове.

Відповідь поясніть

1. Принцип обмеженості благ застосовується тільки до індивіда або родини, але не до рівня національної економіки.
2. Принцип раціональності означає, що при прийнятті рішень людина завжди намагається максимізувати свій грошовий дохід.
3. Модель фірми вивчається макроекономікою.
4. Домогосподарство – це економічний суб'єкт, що використовує

ресурси для виробництва благ і володіє й управляє підприємствами.

5. Позитивна функція макроекономіки спрямована на вивчення фактичного стану економіки.

ТЕМА 2. МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ

1. Система національних рахунків.
2. Суть ВВП і проблеми його підрахунку.
3. Методи підрахунку ВВП.
4. Номінальний і реальний ВВП.

1. Система національних рахунків

У державі постійно виникає необхідність отримання кількісної інформації про стан і динаміку розвитку економіки країни в цілому і в розрізі її секторів і галузей, про виробництво, розподіл, перерозподіл використання суспільного продукту. З цією метою використовується система національних рахунків. **Система національних рахунків (СНР)** є зведенням балансових економічних таблиць, в яких відбиваються витрати всіх суб'єктів економічної діяльності на придбання товарів і послуг і їх доходи від участі в господарській діяльності. Для кожного з макроекономічних суб'єктів і для народного господарства в цілому складається система функціональних рахунків, в яких відбивається участь даного суб'єкта у виробництві благ, створенні, розподілі, перерозподілі і використанні доходу, в зміні майна, кредитуванні й фінансуванні.

Не дивлячись на те, що стандартна система національних рахунків розроблена Статистичною комісією ООН застосовується в світовій практиці з 1953 р. (нова версія розроблена спільно ООН, МВФ, Світовим банком, ОЕСР і Євростатом і прийнята в 1993 р.), в Україні вона почала упроваджуватися з переходом до ринкової економіки і розробляється Державним комітетом статистики. Слід, проте, відзначити, що не всі показники СНР ООН ще використовуються в Україні, оскільки національне рахівництво знаходиться всього лише на стадії становлення. Через формування ринкової економіки в Україні методологія СНР тут дещо відрізняється від прийнятих в міжнародній практиці стандартів.

СНР є узгодженою схемою для збору, опису і характеристики взаємопов'язаних основних потоків статистичної інформації, яка відноситься до виробництва, споживання, накопичення і зовнішньої

торгівлі країни. Вона виконує ряд функцій: забезпечує інформацією, необхідною для розробки, проведення і контролю за ходом реалізації економічної політики держави, для економічного прогнозування, зумовлює наукові дослідження, націлені на краще розуміння закономірностей розвитку національної економіки, її структурних особливостей, можливостей адаптації економіки до умов розвитку, що змінилися, дає можливість порівнювати результати економічного розвитку різних країн. СНР дає можливість встановити роль фінансово-кредитного механізму в розподілі і перерозподілі національного доходу, формуванні кінцевих доходів, вплив податкової політики на доходи, роль зовнішньоекономічної діяльності тощо. Система національного рахівництва є міжнародним стандартом оцінки основних економічних показників країни, який використовується для оцінки рівня життя населення не тільки усередині країни, але й для порівняння його з рівнем життя в інших країнах.

СНР заснована на бухгалтерському принципі подвійного запису і відображає в агрегованому вигляді рух товарів, послуг і доходів між основними секторами економіки.

Національне рахівництво є початковим пунктом макроекономічного аналізу, оскільки саме тут формуються і визначаються на основі даних статистичної звітності кількісні значення таких найважливіших макроекономічних показників як валовий внутрішній продукт, валовий національний продукт, чистий внутрішній продукт, національний дохід, особистий дохід, дохід у розпорядженні, національне багатство та ін.

2. Суть ВВП і проблеми його підрахунку

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – це сукупна ринкова вартість кінцевих товарів і послуг, створених на території країни за певний період (зазвичай за рік). Що це означає?

Насамперед це сукупна ринкова вартість. Це означає, по-перше, що ВВП показує результативність функціонування всієї економіки, багатьох галузей і величезної кількості підприємств, які разом складають народне господарство, тобто є агрегованим показником. По-друге, це є вартісний показник. Адже в країні виготовляється величезна кількість різноманітних товарів і послуг, порівняти які й відобразити у вигляді агрегованого показника можна тільки за допомогою грошової оцінки.

Далі слід враховувати, що всі товари і послуги діляться на кінцеві та проміжні, адже вони створюються працею величезної кількості людей, зайнятих в різних галузях, і проходять ряд стадій обробки. На кожній

подальшій стадії виробництва вартість товару збільшується, оскільки до витрат, здійснених на попередніх стадіях, додаються витрати даної. Ті товари, які виготовляються для подальшого використання в процесі виробництва, для переробки або перепродажу, називаються **проміжними**. **Кінцеві** ж товари, у вартість яких вже включені ціни проміжних товарів, призначені для кінцевого споживання. Саме вартість кінцевих товарів і включається у вартість ВВП, що дозволяє позбавитися від повторного рахунку, штучного завищення його вартості, адже окремі частини готового товару можуть купуватися і продаватися кілька разів.

Потрібно також враховувати, що в будь-якій сучасній економіці частина чинників виробництва, а значить і доходів на них належать іноземним інвесторам. Тому при визначенні ВВП ми беремо до уваги результати діяльності як національних, так і іноземних економічних суб'єктів на території певної країни. Національні інвестиції також можуть працювати за кордоном. Результатом діяльності національного капіталу є **валовий національний продукт (ВНП)**, тобто ринкова вартість кінцевих товарів і послуг, створених протягом року національним капіталом, що функціонує як на території нашої країни, так і поза її межами. ВВП і ВНП пов'язані між собою наступним співвідношенням: $\text{ВВП} = \text{ВНП} - \text{СФД}$, СФД – сальдо факторних доходів, що поступають з-за кордону, і факторних доходів, отриманих зарубіжними інвесторами в даній країні. В цілому різниця між ВВП і ВНП незначна і складає $\pm 1\%$ ВВП. Відповідно до рекомендацій статистичної служби ООН в більшості країн як основний показник вимірювання суспільного продукту використовується ВВП. У США і Японії використовується показник ВНП. У США крім ВНП і ВВП Економічна Рада при президентові розраховує **потенційний ВНП**, що показує виробничі можливості країни при повному використанні трудових ресурсів (природному рівні безробіття).

ВВП відображає підсумковий результат функціонування економіки країни і є об'єктом макроекономічного регулювання. Вперше підрахунок ВВП використано державними органами США в 1932 році. Родоначальником досліджень в даному напрямі є відомий американський економіст, лауреат Нобелівської премії 1971 року Саймон Кузнець (1901–1985), що народився і здобув середню освіту в Харкові, розпочав здобуття вищої освіти у Харківському університеті, а потім закінчив в 1924 р. Колумбійський університет в США.

Але з ВВП не все так просто. Частина кінцевих товарів і послуг не приймає товарної форми (наприклад, державні послуги суддів, правоохоронних органів), інші підрахувати практично неможливо

(наприклад, роботу на себе, продукти і послуги, які виробляються і споживаються усередині домашніх господарств). З іншого боку, частина грошових виплат зовні дуже схожа на доходи, але, по суті, такими не є, бо не змінює обсяг валового виробництва, а значить, і до складу ВВП не включається. Тому при підрахунку ВВП не враховуються:

1) робота на себе, домашні послуги (тобто натуральне господарство, оскільки не приймає товарної форми);

2) непродуктивні операції:

а) фінансові операції:

– державні трансфертні платежі – бюджетні кошти для фінансування обов'язкових виплат населенню: пенсій, допомоги, стипендій, компенсацій, інших соціальних виплат, передбачених законодавством;

– приватні трансфертні платежі – кошти приватних осіб, фондів, організацій (подарунки, різні пожертвування, спонсорська допомога). Ті, хто отримує як державні, так і приватні трансфертні платежі нічого замість них не віддають, обсяг суспільного виробництва не змінюють;

– доходи від купівлі-продажу цінних паперів (акцій, облігацій, сертифікатів і так далі);

б) перепродаж товарів і послуг (не змінюючи поточного виробництва, веде до повторного рахунку).

Окрім цього існує ще ряд проблем, пов'язаних з вимірюванням ВВП:

- за загальною величиною ВВП неможливо судити про рівень розвитку країни. Чим більше чисельність населення, тим, за інших рівних умов, нижче рівень розвитку країни. Загальновідомий приклад про те, що ВВП Індії приблизно на 70 % більше ВВП Швейцарії, але по рівню життя населення Індія відстає від Швейцарії більш ніж в 60 разів. Звичайно, можна підрахувати ВВП на душу населення, але тут виникає наступна проблема;

- у ВВП (навіть підрахованому на душу населення) не відображається характер його розподілу в суспільстві. Середній показник також не дає реальної картини рівня життя населення;

- у ВВП не відбиваються вигоди, пов'язані зі збільшенням вільного часу. Адже рівень життя буде вищий там, де кращі умови праці відпочинку;

- не відображає вартість ВВП і поліпшення якості товарів і послуг;

- неможливо також відобразити і користь створених товарів для суспільства;

- не відбиваються у ВВП і втрати, що наносяться навколишньому середовищу діями людини;

- неможливо врахувати результати функціонування тіньової економіки.

3. Методи підрахунку ВВП

Не дивлячись на зазначені труднощі і проблеми, згідно загальним методологічним положенням системи національних рахунків обсяг ВВП може бути розрахований трьома методами:

- 1) методом доданої вартості;
- 2) методом потоку витрат;
- 3) методом потоку доходів.

Як наголошувалося раніше, блага діляться на проміжні і кінцеві. При підрахунку ВВП враховується вартість кінцевих товарів і послуг, яку можна отримати, склавши додані вартості кожної галузі або кожного суб'єкта, які беруть участь в його створенні. **Додана вартість** – це різниця між вартістю виготовлених товарів і послуг та вартістю сировини й матеріалів, придбаних у постачальників, тобто різниця між вартістю створеного блага і вартістю проміжного блага. Таким чином, у додану вартість включаються витрати тільки даного суб'єкта, даної галузі на створення і реалізацію товару, а також прибуток цих суб'єктів.

За методом потоку **витрат** ВВП (Y) складається з:

- особистих споживчих витрат (C) – витрат домогосподарств на придбання товарів поточного споживання, тривалого користування і оплату послуг;
- валових внутрішніх приватних інвестицій (I) – витрат бізнесу на будівництво, придбання машин і устаткування, приріст виробничих запасів. Слід зазначити, що до валових інвестицій відносяться і витрати домогосподарств на нове будівництво. Валові інвестиції включають чисті інвестиції (приріст капітальної вартості) і амортизацію (вартість спожитих засобів виробництва);
- державних закупівель товарів і послуг (G) – витрат держави, пов'язаних з безпосереднім виробництвом товарів і послуг;
- чистого експорту (X_n) – різниці між експортом і імпортом.

Отже, ВВП за витратами представляє суму витрат всіх економічних суб'єктів на придбання (споживання) кінцевих товарів і послуг, тобто:
 $Y(GDP) = C + I + G + X_n$.

За методом потоку **доходів** ВВП (Y) включає:

- компенсацію працюючим (w) – грошова винагорода за працю найманих робітників, а також додаткові виплати на соціальне забезпечення, соціальне страхування, медичне обслуговування і т. п.;

- рентні платежі (R) – доходи, що отримують власники землі, природних ресурсів, будівель, споруд;
- відсоток (i) – доходи власників грошового капіталу;
- прибуток (P_z) – доходи некорпоративного підприємницького сектора і валовий прибуток корпорацій, що складається з:
 - податку на прибуток корпорацій, тобто частини прибутку, яку отримує держава;
 - дивідендів – частини прибутку, яка виплачується акціонерам у вигляді доходу на акції;
 - нерозподіленого прибутку корпорацій, що направляється на збільшення реальних активів фірм і є власністю корпорацій;
- амортизаційні відрахування (A) – кошти, які використовуються для заміни зношених протягом року машин, устаткування, будівель;
- непрямі податки на бізнес (T_n) – податки на товари і послуги, які встановлюються у вигляді надбавки до ціни виробника: податок на додану вартість, акцизи, митні збори, ліцензійні платежі, що надходять до державного бюджету.

Слід враховувати, що амортизаційні відрахування і непрямі податки на бізнес – це кошти, не пов'язані з виплатою доходів.

Таким чином, ВВП за доходами представляє суму доходів всіх суб'єктів економічної діяльності, порядок його розподілу в суспільстві

$$Y(GDP) = w + R + s + P_z + A + T_n.$$

Оскільки витрати одних економічних суб'єктів є одночасно доходами інших, то валовий внутрішній продукт, розрахований за методом потоку витрат, дорівнює валовому внутрішньому продукту, розрахованому методом потоку доходів:

$$C + I + G + X_n = w + R + s + P_z + A + T_n.$$

ВВП служить основою для розрахунку інших показників, що характеризують процес його перерозподілу, здійснюваний в основному через податкову систему. Найважливішими серед них є чистий внутрішній продукт, національний дохід, особистий дохід, дохід у розпорядженні.

Чистий внутрішній продукт (ЧВП) – це валовий внутрішній продукт за вирахуванням амортизаційних відрахувань:

$$\text{ЧВП} = \text{ВВП} - A.$$

Національний дохід (НД) – це сума факторних доходів, зароблених всіма верствами суспільства в поточному році в результаті використання наявних економічних ресурсів:

$$\text{НД} = \text{ЧВП} - \text{непрямі податки на бізнес} = w + R + i + P_z.$$

Особистий дохід (ОД) – це отриманий дохід, а не зароблений, як національний дохід. Щоб отримати величину особистого доходу необхідно з національного доходу відняти ті доходи, які не доходять до домашніх господарств (податки на прибуток корпорацій, нерозподілений прибуток корпорацій, відрахування до пенсійного фонду і на соціальне страхування). З іншого боку, особистий дохід включає трансферти, які за своєю суттю не є заробленим доходом:

$$\begin{aligned} \text{ОД} = \text{НД} - & \text{податки на прибуток корпорацій} - \\ & \text{нерозподілений прибуток корпорацій} - \text{відрахування на соціальне} \\ & \text{страхування} + \text{трансфертні платежі.} \end{aligned}$$

Дохід (РД) у розпорядженні, включає ту частину особистого доходу, яка знаходиться у розпорядженні населення і витрачається ним на придбання споживчих благ і заощадження:

$$\begin{aligned} \text{РД} = \text{ОД} - & \text{податки на особисті доходи} \\ & (\text{прибутковий податок, податок на прибуток в некорпоративному секторі,} \\ & \text{податок на майно, податок на спадок}). \end{aligned}$$

4. Номінальний і реальний ВВП

Всі макроекономічні показники безпосередньо обчислюються в поточних цінах, тобто цінах того періоду, у момент якого здійснюється облік або аналіз. А це означає, що рівень і динаміка, наприклад ВВП, залежить не тільки від зміни обсягів національного виробництва, але і від зміни цін, в яких ці обсяги вимірюються. Тому розрізняють номінальний і реальний валовий внутрішній продукт. **Номінальний ВВП** – це поточний обсяг виготовлених за рік товарів і послуг, виражений в поточних цінах. **Реальний ВВП** – поточний обсяг виробництва, підрахований в зіставних цінах базисного періоду. Саме показник реального ВВП використовується при аналізі динаміки розвитку економіки або для порівняння рівня розвитку економіки в різних країнах, оскільки вимірює вартість кінцевих товарів і послуг, вироблених в країні за рік в постійних, фіксованих цінах і є, тому, точнішим показником функціонування економіки.

Таким чином, реальний ВВП розраховується за допомогою коригування номінального ВВП на індекс цін:

$$\text{Реальний ВВП} = \frac{\text{Номінальний ВВП}}{\text{Індекс цін}}.$$

Індекс цін – показник, що характеризує темп зростання ринкових цін поточного року в порівнянні з базисним. Якщо ціни на товари і послуги знижуються, а значить величина індексу цін менше одиниці, то відбувається коригування номінального ВВП у бік збільшення. Даний процес називається **інфлюванням**. Якщо ж ціни на товари і послуги зростають, а, отже, величина індексу цін більше одиниці, то відбувається **дефлювання**, тобто коригування номінального ВВП у бік його зниження.

Аналізуючи зміну темпів інфляції, динаміку вартості життя використовуються різні індекси цін.

Індекс споживчих цін, або індекс Ласпейреса, наприклад, показує зміну середнього рівня цін так званої «споживчого кошика», склад якого фіксується на рівні базисного року. Тому його ще називають індексом цін з базисними вагами:

$$P_L = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^t \cdot Q_i^0}{\sum_{i=1}^n P_i^0 \cdot Q_i^0},$$

де P_i^0 і P_i^t – ціни i -того блага, відповідно, в базисному (0) і

поточному (t) періоді;

Q_i^0 – кількість i -того блага в базисному періоді. Даний показник, проте, не враховує зміни в структурі споживання в поточному періоді, можливість заміни дорожчих благ дешевшими в умовах зростання цін, що, у свою чергу, завищує зростання вартості життя.

Інший показник – дефлятор ВВП або індекс Пааше використовує як ваги набір благ поточного періоду:

$$P_p = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^t \cdot Q_i^t}{\sum_{i=1}^n P_i^0 \cdot Q_i^t},$$

– де Q_i^t – кількість i -того блага в поточному періоді. Якщо розглядати всі товари і послуги, що включаються у ВВП, і, відповідно, їх ціни, то дійсно отримаємо дефлятор ВВП, що відображає взаємозв'язок номінального і реального ВВП:

$$\text{Дефлятор ВВП} = \frac{\text{Номінальний ВВП}}{\text{Реальний ВВП}}.$$

На відміну від попереднього показника – індексу Ласпейреса – індекс Пааше декілька занижує зростання вартості життя, оскільки не враховує зміну цін на блага, які були присутні в «споживчому кошику» в базисному році, але відсутні в поточному.

Видатний американський економіст і статистик Ірвінг Фішер запропонував усунути недоліки цих індексів, визначаючи середнє геометричне між базисними і поточними індексами:

$$P_F = \sqrt{P_L \cdot P_P}$$

ВВП є умовою процвітання будь-якого суспільства, тому воно зацікавлене в його постійному збільшенні. Це збільшення можна виміряти за допомогою двох взаємопов'язаних показників: зростання за певний період часу реального ВВП або зростання ВВП на душу населення.

Показник ВВП – зручний інструмент порівняння рівнів економічного розвитку країн і добробуту їх населення. Чим вище ВВП на душу населення для кожної країни, тим вище якість життя її громадян. Проте, не слід забувати про ті труднощі підрахунку ВВП, про які йшла мова раніше. ВВП – достатньо надійний, але не універсальний критерій економічного добробуту країни.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Проблеми підрахунку ВВП та доданої вартості.
2. Підрахунок ВВП методом доходів і витрат.
3. Номінальний і реальний ВВП.
4. Дефлятор ВВП і індекс цін.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. Виберіть правильну відповідь

1. Валовий внутрішній продукт – це сума вартостей:
 - а) всіх реалізованих товарів і послуг на території даної країни за рік;
 - б) всіх товарів і послуг, створених національним капіталом за рік;
 - в) кінцевих товарів і послуг, створених на території даної країни за рік;
 - г) всіх товарів і послуг, створених на території даної країни за рік.
2. Номінальний ВВП вимірюється у:

- а) базисних незмінних цінах; б) світових цінах;
- в) цінах попереднього періоду; г) ринкових поточних цінах.

3. Для визначення розміру національного доходу необхідно зменшити величину ВВП на суму:

- а) амортизаційних відрахувань; б) непрямих податків;
- в) амортизаційних відрахувань і непрямих податків;
- г) амортизаційних відрахувань, непрямих податків і податків на прибутки корпорацій.

4. Трансфертні платежі – це:

- а) виплати урядом окремим домогосподарствам;
- б) виплати домогосподарствам, не обумовлені наданням з їх боку яких-небудь товарів або ресурсів;
- в) витрати держави, що включаються до складу ВВП;
- г) витрати домогосподарств на транспортні послуги.

5. Яка сума буде включена у ВВП, якщо відбулися наступні події:
бісквітна фабрика купила комп'ютери в бухгалтерію на суму 120 грн.;
сім'я купила новий імпортований автомобіль за 16000 грн.; українська компанія придбала контрольний пакет акцій компанії «Прогрес» за 835000 грн.

- а) на 12000 грн.; в) на 847000 грн.;
- б) на 28000 грн.; г) на 863000 грн.

Завдання 2. Визначите, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть

1. Реальний ВВП – це вартість кінцевих товарів і послуг, створених за рік національним капіталом.

2. Реальний ВВП – це вартість товарів і послуг, виготовлених на території країни, виміряна в поточних цінах.

3. Амортизація включається при підрахунку ВВП і за витратами і за доходами.

4. Величина чистого експорту завжди позитивне число.

5. Якщо ціни валового випуску продукції за звітний період вирости на 25 %, а номінальний ВВП складає 325 млрд грош. од., то реальний ВВП становить 260 млрд грош. од.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі

Задача 1. Результати діяльності підприємств показані в таблиці:

Підприємства	Виручка
Підприємство з роздрібного продажу одягу	300
Вівчарне підприємство	50
Підприємство по пошиттю шерстяного одягу	200
Підприємство по переробці шерсті	90
Підприємство з оптового продажу одягу	280

Визначте додану вартість, створену кожним підприємством.

Задача 2. Визначте, що з приведеного нижче враховується при підрахунку ВВП?

1. Плата приватного підприємства за оренду приміщення.
2. Робота сантехніка, який відремонтував водопровідні крани у власній квартирі.
3. Заробітна плата вчителя економіки.
4. Покупка компанією «Світоч» пакету акцій компанії «Золотий колос».
5. Плата за квиток в тролейбусі.

Задача 3. Використовуючи приведені нижче в таблиці дані, визначте обсяг валового внутрішнього продукту:

- а) методом потоку доходів; б) методом потоку витрат.

Підрахуйте також наступні показники:

- 1) чистий внутрішній продукт;
- 2) особистий дохід;
- 3) національний дохід;
- 4) дохід у розпорядженні.

1. Експорт	132	10. Трансфертні платежі	1028
2. Дивіденди	170	11. Відсотки на капітал	291
3. Амортизація	534	12. Доходи індивідуальних власників	398
4. Заробітна плата	3420	13. Споживчі витрати	3883
5. Державні закупівлі товарів і послуг	1013	14. Імпорт	189
6. Рента	43	15. Відрахування на соціальне страхування	533
7. Непрямі податки	461	16. Нерозподілений прибуток корпорацій	122
8. Чисті приватні інвестиції	254	17. Податки на особисті доходи	626
9. Податки на доходи корпорацій	188		

Задача 4. Підрахуйте величину реального валового внутрішнього продукту, якщо відомо, що номінальний валовий внутрішній продукт відповідного періоду складав 756 млрд грош. од., а ціни на товари і послуги протягом року виросли на 24 %.

ТЕМА 3. ТОВАРНИЙ РИНОК

1. Модель економічного кругообігу.
2. Сукупний попит.
3. Сукупна пропозиція.
4. Взаємодія сукупного попиту і сукупної пропозиції. Макроекономічна рівновага.

1. Модель економічного кругообігу

Основними суб'єктами економічних відносин є величезна кількість фірм і домашніх господарств, державні інститути і представники іноземних компаній. Кожен з них прагне досягти своїх цілей, задовольнити свої потреби, запроваджуючи в життя свої плани і рішення. Проте, як відомо, броунівського руху в економіці не існує. Між всіма економічними суб'єктами, яких в результаті використання макроекономічного агрегування називають відповідними секторами, існує взаємодія і взаємозв'язок, що позначається на функціонуванні всієї національної економіки. Щоб зрозуміти характер і напрями дії окремих секторів економіки для з'ясування закономірностей розвитку всього національного господарства, необхідно охарактеризувати модель кругообігу продуктів і доходів.

В умовах чистого ринку модель кругообігу показує взаємодію фірмі домашніх господарств опосередковану рухом двох зустрічних потоків: ресурсів і товарів, направлених проти годинникової стрілки, і грошей, які рухаються за годинниковою стрілкою. У даній моделі не враховується вплив держави і іноземного сектора, що дає можливість акцентувати увагу тільки на взаємозв'язку між двома основними суб'єктами ринкових відносин в закритій економіці.

Сектор домашніх господарств включає величезну кількість приватних суб'єктів, які прагнуть задовольнити свої власні потреби. Домогосподарства є основними постачальниками економічних ресурсів, необхідних для виробничої діяльності підприємницького сектора. Отримуючи різні види доходів, домогосподарства купують готову продукцію на них, а також частину грошей – зберігають або накопичують.

Підприємницьким сектором є сукупність фірм або підприємств, які купують необхідні обсяги виробничих ресурсів, створюють готову продукцію і реалізують її з метою отримання прибутку. Даний сектор також має можливість зберігати частину свого майна.

Для характеристики «скарбнички суспільства», в якій акумулюються

заощадження домогосподарств, амортизаційні відрахування, нерозподілений прибуток корпорацій, економісти використовують чисто уявну категорію – сектор майна.

Оскільки і домогосподарства, і підприємницький сектор прагнуть не тільки зберегти, але і примножити своє майно, добробут, то зростає при цьому роль фінансових посередників, що допомагають реалізувати вирішення економічних суб'єктів.

У найзагальнішому вигляді взаємозв'язок між сектором домогосподарств і підприємницьким сектором може бути представлений наступною схемою (див. рис. 3.1), в якій можна виділити наступні потоки:

- постачання домогосподарствами на ринокресурсів різноманітних чинників виробництва (праця, земля, капітал);
- придбання фірмами необхідних чинників виробництва;
- оплата придбаних фірмами ресурсів – витрати виробництва;
- отримання домогосподарствами різних доходів від продажучинників виробництва;
- постачання підприємницькимсектором виготовленоїпродукції на ринок товарів і послуг;
- придбання домогосподарствами товарів і послуг;
- споживчі витрати домогосподарств;
- виручка підприємницького сектора;
- заощадження домогосподарств;
- заощадження підприємницького сектора;
- накопичувані засоби фірм і домогосподарств;
- інвестиції в підприємницький сектор;
- накопичення домогосподарств.

Обмін чинників виробництва, майна і виготовлених товарів і послуг на відповідних ринках між економічними суб'єктами забезпечує постійне відновлення процесу кругообігу продуктів і доходів. Цей обмін опосередковується грошима.

Якщо розглядати змішану відкриту економіку, то до руху товарно-грошових потоків вносяться корективи за рахунок втручання держави і дій іноземного сектора. Державний сектор займається виробництвом суспільних благ, впливає на інші сектори економіки через податки, виплати дотацій і субвенцій підприємницькому сектору, трансфертних платежів домогосподарствам. Дія іноземного сектора на національну економіку здійснюється через обмін товарами, послугами, капіталом, валютами.

Фундаментальним поняттям економічного кругообігу є бюджет, що відображає всі доходи і витрати економічного суб'єкта. Зміну бюджету кожного з економічних суб'єктів можна представити в табл. 3.1.

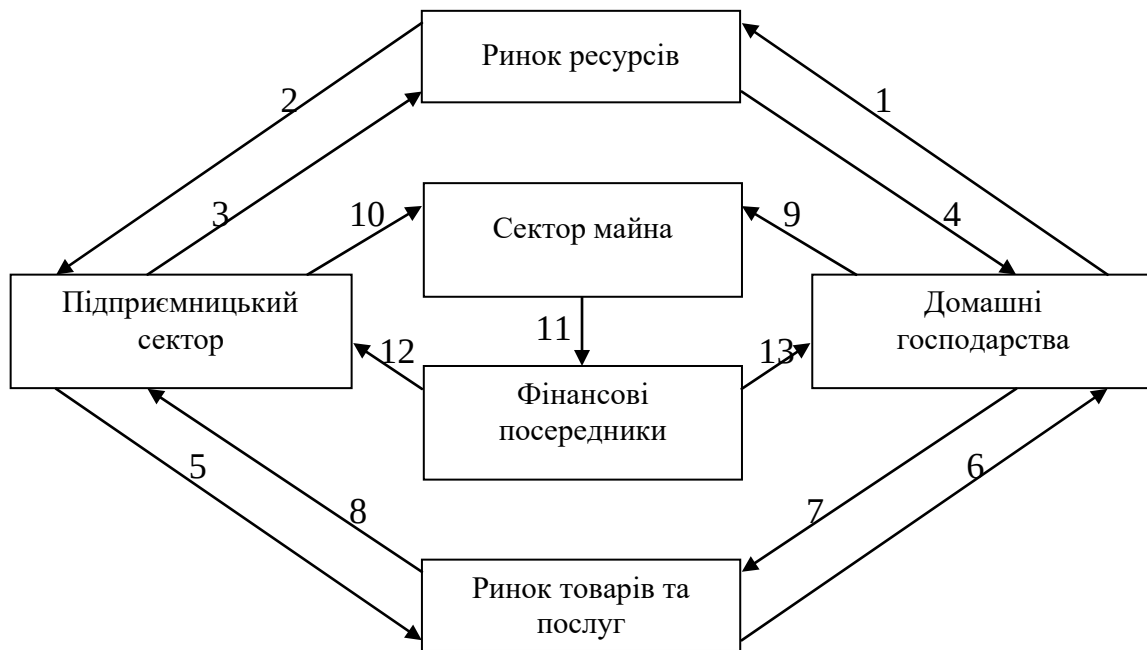

Рис. 3.1 – Кругообіг продуктів і доходів в закритій національній економіці в умовах чистого ринку

Таблиця 3.1 – Табличне подання кругообігу в змішаній відкритій економіці

Від \ До	Сектору домашніх господарств	Підприємницького сектору	Державного сектору	Іноземного сектору	Сектору майна
Сектора домогосподарств	–	Оплата благ	Прямі податки	Перекази частини доходу	Заощадження
Підприємницького сектору	Оплата чинників виробництва	–	Прямі і непрямі податки	Оплата імпорту	Амортизація, нерозподілений прибуток
Державного сектору	Трансфертні платежі	Оплата благ, субвенції, дотації	–	Економічна допомога	Надлишок бюджету
Іноземного сектору	Перекази	Оплата експорту	Економічна допомога	–	Дефіцит торгового балансу
Сектору майна	Споживання частини майна	Валові інвестиції	Дефіцит державного бюджету	Надлишок торгового балансу	–

Саме на моделі народногосподарського кругообігу, в якій процес функціонування національної економіки представлений у вигляді зустрічних матеріальних і грошових потоків між макроекономічними

суб'єктами в ході відтворення благ і послуг, ґрунтується національне рахівництво. Крім того, оскільки в даній моделі показується, що всі економічні суб'єкти виступають і продавцями, і покупцями, то вона може бути використана при аналізі сукупного попиту і сукупної пропозиції. Адже сукупність відносин між економічними суб'єктами з приводу купівлі-продажу створеного в країні суспільного продукту є **ринком товарів і послуг**, складовими компонентами якого і є сукупний попит і сукупна пропозиція.

2. Сукупний попит

Макроекономіка, як відомо, користується агрегованими показниками. На відміну від індивідуального попиту **сукупний попит** є сумою всіх витрат макроекономічних суб'єктів на придбання кінцевих товарів і послуг, створених в національній економіці.

Як відомо, існує два зустрічні потоки в моделінародногосподарського кругообігу: матеріальний і грошовий. Тому і в структурі сукупного попиту можна виділити натурально-речову і вартісну форми сукупного попиту.

Натурально-речова форма сукупного попиту відображає суспільну потребу всіх макроекономічних суб'єктів в товарах і послугах. Тому в структурі сукупного попиту виділяють товари і послуги невиробничого споживання, які задовольняють особисті і інші невиробничі потреби, а також сукупність всіх інвестиційних товарів і виробничих послуг.

З погляду вартісної форми сукупний попит відображає зв'язок між обсягом сукупного випуску суспільного продукту, який бажають і можуть придбати всі сектори економіки, і загальним рівнем цін. Іншими словами, **сукупний попит** – це попит домогосподарств, фірм, держави, іноземного сектора на загальний обсяг створених в національній економіці кінцевих товарів і послуг, який може бути пред'явлений при кожному рівні цін.

Найбільшу частину сукупного попиту (причому таку, що змінюється укр. повільно) складають витрати домогосподарств на придбання споживчих товарів і послуг, які інакше називаються споживчими витратами або просто споживанням і позначаються як **C**.

Динамічнішим компонентом сукупного попиту, зміни якого викликають коливання ділової активності, є інвестиційні витрати, тобто попит підприємців на інвестиційні блага для відновлення зношеного і збільшення реального капіталу, а також попит домогосподарств на житлове будівництво, що позначаються як **I**.

Третім елементом сукупного попиту є попит з боку державного сектора – державні закупівлі товарів і послуг. Необхідно пам'ятати, що віх склад не включаються трансфертні платежі населенню, а також субсидії і субвенції підприємницькому сектору. Оскільки дані витрати пов'язані з процесом перерозподілу грошових коштів, а не з витратами на створення валового випуску продукції. Даний компонент позначають, як відомо, – G .

Ще однією складовою частиною сукупного попиту є попит з боку іноземного сектора, точніше – чистий експорт – X_n – різниця між попитом іноземних агентів на вітчизняну продукцію і попитом вітчизняних економічних суб'єктів на іноземні товари і послуги, тобто експорт мінус імпорт.

Таким чином, сукупний попит в цілому може бути представлений як сума вище названих елементів витрат, що є нічим іншим як вартістю валового національного продукту, розрахованого методом витрат. Це означає, що сукупний попит AD дорівнює Y :

$$AD = Y = C + I + G + X_n.$$

З визначення сукупного попиту видно, що існує певна залежність між обсягом створеного валового випуску благ і загальним рівнем цін. Ця залежність відображає дію **закону сукупного попиту**. Суть цього закону в тому, що споживачі (всі сектори економіки) за інших рівних умов придбають тим більший обсяг національного продукту, чим нижче загальний рівень цін, і навпаки. Тобто між реальним обсягом валового внутрішнього продукту і рівнем цін існує зворотна залежність, яку можна відобразити графічно у вигляді кривої сукупного попиту AD (див. рис. 3.2).

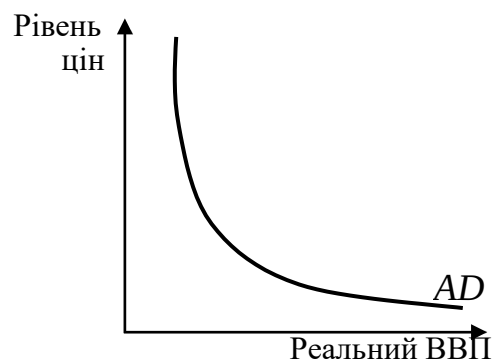

Рис. 3.2 – Крива сукупного попиту

Дана крива сукупного попиту AD показує кількість кінцевих товарів і послуг, яку споживачі готові придбати при кожному можливому рівні цін.

Причому необхідно врахувати, що дана модель сукупного попиту справедлива за умови незмінної кількості грошей і спирається на рівняння кількісної теорії грошей – формулу Фішера:

$$M \cdot V = P \cdot Q.$$

Виходячи з даного рівняння: $Q = AD = \frac{M \cdot V}{P}$. Отже, AD знаходиться в прямій залежності від грошової маси і швидкості обігу грошей і в зворотній залежності від рівня цін. Якщо пропозиція грошей ($M \cdot V$) незмінна, то обсяг національного виробництва (Q) повинен скорочуватися у міру зростання рівня цін (P). Тому крива сукупного попиту має вид спадаючої кривої.

Негативний нахил кривої AD пояснюється також дією трьох ефектів.

1. Ефект процентної ставки, тобто ціни за користування грошима. Річ у тому, що зростання рівня цін збільшує попит на гроші, оскільки для здійснення операцій їх потрібно все більше. Це, у свою чергу, приводить до підвищення плати за використання позикових грошей – процентної ставки. Тому домогосподарства відкладають покупки, а підприємці скорочують інвестиції. В результаті при вищому рівні цін сукупний попит на товари і послуги зменшується.

2. Ефект багатства або ефект касових залишків: зростання цін знижує реальну купівельну спроможність накопичених фінансових коштів з фіксованою вартістю (облігації, депозити в банках, термінові рахунки), що робить їх власників відносно бідніше і примушує скорочувати витрати.

3. Ефект імпортних закупівель: зростання цін усередині країни приводить до зменшення величини експорту і збільшення імпорту, що спричиняє за собою зниження обсягу сукупного попиту.

Вказані вище чинники називаються ціновими і означають зміну величини сукупного попиту, тобто рух уздовж незмінної кривої AD .

Проте, окрім цінових чинників на обсяг попиту на товари і послуги здійснюють вплив і нецінові, дія яких приводить до зміни грошової маси і швидкості обігу грошей, що графічно відбивається в зсуві кривої AD праворуч, якщо сукупний попит збільшується, і ліворуч, якщо він зменшується (див. рис. 3.3). В основному це все чинники, що впливають на складові елементи AD . До них відносяться:

1) зміни в споживчих витратах, які у свою чергу залежать від:

– динаміки добробуту споживачів. Коливання вартості майна приведуть

до зміни рішень про покупки товарів і послуг. Так, наприклад, різке збільшення курсу цінних паперів, якими володіють домогосподарства, викличе збільшення споживчих витрат, а це в свою чергу приведе до зростання сукупного попиту;

- динаміки заборгованості споживачів. Адже щоб погасити збільшені борги, необхідно зменшити поточне споживання, а, отже, скоротити AD ;

- динаміки податків на доходи споживачів, адже чим вищі ставки прибуткового податку, тим менше чистий дохід, а значить споживчі витрати і AD в цілому;

- очікувань споживачів, особливо в умовах дуже високого рівня інфляції;

2) зміни в інвестиційних витратах, на які здійснюють вплив:

- динаміка процентної ставки, не пов'язана зі зміною цін (наприклад, внаслідок зміни грошової маси). Зростання процентної ставки приводить до подорожчання кредитів, а це при незмінному рівні цін і неможливості збільшити прибуток за рахунок зростання цін неминуче приведе до скорочення AD ;

- очікувані прибутки від інвестицій. Якщо отримання прибутку проблематичне, то інвестиційні витрати зменшуються, скорочуючи і AD ;

- наявність надмірних виробничих потужностей є чинником уповільнення вкладення інвестицій;

- розвиток технологій. Поява нових технологій примушує підприємців збільшувати інвестиційні витрати;

- динаміка податків на доходи підприємців і здійснення податкових пільг відносно інвестицій. Збільшення ставки оподаткування зменшують прибуток фірм, знижуючи стимули до здійснення інвестицій, введення податкових пільг на інвестиції навпаки збільшують AD ;

3) зміни в обсягах державних закупівель також безпосередню впливають на положення кривої сукупного попиту;

4) зміни чистого експорту внаслідок:

- коливань цін на товари та послуги на ринках інших країн;

- динаміки національного доходу в зарубіжних країнах;

- коливань валютних курсів;

5) зміни пропозиції грошей. Збільшення грошової маси в країні в короткостроковому періоді призводить до зниження процентної ставки, поліпшення умов кредитування, а, отже, до збільшення інвестування і зростання AD .

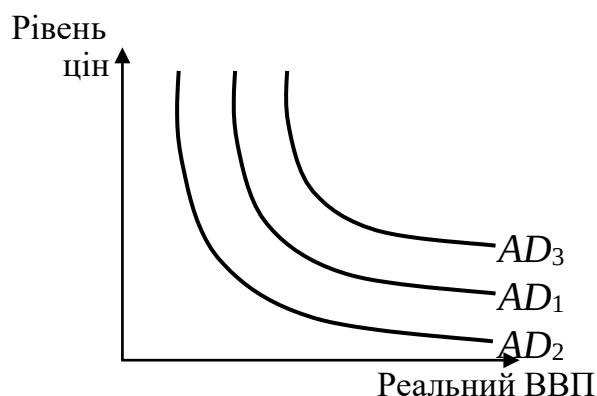

Рис. 3.3 – Зміни в сукупному попиті (переміщення від AD_1 до AD_2 означає зменшення, а зрушення до AD_3 – збільшення сукупного попиту)

Таким чином, існує величезна кількість чинників, що впливають на той обсяг реального валового внутрішнього продукту, який макроекономічні суб'єкти бажають і можуть придбати при даному рівні цін.

3. Сукупна пропозиція

Другою складовою ринку товарів та послуг виступає сукупна пропозиція. **Сукупна пропозиція** – це наявний реальний обсяг виробництва, який фірми бажають і можуть запропонувати на ринку в певний період часу при кожному можливому рівні цін. Часто це поняття використовують як синонім ВВП (ВНП), розрахованому методом доходів. З визначення видно, що існує залежність між обсягом національного виробництва і рівнем цін. Причому вищі ціни створюють стимули для виробництва все більшої кількості благ і постачання їх на ринок і навпаки. Отже, між даними величинами існує пряма залежність. Цю залежність називають **законом сукупної пропозиції**.

Що стосується природи і форми кривої сукупної пропозиції, то у представників різних економічних шкіл і течій із цього приводу існують розбіжності.

Незаперечним є той факт, що вплив зміни цін на обсяг національного продукту залежить від тривалості аналізованого періоду: короткострокового або довгострокового. Основним критерієм виділення короткострокового і довгострокового періодів є гнучкість цін. У макроекономічному довгостроковому періоді всі ціни, як на товари, такі на ресурси є гнучкими, вільно встановлюваними, змінними в одній і тій же пропорції, що відсутнє в короткостроковому періоді. Оскільки фірми чекають пропорційної зміни цін на товари і ресурси, вони позбавляються

стимулів до збільшення обсягів виробництва при зростанні рівня цін, оскільки припускають, що їх витрати виростуть втій же пропорції, що і ціни. До того ж довгострокова крива сукупної пропозиції залежить від наявних економічних ресурсів. Тому крива сукупної пропозиції **AS** в довгостроковому періоді має вид вертикальної прямої, представленої на рис. 3.4. Реальний обсяг випуску (Y^*), що визначає положення даної лінії, – це потенційний обсяг національного виробництва (максимально можливий випуск ВВП за умови повної зайнятості).

Що стосується короткострокового періоду, то економісти- класики відстоюють точку зору, відповідно до якої крива сукупної пропозиції також має вид вертикальної лінії. Адже класики виходили з того, що завдяки певним силам, властивим ринковій економіці, яка функціонує в умовах досконалої конкуренції, повна зайнятість стає нормою. Ніяких обмежень вільного переміщення ресурсів не існує, всі ринки є конкурентними, ціни економічних ресурсів – гнучкі.

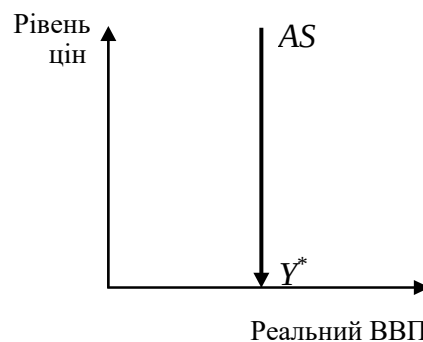

Рис. 3.4 – Довгострокова крива сукупної пропозиції

Прихильники ж кейнсіанської теорії доводять, що економіка не завжди функціонує в умовах повної зайнятості, а ціни ресурсів не є гнучкими. А оскільки не всі ресурси використовуються, то в економіці не відчувається гострий дефіцит ресурсів, і збільшення обсягів національного виробництва може бути досягнуте без підвищення цін на ресурси. А значить і крива сукупної пропозиції є горизонтальною лінією.

Сучасна економічна наука зробила спробу синтезу класичних і кейнсіанських поглядів на криву сукупної пропозиції. Аналізуючи стан економіки, сучасні автори представляють гіпотетичну криву сукупної пропозиції як лінію, що складається з трьох певних сегментів або відрізків, представлену на рис. 3.5.

Дана форма кривої сукупної пропозиції відбиває зміну витрат на одиницю продукції при зміні обсягу національного виробництва.

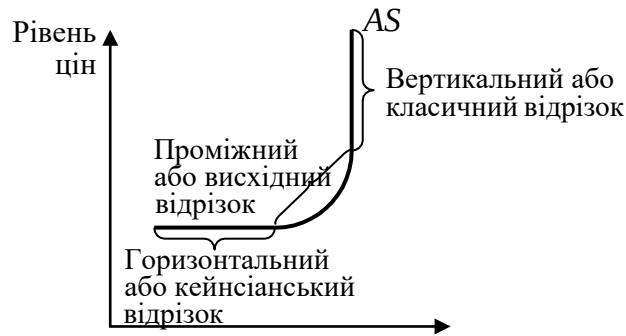

Рис. 3.5 – Сучасний погляд на криву сукупної пропозиції

Горизонтальний (кейнсіанський) відрізок. Даний відрізок називають іменем англійського економіста Джона Мейнарда Кейнса, який проаналізував функціонування економіки США в період Великої депресії. І, дійсно, даний відрізок свідчить про те, що економіка знаходиться в стані глибокого спаду і значна частина ресурсів використовується не повністю. Тому можна задіяти додаткові ресурси у виробництво, не чинячи при цьому тиску на рівень цін.

Проміжний (висхідний) відрізок. У міру вичерпання найважливіших економічних ресурсів витрати на їх залучення зростатимуть, а це означає, що збільшення реального обсягу виробництва супроводжується зростанням рівня цін.

Вертикальний (класичний) відрізок свідчить, що економіка досягла повної зайнятості. Окремі фірми можуть спробувати збільшити масштаби свого виробництва, заплативши вищу ціну ніж інші конкуренти за ресурси, що залучають. Проте при повній зайнятості цих ресурсів, а значить, і збільшення обсягів виробництва позбудуться інші фірми. Тому будь-яке підвищення цін не приведе до збільшення реального обсягу національного виробництва.

Таким чином, різні сегменти або відрізки кривої AS дають можливість проаналізувати умови функціонування і стан економічної системи. У реальному житті крива сукупної пропозиції має вигляд висхідної кривої, що підтверджують три концепції: теорія невірних уявлень, теорія жорсткої заробітної плати і теорія жорстких цін. Суть цих теорій коротко полягає в наступному.

1. Теорія невірних уявлень: несподіване підвищення рівня цін примушує деяких виробників вважати, що відносні ціни на їх продукцію ростуть, і ухвалювати рішення про нарощування виробництва.

2. Теорія жорсткої заробітної плати: несподіване підвищення рівня цін

призводить до зниження реальної заробітної плати, що примушує фірми наймати додаткових робітників і випускати додаткову кількість продукції.

3. Теорія жорстких цін: при несподіваному підвищенні рівня цін деякі фірми продовжують якийсь час зберігати колишні ціни на свою продукцію, що приводить до збільшення обсягів продажів і змушує нарощувати виробництво.

Як і у випадку з сукупним попитом існують цінові і нецінові чинники, що впливають на сукупну пропозицію. Зміну рівня цін означає рух уздовж незмінної кривої AS . Нецінові ж чинники сукупної пропозиції змінюють положення кривої AS , зсуваючи її праворуч, що означає збільшення сукупної пропозиції, і ліворуч, указуючи на зменшення сукупної пропозиції (див. рис. 3.6).

Переміщення від AS_0 до AS_1 означає зменшення сукупної пропозиції, а зсув до AS_2 свідчить про збільшення сукупної пропозиції.

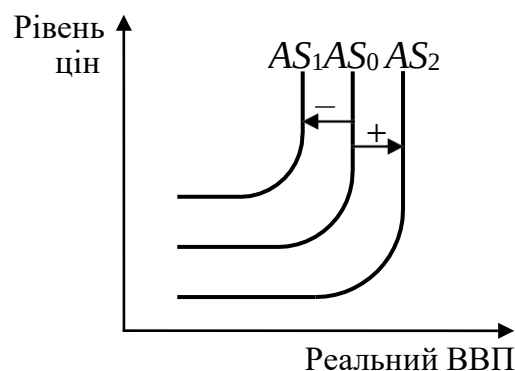

Рис. 3.6 – Зміна сукупної пропозиції під впливом нецінових чинників

До нецінових чинників сукупної пропозиції відносяться:

1) зміни цін на ресурси: зниження цін на ресурси призводить до зниження середніх загальних витрат і тим самим до збільшення сукупної пропозиції. Вплив на ціни на ресурси, які використовуються в процесі виробництва, у свою чергу здійснюють:

- наявність внутрішніх ресурсів;
- ціни на імпортовані ресурси;
- панування на ринку (характеристика ринкової структури, можливість диктувати ціни на ресурси в умовах недосконалої конкуренції);

2) зміни в продуктивності: збільшення продуктивності означає, що при даному обсязі ресурсів або витрат можна отримати більший реальний обсяг національного виробництва за кожного рівня цін, зниження продуктивності приводить до збільшення середніх витрат і зсуву кривої сукупної пропозиції вліво;

3) зміни правових норм, а саме зміна податків і субсидій і характеру державного регулювання. Наприклад, субсидії або субвенції підприємницькому сектору зменшують витрати виробництва і збільшують сукупну пропозицію;

4) очікування зміни рівня цін: очікування підвищення рівня цін приводить до зсуву короткострокової кривої сукупної пропозиції вліво.

4. Взаємодія сукупного попиту і сукупної пропозиції. Макроекономічна рівновага

Охарактеризувавши сукупний попит і сукупну пропозицію, ми отримали основні інструменти для аналізу короткострокових коливань економіки. Розглядаючи одночасно і сукупний попит і сукупну пропозицію, можна визначити механізм формування рівноважного обсягу національного виробництва і рівноважного рівня цін. Встановлення рівноважного рівня цін і рівноважного обсягу національного виробництва або досягнення **макроекономічної рівноваги** означає такий стан економіки, при якому сукупні витрати рівні сукупним доходам, або величина сукупного попиту дорівнює величині сукупної пропозиції. Графічно рівноважний стан національної економіки характеризується точкою перетину кривих **AD** і **AS** (див. рис. 3.7). Необхідно також відзначити, що точка перетину кривих **AD** і **AS** свідчить не тільки про сталий рівноважний рівень цін, рівноважний обсяг національного виробництва, але також і про рівень безробіття (незайнятості економічно активного населення). Про рівень цін свідчить координата точки рівноваги по вертикальній осі «Рівень цін», про величину рівноважного обсягу виробництва і тісно пов'язаного з ним рівня безробіття – координата по горизонтальній осі «Реальний ВВП». Природно, що чим більше величина реального ВВП, тим нижче рівень безробіття, а, отже, вище рівень зайнятості в країні.

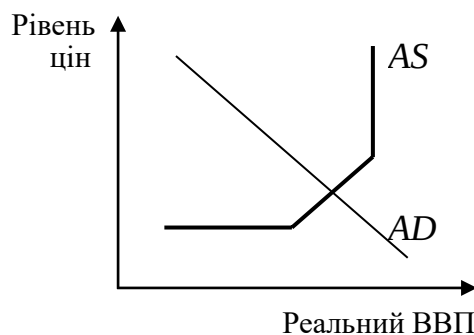

Рис. 3.7 – Макроекономічна рівновага

Механізм формування рівноважного обсягу виробництва залежатиме від того, на якому з відрізків сукупної пропозиції відбудеться перетин з

кривою сукупного попиту. На рис. 3.8 зображено три можливі ситуації макроекономічної рівноваги. Точка E_1 відображає ситуацію макроекономічної рівноваги при високому рівні безробіття, невеликому (в порівнянні з потенційними можливостями) обсязі національного виробництва. Точка E_2 характеризує макроекономічну рівновагу в умовах неповної зайнятості, наявності «вільних» ресурсів, але вже при зміні рівня цін. Точка E_3 дає можливість говорити про макrorівновагу в умовах повної зайнятості.

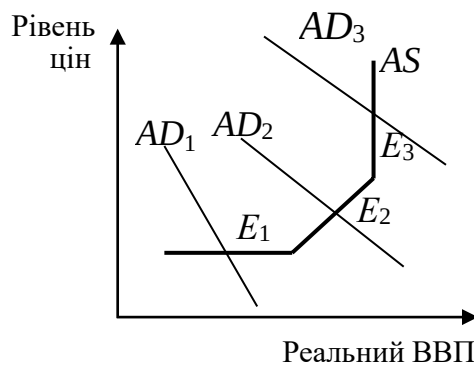

Рис. 3.8 – Модель «сукупний попит і сукупна пропозиція»

В кейнсіанській теорії макроекономічної рівноваги домінуючу роль у формуванні рівноважного обсягу національного виробництва грає сукупний попит. У класичній економічній теорії верховенство належить сукупній пропозиції, чинникам що його обумовлює, і, перш за все обсягам наявних ресурсів, а сукупний попит впливає лише на рівень цін. Сучасні теоретики вважають, що в короткостроковому періоді на формування рівноважного обсягу національного виробництва здійснюють вплив, як сукупний попит, так і сукупна пропозиція. Це підтверджує висхідна короткострокова крива сукупної пропозиції.

Зміну сукупного попиту, а, отже, і зміну макроекономічної рівноваги також слід розглядати в трьох випадках.

1. Зростання сукупного попиту на горизонтальному або кейнсіанському відрізку сукупної пропозиції (зсув від AD_1 до AD_2 на рис. 3.9.) приведе до збільшення обсягу реального ВВП, зростання зайнятості без якої-небудь зміни цін. Тобто в умовах економічного спаду або депресії, коли в економіці спостерігаються значне безробіття і не завантажені виробничі потужності, виробники можуть отримати ресурси по стабільних цінах, не здійснюючи вплив на рівень цін.

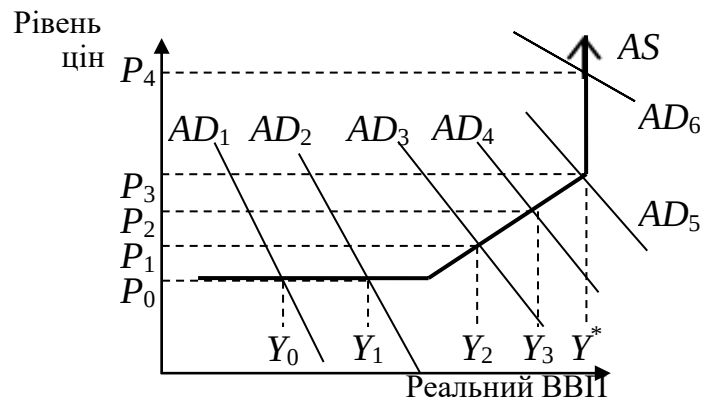

Рис. 3.9 – Модель зміни макроекономічної рівноваги: зрушення сукупного попиту

2. Збільшення сукупного попиту на проміжному або висхідному відрізку кривої сукупної пропозиції (зрушення від AD_3 до AD_4) збільшує рівноважний реальний обсяг виробництва, рівень зайнятості і рівноважний рівень цін.

3. Збільшення сукупного попиту на вертикальному або класичному відрізку кривої сукупної пропозиції (зсув від AD_5 до AD_6) приведе до зростання рівня цін, а реальний обсяг виробництва залишиться незмінним при повній зайнятості.

Зменшення ж сукупного попиту супроводжується деякою складністю. Якщо початкова макроекономічна рівновага знаходилася на горизонтальному або кейнсіанському відрізку, то зменшення сукупного попиту означатиме зсув кривої AD вліво, що приведе до зменшення рівноважного обсягу національного виробництва, збільшення безробіття при незмінному рівні цін. А ось скорочення сукупного попиту на проміжному і класичному відрізках супроводжується дією так званого ефекту храповика (храповик – механізм, що дозволяє крутити колесо вперед, але не назад). Складність полягає в тому, що ціни на товари і ресурси стають «нерішучими», негнучкими і не проявляють тенденції до зниження (див. рис. 3.10). В результаті збережеться вищий рівень цін, а реальний ВВП знизиться. Тому в графіці сукупної пропозиції спостерігатиметься асиметрія, що полягає в тому, що, коли сукупний попит росте, кейнсіанський відрізок відхиляється вгору легко і швидко, але коли сукупний попит зменшується, вниз відхиляється поволі або зовсім не відхиляється.

Зниження сукупного попиту від AD_1 до AD_2 приводить до «завмирання» рівноважної ціни на колишньому рівні P_1 і зменшенню рівноважного обсягу національного виробництва до Y_3 .

Зміна сукупної пропозиції також позначається на параметрах макроекономічної рівноваги (див. рис. 3.11).

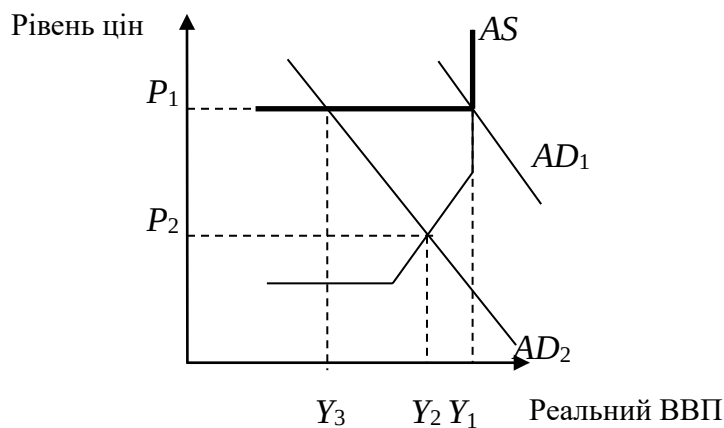

Рисунок 3.10 – Ефект храповика

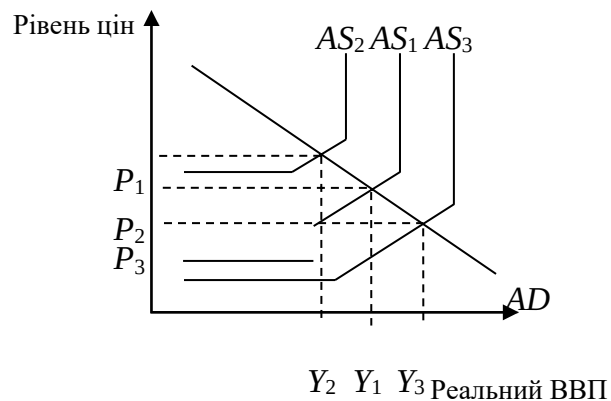

Рис. 3.11 – Модель зміни макроекономічної рівноваги: зрушення сукупної пропозиції

Переміщення кривої сукупної пропозиції при незмінній кривій сукупного попиту праворуч (з положення AS_1 в положення AS_3) свідчить про економічне зростання, збільшення обсягів національного виробництва, зниження рівня безробіття і зменшення рівня цін. Зрушення кривої сукупної пропозиції вліво (з положення AS_1 в положення AS_2) означає зростання витрат виробництва на одиницю продукції, зростання цін, зменшення рівноважного обсягу реального ВВП і збільшення безробіття.

Модель «сукупний попит – сукупна пропозиція» є базовою моделлю макроекономічної рівноваги. У реальній економіці між сукупним попитом і сукупною пропозицією постійно існують розбіжності. Досягнення ж ринкової рівноваги може супроводжуватися як економічними, так і соціальними втратами. Для зменшення втрат необхідне державне регулювання економіки на макроекономічному рівні.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Модель економічного кругообігу.
2. Суть сукупного попиту і чинники, що впливають на нього.
3. Сукупна пропозиція. Цінові і нецінові чинники сукупної пропозиції.
4. Макроекономічна рівновага і її зміна.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. Виберіть правильну відповідь

1. Якщо крива сукупного попиту перетинає криву сукупної пропозиції на проміжному відрізку, то за інших рівних умов збільшення державних трансфертних виплат приведе до:

- а) росту цін, зростанню безробіття, зростанню реального ВВП;
- б) росту цін, зниженню зайнятості і зниженню реального ВВП;
- в) росту цін при незмінному рівні зайнятості і зменшенні рівня безробіття;
- г) ости цін, зростанню зайнятості і зростанню реального ВВП.

2. До скорочення сукупного попиту за інших рівних умов приведе:

- а) збільшення споживчих витрат;
- б) зростання експорту;
- в) зростання імпорту;
- г) збільшення інвестиційних витрат.

3. Одночасне збільшення рівноважного обсягу реального ВВП і рівня цін в моделі $AD-AS$ може бути викликане:

- а) зменшенням сукупного попиту і сукупної пропозиції;
- б) збільшенням сукупного попиту і сукупної пропозиції;
- в) зменшенням сукупного попиту і збільшенням сукупної пропозиції;
- г) збільшенням сукупного попиту і зменшенням сукупної пропозиції.

4. До нецінових чинників сукупної пропозиції відноситься:

- а) зміни в добробуті споживачів;
- б) зміни в інвестиційних витратах;
- в) зміни правових норм;
- г) зміни валютного курсу.

Завдання 2. Визначите, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть

1. Поліпшення добробуту домогосподарств сприятиме зростанню рівноважного реального ВВП.

2. Виплата дивідендів в моделі економічного кругообігу відбивається в русі грошей від державного сектора до сектора домогосподарств.

3. Збільшення процентної ставки, викликане зміною рівня цін,

приводить до зрушення кривої сукупного попиту вліво.

4. Ефект храповика полягає в тому, що збільшення сукупного попиту підвищує рівень цін, але при зменшенні його протягом короткого періоду часу не можна чекати падіння цін.

5. Якщо крива AD перетинає криву AS на класичному відрізку, то оптимістичні прогнози на отримання прибутків на вкладений капітал приведе до зростання рівноважного реального обсягу виробництва.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі

Задача 1. Визначте зміни в сукупному попиті і покажіть їх графічно, якщо:

- а) домогосподарства починають купувати більше продовольчих товарів;
- б) уряд скорочує військові витрати на 35 %;
- в) збільшуються приватні заощадження;
- г) збільшується грошова маса в обігу;
- д) рівень цін на товари і послуги підвищується на 20 %.

Задача 2. Графічно покажіть зміни в сукупній пропозиції, якщо:

- а) країни ОПЕК знижують виробництво сирої нафти на 25 %;
- б) повінь знищила третину урожаю зернових;
- в) під Харковом відкрито родовище природного газу;
- г) рівень цін на випуск продукції знижується на 10 %;
- д) профспілки активізують свою діяльність, росте рівень заробітної плати.

Задача 3. Визначте рівноважний обсяг національного виробництва, якщо відомо, що функція споживання $C = 90 + 0,4Y$, функція інвестування $I = 70 + 0,2Y$, державні витрати – 76 млрд грош. од., експорт – 45 млрд грош. од., імпорт – 55 млрд грош. од.

ТЕМА 4. ГРОШОВИЙ РИНОК

1. Сутність грошового ринку.
2. Попит та пропозиція грошей.
3. Механізм грошового ринку.

1. Сутність грошового ринку

Грошовий ринок не є ринком в традиційному розумінні. Не зважаючи

на те, що об'єктом купівлі-продажу виступають гроші, проте тут не «купують» і не «продають» гроші як товар за гроші-еквівалент. Йдеться про співвідношення попиту і пропозиції грошей, яке виникає внаслідок взаємодії центрального банку країни з комерційними банками, а також взаємодії комерційних банків та інших фінансово-кредитних інститутів. **Ринок грошей** – це фінансовий ринок, на якому продаються і купуються короткострокові боргові інструменти, строк погашення яких менший ніж один рік.

Ціною грошей є процента ставка. **Процентна ставка** – плата за право користуватися грошима або вартість послуги, пов'язаної з грошовим запозиченням, яка встановлюється в процентах до суми запозичених грошей. Рівень процентної ставки визначається в розрахунку на річний термін використання грошей (наприклад, 20% річних). Добуток процентної ставки і суми грошей, які надаються у позику, для позикодавця є доходом у вигляді процента, а для позичальника – ціною у вигляді процентних платежів. Застосовуються різні види процентних ставок – облікова ставка, процентні ставки за депозитами, за кредитами, процентні ставки за облігаціями тощо.

Виділяють також реальну та номінальну процентні ставки.

Реальна процентна ставка – це ставка процента, що формується ринком за припущення, що ціни на товари та послуги не зміняться протягом терміну використання позики. Вона визначає реальну кількість грошей, яку може отримати позикодавець, або кількість товарів і послуг, яку він може купити за цю кількість грошей. На рівень реальної процентної ставки впливають адміністративні витрати позикодавців, строк позики, кредитні ризики, оподаткування доходу позикодавця, попит і пропозиція на ринку позичкових грошей тощо.

Номінальна процентна ставка – це ставка процента, що формується ринком з урахуванням реальної процентної ставки та інфляції, тобто зростання цін на товари та послуги, яке відбувається протягом терміну використання позики. Така процентна ставка визначає номінальну кількість грошей, яку може отримати позикодавець за надання позики. При укладанні договору, позикодавець та позичальник не знають, якими будуть фактичні темпи інфляції протягом терміну позики, тому вони можуть враховувати лише очікуваний рівень інфляції. Зв'язок між номінальною і реальною процентними ставками та очікуваною інфляцією можна виразити таким рівнянням:

$$1 + i = (1 + r) \cdot (1 + \pi^e),$$

де i – номінальна процентна ставка;

r – реальна процентна ставка;

π^e – очікуваний темп інфляції.

Ліва частина рівняння визначає номінальну кількість грошей, яку має повернути позичальник по закінченні терміну використання позики (одиниця – це сума позики, а процентна ставка – коефіцієнт до суми позики). Права частина рівняння показує, як номінальна кількість грошей, що підлягає поверненню, залежить від реальної процентної ставки та очікуваного темпу інфляції.

Для визначення номінальної процентної ставки також використовують рівняння Фішера, яке показує, що номінальна процентна ставка може змінюватися в разі зміни реальної процентної ставки та очікуваної інфляції.

$$i = r + \pi^e.$$

Згідно з рівнянням Фішера зростання очікуваного темпу інфляції на один процентний пункт збільшує номінальну процентну ставку також на один процентний пункт. Такий зв'язок між номінальною процентною ставкою і темпом інфляції називають **ефектом Фішера**. З даного рівняння випливає, що реальна процентна ставка – це різниця між номінальною процентною ставкою та очікуваним темпом інфляції. Отже, реальна процентна ставка це важливий чинник економічної кон'юнктури, оскільки визначає мотивацію до отримання або надання позики. Номінальна процентна ставка лише регулює розрахунки між позикодавцем і позичальником.

Для з'ясування сутності грошового ринку слід також сформулювати уявлення про грошову масу та швидкість обігу грошей. **Грошова маса** це сукупність усіх грошових коштів, які перебувають у народному господарстві в готівковій і безготівковій формах і виконують функції засобу обігу, платежу і заощадження. Для кількісного та якісного виміру грошової маси використовується показник рівня **ліквідності активів**. Під ліквідністю активів розуміють можливість їхнього перетворення в грошову форму без суттєвої втрати номінальної вартості і в короткий строк. Чим більшими будуть витрати обміну фінансового активу на гроші, тим нижчим є рівень ліквідності даного активу. Залежно від ступеня ліквідності, фінансові активи групуються у грошові агрегати.

Грошовий агрегат – це сукупність грошових засобів у певній формі, поєднаних особливими якісними ознаками (ступенем ліквідності, швидкістю обігу, функціональною роллю в економіці) в окремий елемент

грошової маси.

Залежно від ступеня ліквідності різних форм грошей виділяють такі показники грошової маси (M_0 , M_1 , M_2 , M_3 , L).

M_0 – готівка поза банком. M_1 включає M_0 та гроші поза банками, кошти на розрахункових і поточних рахунках. Агрегат M_2 включає M_1 та строкові депозити, кошти на рахунках капітальних вкладень підприємств та організацій, кошти Держстраху, валютні заощадження. Агрегат M_2 іноді називають «гроші в активах» або «майже гроші». Агрегат M_3 – це M_2 та внески у спеціалізованих установах і великострокові депозити. L – це M_3 та заощаджувальні облігації, короткострокові зобов'язання Державної скарбниці та інші аналогічні кредитні інструменти.

Склад і структура грошової маси визначається рівнем розвитку і характером грошового ринку в кожній країні, а також особливостями монетарної політики, яку проводить Центральний банк країни. У розвинених країнах на готівку припадає лише 5–10 % грошової маси, а в Україні поза банками обертається близько 50 % готівки.

У кожній країні існує своя методика створення грошових агрегатів. Так, Франції розраховують і використовують два агрегати, в Німеччині і Швейцарії – три, США – чотири, Англії – п'ять, Україні – чотири (M_0 , M_1 , M_2 , M_3).

Зміни обсягу грошової маси можуть бути результатом як збільшення кількості грошей в обігу, так і прискорення їхнього обігу. Швидкість обігу грошей — це кількість оборотів за рік, що в середньому здійснює одна грошова одиниця загальної грошової маси на придбання товарів і послуг.

Важливим аналітичним показником ринку грошей є відношення M_2 до обсягу ВВП, тобто **рівень монетизації ВВП (коефіцієнт Маршалла)**. Цей показник є оберненим щодо швидкості обігу M_2 і разом з нею характеризує загальний стан економіки країни.

2. Попит та пропозиція грошей

У механізмі функціонування грошового ринку основними елементами є попит, пропозиція і ціна грошей.

Попит на гроші – це така кількість ліквідних активів, якими бажають володіти економічні суб'єкти в кожний даний момент часу. Попит на гроші в національній економіці охоплює попит на гроші для операцій та попит на гроші з боку активів.

Попит на гроші для операцій пов'язується з обслуговуванням грошима операцій купівлі-продажу товарів, послуг і факторів виробництва.

Для здійснення цих операцій економічні одиниці використовують готівку та безготівкові вклади.

Кількість грошей, що потрібна для здійснення операцій у національній економіці, відображає кількісне рівняння обігу (**рівняння Фішера**):

$$MV = PY,$$

де M – кількість грошей в обігу;

V – швидкість обігу грошей;

P – рівень цін;

Y – обсяг національного продукту в реальному вираженні.

Використовується й інша форма цього рівняння, так зване **кембриджське рівняння**:

$$M = kPY,$$

де $k = 1/V$ – коефіцієнт, який показує кількість грошей, якими економічні суб'єкти хочуть володіти на кожную одиницю доходу з урахуванням швидкості їх обігу. Цей коефіцієнт показує частку номінальних грошових залишків (M) у доході (PY).

В аналізі попиту на гроші для операцій здебільшого розглядають реальний попит на гроші (скорегований на інфляцію), що визначають на підставі їхньої купівельної спроможності. Отже, попит на гроші для операцій залежить від рівня цін, швидкості обігу грошей та величини доходу. Якщо швидкість обігу грошей величина відносно постійна, а величина доходу змінюється повільно, операційний попит на гроші залежить від рівня цін. Це означає, що на практиці попит на гроші для угод залежить від купівельної спроможності грошей і визначається величиною реальних грошових запасів (M/P), або **реальними касовими залишками**.

Таким чином, реальний попит на гроші залежить від величини реального ВВП, а процентна ставка на нього не впливає.

Таким чином, реальний попит на гроші перебуває у прямій залежності від ВВП. Якщо реальний ВВП зростає, то реальний попит на гроші також зростає. На рис. 4.1.а показана залежність між операційним попитом на гроші та процентною ставкою. Оскільки попит на гроші для операцій залежить від рівня реального ВВП і не залежить від процентної ставки, його зображено у вигляді вертикальної лінії. Зі збільшенням реального ВВП реальні грошові залишки зростають, а крива зміститься праворуч.

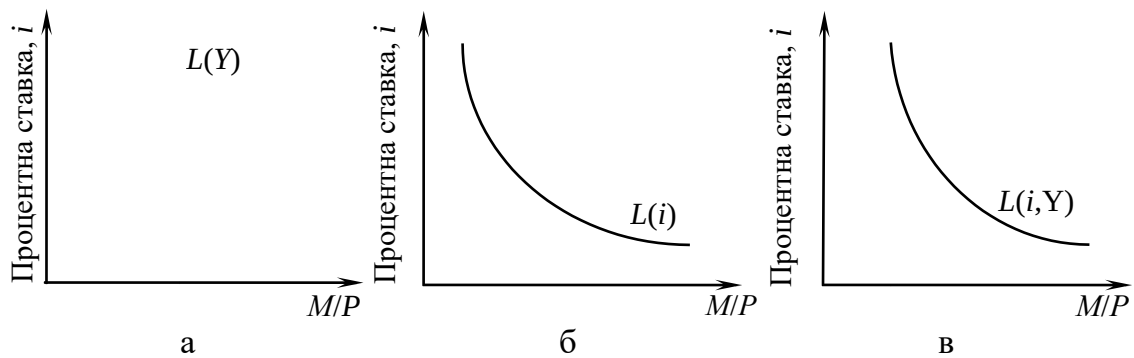

Рис. 4.1 – Криві попиту на гроші

Суттєвий вклад у розвиток теорії попиту на гроші вніс Дж. М. Кейнс. **Кейнсіанська теорія попиту** на гроші (теорія перевагліквідності) виділяє три мотиви, що спонукують людей зберігати частину грошей в готівці:

- 1) трансакційний мотив (потреба в готівці для поточних угод);
- 2) мотив обережності (заощадження певної суми готівки на випадок непередбачених обставин у майбутньому);
- 3) спекулятивний мотив (оскільки заощадження пов'язані з бажанням отримати процентний дохід, то мотив до здійснення заощаджень є спекулятивним).

Економічні суб'єкти хочуть володіти грошима також тому, що вони виконують функцію заощадження. Для купівлі капітальних благ, вартість яких нерідко є значною, потрібно попередньо відкладати кошти. Водночас гроші є одним з **активів**, серед яких також нерухоме майно, акції, облігації, коштовності, за допомогою яких люди намагаються зберегти, примножити і, найголовніше, перемістити своє багатство з поточного періоду в майбутній. Заощадження грошей у вигляді готівки пов'язано з витратами, які дорівнюють відсотку, що можна було б одержати, поклавши гроші в банк чи використавши їх на покупку інших фінансових активів, що приносять дохід (цінні папери, нерухомість).

Порівняємо, наприклад, володіння облігаціями і готівкою. Оскільки ринкова ціна облігацій непостійна, володіння ними пов'язано з більшим ризиком, ніж володіння грошима. З іншого боку, володіння облігаціями дає право на одержання процента, який є альтернативною вартістю зберігання грошей як активу. Вибір між ліквідністю і цінними паперами визначає процентна ставка (i). Зі зростанням процентної ставки нагромаджувати значні суми грошей стає невигідним. Чим вища процентна ставка, тим більше потенційного доходу втрачає домогосподарство або фірма, які нагромаджують гроші, тим вища альтернативна вартість заощадження

грошей у вигляді готівки, а, отже, нижче попит на готівку. Графічно залежність між попитом на гроші як активи (спекулятивний попит) і процентною ставкою відображає спадна крива, тому що чим вища процентна ставка, тим менше попит на гроші як активи (див. рис. 4.1.б).

Можлива ситуація, за якої кількість грошей в обігу (у ліквідній формі) зростає, а процентна ставка практично не змінюється. Дана ситуація називається «пасткою ліквідності». Збільшити інвестиції за допомогою процента не вдається, тому що зберігати гроші в банках бажаючих немає, відповідно заощадження не перетворюються на інвестиції. Кейнс вважав, що зниження процентної ставки з метою підвищення прибутковості інвестицій має свою межу. Пастка ліквідності є показником неефективності грошово-кредитної політики.

Загальний або сукупний попит на гроші складається з попиту на гроші для операцій і попиту на гроші з боку активів. Таким чином, попит на гроші є функцією доходу та процентної ставки. Чим вищий рівень доходу Y , тим більший попит на реальні грошові залишки, тим вища номінальна процентна ставка та менший попит на них. Крива сукупного попиту на гроші зображена на рис. 4.1.в.

Пропозиція грошей в найбільш загальному розумінні є процесом створення додаткових платіжних коштів, які надходять до каналів готівкового і безготівкового обігу. У кількісному значенні пропозиція грошей і грошова маса – поняття рівнозначні. Відмінність між ними полягає в тому, що термін грошова маса використовується тоді, коли абстрагуються від грошового ринку і зосереджують увагу лише на кількісних характеристиках грошей.

На графічній моделі крива пропозиції грошей (M/P^S) має вигляд вертикальної лінії. Ця обставина відбиває той факт, що пропозиція грошей не визначається ринковими механізмами, рівнем реальної процентної ставки, а формується державою, яка володіє монополією на грошову емісію.

Оскільки функціонування комерційних банків ґрунтується на частковому резервуванні депозитів, то це надає їм можливість збільшувати пропозицію грошей в національній економіці. Усі комерційні банки, що відкривають рахунки і надають кредити, мають обов'язкові резерви в Центральному банку, обумовлені нормою резервування. Банківська пропозиція грошей обернено пропорційна нормі обов'язкового резервування, а **депозитний мультиплікатор** можна розрахувати за такою формулою:

$$\mu = \frac{1}{rr},$$

де rr – норма обов'язкового резервування.

Для аналізу пропозиції грошей необхідно також дослідити такі поняття, як грошова база, коефіцієнт депонування грошей, коефіцієнт фактичного резервування депозитів.

Грошова база (B) складається з грошей, які перебувають у вигляді готівки на руках у населення (C) та банківських резервів (R), що зберігаються у центральному банку. Отже, грошова база є сумою готівки та резервів:

$$B = C + R.$$

Готівка (C) є частиною пропозиції грошей, а банківські резерви впливають на здатність банківської системи створювати нові депозити. Оскільки грошова база справляє мультиплікативну дію на пропозицію грошей, то її часто називають грошима підвищеної потужності. Грошову базу прямо контролює центральний банк країни.

Коефіцієнт депонування грошей (cr) відбиває розподіл домогосподарствами грошей між готівкою C та поточними чековими депозитами D . Отже, коефіцієнт депонування – це відношення готівки до поточних чекових депозитів D , тобто $cr = C/D$. Цей коефіцієнт відображає уподобання домогосподарств щодо форми грошей: готівка або ж чекові рахунки.

Коефіцієнт фактичного резервування депозитів (rr) - це відсоток депозитів, який банки зберігають як резерви. Вони охоплюють обов'язкові та наднормативні резерви. Коефіцієнт фактичного резервування залежить від норми резервування та від величини наднормативних резервів. Сучасні банки практично не зберігають наднормативних резервів, оскільки такі резерви не приносять банкам доходу у вигляді процента. Тому можна записати: $rr = R/D$.

Визначимо пропозицію грошей M і грошову базу B :

$$M = C + D \text{ та } B = C + R.$$

Отже, пропозиція грошей є сумою готівки та чекових депозитів, а грошова база – сумою готівки та обов'язкових резервів. Щоб знайти, які змінні впливають на пропозицію грошей у національній економіці, поділимо перше рівняння на друге:

$$\frac{M}{B} = \frac{C + D}{C + R}.$$

Тепер знайдемо пропозицію грошей M :

$$M = \frac{C + D}{C + R} \cdot B.$$

Відношення пропозиції грошей $(C + D)$ до грошової бази називають **мультиплікатором грошової бази**, або **повним грошовим мультиплікатором (μ)**:

$$\mu = \frac{C + D}{C + R}.$$

Звідси пропозицію грошей можна записати:

$$M = \mu \cdot B.$$

Отже, пропозиція грошей перебуває у прямій залежності від грошової бази та грошового мультиплікатора.

Поділимо праву частину рівняння грошового мультиплікатора на D :

$$\mu = \frac{C/D + 1}{C/D + R/D}.$$

Оскільки C/D – це коефіцієнт депонування cr , а R/D – норма

резервування rr , отож, значення грошового мультиплікатора можна записати так:

$$\mu = \frac{cr + 1}{cr + rr}.$$

Згідно формули, грошовий мультиплікатор залежить від рішень трьох економічних суб'єктів:

- домогосподарств, які впливають на співвідношення між готівкою і депозитами (cr);
- центрального банку, який регулює резервну норму (rr) через установлення норми обов'язкового резервування;
- комерційних банків, які певною мірою можуть впливати на резервну норму через створення надлишкових резервів.

Центральний банк визначає пропозицію грошей у національній економіці передусім через грошову базу, складові якої перебувають під його повним контролем. Збільшення або зменшення грошової бази відповідно посилює або стримує процес створення грошей комерційними банками.

3. Механізм грошового ринку

Для побудування моделі ринку грошей і визначення рівноважної процентної ставки, необхідно проаналізувати попит та пропозицію грошей разом. Розглянемо взаємодію пропозиції грошей і попиту на гроші в короткостроковому періоді. Рівень цін у короткостроковому періоді не змінюється, тому реальні і номінальні змінні в моделі збігаються, зокрема $r = i$. Відкладемо на горизонтальній осі реальні грошові залишки (M/P) , а по вертикальній осі процентну ставку i . Оскільки реальна пропозиція грошей зафіксована на рівні $(M/P)^s$, то крива пропозиції грошей є вертикальною лінією. Крива попиту на гроші L є спадною. Негативний нахил цієї кривої відображає обернену залежність між попитом на гроші і номінальною процентною ставкою для даного рівня доходу Y . Рівновага на грошовому ринку досягається в точці, в якій попит на гроші дорівнює пропозиції. На рис. 4.2.а точка E є рівновагою грошового ринку, якій відповідає рівноважна процентна ставка i .

Процентна ставка може змінюватися щодо свого рівноважного рівня. Припустимо, що на грошовому ринку процентна ставка нижча за рівноважну $i_1 < i$ (див. рис. 4.2.а). За такого її рівня попит на гроші перевищує їх пропозицію. Щоб пристосуватися до нестачі коштів, економічні суб'єкти будуть продавати свої активи, зокрема облігації. Масовий продаж облігацій приведе до збільшення їх пропозиції і цінина облігацій знизяться. Зниження ціни облігацій підвищить процентну ставку до рівноважного рівня. При процентній ставці i_2 , що більша за рівноважну, виникає надлишкова пропозиція грошей. У цих умовах економічні суб'єкти масово купують облігації, що підвищує їхню ціну. Зростання ціни облігацій знижує процентну ставку до рівноважного рівня i .

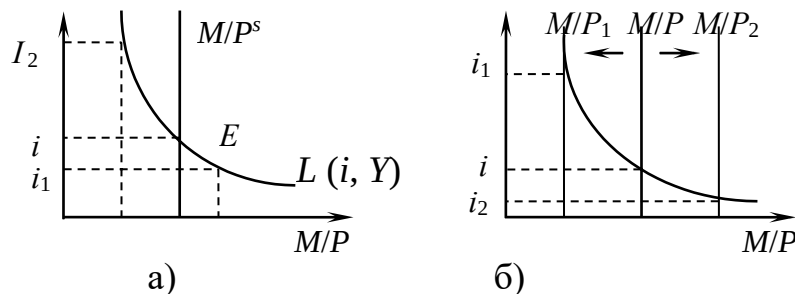

Рис. 4.2 – Рівновага на грошовому ринку

Пропозиція грошей може змінитися також під впливом монетарної політики центрального банку. Зменшення пропозиції приведе до того, що економічні суб'єкти будуть намагатися пристосуватися до нестачі коштів, продаючи свої активи, зокрема облігації. Це буде знижувати ціни облігацій, що приведе до підвищення процентної ставки, а відтак зменшенню попиту на гроші, який зрівноважиться з пропозицією грошей (див. рис. 4.2.б). З підвищенням процентної ставки на облігації почнуть зростати інші процентні ставки. Разом з тим високі процентні ставки на облігації збільшать альтернативну вартість володіння грошима і зменшать кількість грошей, якою хочуть володіти економічні суб'єкти. У результаті зростання процентної ставки ринок грошей повернеться до рівноваги. Призбільшенні пропозиції економічні суб'єкти починають купувати облігації, що приводить до зростання їх ціни. Зростання ціни облігацій знижує процентні ставки. На ринку грошей відновиться рівновага. Зміна рівня доходу також збільшує попит на гроші. За незмінної пропозиції грошей (M/P) виникає надлишковий попит на них. Економічні суб'єкти намагаються пристосуватися до цієї ситуації за допомогою продажу облігацій. Масовий продаж облігацій буде підвищувати процентну ставку до тих пір, поки не встановиться нова рівноважна процентна ставка. Графічно вплив зміни доходу на рівноважну процентну ставку зображується зміщенням кривої попиту на гроші. Зі збільшенням доходу крива зміщується праворуч. У результаті рівноважна процентна ставка зростає. Зменшення доходу за даної пропозиції грошей знижує рівноважну процентну ставку і крива зміщується ліворуч.

Описаний механізм встановлення і підтримка рівноваги на грошовому ринку успішно працює лише в ринковій економіці з розвинутим ринком цінних паперів і адекватною реакцією економічних суб'єктів на зміни тих чи інших змінних, наприклад процентної ставки.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Дослідить сутність грошового ринку.
2. Дайте визначення попиту на гроші, розкрийте сутність його елементів.
3. Дослідить сутність пропозиції грошей та грошові агрегати. Розкрийте алгоритм мультиплікації грошової бази.
4. Розгляньте механізм грошового ринку та його графічну модель.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. Виберіть правильну відповідь

1. Грошовий агрегат M_1 не включає:

- а) готівку; в) невеликі строкові депозити;
б) чекові депозити; г) дорожні чеки.

2. У національній економіці пропозиція грошей не залежить від:

- а) норми резервування; в) обов'язкових резервів;
б) коефіцієнта депонування; г) депозитів скарбниці.

3. Грошовий агрегат M_1 визначається за формулою:

- а) M_0 + поточні депозити; в) M_2 – строкові депозити;
б) M_0 + строкові депозити; г) M_0 + розрахункові рахунки.

4. Якщо норма обов'язкових резервів складає 10 %, а величина обов'язкових резервів банку дорівнює 50 тис. грн., то максимальна величина кредитів, яку може видати вся банківська система дорівнює:

- а) 4 млн грн.; в) 5 млн грн.;
б) 4,5 млн грн.; г) 5,5 млн грн.

Завдання 2. Визначите, яке з положень правильне, а яке помилкове.

Відповідь поясніть

1. Залучення коштів на банківські рахунки представляє собою активні операції комерційних банків.

2. Фактичні резерви комерційного банку дорівнюють сумі обов'язкових та надлишкових резервів.

3. Вкладення готівки в банку приводить до зменшення грошової маси.

4. Збільшення грошової маси за повної зайнятості зумовлює інфляцію.

5. Грошова база (B) складається з грошей, які перебувають у вигляді готівки на руках у населення (C) та банківських резервів (R), що зберігаються у центральному банку.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі

Задача 1. Припустимо, що грошовий ринок урівноважений в точці A , якій відповідає ставка номінального процента – 8 %, обсяг грошової маси – 20 млрд грн. Але центральний банк приймає рішення збільшити пропозицію

до 25 млрд грн. При цьому фактичний коефіцієнт мультиплікації депозитів дорівнює 2,0.

Задача 2. У таблиці дані про норму обов'язкових резервів (r). Заповніть таблицю:

Норма обов'язкових резервів r , %	Грошовий мультиплікатор	Максимальний обсяг збільшення позичок на кожну грошову одиницю надлишкових Резервів	
		окремим банком	банківською системою
12,5			
16			
20,5			
25			
33,3			

ТЕМА 5. РИНОК ПРАЦІ

1. Зайнятість і безробіття. Класифікація безробіття.
2. Попит, пропозиція і рівновага на ринку праці.
3. Державна політика зайнятості та її соціально-економічні наслідки.

1. Зайнятість і безробіття. Класифікація безробіття

Безробіття – невід’ємний елемент ринкової економіки, вона характеризує економічне явище, при якому частина економічно активного населення не має можливості використати свої здібності до праці. Безробіття відображає один із аспектів макроекономічної нестабільності, стан ринку праці за умов, коли пропозиція робочої сили перевищує попит на неї. Досвід ринкових економік світу засвідчує, що безробіття – не є небажаним макроекономічним явищем, воно – невід’ємний інструмент ринкового механізму. Функціями безробіття є стимулювання ефективної зайнятості та конкурентоспроможності робочої сили; надання працюючим можливості зміни виду діяльності; резервування частини робочої сили з метою забезпечення галузевого та територіального руху капіталу та праці в різні періоди ділової активності тощо. У період сучасної фінансової кризи в багатьох країнах рівень безробіття став рекордним для останньої чверті віку. Тому безробіття є центральною економічною та соціальною проблемою сучасного суспільства.

У відповідності до міжнародних стандартів, які розроблені Міжнародною організацією праці (МОП), усе населення можна представити

як економічно активне населення та економічно пасивне населення. В свою чергу економічно активне населення включає як зайнятих, так і безробітних (див. рис 5.1).

За офіційною статистикою економічно активна частина населення, яка має здібності до праці і бажає працювати, складає робочу силу країни.

Робоча сила – населення країни у віці від 16 років і старше, яке має роботу або активно її шукає. До цієї категорії належать і ті, хто зайнятий неповний робочий день. Таким чином до складу робочої сили входять як зайняті, так і безробітні.

Рис. 5.1 – Робоча сила у складі населення країни

Зайнятість – діяльність громадян, пов’язана із задоволенням особистих та суспільних потреб, яка приносить їм дохід у грошовій та інших формах. **Зайняті** – особи, які виконують певну оплачувану роботу або мають роботу, але не виконують її з певних причин (відпустка, хвороба, страйк тощо). Повна зайнятість характеризується достатністю робочих місць для всіх, хто бажає і здатен працювати.

Безробітні – працездатні громадяни, які з незалежних від них причин не мають заробітку (трудового доходу) через відсутність відповідної

роботи, зареєстровані в державній службі зайнятості, дійсно шукають роботу та здатні приступити до праці.

Показниками рівня використання робочої сили є: рівень зайнятості, рівень безробіття, коефіцієнт участі в робочій силі.

Рівень зайнятості вимірюється шляхом співставлення зайнятих з чисельністю населення у віці від 16 років і старше:

$$\text{Рівень зайнятості} = (\text{Зайняті} / \text{Особи у віці від 16 років і старше}) * 100\%$$

Рівень безробіття вимірюється шляхом співставлення кількості безробітних з наявною робочою силою:

$$\text{Рівень зайнятості} = (\text{Кількість безробітних} / \text{Робоча сила}) * 100 \%$$

Рівень безробіття вважається важливим, але не безпомилковим показником. Розрахунок рівня безробіття ускладнюється тим, що критерії віднесення окремих осіб до категорії зайнятих чи безробітних є певною мірою умовними. Завищенню рівня безробіття сприяє зайнятість населення у тіньовій економіці. Водночас рівень безробіття може бути заниженим, оскільки цей показник не враховує частково зайнятих (тих, хто працює неповний робочий день, тиждень, знаходиться у неоплачуваних відпустках тощо), а також працівників, які втратили надію знайти роботу і тому не шукають її.

За формою прояву можна виділити **відкрите та приховане безробіття**.

Приховане безробіття – це надлишкова зайнятість, тобто ситуація, коли декілька людей виконують роботу одного або коли кваліфікований фахівець зайнятий некваліфікованою працею. Під прихованим безробіттям розуміють також неповну (часткову) зайнятість, тобто зайнятість неповний робочий день або неповний робочий тиждень.

Види безробіття розрізняються на **фрикційне, структурне, циклічне, сезонне**.

У кожен визначений момент частина працівників знаходиться в стані зміни роботи: вони або добровільно змінюють роботу, що їм не підходить, або вперше обирають роботу, зважуючи це важливе рішення, або підшують роботу в зв'язку з закінченням терміну контракту на попередній роботі тощо. Частина з них працевлаштовується, але в цілому цей вид безробіття залишається і називається фрикційним. **Фрикційне безробіття** – тимчасове безробіття, пов'язане із добровільним чи вимушеним пошуком або очікуванням роботи внаслідок професійного, вікового, регіонального переміщення робочої сили. Цей вид безробіття може бути викликаний зміною роботи внаслідок підвищення кваліфікації,

професійної майстерності, зміною місця проживання, пошуком роботи із-за звільнення, тимчасовою втратою сезонної роботи, зміною важливих етапів у житті людини (закінчення вузу, народження та догляд за дитиною у жінок тощо). Фрикційне безробіття вважається неминучим і певною мірою бажаним. Пошук та отримання більш продуктивної та вище оплачуваної роботи сприяє збільшенню доходів зайнятого населення та зростанню обсягів національного виробництва за рахунок раціонального розподілу трудових ресурсів. Незважаючи на національні особливості, фрикційне безробіття існує у всіх країнах з ринковою системою господарювання.

Як відомо, попит на роботу є похідним від попиту на товари і послуги, які створюються цією роботою. Оскільки з часом структура споживчого попиту змінюється, відповідно змінюється і попит на працівників. Певні професії і навіть види робіт застарівають і не знаходять попиту на ринку праці. У результаті структура пропозиції праці не відповідає структурі попиту. Безробіття, що виникає внаслідок такої невідповідності, називається структурним. **Структурне безробіття** – це безробіття пов'язане із структурними зрушеннями в економіці, які змінюють складові попиту та пропозиції робочої сили. Цей вид безробіття може бути викликаний змінами в споживчих перевагах, в технології виробництва, в географічному розподілі робочих місць, які впливають на попит на окремі професії та пропозицію робочої сили по ним. Однією із найважливіших причин структурного безробіття являються «географічні» зміни розміщення підрозділів транснаціональних компаній. Таким чином, у якості підвидів у структурному безробітті можна виділити технологічне безробіття, причиною якого є технологічне переоснащення виробництв та територіальне безробіття, яке викликане закриттям виробництв у певній місцевості, ще пов'язане із структурними змінами в економіці.

Межа між фрикційним та структурним безробіттям в деякій мірі умовна. Відмінності між цими видами безробіття полягають у тому, що фрикційне безробіття є короткостроковим, оскільки безробітні володіють необхідними професійними навичками для отримання роботи, яку вони шукають. Структурне безробіття є більш тривалим, оскільки безробітні не можуть отримати роботи без відповідної перепідготовки, оволодіння новими навичками або зміни місця проживання.

Межа між фрикційним та структурним безробіттям в деякій мірі умовна. Відмінності між цими видами безробіття полягають у тому, що фрикційне безробіття є короткостроковим, оскільки безробітні володіють необхідними професійними навичками для отримання роботи, яку вони шукають. Структурне безробіття є більш тривалим, оскільки безробітні не

можуть отримати роботи без відповідної перепідготовки, оволодіння новими навичками або зміни місця проживання.

Циклічне безробіття – це безробіття, яке виникає в період економічного спаду, падіння загальних обсягів виробництва, що проявляється у перевищенні пропозиції робочої сили над попитом на неї у всіх галузях і регіонах країни. Цей вид безробіття пов'язаний із періодичними спадами економічної активності, що зменшує сукупний попит на товари і послуги і викликає скорочення зайнятості. Внаслідок цього циклічне безробіття інколи називають безробіттям пов'язаним з дефіцитом попиту. Так, у періоди економічних криз рівень циклічного безробіття нерідко перевищує 10 %, що перетворює його на найстрашнішу соціально-економічну проблему.

В умовах глобальної фінансової кризи уряди деяких країн застосовують спеціальні програми неповного робочого дня з метою зниження рівня безробіття. Підприємствам, які не звільнюватимуть працівників, а переводитимуть їх на інші, нехай і менш оплачувані посади, держава надає матеріальну допомогу.

Сезонне безробіття характерно для сезонних галузей господарства, воно виникає під впливом сезонних коливань попиту на робочу силу. Сезонний характер виробництва обумовлений найчастіше природними факторами. Це притаманно, наприклад, сільському господарству.

За тривалістю можна виділити такі види безробіття: **короткострокове, середньострокове та тривале безробіття**. Під короткостроковим безробіттям розуміється відсутність роботи та її пошук від 1 до 3 місяців; під середньостроковим – від 3 до 6 місяців; підтривалим – більше 6 місяців.

За критерієм поширеності безробіття поділяється на **загальнодержавне, регіональне, галузеве, міське та сільське**. Під загальнодержавним безробіттям розуміється безробіття в межах всієї держави. Регіональне – це безробіття в межах однієї адміністративно-територіальної одиниці; галузеве – це безробіття в межах однієї галузі економіки; міське та сільське – це безробіття в міській та сільській місцевості відповідно.

З точки зору соціально-професійного складу безробітних, безробіття поділяється на професійне, статевікове, серед соціально-вразливих верств населення. Так, під **професійним безробіттям** розуміється безробіття серед працівників певної професії (наприклад, будівельників, шахтарів, учителів,

автомобілебудівників тощо). **Статевовікове безробіття** – це безробіття, наприклад, серед молоді, а також серед чоловіків та жінок. Безробіття серед соціально вразливих верств населення – це самий болісний для держави та суспільства вид безробіття, оскільки він існує серед тих, хто не може на рівних конкурувати на ринку праці. Це інваліди; особи, звільнені після відбуття покарання або примусового лікування; особи похилого віку; жінки з малолітніми дітьми тощо. Слід зазначити, що держава повинна створювати для цієї категорії населення сприятливі умови в працевлаштуванні, застосовувати різні економічні і правові важелі для забезпечення їх робочими місцями.

Залежно від рівня безробіття розрізняють повну та неповну зайнятість. **Повна зайнятість** – це зайнятість на рівні природного безробіття. **Природне безробіття** включає фрикційне та структурне безробіття і є внутрішньою (природною) потребою економіки.

Таким чином повна зайнятість означає відсутність циклічного безробіття. Природний рівень безробіття змінюється. У 60-ті роки економісти визначали природний рівень безробіття у 4 %. За сучасних умов рівень безробіття, який відповідає повній зайнятості (природний рівень безробіття) коливається від 3 до 7 % робочої сили. Реальний обсяг ВВП, який виробляється за умов повної зайнятості (природного рівня безробіття) називають **потенційним ВВП** (виробничим потенціалом економіки).

Неповна зайнятість пов'язана з кризовими явищами в економіці і виникає за умов перевищення фактичного рівня безробіття над його природним рівнем. Водночас на практиці можлива також ситуація, за якої фактичний рівень безробіття нижчий за природний. Якщо фактичний рівень безробіття перевищує його природний рівень, то це засвідчує існування циклічного безробіття, що є ознакою неповної зайнятості.

2. Попит, пропозиція і рівновага на ринку праці

Ринок праці є однією з найважливіших складових загальноекономічного ринкового механізму. Він відображає основні тенденції в галузевій, професійно-кваліфікаційній і демографічній структурах зайнятості в рамках суспільного розподілу праці, а також мобільність робочої сили, масштаби і динаміку безробіття. Ринок праці має ряд особливостей. По-перше, попит на ринку праці є похідним від попиту

на товари і послуги виробничого і особистого споживання. По-друге, параметри рівноваги на ринку праці – заробітна платня і рівень зайнятості, мають яскраво виражений соціальний характер. По-третє, на ньому не реалізується повною мірою характерний для ринкової економіки принцип пріоритету споживача, що виявляється в гарантованій пропозиції високоякісних товарів і послуг. На ринку праці суспільство вимагає не відміни, а розширення пропозиції таких слабо соціально захищених груп працівників, як молодь, жінки, інваліди, пенсіонери, що зменшує вигоди споживачів на цьому специфічному ринку.

Суб'єктами попиту на ринку праці виступають бізнес і держава, а суб'єктами пропозиції – домашні господарства. Аналіз ринку праці почнемо з класичної концепції зайнятості, яка припускає побудову функції сукупного попиту на працю і сукупної пропозиції праці стосовно умов досконалої конкуренції. На ринку досконалої конкуренції кількість найманих підприємцями працівників, тобто попит на працю визначається двома показниками – реальною заробітною платнею і вартістю граничного продукту праці. Із збільшенням кількості найманих працівників відбувається зменшення величини граничного продукту (закон спадної граничної віддачі). Залучення додаткової одиниці праці припиниться тоді, коли вартість граничного продукту праці (MRP) порівняється з величиною заробітної платні (MRC). Величина попиту на працю знаходиться в зворотній залежності від рівня заробітної платні. При зростанні заробітної платні, за інших рівних умов, підприємець з метою збереження рівноваги ($MRP = MRC$) повинен відповідно скоротити попит на працю, а при зниженні заробітної платні попит на працю зростає. Функціональна залежність між величиною заробітної платні і кількістю найнятих працівників виражається кривою попиту на працю (див. рис. 5.2). На осі абсцис відкладається величина потрібної праці (L), а на осі ординат – величина реальної заробітної платні (W). Кожна точка на кривій попиту (D_L) показує, яку кількість працівників хочуть і можуть найняти фірми при певній величині заробітної платні. Функція пропозиції на ринку праці відображає бажання працівників найматися на певну роботу при певному рівні заробітної платні. Спочатку проаналізуємо пропозицію праці окремим працівником, а потім розглянемо криві пропозиції на ринку праці. Рішення працівника проте, яку кількість праці запропонувати, можна аналізувати як компромісний вибір між двома необхідними йому благами – дозвіллям і

купленими споживчими товарами і послугами.

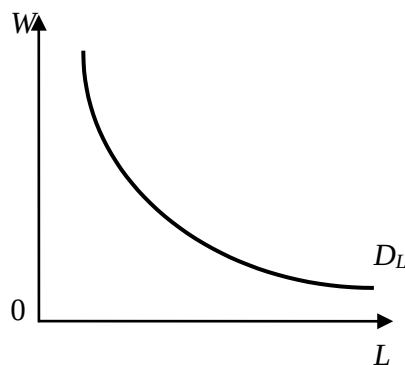

Рис. 5.2 – Крива попиту на працю

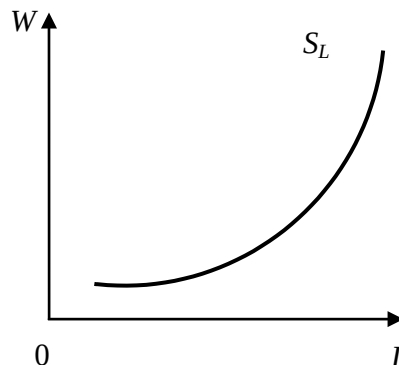

Рис. 5.3 – Крива пропозиції праці

Співвідношення попиту і пропозиції характеризує кон'юнктуру ринку праці. Щоб проаналізувати положення на ринку праці об'єднаємо на графіку криві попиту (D_L) і пропозиції (S_L) праці (див. рис. 5.4).

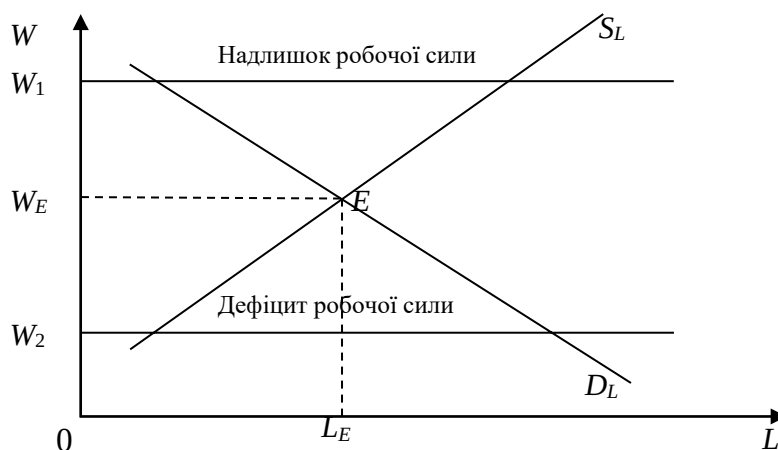

Рис. 5.4 – Попит та пропозиція в класичній теорії зайнятості

У точці перетину кривих попиту і пропозиції на ринку праці (точка E) кон'юнктура ринку праці буде рівноважною. Це означає, що всі фірми, які згодні платити заробітну платню рівну (W_E), знаходять на ринку необхідну кількість праці L_E , повністю задовольняючи свій попит. У точці ринкової рівноваги повністю працевлаштовані всі працівники, яких влаштовує винагорода за працю в розмірі (W_E). Таким чином, точка E визначає стан повної зайнятості. При будь-яких інших значеннях заробітної платні рівновага на ринку праці порушується.

Якщо заробітна платня вища за рівноважну (наприклад, W_1), то величина пропозиції на ринку праці перевищує величину попиту. Формується надлишкова кон'юнктура ринку, при якій робочих місць недостатньо для всіх, хто бажає надати свою працю при заробітній платні W_1 . У разі зниження реальної заробітної платні відносно рівноважної (наприклад, до рівня W_2), величина попиту перевищує величину пропозиції,

тобто утворюються вільні робочі місця унаслідок браку працівників, яких влаштовує зарплата на рівні W_2 . Формується трудодефіцитна кон'юнктура ринку. Основне положення класичної теорії зводиться до того, що і трудонадлишкова, і трудодефіцитна кон'юнктура ринку праці в умовах досконалої конкуренції не можуть бути стійкими. Ринковий механізм діє у напрямку відновлення положення повної зайнятості.

Згідно кейнсіанської і монетаристської концепцій на ринку праці присутні позаконкурентні чинники, які приводять до стійкого відхилення заробітної платні від рівноважної у бік її збільшення. При цьому частина працівників опиняється в положенні безробітних. До таких чинників відносяться встановлення державою мінімально гарантованого рівня заробітної платні, індексація доходів, монополізації найнятих робітників за допомогою об'єднання їх в професійні союзи. Кейнсіанці вважають необґрунтованим положення про еластичність цін і заробітної платні і роблять висновок про відсутність ринкового механізму, що гарантує повну зайнятість. Згідно даної концепції унаслідок нееластичності цін і заробітної платні крива сукупної пропозиції благ (AS) має горизонтальне положення до точки E , в якій досягається потенційний рівень виробництва і рівень повної зайнятості. Потім крива сукупної пропозиції приймає вертикальне положення (див. рис. 5.5).

Рівень зайнятості можна регулювати через зміну сукупного попиту, а не за допомогою коливань ринкових цін на працю (заробітної платні). Держава, знижуючи податки, стимулює зростання попиту (крива сукупного попиту зрушується праворуч). Це приводить до зростання виробництва і зайнятості. Монетаристська школа (М. Фрідмен) для встановлення рівноваги пропонує також використовувати вплив держави на сукупний попит, але через інструменти грошово-кредитної політики: облікову ставку центрального банку, норму обов'язкових резервів.

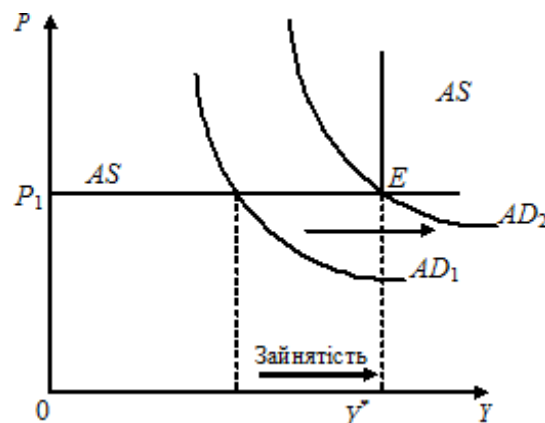

Рис. 5.5 – Кейнсіанській підхід до теорії зайнятості

У сучасних умовах широко пропонується теорія дерегулювання, флексибілізація ринку праці, яка направлена на підвищення його гнучкості. Флексибілізація припускає введення гнучких систем оплати праці, заснованих на вільному виборі працівником форм оплати праці, соціальних виплат, тривалості робочого часу і форм зайнятості, таких як праця на дому, тимчасова робота по індивідуальних контрактах. Суспільство шукає такий механізм функціонування ринку праці, при якому би поєднувалися економічна і соціальна ефективність.

3. Державна політика зайнятості та її соціально-економічні наслідки

Сучасний ринок праці випробовує на собі регулюючу дію держави. Держава пред'являє попит на робочу силу в державному секторі економіки; регулює його в приватному секторі через законодавче визначення розміру мінімальної заробітної платні; розробляє соціальні програми стабілізації соціально-економічного положення трудящих. Найбільш підвищений ринковий ризик складається в таких сегментах ринку праці, як молодь, жінки, національні меншини.

Соціальний захист на ринку праці в Україні виявляється в наступних державних гарантіях: реалізація прав громадян на працю і на допомогу по безробіттю; оплата праці на рівні встановленої мінімальної заробітної платні; надання державної допомоги малозабезпеченим і багатодітним сім'ям; пенсійне забезпечення; підтримка життєвого рівня населення шляхом перегляду мінімальних розмірів основних соціальних гарантій відповідно до зміни індексів цін на товари споживання і послуги. Велике сприяння по адаптації робочої сили до змін в кон'юктурі ринку надає державна система навчання і перекваліфікації робочої сили.

Важливе місце в регулюванні соціальних процесів на ринку праці належить такому інституту інфраструктури, як **біржа праці**. Функція біржі праці – це здійснення посередництва між працівниками (що представляють пропозицію на ринку праці) і фірмами (що пред'являють попит на ринку праці) при здійсненні операції купівлі-продажу робочої сили, а також реєстрація безробітних. Перші біржі праці були відкриті в першій половині XIX ст. В даний час в Україні ці функції виконують державні Центри зайнятості, які діють на різних рівнях. Вони вивчають стан попиту і пропозиції на конкретних ринках праці (професійна орієнтація), надають цю інформацію ринковим суб'єктам.

Державна політика зайнятості, як правило, завжди носить інфляційне

забарвлення. З підвищенням заробітної платні збільшується пропозиція на ринку праці, зростає рівень зайнятості. Друга сторона цього процесу виражається в зростанні витрат (заробітна платня – це витрати фірми на виробничі ресурси), а отже і в зростанні цін. Зростання загального рівня цін, тобто інфляція, є альтернативною вартістю скорочення безробіття.

При виробленні економічної політики необхідно визначити оптимальне поєднання рівнів безробіття і інфляції. Наявність зворотного зв'язку між рухом цін (зокрема заробітної платні) і рівнем безробіття вперше встановив англійський економіст Філіпс. **Крива Філіпса**, представлена на рис. 5.6, характеризує короткострокові зміни безробіття і інфляції. На горизонтальній осі даного графіка відкладається норма безробіття; по вертикальній осі зліва – середньорічний темп інфляції, а справа – середньорічний темп зростання заробітної платні. Шкала заробітної платні (справа) вища за шкалу інфляції (зліва) на 2 % середнього темпу зростання продуктивності праці. Припустимо, що продуктивність праці росте стабільними темпами на 2 % щорічно, а фірма встановлює ціни на свою продукцію на основі середніх витрат праці. Якщо заробітна платня збільшиться на 6 %, а продуктивність праці зросте на 2 %, то середні витрати праці на одиницю продукції збільшаться на 4 %. Тоді ціни збільшаться теж на 4 %.

Таким чином, крива Філіпса ілюструє компромісний вибір між інфляцією і безробіттям через нахил кривої. В умовах тривалого періоду крива змінює свій нахил, стаючи «крутою». Довгострокова крива Філіпса підіймається вертикально вгору від величини природного рівня безробіття. При цьому виникає стан стагфляції. Відповідно до теорії природного рівня при безробітті нижчим за природний рівень спостерігатиметься інфляційне зростання. Рівень безробіття вище за природне може «зупинити» зростання цін. Таким чином, завдання державного регулювання – це встановлення протягом тривалого періоду саме природного рівня безробіття, при якому інфляція перебуває в інертному стані.

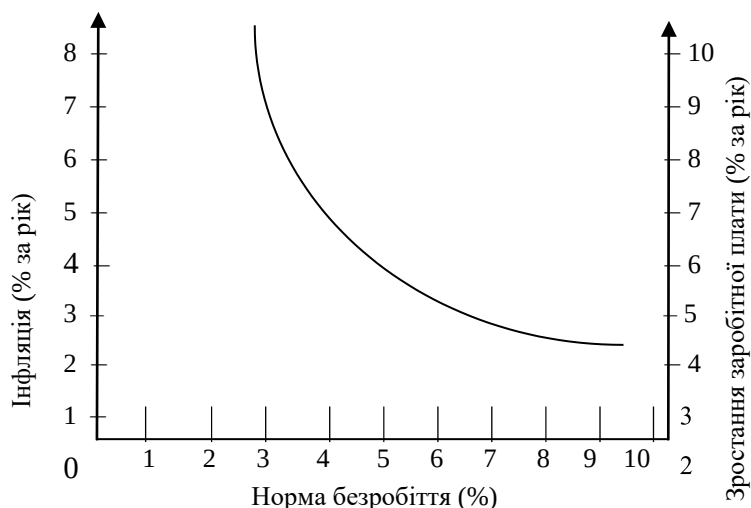

Рис. 5.6 – Крива Філіпса

На основі кривої Філіпса обґрунтована наступна розрахункова закономірність: якщо норма безробіття зростає на один процентний пункт щодо природного рівня, а потім повернеться в первинний стан, то темп інфляції приблизно знизиться на половину процентного пункту. Таким чином, зниження на один відсоток темпів інфляції вимагає, щоб безробіття було вище за природний рівень на два відсотки. Це і є ціна дезінфляції – політики зниження темпів інфляції. Розглянута проблема регулювання інфляції і безробіття вимагає глибокого аналізу і розрахунку саме природного рівня безробіття.

Багато економістів вважають, що на так званий природний рівень безробіття впливають безліч зовнішніх чинників: демографічні зміни, державна політика на ринку праці, психологія поведінки безробітних. Тому вони вводять такий нейтральний термін, як «інфляційно-безпечний рівень безробіття». Можна виділити напрями державного регулювання, які направлені на зниження природного рівня безробіття. Це, перш за все, вдосконалення інфраструктури ринку праці. Через систему інформаційних служб можна розширити інформацію про попит на окремі види праці, що понизить рівень фрикційного безробіття. Державні програми перекваліфікації направлені на зниження рівня структурного безробіття.

Реальний обсяг ВВП, який виробляється за умов повної зайнятості (природного рівня безробіття) називають потенційним ВВП (виробничим потенціалом економіки). Американський економіст Артур Оукен довів існування залежності між рівнем безробіття і втратами потенційного ВВП. Згідно з законом Оукена: якщо фактичний рівень безробіття перевищує

природний на 1 %, то суспільство втрачає 2,5 % потенційного ВВП. Тобто кожен відсоток циклічного безробіття призводить до втрати суспільством 2,5 % потенційного ВВП. В загальному вигляді закон Оукена може бути представлений формулою:

$$(Y - Y^*) / Y^* = -\beta u_c,$$

де Y – фактичний ВВП;

Y^* – потенційний ВВП;

u_c – рівень циклічного безробіття;

β – емпіричний коефіцієнт чутливості ВВП до динаміки циклічного безробіття (звичайно приймається 2,5 %).

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Зайнятість і безробіття. Населення як джерело робочої сили.
2. Показники рівня використання робочої сили: рівень зайнятості, рівень безробіття.
3. Види безробіття. Повна зайнятість, неповна зайнятість.
4. Специфіка дії законів попиту та пропозиції на ринку праці.
5. Класичний та кейнсіанський підходи до регулювання ринкової рівноваги на ринку праці.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. Виберіть правильну відповідь

1. Рівень безробіття визначається як відношення числа безробітних до:
 - а) числа зайнятих;
 - б) чисельності працездатного населення;
 - в) чисельності робочої сили;
 - г) загальної чисельності населення.
2. Внаслідок впровадження нових технологій зріс рівень:
 - а) циклічного безробіття;
 - б) фрикційного безробіття;
 - в) структурного безробіття;
 - г) сезонного безробіття.
3. Повна зайнятість існує за умов:
 - а) державного регулювання ринку праці;
 - б) відсутності циклічного безробіття;
 - в) раціонального використання робочої сили;

г) відсутності безробіття.

4. Природний рівень безробіття відрізняється від фактичного на величину:

- а) циклічного безробіття; в) структурного безробіття;
- б) фрикційного безробіття; г) нічим не відрізняється.

5. Робітник, який знаходиться у неоплачуваній відпустці, або працює неповний робочий день, офіційною статистикою:

- а) відноситься до безробітних;
- б) відноситься до зайнятих;
- в) не враховується при визначенні безробіття;
- г) не враховується при визначенні чисельності робочої сили.

Завдання 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове.

Відповідь поясніть

1. Крива ринкової пропозиції праці завжди має позитивний нахил.
2. Гіпотеза природного рівня безробіття припускає, що зниження темпів інфляції може привести до переміщення кривої Філіпса вниз в короткостроковому періоді.
3. Фрикційне безробіття є не тільки обов'язковою, але й бажаною для суспільства формою безробіття.
4. До складу робочої сили треба включати і безробітних, які активно шукають роботу.
5. В країнах з найбільш ефективною економікою безробіття немає.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі

Задача 1. Функція пропозиції на ринку праці задана таким чином $LS = 150w$, а функція попиту $LD = 1000 - 100w$. Визначте рівноважну кількість зайнятих і рівноважну ставку заробітної платні. Профспілки добилися встановлення денної ставки зарплати на рівні 5 грош. од. Як змінилася кількість безробітних? Покажіть графічно цю ситуацію.

Задача 2. Чисельність зайнятих 90 млн осіб. Чисельність безробітних 10 млн осіб. Зайнятих неповний робочий день 18 млн осіб. Розрахуйте рівень безробіття, втрати ВВП від безробіття, якщо реальний ВВП поточного року склав 500 млрд грош. од.

Задача 3. Населення одного із регіонів України складає 7 млн осіб. Із них: 2 млн осіб – діти віком до 16 років, 1,5 млн осіб – пенсіонери, 0,3 млн – домогосподарки, 0,2 млн осіб – студенти, безробітні складають 0,5 млн осіб. Розрахуйте рівень безробіття.

ТЕМА 6. ІНФЛЯЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ

1. Сутність та види інфляції.
2. Причини і наслідки інфляції.
3. Інфляція і безробіття.

1. Сутність та види інфляції

Інфляція виступає ключовим індикатором макроекономічної нестабільності. Але чому ж вона вважається проблемою? Проблематика інфляції полягає у тому, що вона призводить до збільшення витрат на життя, роблячи повсякденне існування для людей більш вартісним. В її основі лежить зменшення вартості грошей, іншими словами, зниження їх купівельної спроможності, що проявляється у зростанні цін на товари та послуги. Це веде до загального зростання цінового рівня та втрати вартості національної валюти. Існує важливий зв'язок між грошима та інфляцією: у світі без грошових операцій, де всі обміни базуються на бартері, поняття інфляції було б непотрібним.

Якщо раніше система грошового обігу базувалася на принципах золотого або золотомонетного стандарту й паперові гроші вільно оберталися в золото, а золото було грішми, то зараз золото витиснуто із грошового обігу, а гроші самі забезпечуються тільки наявною товарною масою. Це говорить про більшу ураженість як самих грошей, так і системи грошового обігу. Будь-яке політичне або інше потрясіння може найміцнішу сьогодні грошову систему перетворити в досить і досить слабку завтра.

Проблеми, створювані інфляцією, також пов'язані з невизначеністю. Вони виникають, навіть не стільки тому, що цінність грошей падає, скільки тому, що майбутня цінність грошей непередбачена. Коли очікується, що гроші будуть швидко знецінюватися, стає вигідно позичати. Таким чином, у результаті інфляції звичайно страждають кредитори, а також, населення з фіксованим рівнем доходів. Виграють від інфляції тільки власники речовинних факторів виробництва.

Невизначеність у зв'язку з майбутніми цінами, що створюється інфляцією, веде до довільного перерозподілу багатства, змушує людей вживати зусилля, щоб захистити себе від втрат, призводить до зростання невдоволення й напруженості в суспільстві.

В залежності від інтенсивності втручання держави у сферу грошового обігу, інфляція може бути схованою, відкритою й подавленою. **Прихована**

інфляція пов'язана з погіршенням якості споживаної продукції за незмінним рівнем цін. Погіршення споживчих властивостей й якості продукції, її недовговічність і частий ремонт змушують споживача частіше купувати цей товар, а в цілому, на задоволення потреби йде більше грошей, ніж за нормальною якістю товарів. Прихована інфляція виявляється також в «вимиванні» дешевих товарів з виробництва, а, отже, і зі споживання.

Відкрита інфляція пов'язана з порушенням трьох видів рівноваги: рівноваги, що визначає кількість грошей в обігу, коли сума цін відповідає сумі вартостей; рівноваги на рівні окремих товарів і ринків, коли їй відповідає рівноважна ціна й рівноважне виробництво; рівноваги на макроекономічному рівні, коли сукупний попит відповідає сукупній пропозиції. Рівновага, що порушується загальним рівнем цін або підвищенням сукупного попиту, є інфляція відкрита. Відкрита вона тому, що проявляється у відкритій ринковій системі, і за даними обставинами механізм ринку функціонує, і навіть на перших етапах розвитку інфляції стимулює економічне зростання. Зростання цін призводить до збільшення інвестицій, росте виробництво, збільшується пропозиція. У цьому випадку питання міститься тільки у швидкості: що зростає швидше? Ціна або виробництво, зарплата або ціни? Головне те, що ринковий механізм працює, а з інфляцією можна боротися.

Подавлена інфляція виникає в закритих економічних системах: у країнах або із плановою економікою, або із сильним державним регулюванням, що переходить у загальний контроль і пригнічує ринкові механізми. Інакше кажучи, це виражається в державному контролі цін. Виникає розрив між величиною попиту та величиною пропозиції, якого довго не видно. Перейшовши критичну точку, він перетворюється в інфляційний розрив, а в економіці виникає стійкий дефіцит. Боротися з даним видом інфляції досить проблематично, тому що ринкові механізми не функціонують. Звичайно методом боротьби з нею є перехід її зі стану подавленої у відкриту під найжорстокішим державним контролем. Це, так названі, хірургічні методи втручання, що припускають диктатуру, зміну ідеології, грошову реформу, іноземну допомогу й т. ін.

Залежно від інтенсивності інфляції розрізняють три основні її різновиди.

1. **Помірна інфляція**, що характеризується повільним ростом цін, у середньому до 10 % на рік. У рамках помірної інфляції виділяється повзуча, що характеризується ростом цін до 5 % на рік. За даним рівнем інфляції

виникають нормальні умови для інвестування, ціни стабільні, а заощадження не знецінюються.

2. Галопуюча інфляція характеризується більш швидким зростанням цін, у середньому 100–200 % на рік. В економіці ситуація трохи загострюється внаслідок швидкого знецінення грошей. Населення, прагнучи врятувати свої заощадження, вкладають кошти в матеріальні цінності, іноземну валюту, інвестують за рубіж. Однак, незважаючи на те, що розвиток економіки істотно спотворюється, даний вид інфляції протягом тривалих періодів може не викликати деструктивних наслідків.

3. Гіперінфляція характеризується стрімким зростанням цін, до 1000 % і більше на рік. Населення прагне якнайшвидше позбутися від грошей, що знецінюються, у результаті чого проблема загострюється. Через незручність використання національної валюти відбувається процес валютного заміщення, коли іноземна валюта використовується як засіб нагромадження й обміну. У цей період дуже складно проводити грошово-кредитну політику, оскільки її основні важелі перестають діяти. Населення намагається всі наявні заощадження вкласти в будь-які матеріальні цінності. Підприємства запасуються сировиною й накопичують готову продукцію, чекаючи наступного сплеску рівня цін. Підсилюються спекулятивні операції, особливо зростає їхня частка в угодах за валютними операціями. Сплеск сукупного попиту призводить до розкручування інфляційної спіралі: зростання вартості життя призводить до необхідності підвищення номінальних заробітних плат, що веде до збільшення витрат і подальшого підвищення цін. Вважається, що крім руйнівних наслідків перерозподілу, гіперінфляція може прискорити економічний крах. Жорстка інфляція сприяє тому, що зусилля направляються не на виробничу, а на спекулятивну діяльність. Результатом гіперінфляції може бути настання економічного, соціального, а, можливо, і політичного хаосу. Вона прискорює фінансовий крах, депресію й суспільно-політичне безладдя.

Залежно від причин і механізму зростання загального рівня цін розрізняють інфляцію попиту та інфляцію витрат. **Інфляція попиту** простежується тоді, коли сукупний попит зростає швидше за виробничий потенціал економіки, а тому ціни зростають, щоб зрівноважити попит і пропозицію. **Інфляція витрат** – це інфляція, що виникає внаслідок зростання витрат у періоди високого рівня безробіття і неповного використання виробничих ресурсів.

За ступенем раптовості інфляцію розрізняють на передбачену й

непередбачену. **Передбачена** – це інфляція, яку всі економічні суб'єкти очікували або планували. Очікуваний рівень інфляції закладається в розрахунки бюджету на майбутній фінансовий рік. Це дає можливість нейтралізувати негативні наслідки інфляції. **Непередбачена інфляція** – інфляція найчастіше викликана інфляційними шоками, тобто різкими стрибками рівня цін, які стають поштовхом для тривалого інфляційного процесу.

Уявлення економічних суб'єктів про рівень цін у майбутньому суттєво впливають на їхню поведінку. Отже, з цих позицій виділяють теорію адаптивних очікувань та теорію раціональних очікувань.

Теорія адаптивних очікувань ґрунтується на передумові, що формування уявлень про майбутній стан економіки у суб'єктів господарювання відбувається на основі екстраполяції тенденцій розвитку економічних процесів у минулому на майбутнє. **Теорія раціональних очікувань** ґрунтується на передумові, що очікування суб'єктів господарювання стосовно майбутнього економічної системи формуються як на основі екстраполяції тенденцій попереднього періоду, так і на основі можливостей майбутнього.

За умовою незмінного курсу національної валюти, якщо причиною підвищення загального рівня цін є зростання цін на імпортовані товари, даний вид інфляції називається **імпортованою інфляцією**.

Для виміру рівня інфляції застосовуються цінові індекси. Індекс споживчих цін (індекс Ласпейреса), наприклад, відображає зміну рівня ринкових цін споживчого кошику в поточному періоді у порівнянні з базовим:

$$I_L = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^t * Q_i^0}{\sum_{i=1}^n P_i^0 * Q_i^0},$$

де P_i^0 і P_i^t – ціни i -го блага, відповідно у базовому (0) і поточному (t) періоді;

Q_i^0 – кількість i -го блага в базовому періоді.

Темп інфляції можна розрахувати за допомогою наступної формули:

$$\text{Темп інфляції} = \frac{\pi_t - \pi_{t-1}}{\pi_{t-1}} * 100\%,$$

π_t – рівень цін в поточному році;

π_{t-1} – рівень цін у базовому році.

2. Причини і наслідки інфляції

Причини інфляції підрозділяються на дві групи: обумовлені факторами, що підвищують сукупний попит, і обумовлені факторами, що підвищують сукупну пропозицію.

Інфляцію попиту викликають наступні фактори.

1. **Адаптивні інфляційні очікування** (іншими словами, ажіотажним попитом). Очікуючи в майбутньому підвищення цін, ми намагаємося вкласти наявні заощадження в продукти або речі, щоб знизити негативні наслідки інфляції. У підсумку ж, самі ж сприяємо зовсім невиправданому росту попиту, розкручуючи інфляційну спіраль. Крім того, намагаючись випередити зростання цін і зробити запаси взапас, ми істотно зменшуємо обсяг власних заощаджень, значно загострюючи проблему капітальних вкладень (інвестицій).

2. **Бюджетний дефіцит** є потужним чинником інфляції в силу його багатоканального впливу на грошовий обіг країни. Висока заробітна плата надмірно роздутого державного апарата лягає на ваги споживання, підштовхуючи попит. Крім того, коли держава живе невідповідно до своїх коштів, вона незмінно знаходить потужні аргументи на користь емісії грошей. Беручи в Національного банку гроші на такі потреби, як соціальний захист, оборона й т. ін., держава ці гроші повертає, але вони на той час уже пройшли через обіг. Ситуація повторюється знову і чим більше позик, тим більше в обігу нічим не забезпечених грошей. В умовах інфляції держава бере відносно більш дорогі гроші, а повертає ті, що подешевшали, тим самим підштовхуючи інфляцію.

Крім того, особливе місце в інфляційному процесі займає мілітаризація економіки. Звичайно мілітаризація пояснюється тим, що вона дає робочі місця й передові технології. Але вона завжди лягає важким вантажем на видаткову частину державного бюджету. Військові витрати завжди були чистими витратами, оскільки економічної віддачі від них немає. Необхідно пам'ятати, що вся ця видаткова частина в чисто грошовій формі лягає на ваги попиту.

3. Інфляція також підвищується через такий фактор, як **зовнішня торгівля**. Однак причиною тут стає не сама зовнішня торгівля, а її структура. Наприклад, якщо країна експортує переважно сировину або продукцію з низьким ступенем її обробки, а імпортує більшу частину готової продукції, то це також сприяє появі інфляційних процесів.

4. **Ступінь монополізації** стає наступним фактором інфляції. Монополізм породжує неприродний економічний принцип: «купується те, що виробляється». За підвищенням цін, споживачі не можуть перейти до конкурентів, тому в них немає вибору.

5. **Структурні диспропорції** – наступний фактор інфляції. Так, у радянський час, виробляючи значну частину засобів виробництва, і практично незначну частину предметів споживання, створювався стійкий дефіцит товарів народного споживання. Це призводило до стійкого тиску на ціни дефіцитних товарів у бік їхнього підвищення. На рисунку 6.1 графічно показана інфляція попиту.

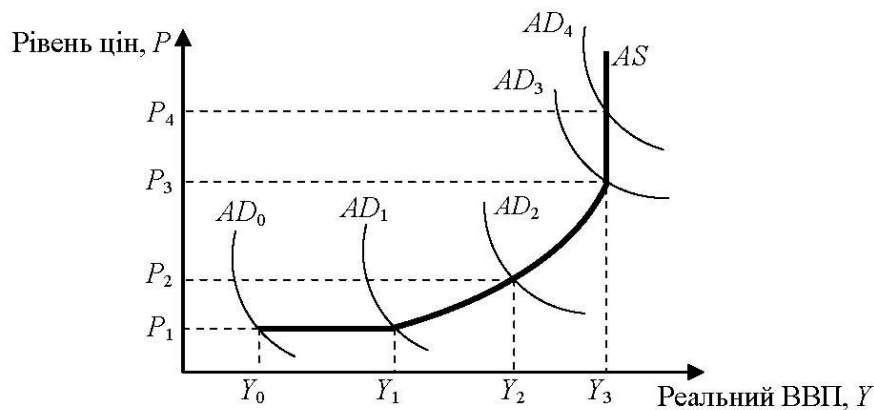

Рис. 6.1 – Інфляція попиту

На рис. 6.1 показано, що стимулювання сукупного попиту на горизонтальному відрізку кривої AD–AS не містить у собі інфляційної небезпеки, оскільки воно зумовлює зростання реальних обсягів виробництва без зростання рівня цін. На цьому відрізку номінальний і реальний обсяги виробництва зростають однаковими темпами.

Висхідний відрізок вимагає необхідності зіставляти приріст обсягу виробництва і приріст рівня цін. Якщо темп приросту рівня цін перевищує темп приросту виробництва, наявне інфляційне зростання останнього. На цьому відрізку кривої AS інфляцію називають передчасною, тому що економіка не досягла потенційного обсягу виробництва і повної зайнятості. Передчасність інфляції пояснюється нерівномірністю виходу різних галузей із депресії.

На вертикальному відрізку виробничі можливості економіки за такого рівня технологій та виробничих потужностей вичерпані. І тому зростання сукупного попиту спричиняє не зростання обсягів виробництва, а інфляційне зростання цін. Таким чином, на цьому відрізку, незалежно від

того, якими темпами зростає номінальний обсяг виробництва, зумовлений підвищенням рівня цін, реальний обсяг виробництва залишається незмінним.

Інфляція витрат. Крім факторів попиту, інфляція може обумовлюватися й факторами витрат виробництва й пропозиції. У наслідок збільшення капітало-, енерго-, та фондоємності виробництва ростуть його витрати. У цьому ж напрямку діють й спадна продуктивність капіталу й землі. З ростом витрат виробництва ростуть і ціни. Зростання рівня заробітних плат також призводить до збільшення витрат виробництва, особливо, якщо це зростання не підкріплено ростом продуктивності праці. На рисунку 6.2 графічно показана інфляція витрат.

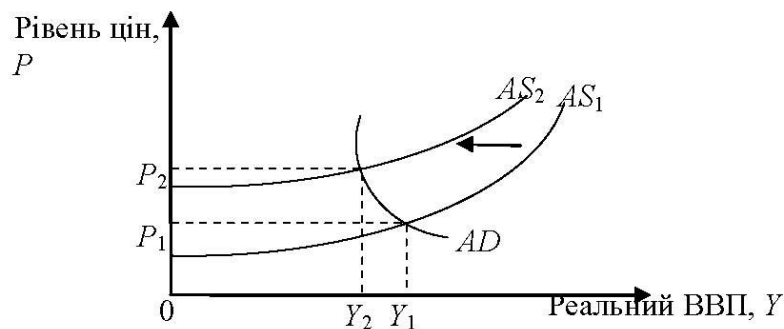

Рис. 6.2 – Інфляція витрат

На рис. 6.2 показано, що внаслідок зміщення кривої AS ліворуч, придбати блага зможуть ті споживачі, котрі здатні будуть за них заплатити більшу ціну. Зростання цін від P_1 до P_2 зумовить скорочення реального обсягу виробництва від Y_1 до Y_2 .

Таким чином, інфляція витрат має два основних джерела:

1. зростання цін на енергію та сировину;
2. зростання номінальної заробітної плати.

На практиці досить важко розрізнити інфляцію попиту й інфляцію витрат. Найчастіше вони діють практично одночасно, а встановити первинне джерело підвищення цін дуже складно. Згідно з Кейнсом, якщо перша стадія інфляції подає собою інфляцію попиту, то друга стадія – результат інфляції витрат виробництва.

Кейнсіанське пояснення інфляції пов'язує зростання цін із надмірним попитом. Воно виходить з аналізу доходів та видатків господарюючих суб'єктів та впливу їх на збільшення попиту. Вважається, що збільшення попиту з боку держави та підприємців призводить до збільшення виробництва та зайнятості. В зв'язку з цим, кейнсіанці

рекомендують стимулювати приватні та державні інвестиції. В даній концепції активну роль відіграє, за словами Кейнса, «ефективний» або грошовий попит, який, нібито, і створює грошову масу. Кейнс розглядає два види інфляції:

а) повзуча, тобто таке збільшення грошової маси в умовах безробіття, яке не завдає небезпеки;

б) галопуюча, яка можлива при досягненні повної зайнятості, коли зростання грошової маси цілком проявляється у зростанні цін на товари та послуги.

Кейнс підкреслював, що зростання грошової маси дає пропорційне інфляційне збільшення цін тільки в умовах повної зайнятості, а при неповній зайнятості, збільшення грошової маси веде до більшого використання наявних ресурсів: зростаюча грошова пропозиція розподіляється між підвищенням цін, збільшенням грошової зарплати, зростанням виробництва й зайнятості. Чим далі від стану повної зайнятості економіка, тим більше будуть зростати виробництво й зайнятість, а не ціни. Дефіцит бюджету, збільшення грошової маси в обігу й інфляцію Кейнс вважав адекватною платою за зростання національного доходу й підтримку стабільно високого рівня зайнятості.

Опоненти кейнсіанського підходу підкреслюють також його недолік, який виявляється у тому, що головну увагу він зосереджує на регулюванні грошового попиту шляхом бюджетної та фіскальної політики. Зростання інвестицій веде до підвищення зайнятості, росту ВВП та доходів, що знову ж таки викликає підвищення попиту на гроші. За цих умов зростання грошової пропозиції викличе негайну реакцію ринку: відбудеться зростання цін на товари та послуги. Здійснення політики регулювання попиту в довгостроковому періоді призведе до того, що держава буде змушена здійснювати фактично інфляційне фінансування.

Прихильники **монетарної теорії** стверджують, що єдиною причиною інфляції є надмірний темп приросту грошової маси порівняно з темпами зростання ВВП. Згідно з теорією монетаризму аналізувати інфляцію можна за допомогою рівняння обміну:

$$MV = PY,$$

де M – темп приросту номінальної кількості грошей;

V – темп приросту швидкості руху грошей;

P – темп приросту рівня цін (інфляції);

Y – темп приросту реального обсягу національного виробництва.

Із рівняння можна визначити рівень інфляції:

$$P = \frac{MV}{Y}.$$

Інфляційний процес буде наявним за умови, якщо $P > 0$, або $MV > Y$.

Прихильники немонетарних теорій вбачають умову існування інфляції в ситуації, за якої сума темпів приросту номінальної кількості грошей (MV) буде перевищувати темп приросту реального доходу Y .

До наслідків інфляції можна віднести наступні:

- 1) неможливість одержання довгострокових кредитів, отже, відсутність капіталовкладень;
- 2) виробники дезорієнтовані невтримним зростанням цін. Нове виробництво ніхто не відкриває;
- 3) особисті заощадження громадян знецінюються;
- 4) реальні доходи населення падають;
- 5) податки стають єдиним джерелом доходів держави, тому вони постійно зростають;
- 6) підсилюється соціальна диференціація суспільства. Більша частина населення убожіє, переходить межу бідності. Менша ж частина, особливо власники факторів виробництва, збагачується;
- 7) дебіторська заборгованість, неплатежі працюють на користь боржників. Стає не вигідним давати гроші в борг. Наступає криза кредитної системи. Кредит стає обтяжним, отже, малодоступним;
- 8) руйнується система регулювання ринкової економіки.

Необхідно відзначити, що в умовах інфляції створюється ефект Танзі-Олівера, що полягає у свідомому відтягуванні податкових платежів платниками податків, які одержують, таким чином, можливість вносити в бюджет знецінені гроші. Уряд же свої борги також оплачує знеціненими грошима, внаслідок чого виникає ефект інфляційного оподаткування.

Як раніше було відзначено, інфляція призводить до перерозподілу коштів між кредиторами й позичальниками та зниженню реальної вартості заощаджень. Рівняння, запропоноване І. Фішером дозволяє нейтралізувати цей процес.

$$i = r + \pi^e,$$

де i – номінальна процентна ставка;

r – реальна процентна ставка;

π^e – очікуваний рівень інфляції.

Дефляція – це процес, зворотний щодо інфляції, тобто це процес, пов'язаний з подорожчанням грошей. Кредитори й одержувачі постійних

доходів мають тенденцію вигравати за рахунок боржників й одержувачів прибутків. Якщо ціни падають на протязі відрізка часу, що відокремлює позичку грошей кредитором від її погашення, то він одержить назад більшу купівельну спроможність, чим позичав. Підприємець за відрізок часу між покупкою й продажом товарів буде нести втрати.

Необхідно пам'ятати, що інфляцію не варто однозначно вважати негативним явищем. Згідно кейнсіанської концепції «економіки попиту», помірний і передбачуваний темп інфляції позитивно впливає на економіку. Стимулювання сукупних витрат призводить до зростання доходів виробників готових товарів, до розширення виробництва й збільшення зайнятості населення, що в загальному підсумку призводить до економічного зростання.

3. Інфляція і безробіття

На початку ХХ ст. американський економіст І. Фішер розкрив взаємозв'язок між інфляцією та безробіттям. Статистичні дані показували, що у фазі піднесення рівень безробіття знижувався, а темп інфляції, навпаки, зростав. На фазі спаду простежувався протилежний хід подій – рівень безробіття зростав, а інфляція знижувалася. У 1958 р. новозеландський економіст А. Філіпс проаналізував причини цієї динаміки в Англії протягом 1861–1913 рр. Він виявив, що заробітна плата завжди зростала, коли безробіття було малим. Зі зростанням рівня безробіття темпи приросту зарплати уповільнювалися (див. рис. 6.3).

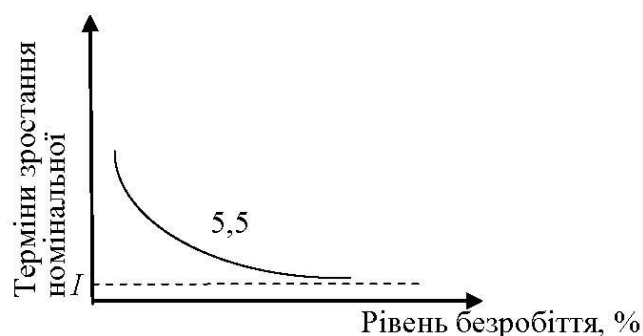

Рис. 6.3 – Емпірична крива Філіпса

Крива Філіпса вказує на те, що зростання грошової заробітної плати може існувати водночас зі значним рівнем безробіття. Філіпс показав, що при рівні безробіття, близькому до 5,5 % від точки, де крива Філіпса перетинає горизонтальну лінію, яка відображає нульовий темп зростання заробітної плати, починається зростання заробітної плати.

У 1960 р. американські економісти Семюельсон і Солоу дещо видозмінили криву Філіпса. Вони пов'язали рівень безробіття з рівнем інфляції (а не з темпами зростання зарплати, вилучивши із темпів змін грошової заробітної плати темп зростання продуктивності праці). Графічно це зображувалось зміщенням початкової кривої Філіпса вниз. Нова крива Філіпса була, як і попередня, нахилена у бік зменшення. Але, на відміну від попередньої, вона перетинала горизонтальну лінію, яка відображала нульовий темп зростання цін, тобто нульову інфляцію, при нормі безробіття 2,5 % для Англії та 4 % – для США.

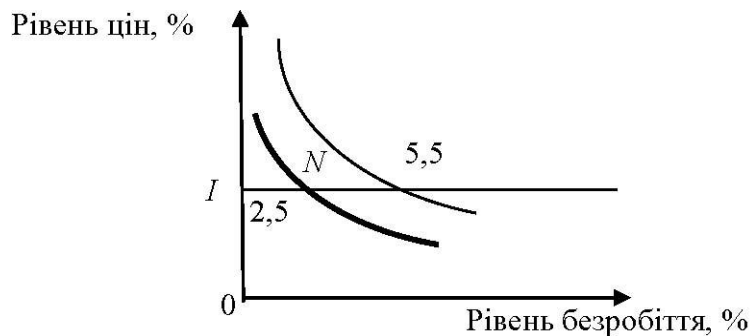

Рис. 6.4 – Модифікована крива Філіпса

На рис. 6.4 модифікована крива Філіпса показана жирною лінією. Відрізок кривої, розташований ліворуч від точки N , характеризує інфляцію попиту, що є найчастіше наслідком спроб держави стимулювати високу зайнятість. Відрізок, розташований праворуч від точки N , пов'язаний із падінням цін у період кризи надвиробництва.

Рівняння сучасної кривої Філіпса записують так:

$$\pi = \pi^e - \beta(U - U^*) + \vartheta,$$

де π – темп інфляції;

π^e – очікуваний темп інфляції;

β – параметр, який показує, наскільки сильно реагує інфляція на динаміку циклічного безробіття. Цей коефіцієнт завжди більший від нуля;

ϑ – збурення пропозиції;

U – рівень безробіття;

U^* – природна норма безробіття.

Другий член рівняння кривої Філіпса $\beta(U - U^*)$ – показує, що відхилення безробіття від його природної норми може прискорювати або стримувати розвиток інфляції. Якщо рівень безробіття перевищує природну норму безробіття, то темп інфляції знижуватиметься. За рівня безробіття, нижчого за природний, темп інфляції зростатиме. Третій член ϑ показує, що

рівень інфляції підвищується або знижується внаслідок збурень пропозиції. За несприятливих збурень пропозиції ϑ має позитивне значення і темпи інфляції зростають. За сприятливих збурень сукупної пропозиції ϑ має від'ємне значення, що уповільнює темпи інфляції.

Сучасна крива Філіпса відрізняється від виявленої Філіпсом залежності за трьома особливостями:

- 1) у сучасній кривій Філіпса темпи приросту заробітної плати замінено на темпи інфляції;
- 2) сучасна крива враховує очікувану інфляцію;
- 3) вона враховує збурення сукупної пропозиції.

Отже, у короткостроковому періоді існує можливість вибору між інфляцією та безробіттям. Змінюючи сукупний попит, можна вибрати певну комбінацію рівнів інфляції та безробіття на короткостроковій кривій Філіпса. При цьому положення короткострокової кривої Філіпса залежить від очікуваного темпу інфляції. Якщо очікуваний темп інфляції зростає, ця крива переміщується вгору – і вибір між інфляцією та безробіттям є менш сприятливим. У цьому разі за кожного рівня безробіття темп інфляції буде вищим (див. рис. 6.5).

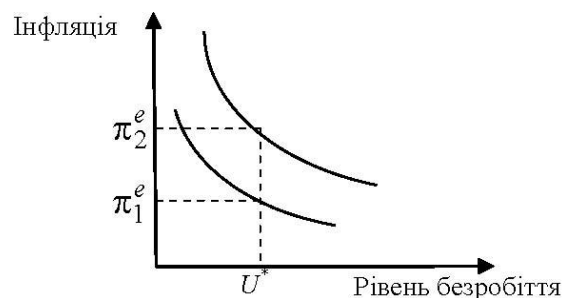

Рис. 6.5 – Вплив очікуваної інфляції на вибір між інфляцією та безробіттям

Вибір між інфляцією і безробіттям існує лише у короткостроковому періоді. У довгостроковому періоді крива Філіпса є вертикальною, і зникає можливість вибору між інфляцією та безробіттям.

Згідно з ортодоксальною неокласичною теорією, крива Філіпса при нульовому рівні безробіття має вигляд вертикальної кривої. Пояснюється така конфігурація кривої Філіпса тим, що економіка завжди функціонує на рівні повної (або близької до повної) зайнятості. Завдяки гнучким цінам та ставкам заробітної плати інфляція за таких умов завжди буде явищем, спричиненим надлишковим попитом (див. рис. 6.6).

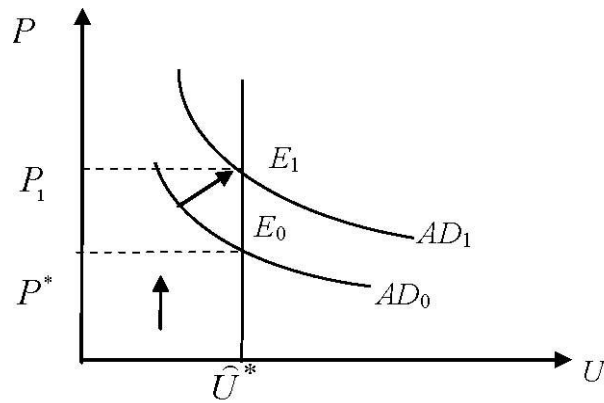

Рис. 6.6 – Вертикальна крива Філіпса

З графіка видно, що зростання сукупного попиту не приводить до зростання зайнятості, а зумовлює інфляційне зростання цін. Крива Філіпса у довгостроковому періоді буде вертикальною при природному рівні безробіття, коли очікуваний темп інфляції буде дорівнювати фактичному.

Утримання безробіття нижче природного рівня передбачає інфляційне зростання цін (див. рис. 6.7). Природний рівень безробіття сумісний з будь-яким темпом інфляції за умови, що темп інфляції є величиною постійною.

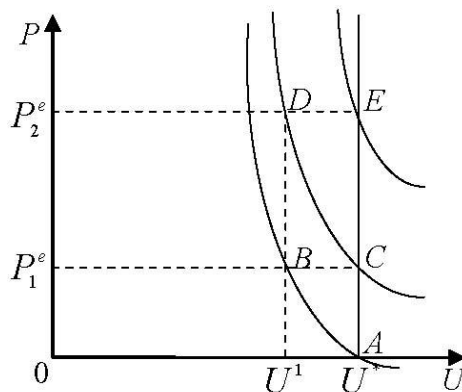

Рис. 6.7 – Криві Філіпса за різних інфляційних очікувань

Припустимо (див. рис. 6.7), що політика уряду націлена на зменшення безробіття від U^* до U^1 . За даними умовами точка A переміститься в точку B , що зумовить інфляційне зростання цін і заробітної плати до P_1^e . Усвідомивши це зростання інфляції, робітники будуть формувати свої відповідні очікування. Це змістить криву Філіпса вгору, внаслідок чого точка B переміститься в точку C , а попередній природний рівень безробіття U^* відновиться. Якщо уряд знову прагнучи знизити безробіття нижче U^* , то ситуація повториться, але інфляція стане ще вищою. Це зумовить зміщення точки C в точку D , а рівень інфляції досягне P_2^e . З часом найменше працівники

усвідомлять, що їх знову ошукано і будуть формувати свою поведінку, виходячи із очікуваного рівня інфляції P_2^e . Це зменшить пропозицію праці, й рівень безробіття знову наблизиться до природного рівня U^* , а точка D зміститься в точку E , якій відповідає рівень безробіття U^* , але за P_2^e темпом інфляції.

Для недопущення інфляції уряд країни розробляє антиінфляційну стратегію, основними складовими є: ефективна монетарна політика, впорядкування державних фінансів і скорочення дефіциту державного бюджету, раціоналізація структури національної економіки та зовнішньоекономічної діяльності.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Дайте визначення інфляції. У чому полягає її сутність?
2. Назвіть основні види інфляції.
3. Перечисліть основні причини інфляції. Поясніть, у чому різниця між інфляцією попиту та інфляцією витрат.
4. Поясніть зміст сучасної кривої Філіпса та її відмінність від раннього варіанту.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. Виберіть правильну відповідь

1. Найменше постраждають від непередбаченої інфляції ті:
 - а) хто одержують фіксований номінальний дохід;
 - б) у кого номінальний дохід зростає, але повільніше, ніж підвищується рівень цін;
 - в) хто має грошові заощадження;
 - г) хто став боржником, коли ціни були нижче.
2. З перерахованого не має відношення до інфляції, обумовленої ростом витрат виробництва:
 - а) зростання зайнятості й виробництва;
 - б) зростання витрат на одиницю продукції;
 - в) доганяючи зростання зарплати;
 - г) шоки пропозиції.
3. Зростання сукупних витрат призводить до інфляції, якщо:

- а) економіка розвивається в умовах повної зайнятості;
- б) фактичний і потенційний обсяги ВВП рівні;
- в) чисельність робочої сили не зростає;
- г) вірні тільки відповіді а) і б).

4. У період прискорюваної інфляції відсоткова ставка:

- а) падає, тому що падає ціна грошей;
- б) падає, тому що падає рівень зайнятості;
- в) зростає, тому що ціна грошей падає;
- г) зростає, тому що падає рівень зайнятості.

5. Інфляція може бути пов'язана:

- а) тільки з ростом ВВП;
- б) зі зростанням або падінням ВВП залежно від джерела її розвитку;
- в) тільки з падінням ВВП;
- г) зі зростанням ВВП, якщо економіка розвивається в умовах повної зайнятості.

Завдання 2. Визначите, яке з положень правильне, а яке помилкове.

Відповідь поясніть

1. В умовах, коли потенційний і фактичний обсяг ВВП рівні, зростання сукупних витрат призводить до інфляції, тому що подальше зростання виробництва неможливе.

2. Інфляція – це загальне зростання виробництва.

3. Очікувана й непередбачувана інфляція впливає на перерозподіл доходу.

4. За щорічним 5 %-вим зниженням цін реальний дохід у родин із твердим доходом буде збільшуватися на 5 % на рік.

5. За щорічним 10 %-вим зростанням цін, подвоєння їхнього рівня відбувається кожні десять років.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі

Задача 1. Розрахуйте темп інфляції цього року за умови, що індекс цін цього року склав 120 %, а попереднього – 110 %.

Задача 2. Припустимо, у перший рік індекс цін становив 100 %; у другий – 112 %; у третій – 123 %; у четвертий – 129 %. Розрахуйте темп інфляції для кожного року. Використовуючи «правило величини 70», визначте кількість років, необхідних для подвоєння рівня цін. В якості знаменнику послідовно приймайте розраховані темпи для кожного року.

Задача 3. На основі даних завдання 2, визначте процентну зміну

реального доходу, якщо номінальний дохід у другому році в порівнянні з першим збільшився на 15 %, і в третьому році в порівнянні із другим – на 7%.

ТЕМА 7. СПОЖИВАННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ

1. Споживання та заощадження.
2. Диференціація доходів та крива Лоренца.
3. Кейнсіанська функція споживання та функція заощадження.
4. Функції споживання з урахуванням фактору часу.

1. Споживання та заощадження

Домогосподарства виконують подвійну роль в економіці. З одного боку, вони виступають споживачами готових товарів та послуг, а з іншого – постачальниками економічних ресурсів (факторів виробництва), за рахунок чого й формуються їх доходи.

Основні джерела доходів домогосподарств в Україні та їх структура наведені на рис. 7.1.

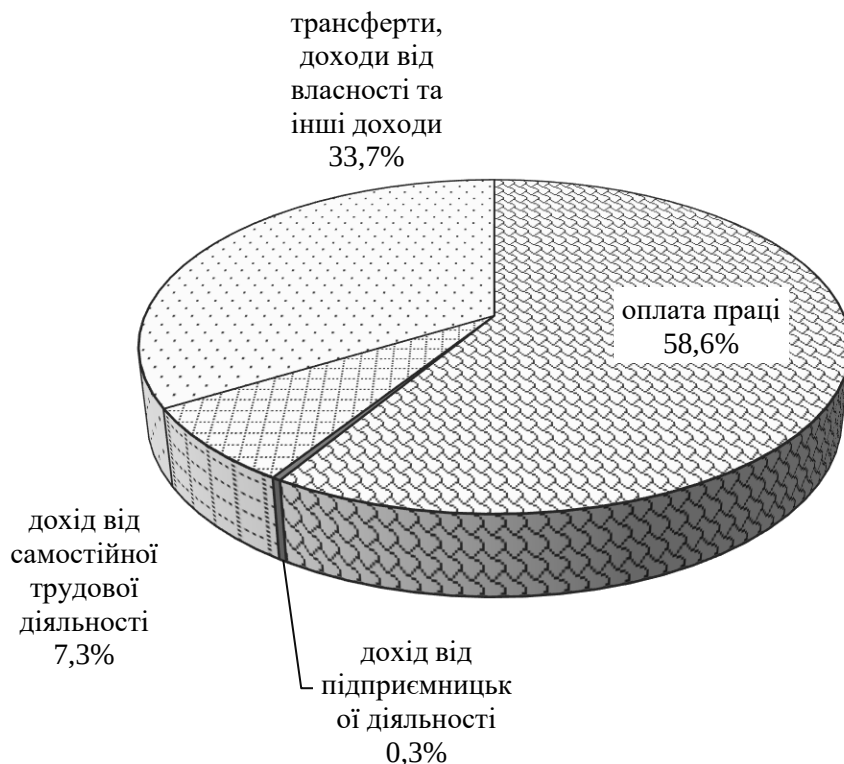

Рис. 7.1 – Розподіл домогосподарств України за основним джерелом доходу у 2021 р.
Джерело: складено за [1].

Розподіл домогосподарств за основним джерелом доходу, наведений на рис. 7.1, свідчить про те, що оплата праці є основним джерелом доходу для більшості, а дохід від підприємницької діяльності – для меншості домогосподарств України у 2021 р.

Особистий дохід, що знаходиться у розпорядженні домашніх господарств, може використовуватись лише двома способами — на споживання та на заощадження.

Споживання (С) – це витрати домогосподарств на придбання товарів і послуг для задоволення матеріальних і духовних потреб людей.

Структура споживання домогосподарств України у 2021 р. наведена на рис. 7.2.

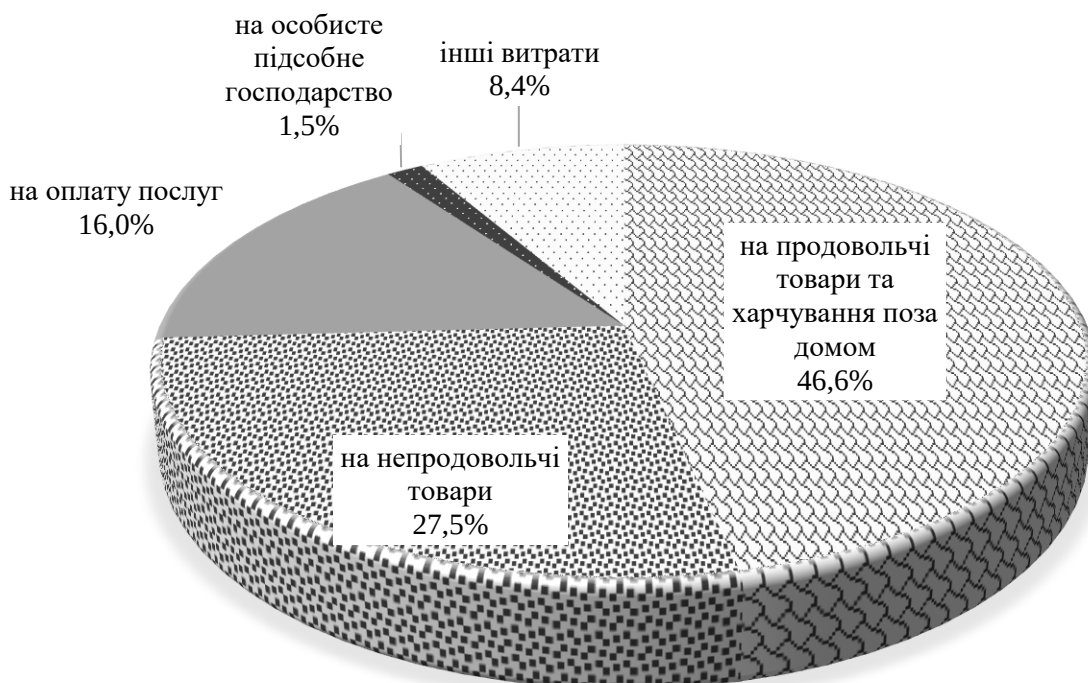

Рис. 7.2 – Структура грошових витрат домогосподарств України у 2021 р.

Як наочно зображено на рис. 7.2, у структурі споживання домогосподарств України у 2021 р. найбільшу питому вагу займають витрати на продовольчі товари та харчування поза домом, а найменшу – витрати на особисте підсобне господарство.

Заощадження (S) – це та частина особистого доходу, що знаходиться у розпорядженні домашніх господарств, яка не витрачається на споживання.

Рішення про те, яку частину доходу витратити на споживання, а яку на

заощадження, приймають споживачі. На такі рішення впливають наступні основні чинники: величина доходу, що знаходиться у розпорядженні, потреба в теперішньому та майбутньому споживанні, оцінка стану економіки та прогнози на майбутнє. Основними мотивами заощаджень домогосподарств (майбутнього споживання) є такі: необхідність купівлі дорогих товарів в майбутньому, матеріальне забезпечення в старості, захист від непередбачених обставин, забезпечення дітей в майбутньому.

Якщо домогосподарства споживають менше сьогодні, тобто заощаджують частину особистого доходу, що знаходиться у розпорядженні, вони зможуть споживати більше у майбутньому і навпаки. Фактично це означає, що домогосподарства здійснюють міжчасовий вибір. Суттєвий вплив на цей вибір здійснює реальна відсоткова ставка, яка визначає відносну ціну поточного і майбутнього споживання, та різницю між теперішньою вартістю грошей та їх майбутньою вартістю.

Майбутня вартість грошей складається з основної суми, процентів на неї, що нараховуються щорічно та нарахування процентів на кошти, що утворились від попереднього нарахування процентів на основну суму (складний процент) за формулою:

$$FV = PV(1 + r)n,$$

де FV – майбутня вартість;

PV – теперішня вартість;

r – ставка дисконту (процентна ставка, яка використовується для приведення грошових потоків до їхньої вартості у періоді, який приймається за базу розрахунків і з урахуванням альтернативних варіантів вкладання коштів);

n – кількість періодів, за якими нараховуються проценти.

2. Диференціація доходів та крива Лоренца

Для ринкової економічної системи характерною є **диференціація доходів населення**, тобто нерівномірність їх розподілу. Вона обумовлена як політикою держави в сфері розподілу та перерозподілу доходів, так і різним внеском людей у створення ВВП, майновою нерівністю, розбіжностями у економічних ресурсах, що знаходяться у власності людей.

Для оцінки ступеня нерівномірності доходів населення найчастіше використовують криву Лоренца, коефіцієнт Джині, децільний коефіцієнт.

Крива Лоренца – графічна модель, що показує ступінь нерівномірності розподілу доходів у суспільстві (рис. 7.3).

На рис. 7.3 пряма ОА є бісектрисою, яка відображає абсолютно рівномірний розподіл доходів у суспільстві. Це означає, що, наприклад, 10% населення отримують 10% доходу, а 80% населення – 80% доходу від загального обсягу. Але у реальній економічній системі доходи розподіляються з певним ступенем нерівномірності з наведених вище причин. Тому реальний розподіл доходів у суспільстві відображає крива, при чому чим більше вона відхиляється від бісектриси, тим більшим є ступінь нерівномірності розподілу доходів.

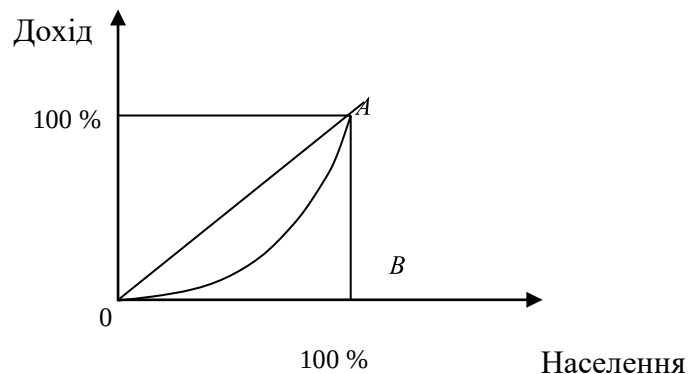

Рис. 7.3 – Крива Лоренца

Для отримання конкретного числового значення в оцінці рівня нерівномірності розподілу доходів у суспільстві використовують **коефіцієнт Джині**, який розраховується як відношення площі фігури утвореної лініями рівномірного розподілу доходу та кривої Лоренца до площі трикутника ОАВ. Якщо значення коефіцієнту Джині наближається до нуля – доходи розподіляються рівномірно, а чим ближче до одиниці, тим більш нерівномірним є розподіл доходів в суспільстві.

Децильний коефіцієнт показує, співвідношення між доходами 10 % найбагатших людей і доходами 10 % найбідніших.

Нерівність у розподілі доходів викликає значні соціально- економічні наслідки, серед яких проблема бідності, соціальне напруження, загострення криміногенної ситуації тощо.

З метою недопущення сильної диференціації доходів населення та усунення її негативних наслідків сучасні соціально орієнтовані держави проводять політику соціального захисту за такими напрямками:

- 1) соціальні гарантії: безкоштовна освіта, медична допомога, встановлення мінімальної заробітної плати;
- 2) пільги для відповідних груп населення, регулювання цін на соціально важливу продукцію;
- 3) соціальна допомога соціально вразливим групам населення;
- 4) соціальне страхування від безробіття, втрати працездатності.

1. Кейнсіанська функція споживання та функція заощаджень

Згідно з кейнсіанською економічною теорією, величина особистого доходу, що знаходиться у розпорядженні домогосподарств, є основним чинником, що визначає розмір їх споживання та заощаджень. При цьому заощаджується та частина доходу, що залишається після здійснення всіх споживчих видатків. Процентна ставка не має істотного впливу на розподіл доходу на споживання та заощадження.

Функція споживання має такий вигляд:

$$C = C_a + MPC \cdot Y_d,$$

де C_a – автономне споживання (не залежить від доходу);

MPC – гранична схильність до споживання;

Y_d – особистий дохід, що знаходиться у розпорядженні.

Приріст споживання, викликаний приростом особистого доходу, що знаходиться у розпорядженні, на одну грошову одиницю називається **граничною схильністю до споживання** й розраховується за формулою:

$$MPC = \frac{\Delta C}{\Delta Y_d},$$

де ΔC – зміна витрат на споживання;

ΔY_d – зміна особистого доходу, що знаходиться у розпорядженні.

Гранична схильність до споживання може набувати значення від 0 до 1, тобто приріст доходу може або взагалі не використовуватися на поточне споживання ($MPC = 0$), або споживатися цілком ($MPC = 1$). Іншими словами, гранична схильність до споживання відбиває реакцію споживання на приріст доходу і, таким чином, від неї залежить кут нахилу кривої функції споживання на графіку (див. рис. 7.4).

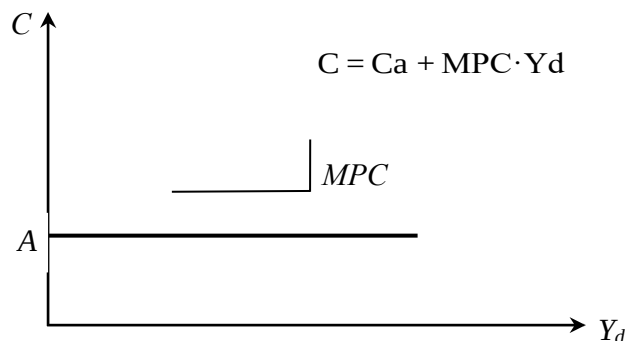

Рис. 7.4 – Функція споживання

Залежність споживання від рівня доходів є прямою: обсяг споживання збільшується зі зростанням доходів. $A \neq 0$, тому що при нульовому доході здійснюється споживання за рахунок запасів чи позикових коштів, оскільки люди не можуть підтримувати своє існування без споживання.

Оскільки, найчастіше споживається не весь дохід і певна його частка йде на заощадження, остільки доцільним є розрахунок частки доходу, що використовується на споживання й називається показником **середньої схильності до споживання**:

$$APC = \frac{C}{Y_d}.$$

Неспожита частина доходу використовується на заощадження. Таким чином, розмір заощаджень залежить від величини особистого доходу, що знаходиться у розпорядженні, і пропорції його розподілу на споживану й заощаджену частини.

Функція заощаджень має такий вигляд:

$$S = -C_a + (1-MPC) \times Y_d.$$

Пряма функціональна залежність між особистим доходом, що знаходиться у розпорядженні, і заощадженнями представлена графічно на рис. 7.5.

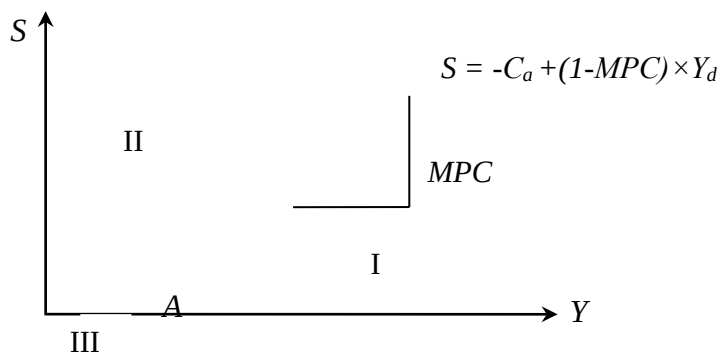

Рис. 7.5 – Функція заощаджень

На рис. 7.5 точка A показує рівень граничного доходу, при якому весь дохід споживається, а заощадження дорівнюють нулю. Якщо дохід нижче граничного рівня, крива функції заощаджень іде у від'ємну область. Це означає, що настільки низький дохід не тільки не дозволяє зберігати частину поточного доходу, але відбувається скорочення заощаджень попередніх періодів або запозичення для підтримки споживання на визначеному рівні.

На рис. 7.5 можна виділити три зони: I – заощадження; II – споживання; III – «проїдання запасів».

Частка особистого доходу, що знаходиться у розпорядженні, яка витрачається на заощадження, називається **середньою схильністю до заощаджень** і розраховується за формулою:

$$APS = \frac{S}{Y_d}.$$

Приріст заощаджень, викликаний приростом особистого доходу, що знаходиться у розпорядженні, на одну грошову одиницю називається **граничною схильністю до заощадження** й розраховується за формулою:

$$MPS = \frac{\Delta S}{\Delta Y_d},$$

де ΔS – зміни в заощадженнях;

ΔY_d – зміна особистого доходу, що знаходиться у розпорядженні.

Очевидно, що конкретне значення MPS може знаходитися в діапазоні між 0 і 1, тобто весь приріст доходу або використовується на приріст споживання ($MPS = 0$), або на приріст заощадження ($MPS = 1$). Чим більшим є значення MPS , тим більшим буде кут нахилу кривої на графіку функції заощаджень (рис. 7.5).

Оскільки кожна додаткова одиниця доходу може бути витрачена або на споживання, або на заощадження, остільки:

$$MPC + MPS = 1.$$

Згідно «основного психологічного закону» Дж.М. Кейнса: зі зростанням доходу людей частка доходу, що спрямовується на споживання, скорочується.

Разом з тим, в економічній науці існує думка, що в довгостроковому періоді значення MPC і MPS досить постійні. У значній мірі це визначається тією обставиною, що на споживання і заощадження впливає безліч факторів, не пов'язаних з доходом, дія яких взаємноурівноважується.

Основними чинниками, що впливають на розподіл поточного доходу на споживання і заощадження, є такі:

- дохід домогосподарств;
- податки і відрахування на соціальне страхування;
- накопичене багатство;
- рівень цін;
- заборгованість споживачів;
- економічні очікування.

2. Функції споживання з урахуванням фактору часу

Проблема споживання є центром наукових інтересів багатьох економістів. Розглянута кейнсіанська функція споживання є статичною моделлю, в той час, як з розвитком теорії споживання з'являються й динамічні моделі, що враховують фактор часу.

Так, сучасна неокласична концепція ґрунтується на **теорії міжчасового споживчого вибору Ірвінга Фішера**. Сутність теорії полягає в тому, що при виборі варіантів поведінки по використанню поточного доходу люди є раціональними і передбачливими, співвідносять поточне і майбутнє споживання, враховують і майбутні доходи, і майбутнє споживання, таким чином здійснюючи міжчасовий вибір.

Поточне споживання людей має бюджетне обмеження, тобто залежить від рівня доходу. Рішення про те, скільки витратити, а скільки зберегти, ґрунтується на міжчасовому бюджетному обмеженні, що включає очікувані в майбутньому доходи. Якщо життя людини умовно включає два періоди – молодість і старість, в першому він одержує дохід, споживає і робить заощадження. Споживання другого періоду визначається поточним доходом майбутнього періоду, заощадженнями і відсотками по них. Причому, з поточного доходу другого періоду не здійснюються заощадження для майбутнього. Таким чином, зниження споживання в першому періоді дає приріст його в майбутньому, а сумарне споживання в двох періодах дорівнює сумарному доходу за цей же час. Оптимальний варіант споживання припускає, що воно або дорівнює, або менше міжчасового обмеження. Розмір споживання в кожний даний момент часу залежить від часу надходження доходів, оскільки споживачі можуть брати засоби в борг і давати їх у борг.

Отже, споживання залежить не тільки від поточного доходу, але й від ресурсів протягом усього життя, можливості позичати і накопичувати заощадження.

Результат аналізу фактичних даних про динаміку доходу і споживання в США за період 1869-1940 рр., проведеного Саймоном Кузнецом, не відповідав постулатам кейнсіанської моделі. Він доводив, що при переході до більш тривалих тимчасових проміжків (10 і 30 років) теза Кейнса про сталість граничної схильності до споживання й убутання величини середньої норми споживання статистично не підтверджувалася, що дістало назву **«феномена» Кузнеця**.

Нобелівські лауреати з економіки Франко Модільяні і Мілтон Фрідмен запропонували відповідно концепцію життєвого циклу і концепцію

перманентного доходу, які поєднані одним загальним нововведенням – у бюджетне обмеження домашніх господарств і до складу аргументів функції споживання вводиться розмір майна.

Основа концепції життєвого циклу Ф. Модільяні полягає в тому, що домашні господарства приймають рішення про обсяг споживання в поточному періоді, виходячи не з поточного доходу, а з того доходу, що вони можуть одержати протягом свого життя. Оскільки рівень доходу домогосподарств неоднаковий у різні періоди життя людей, заощадження дають можливість перерозподіляти доходи на користь періодів з низьким рівнем доходів з метою підтримувати рівномірний рівень споживання протягом усіх періодів життя.

Щорічне споживання (C) згідно з концепцією життєвого циклу становить:

$$C = (W + R \cdot Y) / T,$$

де T – кількість років, які суб'єкт планує прожити;

W – багатство (майно);

Y – річний дохід;

R – кількість років, протягом яких надходить річний дохід.

Таким чином, споживання залежить від поточного доходу і майна.

Багатство людей у кожен даний момент часу змінюється пропорційно змінам поточного доходу. Тому високий поточний дохід у короткостроковому періоді супроводжується низькою середньою схильністю до споживання. У довгостроковому ж періоді існує взаємозв'язок між ростом багатства і доходом (W/Y), що припускає постійну середню схильність до споживання.

Таким чином, модель життєвого циклу пояснює феномен сталості середньої норми споживання прагненням суб'єктів забезпечити собі приблизно рівний обсяг споживання протягом усього життя.

Концепція перманентного доходу М. Фрідмена доповнює теорію життєвого циклу Ф. Модільяні наступним чином. Крім того, що динаміка доходу, а отже, і споживання передбачувані протягом життя людини, у різні періоди часу відбуваються випадкові і тимчасові зміни доходів людей. У результаті поточний дохід складається з постійного і тимчасового доходу. Постійною є та частина поточного доходу, що збережеться й у майбутньому. Відповідно, тимчасовою є та частина поточного доходу, що людина не очікує зберегти в майбутньому. Тимчасовий дохід – це відхилення від середньої величини доходу, що утвориться постійним доходом. Споживання залежить, головним чином, від постійного доходу, а

заощадження і позикові засоби дають можливість раціональним економічним суб'єктам згладжувати коливання тимчасового доходу. Отже, постійний дохід споживається, а велика частина тимчасового зберігається раціональними економічними суб'єктами для того, щоб потім порівняно рівномірно розподілитися на більш-менш тривалі періоди.

Функція споживання згідно з концепцією постійного доходу має такий вигляд:

$$C = C \cdot Y^p,$$

де C – коефіцієнт, який визначає частку постійного доходу, яка витрачається на споживання;

Y^p – постійний дохід (наявний).

Отже, відповідно до гіпотези М. Фрідмена споживання прямо пропорційне постійному доходу.

З формули витікає наступне $\frac{C}{Y} = C \cdot \frac{Y^p}{Y}$, тобто середня схильність до споживання $\left(\frac{C}{Y}\right)$ залежить від співвідношення між постійним і поточним доходом $\left(\frac{Y^p}{Y}\right)$ і збільшується якщо постійний дохід перевищує (тимчасово) поточний за рахунок тимчасового доходу.

Отже, коли поточний дохід вище постійного (за рахунок тимчасового), середня схильність до споживання тимчасово падає і навпаки, тобто роки високого доходу супроводжуються низькою середньою схильністю до споживання. Але в довгостроковому періоді відхилення, що виникають за рахунок дії фактору тимчасового доходу, нівелюються і середня схильність до споживання залишається постійною.

Таким чином, згідно як концепції життєвого циклу Ф. Модільяні, так і концепції перманентного доходу М. Фрідмена середня схильність до споживання залишається постійною в довгостроковому періоді.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Взаємозв'язок споживання та заощаджень домогосподарств.
2. Диференціація доходів: показники вимірювання та крива Лоренца.
3. Кейнсіанська функція споживання.
4. Динамічні функції споживання.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. Виберіть правильну відповідь

1. Зростання обсягу наявного доходу призведе до:
а) росту споживчих видатків та скороченню заощаджень;
б) росту і споживчих видатків, і заощаджень;
в) росту заощаджень за незмінної величини споживчих видатків;
г) всі відповіді невірні.
2. Кейнсіанська функція заощаджень має вигляд:
а) $C = C_a + MPC \times Y_d$
б) $S = C_a + (1-MPC) \times Y_d$
в) $S = -C_a + (1-MPC) \times Y_d$
г) $S = -S_a + (1-MPC) \times Y_d$.
3. Гранична схильність до споживання – це відношення:
а) споживання до доходу;
б) приросту споживання до доходу;
в) приросту споживання до приросту заощадження;
г) приросту споживання до приросту доходу.
4. Сума граничної схильності до споживання та заощадження:
а) дорівнює нулю;
б) менше одиниці;
в) дорівнює одиниці;
г) більше одиниці.
5. Якщо коефіцієнт Джині дорівнює одиниці, то це означає:
а) доходи суспільства зростають;
б) доходи суспільства розподіляються справедливо;
в) доходи суспільства розподіляються абсолютно не рівномірно;
г) диференціація доходів в суспільстві низька.

Завдання 2. Визначите, яке з положень правильне, а яке помилкове.

Відповідь поясніть

1. Якщо величина особистого доходу, що знаходиться у розпорядженні домогосподарств, дорівнює нулю, то їх споживання теж дорівнює нулю.
2. Крива Лоренца показує рівномірний розподіл доходів у суспільстві.
3. Абсолютно нерівномірний розподіл доходів в суспільстві є справедливим.
4. Гранична схильність до заощадження дорівнює відношенню приросту заощаджень до приросту доходу.
5. Середня схильність до споживання та середня схильність до заощаджень в сумі дорівнюють одиниці.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі

Задача 1. У закритій економіці без участі держави лінійна функція споживання має такий вигляд: $C = 40 + 0,9Y_d$. Особистий дохід, що знаходиться у розпорядженні становить 4000 гр. од. Визначте обсяг споживання.

Задача 2. Використовуючи нижче наведені дані, заповніть табл.

Y_d	C	S
240	244	
260	260	
280	276	
300	292	
320	308	
340	324	

Задача 3. Функція споживання має такий вигляд: $C = 20 + 0,8Y_d$. Особистий дохід, що знаходиться у розпорядженні дорівнює 500 млн. гр. од. Визначте:

- а) автономне споживання;
- б) обсяг споживання;
- в) середню схильність до споживання;
- г) середню схильність до заощадження.

ТЕМА 8. ПРИВАТНІ ІНВЕСТИЦІЇ

- 1. Інвестиційні функції.
- 2. Заощадження та інвестиції.

1. Інвестиційні функції

Інвестиційна діяльність потрібна країнам з будь-якою системою господарювання. Інвестиції – це грошові, майнові, інтелектуальні цінності, що вкладаються в об'єкти підприємницької та іншої діяльності, в наслідок чого створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект.

Інвестиції можна вкладати в: основний капітал (будівлі, споруди, машини й устаткування тощо); оборотні фонди (для формування виробничих запасів товарно-матеріальних цінностей тощо); нематеріальні ресурси й активи (цінні папери, патенти, ліцензії тощо). Центральне місце серед інвестицій займають інвестиції в основний капітал. Тому об'єктом теорії приватних інвестицій є переважноосновний капітал.

Розрізняють валові та чисті інвестиції. **Валові інвестиції** – це вартість

усіх машин, будівель тощо, споруджених протягом року, в тому числі тих, які заміщують старі капітальні блага, що зносилися. Однак валові інвестиції не є точним вимірником збільшення капіталу країни, тому що вбирають у себе вартість зношення капітальних благ. **Чисті інвестиції** – це сума нових інвестицій, тобто валові інвестиції зменшені на суму амортизаційних відрахувань.

Інвестиції реалізуються через інвестиційну діяльність та інвестиційну політику, які зумовлюються низкою факторів, а саме: станом основних виробничих фондів та ефективністю їх використання, ступенем розвитку форм власності та рівнем централізації управління, рівнем науково-технічного прогресу, структурою суспільного виробництва тощо.

Сукупність рішень і відповідних дій, скерованих на перетворення заощаджень на інвестиції, називають **інвестиційним процесом**, або **інвестиційною діяльністю**. Механізм перетворення заощаджень у інвестиції неоднаковий у різних країнах, тому виділяють п'ять типів цього процесу.

1. За **ринково-орієнтованого** інвестиційного процесу фондовий ринок є центром ухвалення інвестиційних рішень.

2. У межах **банківсько-орієнтованого** інвестиційного процесу практично повністю усувається проблема асиметричної інформації. Під асиметричністю інформації розуміють неоднаковий обсяг знань, яким володіють сторони ринкової ділової операції.

3. Ознаками **програмно-орієнтованого** інвестиційного процесу є висока частка державних інвестицій, широкі кредитні та податкові стимули, державні гарантії, тобто невтручання уряду в діяльність окремих фірм та державне регулювання інвестиційного руху до малоприбуткових галузей.

4. **Корпоративно-орієнтований** інвестиційний процес дозволяє усувати проблему асиметричної інформації, завдяки тому, що комерційні банки є структурними одиницями великих корпорацій, що тісно співпрацюють з державою.

5. **Директивно-орієнтований** інвестиційний процес формується в командно-адміністративній економіці, де держава є основним інвестором, тому інвестиційний процес не може досягти рівня ефективності, який забезпечує ринкова економіка.

Динамічний розвиток світової економіки обумовлює зближення і переплетіння різних типів інвестиційного процесу. Розрізняють різні напрямки аналізу інвестицій на макrorівні.

По-перше, визначають рівень інвестування в національну економіку:

$$\text{Рівень інвестування в національну економіку} = \frac{\text{валові інвестиції}}{\text{валовий внутрішній продукт}} \cdot 100\%.$$

По-друге, аналізують структуру інвестування в національну економіку, а саме виділяють: виробничу, технологічну, відтворювальну та територіальну.

Виробнича (галузева) структура інвестицій показує відсоток інвестицій, який скерований у різні галузі національної економіки, тобто характеризує її майбутню структуру.

Технологічна структура інвестицій відбиває співвідношення витрат до пасивної частини інвестицій (будівельно-монтажні роботи) та активної частини інвестицій (придбання устаткування, машин тощо). Що більша частина активної частини інвестицій, то вища ефективність інвестування.

Відтворювальна структура інвестицій є відношення між вкладеннями у нове будівництво та технічним переозброєнням і реконструкцією наявних підприємств.

Територіальна структура інвестицій відображає співвідношення між обсягами інвестування в різні регіони країни.

По-третє, аналізують віддачу на інвестиції, тобто ефективність інвестиційного проекту.

Обсяг інвестицій залежить від реальної процентної ставки. Зі зниженням реальної процентної ставки витрати на одиницю капіталу знижуються, що збільшує прибуток власників капіталу і стимулює нагромадження більшого обсягу капіталу. І, навпаки, зі зростанням реальної процентної ставки стимули до інвестування знижуються.

У макроекономіці базовою інвестиційною функцією є функція, яка залежить від реальної відсоткової ставки (r):

$$I = I(r).$$

Відсоток визначає вартість інвестиційного проекту і фактично є платою за користування позиченими коштами. Розрізняють номінальну та реальну ставку процента. **Номінальна** – це ставка відсотка в поточних цінах за даним рівнем інфляції. **Реальна ставка** дорівнює номінальній за мінусом темпу інфляції.

Залежність між обсягом інвестицій і реальною процентною ставкою (r) виражає **крива, або функція, інвестиційного попиту** яка є спадною (див. рис. 8.1).

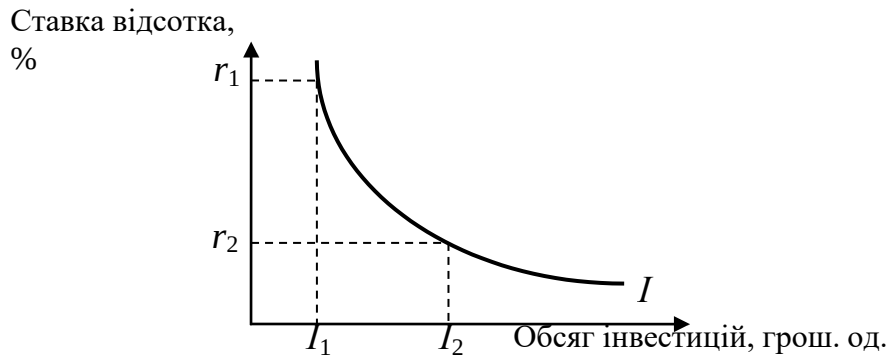

Рис. 8.1 – Функція інвестиційного попиту

Якщо відсоткові ставки високі, то здійснюватимуться лише проекти з високою очікуваною нормою прибутку. Отже, обсяг інвестицій буде невеликим. При зниженні процентної ставки комерційно вигідними стануть проекти, сподівана норма прибутку на які нижча, й отже обсяг інвестицій збільшується.

Крім відсоткової ставки, на інвестиції впливають такі невідсоткові чинники (див. рис. 8.2):

- **витрати на основний капітал** (зростання витрат призводить до скорочення інвестиційного попиту і зміщує криву попиту ліворуч, і навпаки);
- **податки** (зростання податків призводить до зниження дохідності і зміщує криву попиту на інвестиції ліворуч, а зменшення податків – праворуч);
- **технологічні зміни** (прискорення НТП зміщує криву попиту на інвестиції праворуч, і навпаки);
- **очікування** (за оптимістичних прогнозів економічних умов у країні попит на інвестиції зростає, крива попиту зміщується праворуч, за песимістичних – ліворуч).

Інвестуючи капітал зважають на такі чинники, як податкові ставки, технічний прогрес, внутрішньополітичний клімат і ймовірність його змін, міжнародне становище, динаміка населення, ситуація на фондовому ринку тощо. Про наявність стимулів до інвестування використовують показник q Тобіна:

$$q \text{ Тобіна} = \frac{\text{ринкова вартість функціонуючого капіталу}}{\text{відновна вартість функціонуючого капіталу}}.$$

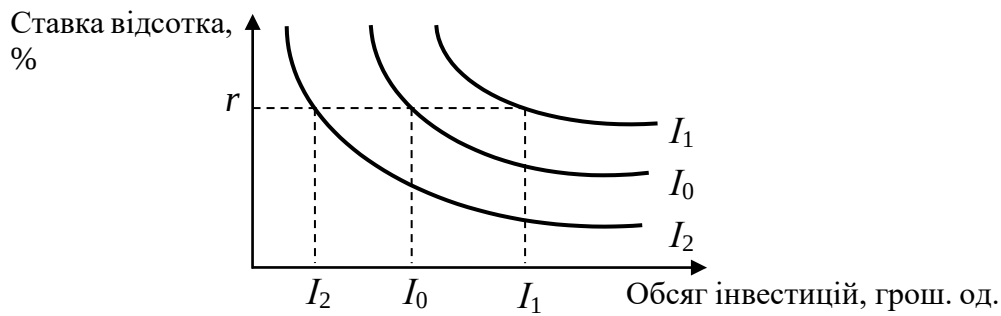

Рис. 8.2 – Вплив невідсоткових чинників на інвестиційний попит

Якщо значення показника q Тобіна більше одиниці, то ринок цінних паперів оцінює функціонуючий капітал на суму, яка перевищує відновну вартість. У цьому разі інвестування є вигідним. І, навпаки, якщо q Тобіна менше від одиниці, то ринок цінних паперів оцінює функціонуючий капітал на меншу суму, ніж його відновну вартість. У цьому разі капітал не буде заміщуватись, коли він зноситься. Отже, обсяг чистих інвестицій залежить від значення показника q Тобіна.

У ринковій економіці, на відміну від видатків на споживання, інвестиційні видатки дуже нестабільні. Найважливіші чинники мінливості інвестицій такі: тривалий термін використання, нерегулярність нововведень, мінливість сподівань.

Основними показниками розрахунку ефективності інвестицій з погляду теорії часової вартості грошей є: чиста поточна вартість (NPV), внутрішній рівень віддачі (IRR), дисконтовані показники рентабельності (RI) та строк окупності (P_{od}).

Чиста поточна вартість (NPV) – це різниця між поточною вартістю потоку майбутнього виторгу і поточною вартістю потоку майбутніх витрат на реалізацію і функціонування проекту впродовж усього циклу його життя. Це виражає таке рівняння:

$$NPV = \sum_{t=1}^n \frac{B_t - C_t}{(1 + i)^t},$$

де B_t – вигода (виторг) від проекту в році t ;

C_t – витрати на проект в році t ;

i – відсоткова ставка;

n – кількість років життя проекту.

Показник NPV дає змогу порівнювати ефективність різних інвестиційних проектів.

Внутрішній рівень віддачі (IRR) – це така відсоткова ставка, за якою доходи (виторг) від проекту дорівнюють витратам на проект, тобто внутрішній рівень віддачі можна визначити як відсоткову ставку, за якої

чиста поточна вартість дорівнює нулю. Інакше кажучи, внутрішній рівень віддачі – це той максимальний процент, який інвестор може заплатити для мобілізації капіталовкладень.

Рентабельність проекту – це відношення між всіма дисконтованими доходами від проекту і всіма дисконтованими витратами на проект. Що вищий показник рентабельності, то вигіднішим є інвестиційний проект.

Строк окупності проекту – це період часу, за який проект окуповується.

У кращого проекту здебільшого максимальна NPV , і водночас його IRR вищий, ніж в альтернативних проектів. Однак, при виборі проекту, оцінці його ефективності потрібно враховувати чинники невизначеності та ризику.

Основними обставинами, що впливають на інвестиційну активність загалом та ускладнюють оцінку ефективності інвестиційних проектів, є: загальна нестабільність і непередбачуваність розвитку подій у всіх сферах життя країни; специфіка ринку фінансових ресурсів; недосконалість чинного законодавства.

Залежно від чинників, які визначають обсяг попиту на інвестиції, розрізняють автономні та індукційовані інвестиції.

Автономними називають **інвестиції**, здійснення яких відповідає таким умовам:

- 1) не зумовлені зростанням національного доходу;
- 2) незалежні від обсягу національного доходу;
- 3) зумовлюють зростання національного доходу.

Прикладом автономних інвестицій є інвестиції в нову техніку або поліпшення якості товарів.

Економісти обґрунтовують по-різному чинники, що зумовлюють зміну обсягів автономних інвестицій, серед яких найбільшої уваги заслуговують кейнсіанська та неокласична теорія автономних інвестицій.

В основі **кейнсіанської теорії автономних інвестицій** лежить введене Дж. Кейнсом поняття граничної ефективності капіталовкладень, або внутрішньої ставки доходу. Інвестиції дають результати протягом ряду наступних періодів, тому при порівнянні інвестиційних витрат з отриманими від них результатами виникає проблема співставлення різночасових ціннісних показників, яка вирішується за допомогою дисконтування:

$$K = \sum_{t=1}^{t=n} \frac{PR_t}{(1 + R^*)^t} ,$$

де K – вартість інвестиційного проекту;
 PR – очікуваний прибуток;
 R^* – гранична ефективність капіталу;
 t – роки впровадження інвестиційного проекту.

При наявності багатьох варіантів капіталовкладень інвестиційні кошти доцільно розподіляти на основі ранжирування. Графічна ілюстрація залежності інвестицій від ставки відсотка та граничної ефективності капіталовкладень представлена на рис. 8.3. На графіку по осі абсцис розміщено чотири інвестиційні проекти (I_1, I_2, I_3, I_4), а по осі ординат – гранична ефективність капіталу.

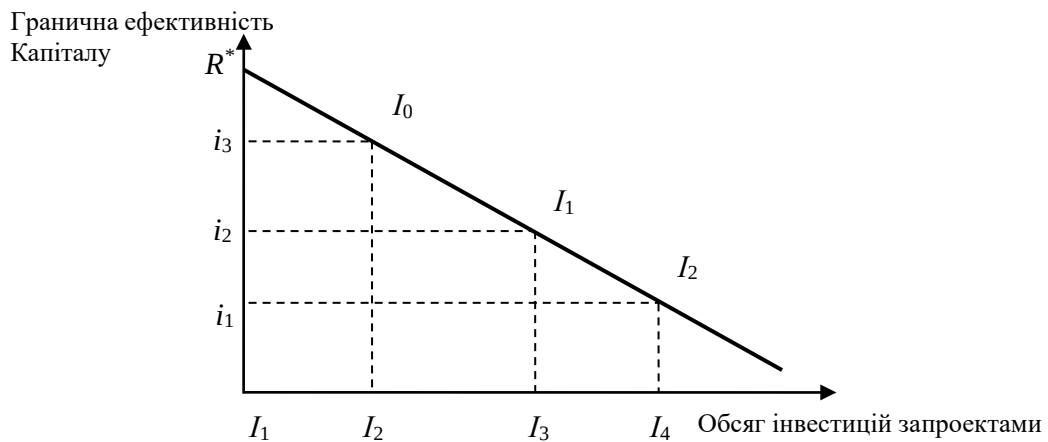

Рис. 8.3 – Варіанти інвестування капіталу за рівнем доходності

За рівня поточної ставки відсотка i_1 можлива реалізація перших чотирьох проектів, а за рівня ставки i_3 – тільки одного інвестиційного проекту. Це свідчить про те, що доцільність здійснювати інвестиції в реальний капітал визначається умовою: $R^* > i$. Отже, чим менша величина i , тим більше інвестується капіталу в економіку. Тому кейнсіанську функції автономних інвестицій можна виразити таким рівнянням:

$$I^a = MPI(R^* - i),$$

де MPI – гранична схильність до інвестування.

$$MPI = \frac{\text{зміни в інвестиціях}}{\text{зміни у ЧВП}} = \frac{\Delta I}{\Delta Y}.$$

Неокласична теорія автономних інвестицій ґрунтується на передумові, що підприємці інвестують капітал для того, щоб довести обсяг наявного у них капіталу до оптимальних розмірів. Оптимальним являється такий розмір капіталу, який при існуючих технологіях забезпечує максимізацію прибутку. Залежність обсягу інвестицій від розміру функціонуючого капіталу можна представити формулою:

$$I_t^a = \beta (K^* - K_t),$$

де I_t^a – обсяг автономних інвестицій в періоді t ;

K^* – оптимальний обсяг капіталу;

K_t – обсяг капіталу, який існує на початок періоду t ;

β – коефіцієнт, що характеризує міру наближення існуючого обсягу капіталу до оптимального ($0 < \beta < 1$).

Графічно процес визначення оптимального обсягу капіталу представлено на рис. 8.4. На графіку по осі абсцис розміщено оптимальний обсяг капіталу, а по осі ординат – граничну продуктивність капіталу.

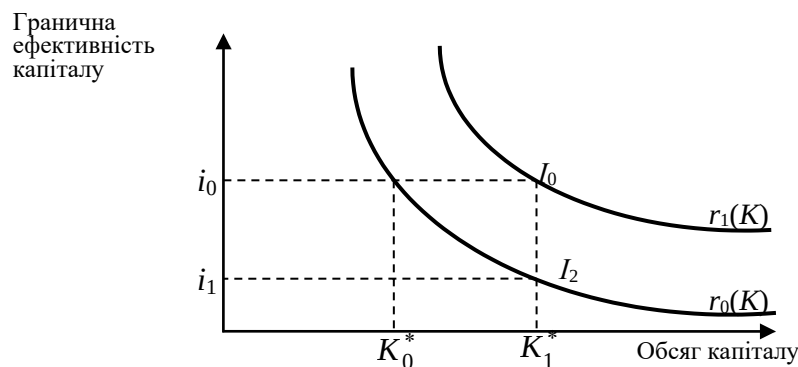

Рис. 8.4 – Визначення оптимального обсягу капіталу

Із графічної моделі видно, що: 1) за незмінної ставки відсотка спостерігається зростання оптимального обсягу капіталу від K_0^* до K_1^*

внаслідок зростання граничної продуктивності капіталу (як наслідок – крива зміщується праворуч вгору); 2) при зменшенні відсоткової ставки відбувається збільшення оптимального обсягу капіталу від K_0^* до K_1^*

(графічно – рух по кривій $r_0(K)$); 3) оптимальний обсяг капіталу перебуває в прямій залежності від граничної продуктивності капіталу та в зворотній від відсоткової ставки.

Таким чином, проведений аналіз кейнсіанської та неокласичної теорії

автономних інвестицій дозволяє зробити висновок, що визначальним фактором у кейнсіанських моделях є сподівання підприємців, тоді як у неокласичних – відсоткова ставка.

Індуційованими називають **інвестиції** ($I_t^{\text{інд}}$) які є похідними від автономних, тобто це інвестиції, що залежать від обсягу національного доходу:

$$I_t^{\text{інд}} = I_t^{\text{інд}}(\Delta Y) = I_t^{\text{інд}}(Y_t - Y_{t-1}).$$

Тобто, за умовою незмінного обсягу національного доходу та сукупного попиту індуційовані інвестиції в економіку відсутні. Саме тому, індуційоване інвестування здійснюється тільки тоді, коли для задоволення більшого обсягу попиту, що має сталий характер, вичерпані наявні технічні та технологічні можливості.

Модель акселератора (індуційованих інвестицій) запропонована Дж. Кларком і ґрунтується на існуванні певної залежності між динамікою інвестиційних витрат та змінами у валовому випуску. Це означає, що будь-яке очікуване зростання національного доходу передбачає відповідне зростання основного капіталу, а норма інвестування буде прямо пропорційна зміні обсягу випуску. Отже, в умовах економічного зростання індуційовані інвестиції додані, а в умовах зменшення обсягів виробництва – від'ємні.

У найзагальнішому вигляді модель акселератора показує існування стійкого зв'язку між величиною капіталу й обсягом випуску, тобто припускається, що частка капіталу у валовому випуску (національному доході) є постійною величиною. Коефіцієнт, що показує, у скільки разів зростуть нові інвестиції у відповідь на зміни в обсягах виробництва, називають **коефіцієнтом акселерації**.

Інвестиційний попит визначається за допомогою **моделі простого акселератора**:

$$I_t = \alpha(Y_t - Y_{t-1}) + \beta \cdot K_t,$$

де I_t – попит на інвестиції в періоді t ;

α – коефіцієнт акселерації, який показує, на скільки одиниць змінюються інвестиції у разі зміни ВВП на одиницю;

$(Y_t - Y_{t-1})$ – приріст ВВП за період t ;

$\alpha (Y_t - Y_{t-1})$ – чисті інвестиції;

$\beta \cdot K_t$ – відновлювальні інвестиції.

2. Заощадження та інвестиції

Джерелом і фінансовим обмеженням інвестицій є заощадження. Тому між заощадженнями та інвестиціями спостерігається щільний зв'язок. У короткостроковому періоді інвестиції можуть не дорівнювати заощадженням, але у довгостроковому періоді інвестиції урівноважуються з заощадженнями.

Макроекономіка стосовно механізму зрівноваження інвестицій і заощаджень припускає два підходи: класичний та кейнсіанський підхід.

Згідно з **класичними підходами** аналіз ринку заощаджень та інвестицій покликаний пояснити механізм пристосування попиту до пропозиції на товарному ринку.

Сукупний попит у закритій економіці складається з двох компонентів: споживання C та інвестицій I . Інвестиції створюються заощадженнями S . Відповідність заощаджень інвестиціям забезпечується на ринку заощаджень та інвестицій, де попит і пропозиція врівноважуються. Класичну гіпотезу щодо тих процесів, які відбуваються на цьому ринку, можна формалізувати у вигляді системи рівнянь:

$$Y = C + I; \quad I = S; \quad Y = C + S.$$

За класичною моделлю, вирішальну роль у встановленні рівноваги на цьому ринку відіграє ставка відсотка. Вважається, що завжди існує така ставка відсотка, яка зрівноважує попит і пропозицію. Графічно ця модель має вигляд, наведений на рис. 8.5

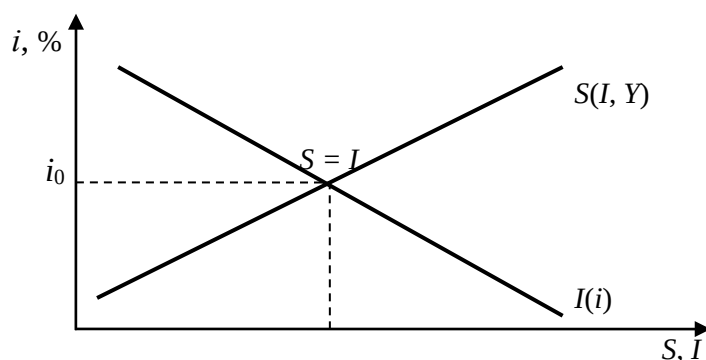

Рис. 8.5 – Графічна модель класичного механізму урівноваження заощаджень з інвестиціями

Наведена графічна інтерпретація ілюструє пряму залежність між заощадженнями і ставкою відсотка та обернену залежність між інвестиціями і ставкою процента. У результаті взаємодії попиту на

інвестиції і пропозиції заощаджень встановлюється рівноважний відсоток та досягається відповідність інвестицій заощадженням: $S = I$.

Класична модель ринку заощаджень та інвестицій є пояснюючою моделлю, оскільки дає ключ до розуміння механізму формування інвестицій та заощаджень в економіці як важливих складових сукупного попиту.

Кейнсіанський підхід припускає, що твердження класиків про те, що підприємства будуть збільшувати інвестування в разі зростання рівня заощаджень домогосподарств, є неприпустимими. Джерелами інвестиційних видатків, за Дж. М. Кейнсом, є:

- очікувана норма чистого прибутку (фірми купують інвестиційні товари за умовою прибутковості таких трансакцій);
- реальна ставка відсотка;
- величина створеного національного доходу в країні.

Теорія Дж. М. Кейнса стверджує, що зміна відсоткової ставки не може врівноважити заощадження та інвестиції та припускає, що найбільший вплив на реальні заощадження справляє рівень реального доходу, а відсоткова ставка відіграє другорядну роль.

Крива запланованих інвестицій в кейнсіанській моделі ринку заощаджень та інвестицій є менш еластичною відносно зміни відсоткової ставки, ніж у класичній моделі (див. рис. 8.6). Крива заощаджень є повністю нееластичною. Природний рівень реального прибутку перебуває в положенні S_1 . Якщо крива планових інвестицій першочергово фіксується на рівні I_1 , то рівновага досягається в точці E_1 , де ставка відсотка становить i_1 .

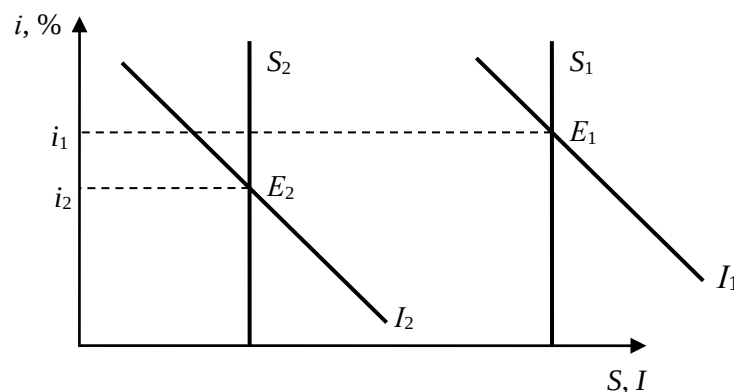

Рис. 8.6 – Графічна модель кейнсіанського механізму урівноваження заощаджень з інвестиціями

Якщо нееластичний вплив мотивації підприємців приводить до переміщення кривої інвестицій вліво (до I_2), то відсоткова ставка при цьому знижується, але це ніяк не впливає на динаміку нееластичних

заощаджень. Поки крива S перебуває в положенні S_1 , планові інвестиції взагалі можуть не збігатися з заощадженнями, навіть при $i = 0$. Це означає, що необхідно шукати інший спосіб досягнення макрорівноваги.

Оскільки обсяг планових інвестицій менший за обсяг заощаджень, то сукупний попит почне відставати від сукупної пропозиції, що зумовить більш швидке накопичення товарних запасів, а масштаби кругообігу продукції в економіці почнуть знижуватись. Як тільки обсяг національного доходу впаде до рівня, нижчого за природний, крива заощаджень переміститься вліво і перетнеться з кривою I_2 в точці E_2 , де величина відсоткової ставки становить i_2 .

Отже, кейнсіанська модель ринку заощаджень та інвестицій є своєрідною теорією ефективного інвестування, оскільки вона пояснює механізми забезпечення джерел зростання інвестиційної активності економіки.

Система регулювання умов інвестиційної діяльності не є стабільною, вона підлягає коригуванню залежно від соціально- економічної ситуації в певний період часу, рівня інвестиційної активності суб'єктів господарювання. З метою активізації інвестиційного попиту держава може використовувати традиційні для світової практики методи – збільшувати державні витрати і зменшувати податки, знижувати відсоткову ставку за кредит, збільшувати грошову масу, втручатися в діяльність ринку цінних паперів.

Реалізація програми структурних перетворень в економіці потребує активної роботи щодо формування та накопичення інвестиційного потенціалу.

Заходи держави, спрямовані на активізацію інвестиційного процесу, можуть бути такі:

- створення сприятливого інвестиційного клімату для вітчизняних та іноземних інвесторів;
- формування сприятливої для інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання податкової системи;
- переорієнтація інвестицій у реальний сектор та пріоритетні галузі економіки;
- формування та розвиток інвестиційного ринку;
- розширення джерел фінансування інвестицій.

Отже, в країнах з низьким рівнем розвитку ринкових відносин держава, незалежно від форм власності інвестора, втручається в його

інвестиційну діяльність з метою забезпечення сприятливого інвестиційного клімату.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Розкрийте зміст функції попиту на інвестиції. Зробіть аналіз оцінки ефективності інвестицій.
2. У чому полягає відмінність між автономними та індукційованими інвестиціями.
3. Поясніть у чому розбіжність між кейнсіанською та неокласичною теорією автономних інвестицій.
4. Визначте, які не відсоткові фактори впливають на інвестиційний попит.
5. Розкрийте механізм класичного та кейнсіанського підходів щодо зрівноваження інвестицій і заощаджень.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. Виберіть правильну відповідь.

1. До інвестицій не відноситься:
 - а) покупка фірмами нового обладнання;
 - б) покупка акцій на фондовій біржі;
 - в) покупка родиною нового будинку;
 - г) збільшення запасів фірми.
2. У системі національних рахунків не зараховують до інвестицій:
 - а) інвестиції у житлове будівництво;
 - б) інвестиції у людський капітал;
 - в) інвестиції у створення запасів сировини, комплектуючих виробів, готової продукції;
 - г) інвестиції у фізичний капітал.
3. На інвестиційний попит не впливає:
 - а) рівень ВВП;
 - б) очікування підприємців;
 - в) рівень податку на прибуток;
 - г) рівень багатства.
4. Обсяг інвестиційного попиту визначається:
 - а) рівнем реальної відсоткової ставки;
 - б) оптимістичними або песимістичними очікуваннями підприємців;
 - в) рівнем технологічних змін і завантаженості потужностей;
 - г) всі відповіді правильні.

5. Індуковані інвестиції – це інвестиції, які:

- а) не залежать від обсягу національного доходу;
- б) залежать від динаміки національного доходу і є його функцією;
- в) обумовлюють динаміку національного доходу;
- г) використовуються для збільшення наявного капіталу.

**Завдання 2. Визначите, яке з положень правильне, а яке помилкове.
Відповідь поясніть**

1. Динаміка і об'єм заощаджень і інвестицій визначаються дією одних і тих же чинників.

2. Із зростанням реальної відсоткової ставки інвестиції збільшуються, оскільки витрати на одиницю капіталу зростають.

3. Інвестиційні витрати більш нестабільні, чим споживчі, оскільки на них робить вплив динаміка відсоткової ставки і очікування підприємців.

4. Динаміка інвестиційних витрат, як правило, стабільна.

5. Нерегулярність у розвитку інноваційних процесів і коливання в рівні прибутку сприяють підвищенню стабільності динаміки інвестиційних витрат.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі

Задача 1. Розрахувати сукупний попит на інвестиції за таких умов: номінальна відсоткова ставка дорівнює 14 %, темп інфляції – 4 %, податок на прибуток – 30 %. За цих умов економіка пропонує чотири інвестиційні проекти, які різняться вартістю та нормою прибутку:

- 1) вартість 1000 млн грн., норма прибутку 100 %;
- 2) вартість 2000 млн грн., норма прибутку 50 %;
- 3) вартість 3000 млн грн., норма прибутку 30 %;
- 4) вартість 4000 млн грн., норма прибутку 10 %.

Задача 2. Маємо умови: $Y_{t-1} = 500$ млрд грн., $Y_t = 550$ млрд грн., коефіцієнт акселерації = 0,5, відновлювальні інвестиції = 80 млрд грн. Обчислити попит на інвестиції в періоді t згідно з моделлю простого акселератора.

Задача 3. Загальні вкладення в інвестиційний проект з трирічним циклом життя становить 1140 тис. грн., у тому числі в першому році інвестиції дорівнюють 440 тис. грн., у другому – 400 тис. грн., у третьому – 300 тис. грн. Виручка від реалізації продукції в першому році дорівнює 0 тис. грн., у другому – 642 тис. грн., у третьому – 965,6 тис. грн. Визначте чисту дисконтовану вартість інвестиційного проекту, якщо ставка дисконту становить 10 %.

ТЕМА 9. СУКУПНІ ВИТРАТИ І ВВП

1. Методи визначення рівноважного ВВП.
2. Мультиплікатор витрат в закритій економіці.
3. Рівновага на рівні потенційного ВВП, «рецесійний» та «інфляційний» розриви.

1. Методи визначення рівноважного ВВП

Рівноважний стан національної економіки відображає рівновагу між загальним попитом та виробленим валовим внутрішнім продуктом. Але погляди на макроекономічну рівновагу представників класичної та кейнсіанської економічних шкіл суттєво різняться.

Представники класичного економічного напрямку, такі як Адам Сміт, Девід Рікардо, Жан-Батист Сей та інші, розглядали модель загальноєкономічної рівноваги в короткостроковому періоді при умовах досконалої конкуренції. Проте економічні події, зокрема Світова економічна криза 1929-1933 років, вимагали перегляду теоретичних концепцій щодо механізму встановлення рівноваги в економічній системі. У цьому контексті отримують популярність ідеї та методи аналізу, запропоновані Джоном Мейнором Кейнсом, які базуються на припущенні незмінності цін і набувають іншого уявлення у графічній інтерпретації кейнсіанської моделі макроекономічної рівноваги порівняно з моделлю "AD-AS". Можна вважати, що кейнсіанська модель рівноваги, що базується на загальних витратах, є в певній мірі похідною від базової моделі AD-AS, що представляє собою шлях від абстрактного до конкретного. З одного боку, в реальній практиці економічні суб'єкти не мають інформації про обсяги загального попиту та загальної пропозиції. Проте слід зауважити, що за агрегованим попитом стоять валові витрати, а за агрегрованою пропозицією – вироблений валовий внутрішній продукт. Таким чином, в реальному економічному циклі рівновага досягається тоді, коли економіка втрачає стільки, скільки необхідно для придбання виробленого валового внутрішнього продукту.

Джон М. Кейнс вважав, що загальний рівень економічної активності обумовлюється сукупним попитом, який безпосередньо залежить від рівня споживання та накопичень. Нестабільний та недостатній сукупний попит порушує макроекономічну рівновагу, що може призвести до зменшення

обсягів виробництва і тривалого безробіття. Визначення рівноважного обсягу ВВП на основі сукупних витрат здійснюється за допомогою методів "витрати-випуск" та "вилучення-ін'єкції".

Розглянемо ці методи більш детально.

Метод «витрати-випуск»:

Метод "витрати-випуск" є одним із ключових підходів до визначення рівноважного рівня економічної активності, зокрема рівноважного рівня валового внутрішнього продукту (ВВП). Цей метод відображає взаємозв'язок між виробництвом товарів і послуг та витратами на їх придбання.

Сутність методу "витрати-випуск" можна розглядати через рівняння обсягу виробництва та сукупних витрат:

$$Y = C + I + G + X_n,$$

- де:
- Y - обсяг виробництва (ВВП);
 - C - особисті споживчі витрати;
 - I - витрати на інвестиції;
 - G - витрати на державні закупівлі;
 - X_n - чистий експорт товарів і послуг.

Відмінність методу «витрати-випуск» від класичної теорії «AD-AS» полягає у припущенні, що рівноважний ВВП дорівнює рівню сукупних витрат на його купівлю. В модель закритої приватної економіки, приклад якої розглядається, немає чистого експорту, відсутні державні витрати, це кругообіг в умовах чистого ринку, тому враховується взаємодія лише двох суб'єктів – домогосподарств (C) та підприємницького сектору (I). Тому, сукупні витрати (E) складаються з сукупного споживання та інвестицій

$$E = C + I,$$

Графічна інтерпретація моделі «витрати-випуск», або іншими словами, «хрест Кейнса», представлена на рис. 9.1.

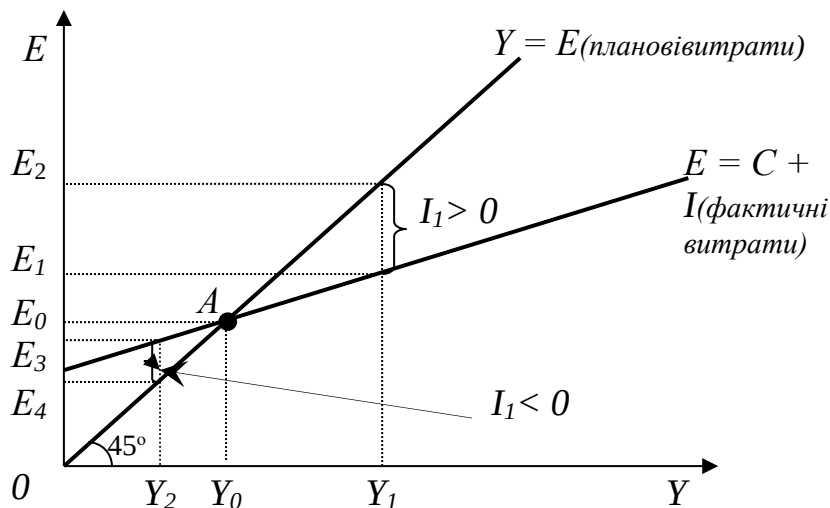

Рис. 9.1 – Модель «хрест Кейнса»

Графік показує, як змінюється обсяг випуску (Y) в залежності від сукупних витрат (E). Лінія бісектриси ($Y = E$) відображає точки, де обсяг доходів (випуску) точно відповідає сумі сукупних планових витрат на придбання товарів і послуг. Лінія E відображає залежність обсягу планових витрат від конкретних значень випуску (доходу).

Рівновага в економічній системі встановлюється, коли обсяг товарів і послуг дорівнює обсягу сукупних планових витрат, що відповідає точці A на графіку. В інтервалі, коли лінія сукупних планових витрат (E) перевищує бісектрису, обсяг запланованих витрат перевищує обсяг випуску, якщо лінія E проходить нижче за бісектрису, обсяг запланованих витрат менший за обсяг випуску.

Наприклад, в певний момент часу в економічній системі вироблено Y_1 товарів і послуг. При цьому обсяг запланованих витрат складає E_1 . Це означає, що в економіці вироблено більше продукції, ніж того вимагає сукупний попит. Як наслідок, фірми-виробники зможуть продати менше продукції, ніж вони виробили і планували реалізувати, і зіткнуться також з незапланованим збільшенням запасів виробленої продукції (на рис. 9.1 – це відрізок $(E_2 - E_1)$). Реакцією фірм на дану ситуацію буде звільнення робітників і скорочення обсягів виробництва, що продовжуватиметься доти, поки рівень накопичення незапланованих запасів не припинить збільшуватися, а рівень виробництва не зменшиться до Y_0 .

Зворотні тенденції спостерігатимуться в разі, якщо заплановані витрати більші, ніж обсяг випуску (рівень доходу Y_2 на рис. 9.1) – крива E пролягає вище, ніж бісектриса. Це означає, що в економіці має місце недовиробництво товарів і послуг в обсязі, рівному довжині відрізка $(E_3 - E_4)$

на рис. 9.1. У повсякденній діяльності фірм відбувається незаплановане скорочення товарно-матеріальних запасів, оскільки в даному випадку фірмам доводиться продавати більше, ніж вони виробили. Скорочення запасів є свого роду сигналом для виробників, у відповідь на який вони наймають додаткову робочу силу і збільшують виробництво. В результаті обсяг випуску збільшується, поки не досягне рівня Y_0 .

Таким чином, можна відзначити, що при будь-якому відхиленні обсягу випуску від рівноважного полягання (т. А) в економічній системі відбуваються процеси, які повертають обсяг випуску до стану рівноваги, – точки перетину лінії E і бісектриси (точки рівності обсягу випуску і сукупних витрат). Саме у цьому положенні досягається рівень виробництва, який здатна стійко відтворювати економічна система, коли в жодної зі сторін обміну немає стимулів змінювати положення, що склалося.

Метод «вилучення –ін'єкції»:

Даний метод дозволяє визначити рівноважний ВВП шляхом тотожності між такими формами розподілу поточного ВВП, що не направляються на його закупівлю, і такими формами запланованих витрат, що не продукуються поточним ВВП, але направляються на його закупівлю. Джерелом сукупних витрат є дохід від реалізації ВВП. Але в процесі перетворення сукупного доходу в сукупні витрати в економіці останні можуть кількісно змінюватися як у більшу сторону, так і в меншу. Тобто, з одного боку відбуваються вилучення, що зменшують витрати в економіці, а з іншого боку, ін'єкції, що діють протилежно – збільшують ці витрати.

Вилучення – це форми розподілу ВВП, що не спрямовуються на його купівлю та споживання.

Вилучення = податки + витрати на імпорт + заощадження.

Ін'єкції – це форми витрат, що не індуковані поточним ВВП, але спрямовані на його закупівлю.

Ін'єкції = державні закупівлі + інвестиції + експорт

Рівновага в економіці забезпечується лише за умов, коли сума вилучень дорівнює сумі ін'єкцій.

Для закритої економіки вилучення здійснюються лише у формі заощаджень, а ін'єкції – у формі інвестицій. Це пояснюється тим, що обсяг випуску створює індивідуальний дохід, який розподіляється на споживання та заощадження. Якщо рівень заощаджень зростатиме, зрозуміло, що споживання буде зменшуватись, внаслідок чого будуть відбуватися вилучення з потоку витрат и вироблений сукупний продукт не буде цілком

придбаний. Але, з іншого боку існують можливості, що призведуть до зростання сукупних витрат, роль яких відіграють інвестиції. Їх дія проявляється в наступному: якщо інвестиції збільшуються, то обсяг сукупних витрат збільшується, якщо скорочуються – обсяг сукупних витрат знижується.

Звідси – інше визначення рівноважного стану ВВП: у точці рівноваги заплановані інвестиції мають дорівнювати заощадженням.

$$S = I,$$

де S – заощадження; I – заплановані інвестиції.

Графічна ілюстрація методу «вилучення–ін'єкції» представлена на рис. 9.2.

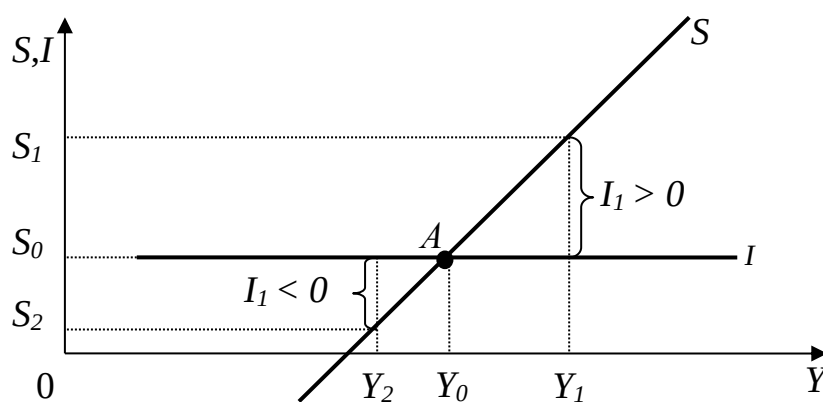

Рис. 9.2 – Визначення рівноважного ВВП за методом «вилучення–ін'єкції»

На графіку показано залежність між сукупним продуктом (вісь абсцис - Y) та рівнем заощаджень і інвестицій (вісь ординат - S, I).

Як бачимо інвестиції мають вид прямої лінії. Це пояснюється тим фактом, що в закритій економіці їх рівень запланований, тому будь-який обсяг випуску не призводить до їх зміни. На відміну від інвестицій, заощадження мають тенденцію збільшуватись при збільшенні національного випуску.

Точка перетину кривих заощаджень та інвестиції - т. A ілюструє стан рівноваги, при обсягу випуску Y_0 .

В умовах, коли $Y > Y_0$, (всі точки праворуч від Y_0 по вісі абсцис) – частина ВВП не буде придбана, внаслідок того, що споживачі прийняли рішення зберігати більш великі грошові суми, ніж інвестують підприємці ($S > I$). Це призведе до збільшення товарно-матеріальних запасів.

Наприклад, при: $Y = Y_1 \rightarrow S_1 - S_0 = I_1 > 0$.

Наслідком цього, як вже було показано на прикладі моделі «витрати–випуск», є скорочення обсягів виробництва і обсягів заощаджень як функції

доходу. Розглянутий процес поновлюватиметься, поки заощадження не дорівнюватимуть інвестиціям.

За всіх рівнів $ВВП_Y < Y_0$, (всі точки ліворуч від Y_0 по вісі абсцис) буде спостерігатися тенденція скорочення товарно-матеріальних запасів підприємств внаслідок перевищення інвестицій над заощадженнями. Це буде імпульсом для збільшення обсягів сукупного продукту і національного доходу до рівня Y_0 .

Отже, можна стверджувати, що лише точка A , в якій спостерігається рівність заощаджень і інвестицій, відображає стійку рівновагу економічної системи.

Метод «вилучення-ін'єкції» тісно пов'язаний з методом «витрати-випуск». Рівновага між заощадженнями та запланованими інвестиціями є лише іншим відображенням рівноваги між запланованими сукупними витратами і ВВП:

$$Y = C + S \rightarrow Y - C = S \rightarrow S = I \leftarrow I = Y - C \leftarrow C + I = Y.$$

2. Мультиплікатор витрат в закритій економіці

Мультиплікатор витрат є однією з ключових концепцій у макроекономічній теорії. Найчастіше під цією дефініцією розуміють примноження, що в широкому контексті визначає розмір зміни наслідку, тобто, залежної змінної, від зміни причини, що є незалежною змінною, на одиницю.

В науковий оборот цей термін було впроваджено англійським вченим економістом Р. Каном у 1931 році. Науковець здійснював дослідження у сфері зайнятості та довів, що вкладення коштів у будь яку галузь господарства створює первинну зайнятість, стимулює купівельну спроможність, а тим самим і вкладення коштів на інших взаємопов'язаних ділянках, що породжують вторинну, третинну та ін. зайнятість. В результаті ефект від первинних інвестицій множиться (мультиплікується). Систематизував поняття мультиплікатора Дж. М. Кейнс у науковій праці «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» у 1936р. Дію мультиплікатора демонструє опис послідовності подій після первинних інвестицій. Зростання інвестицій збільшить особисті доходи, які частково будуть витрачені на придбання інших благ. Виробники цих благ також отримають додаткові доходи і, в свою чергу, витратять їх частину. Цей процес буде відбуватися на ряді стадій. Таким чином, приріст національного

доходу виступає як функція приросту інвестицій.

Узагальнюючи наукові здобутки дослідників можна визначити сутність мультиплікатора витрат, що полягає в наступному: зростання запланованих автономних витрат призводить до зростання ВВП на більшу величину, ніж зростання витрат. Іншими словами **мультиплікатор витрат** – це перевищення зростання доходу над зростанням автономних витрат.

Ефект мультиплікатора – це багатократність впливу збільшення витрат на рівноважний ВВП. Але окремі компоненти запланованих сукупних витрат мають неоднаковий зв'язок із рівноважним ВВП. Розрізняють витрати індукційовані та автономні. **Індукційовані** витрати – термін, що використовується для позначення тих змінних, які в рамках певної моделі змінюються залежно від зміни незалежної змінної. **Автономні** витрати – термін, що відноситься до змінних, які в межах даної моделі не залежать від незалежної змінної. Тобто, до автономних належать незалежні від доходу витрати, а до індукційованих – витрати, що змінюються внаслідок зміни доходу.

Мультиплікатор витрат визначається наступним чином:

$$\mu = \Delta Y / \Delta AE,$$

де μ – мультиплікатор витрат;

ΔY – зміна рівноважного ВВП;

ΔAE – зміна автономних витрат.

Варто зазначити, що на кожній стадії руху грошей здійснюються затування мультиплікативного процесу через зменшення грошового потоку внаслідок заощаджень. З урахуванням цього, величина мультиплікативного ефекту обернено пропорційна граничній схильності до заощадження: $\mu = 1/MPS$. А оскільки граничні норми заощадження та споживання у сумі складають одиницю ($MPS = 1 - MPC$), то формулу мультиплікатора витрат можна записати через граничну норму споживання MPC :

$$\frac{\Delta Y}{\Delta AE} = \frac{1}{1 - MPC},$$

Отже, зміна ВВП залежить від зміни автономних витрат, динаміки доходу і граничної схильності до споживання:

Якщо $MPC < 1$, то $\mu > 1$, тобто приріст автономних витрат на одиницю викликає зростання ВВП більше, ніж на одиницю.

Слід зазначити, що на кожному етапі економічні учасники витрачають частину приросту доходу на споживання. Збільшення загальних витрат на суму зміни інвестицій ΔI призведе до утворення додаткового прибутку, який

буде витрачений на споживання у розмірі $\Delta I \cdot MPC$, що спричинить зростання доходу і, відповідно, споживання, розпочинаючи другий етап мультиплікативного процесу. На цьому етапі зростання споживання складатиме $MPC \cdot (MPC \cdot \Delta I)$. Потім знову відбудеться перехід зі збільшення витрат на споживання в доході і новий зріст споживання на величину $MPC \cdot (MPC^2 \cdot \Delta I)$ і так далі.

У підсумку сумарний приріст обсягу виробництва (ΔY) буде таким:

$$\Delta Y = \Delta I + MPC \cdot (MPC \cdot \Delta I) + MPC \cdot (MPC^2 \cdot \Delta I) + MPC \cdot (MPC^3 \cdot \Delta I) \dots$$

$$\text{або } \Delta Y = \Delta I \cdot (1 + MPC + MPC^2 + MPC^3) \dots$$

$$\text{або } \Delta Y = \Delta I \cdot (1/MPS) \text{ чи } \Delta Y = \Delta I \mu.$$

Ефект мультиплікатора представлено на рис.9.3.

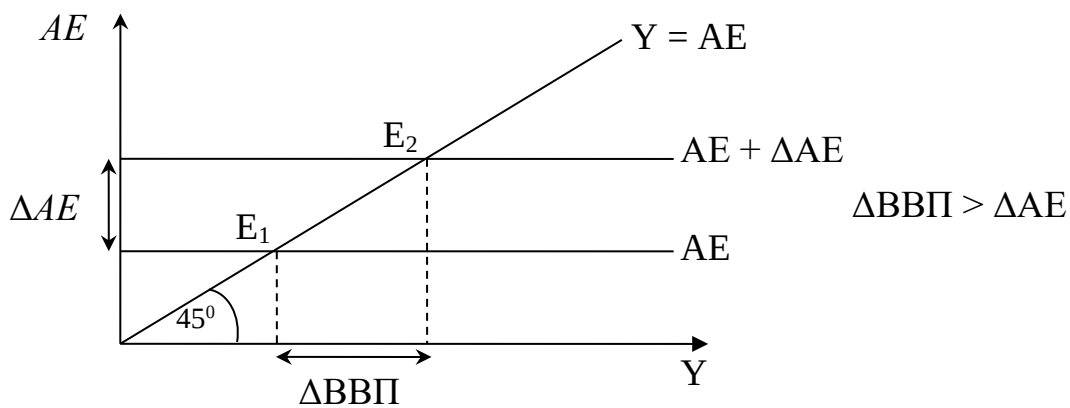

Рис. 9.3 – Ефект мультиплікатора

Розглянемо напрями дії мультиплікативного ефекту. З одного боку, навіть невелике збільшення інвестиційних витрат може призвести до множинного зростання національного виробництва, а з іншого боку, навіть невелике зменшення інвестиційних витрат може призвести до значного зниження національного виробництва. Мультиплікатор автономних інвестиційних витрат, який враховує тільки один потік вилучень - заощадження, відомий як простий мультиплікатор. Мультиплікатор витрат, що враховує всі потоки витоків (заощадження, податки, імпорт), називається складним мультиплікатором.

Розглянутий мультиплікатор $\mu = 1 / (1 - MPC) = 1 / MPS$ враховує лише заощадження як вилучення з потоку перетворень приросту витрат в доходи і знову у витрати і так далі. Ефект мультиплікатора спрацьовує лише в умовах, коли економіка знаходиться в ситуації неповної зайнятості.

Приріст реального ВВП внаслідок мультиплікативного ефекту

залежить від індексу цін (P). Визначення його величини вимагає здійснення процедури дефліювання.

Сама по собі інфляція не впливає на величину мультиплікатора, оскільки останній залежить не від цін, а від вилучень з потоку доходів. Проте, розрахунок зміни ВВП по формулі $\Delta Y = \mu * \Delta AE$ покаже лише номінальну величину цієї зміни в періоді t : $\Delta Y_t^n = \mu * \Delta AE^n$. Номінальна величина ВВП в періоді t може бути визначена таким чином: $Y_t^n = Y_{t-1} + \Delta AE^n * \mu$. Після дефліювання реальний ВВП в періоді t : $Y_t^r = (Y_{t-1} + \Delta AE^n * \mu) * P$.

Зміна реального ВВП визначається наступним чином:

$$\Delta Y^r = Y_t^r - Y_{t-1}^r = \frac{Y_{t-1} + \Delta AE^n \cdot \mu}{P} - Y_{t-1}^r,$$

Таким чином, можна зробити висновки, що мультиплікатор витрат залежить від рівня вилучень з економічного кругообігу. Збільшення автономних витрат породжує в економіці нескінченно спадний ланцюг індукційованих витрат на споживання. Завдяки здатності автономних витрат генерувати індукційовані витрати приріст запланованих сукупних витрат перевищує приріст автономних витрат на суму приросту індукційованих витрат.

3. Рівновага на рівні потенційного ВВП, «рецесійний» та «інфляційний» розриви

Концепція мультиплікатора зосереджується на проблемах досягнення економічної рівноваги, яка пов'язана з відповідністю між рівнями інвестицій та заощаджень. Відсутність балансу між цими економічними категоріями призводить до двох негативних ефектів для функціонування економіки: інфляційного або рецесійного (дефляційного) розриву.

Рецесійний розрив виникає, коли рівень заощаджень, що відповідає повному зайняттю, перевищує потреби у інвестуванні. Графічна ілюстрація рецесійного розриву наведено на рис. 9.4.

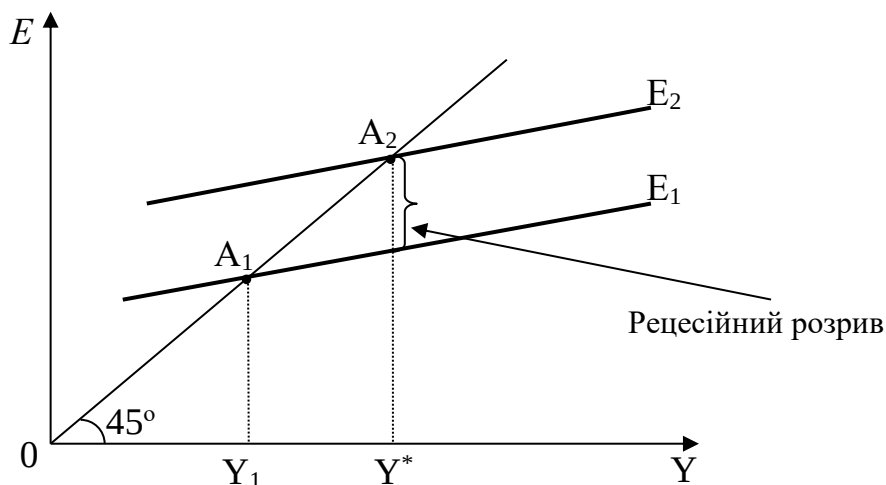

Рис. 9.4 – Рецесійний розрив

Якщо в економічній системі встановилася рівновага при обсязі випуску Y_1 , що менш ніж потенційний ВВП Y^* , то це означає, що поточні витрати на товари та послуги низькі, внаслідок заощадження більшої частини доходу. В результаті відбувається спад промислового виробництва та зниження рівня зайнятості з подальшим скороченням зайнятості і доходів в економіці країни під впливом ефекту мультиплікатора. В даному випадку спостерігається **рецесійний розрив** – це величина, на яку повинні були б зрости сукупні витрати для забезпечення збільшення ВВП до потенційного рівня без збільшення рівня цін (відстань між лініями E_1 і E_2 на рис.9.4).

Величина рецесійного розриву визначається за формулою:

$$\Delta AE = \frac{Y^* - Y_1}{\mu},$$

де, ΔAE – величина зміни сукупних витрат;

μ – мультиплікатор витрат;

Y^* – потенційний ВВП;

Y_1 – фактичний ВВП.

Інша ситуація – **інфляційний розрив** – виникає, коли заплановані інвестиції перевищують заощадження, що відповідають рівню повної зайнятості. Іншими словами, це величина, на яку повинні були б скоротитися сукупні витрати для забезпечення зменшення ВВП до рівня потенційного.

Зростання інвестицій в умовах повної зайнятості немає, розміри сукупної пропозиції не збільшуватимуться, населення більшу частину доходу витрачає на споживання. Попит на товари та послуги зростає, що,

внаслідок ефекту мультиплікатора тисне на ціни у бік їх інфляційного підвищення.

Графічна інтерпретація інфляційного розриву наведена на рис. 9.5.

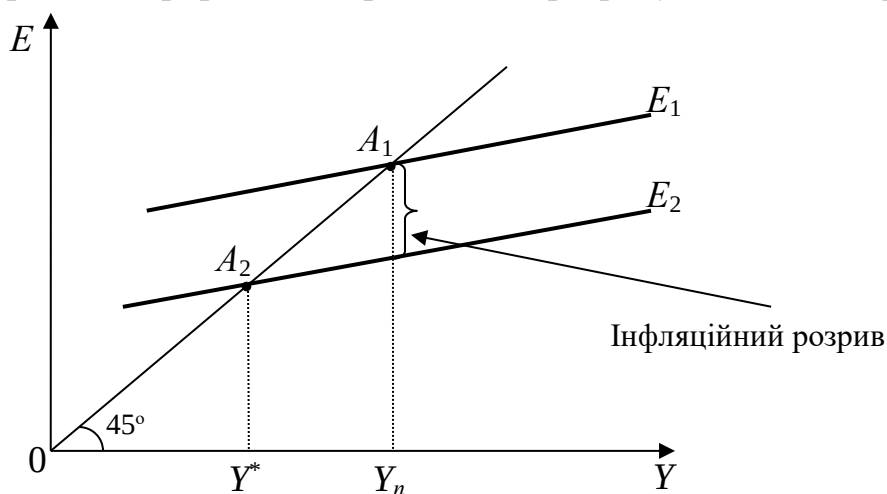

Рис. 9.5 – Інфляційний розрив

На графіку інфляційний розрив відображає відстань між лініями запланованих витрат E_1 і E_2 . Оскільки в умовах інфляційного розриву номінальний ВВП перевищує потенційний лише за рахунок рівня підвищення рівня цін, то:

$$Y_n = Y^* \cdot P, \text{ а } Y^* - Y_n = Y^* - Y^* \cdot P,$$

де, P – рівень цін.

Звідси формула інфляційного розриву матиме наступний вигляд:

$$\Delta AE^n = \frac{Y^*(1-P)}{\mu},$$

де ΔAE^n – величина зміни номінальних сукупних витрат;

μ – мультиплікатор витрат;

Y^* – потенційний ВВП.

Оскільки однією з основних цілей економічної політики держави є подолання безробіття і інфляції та встановлення рівноваги при повній зайнятості, то зусилля держави мають бути направлені на відновлення рівноваги за рівня повної зайнятості. Для цього держава може використовувати різні заходи бюджетної або грошово-кредитної політики. Їх результатом повинні стати зрушення лінії запланованих витрат і досягнення стану рівноваги на рівні виробництва при повній зайнятості.

Таким чином, в кейнсіанській теорії був висунутий і обґрунтований

принципово інший погляд на закономірності функціонування економіки і проблему досягнення рівноваги в економічній системі. Саме проведення грамотної економічної політики може сприяти встановленню рівноваги в економічній системі в умовах повної зайнятості і повного використання ресурсів. Кейнсіанська теорія була пануючою в західній економічній науці до початку 70-х років XX ст. і була використана як теоретична основа реформування економіки низки західних країн після подій Великої Депресії і другої світової війни. Проте ряд кризових тенденцій другої половини XX ст. – зростання інфляції, безробіття, проблеми державних фінансів змусили вчених переглянути і по-новому осмислити постулати і класичної, і кейнсіанської теорії. В цей час в макроекономічній теорії сформувався ряд наукових шкіл, що розвивають і продовжують як кейнсіанську, так і класичну традиції економічного аналізу.

Основним постулатом сучасних шкіл макроекономічного аналізу в розрізі сукупних витрат є твердження, що економічний розвиток та покращення життєвого рівня населення будь-якої країни неможливі без збільшення рівня інвестиційної активності. Інвестиції мають значний вплив на загальний попит, обсяг національного виробництва та рівень зайнятості. Більше того, інвестиції сприяють нагромадженню капіталу підприємств і створюють основу для подальшого економічного зростання.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Використання методів визначення рівноважного ВВП для прогнозування та аналізу макроекономічних змін у країні.
2. Складові розрахунку мультиплікатора витрат в закритій економіці.
3. Наслідки зміни сукупних витрат для економічного зростання та стабільності.
4. Визначення рецесійного та інфляційного розривів.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. Виберіть правильну відповідь

1. Якщо сукупні витрати більші за дохід, то:
 - а) виробництво матиме тенденцію до зростання;
 - б) виробництво виявлятиме тенденцію до спаду;
 - в) відбувається непланове зростання інвестицій в товарні запаси;
 - г) в економіці має місце рівновага.

2. У моделі «витрати-випуск» Дж. М. Кейнса обсяг доходів (випуску) в точності відповідає обсягу сукупних планових витрат на:

- а) горизонтальній вісі; в) бісектрисі;
- б) вертикальній вісі; г) точці перетину сукупних витрат та ВВП.

3. У кейнсіанській моделі рівноваги “витрати – випуск” сукупний попит представлено:

- а) неплановими інвестиціями; в) плановими витратами;
- б) плановими інвестиціями; г) фактичними витратами.

4. У моделі «вилучення – ін’єкції» інвестиції розглядаються як:

- а) вилучення витрат; в) вилучення доходу;
- б) ін’єкція витрат; г) доповнення податків.

5. За моделлю «вилучення – ін’єкції» рівновага ВВП графічно визначається у точці перетину:

- а) бісектриси та вісі доходу;
- в) кривої заощаджень та планових інвестицій;
- б) кривої заощаджень та вісі ординат;
- г) планових інвестицій та бісектриси.

6. Вилученнями з макроекономічного кругообігу є:

- а) імпорт; в) інвестиції;
- б) державні закупівлі; г) експорт.

7. Простий мультиплікатор дорівнює:

- а) відношенню приросту доходу до приросту автономного споживання;
- б) відношенню приросту доходу до приросту автономних інвестицій;
- в) відношенню приросту споживання до приросту інвестицій;
- г) величині, зворотної до граничної схильності до споживання.

8. Мультиплікатор витрат відображає:

- а) наскільки зросте дохід при зростанні інвестицій на одиницю;
- б) наскільки відсотків зростатиме дохід при зростанні інвестицій на 1 відсоток;
- в) величину перевищення приросту доходу над приростом інвестицій;
- г) у скільки разів приріст доходу перевищує приріст інвестицій.

9. Рецесійний розрив - це:

- а) величина, на яку сукупні витрати менше рівня ВВП при повній зайнятості;
- б) величина, на яку сукупні витрати перевищують рівень ВВП при повній зайнятості;
- в) величина сукупних витрат;

г) величина заощаджень.

10. Якщо обсяг сукупного попиту перевищує рівень ВВП, досягнутий в умовах повної зайнятості, це означає, що в економіці:

- а) існує рецесійний розрив;
- б) існує інфляційний розрив;
- в) відбудеться зростання витрат виробництва;
- г) відбудеться зниження витрат виробництва.

Завдання 2. Визначите, яке з положень правильне, а яке помилкове.

Відповідь поясніть

1. Ін'єкціями у сукупні витрати є податки, інвестиції, заощадження, імпорт.

2. Визначення рівноважного ВВП на базі сукупних витрат здійснюється за допомогою методів «витрати-випуск» та «вилучення –ін'єкції».

3. Метод «витрати –випуск» дозволяє визначити рівноважний обсяг ВВП при незмінних цінах.

4. Вилучення – це форми розподілу ВВП, що спрямовані на його купівлю та споживання

5. Для закритої економіки вилучення здійснюються лише у формі заощаджень, а ін'єкції – у формі інвестицій

6. В закритій економіці рівень інвестицій незапланований, тому будь-який обсяг випуску призводить до їх зміни.

7. Мультиплікатор витрат відображає перевищення зростання автономних витрат над зростанням доходу.

8. На кожній стадії руху грошей здійснюються заощадження, що призводить до зменшення грошового потоку та затухання мультиплікативного процесу.

9. Рецесійний розрив виникає, коли заощадження, що відповідають рівню повної зайнятості нижче, ніж потреби в інвестуванні

10. Інфляційний розрив відображає розмір скорочення сукупних витрат для забезпечення зменшення ВВП до рівня потенційного.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі

Задача 1. У закритій економіці величина інвестицій дорівнює 120 млн грн. Споживчі витрати залежать від обсягу ВВП наступним чином:

ВВП, млрд грн	367	458	492	527	569	599	623	647
Споживчі витрати, млн грн	307	325	398	421	453	479	497	512

Визначте обсяг рівноважного ВВП та його зміну при скороченні інвестицій у 2 рази.

Задача 2. Функція споживання має вигляд: $C = 100 + 0,6Y$, де Y – дохід, що знаходиться в розпорядженні.

Дохід	0	100	200	300	400	500
Споживчі витрати						
Заощадження						

Розрахуйте:

- споживчі витрати і заощадження при заданих значеннях доходу у розпорядженні;
- граничну схильність до споживання і граничну схильність до заощадження;
- мультиплікатор витрат.

Задача 3. Функція споживання має вигляд $C = 200 + 0,6Y$, інвестиції I дорівнюють 500 грош. од. Визначити:

- величину рівноважного доходу;
- мультиплікатор інвестицій;
- рівноважний дохід, якщо інвестиції збільшаться на 10%.

Задача 4. Розрахувати простий мультиплікатор витрат за умови, що дохід кінцевого використання збільшиться на 90 тис. грош. од., а споживання - на 80 тис. грош. од.

Задача 5. Функція інвестицій має вигляд: $I = 1000 - 500r$, функція споживчих витрат: $C = 100 + 0,7Y$. Реальна відсоткова ставка дорівнює 20 %. Визначте рівноважний обсяг національного доходу.

ТЕМА 10. ЕКОНОМІЧНА ДИНАМІКА

- Основні засади теорії економічного зростання.
- Джерела економічного зростання.
- Моделі економічного зростання.
- Проблеми економічного зростання в Україні.
- Циклічний характер економічного розвитку.

1. Основні засади теорії економічного зростання

Стратегічною метою існування будь-якої економічної системи є досягнення добробуту нації, що виражається у найбільш повному задоволенні матеріальних та духовних потреб усіх членів суспільства, а також всебічному розвитку кожної особистості. Умовою досягнення таких цілей є забезпечення високого рівня соціально-економічного розвитку суспільства, що характеризується сукупністю кількісних та якісних показників рівня та якості життя населення. Тобто кінцевою метою соціально-економічного розвитку виступають не господарські досягнення самі по собі, а їх вплив на умови суспільного життя. Матеріальною базою соціально-економічного розвитку є високі темпи економічного зростання на основі забезпечення розширеного відтворення.

Розширене відтворення, в умовах якого не тільки відтворюється величина продукту попереднього періоду, але й створюється певна величина додаткового продукту – обсяг виробництва збільшується, а якість і структура виробленого продукту покращується – виступає вирішальною умовою та матеріальною основою процесу економічного зростання. Показник економічного зростання – необов'язково величина позитивна: так, в умовах простого відтворення можна говорити про нульове економічне зростання, а в умовах кризи національної економіки, коли суспільний продукт відтворюється не в повному обсязі

– про негативне економічне зростання.

На сьогодні існує велика кількість визначень категорії економічного зростання. Найчастіше під економічним зростанням розуміють довгострокову тенденцію збільшення реального обсягу випуску в економіці або, якщо ширше, довгостроковий стабільний розвиток економіки, тобто процес поступового збільшення національного доходу в довгостроковому періоді без порушень рівноважного стану в короткострокових проміжках. Оскільки обсяг виробництва може збільшуватися у два способи: на умовах усунення рецесійного розриву, який зумовлює розрив між сукупним попитом і потенційним ВВП; або на умовах збільшення потенційного ВВП (див.рис.10.1), то уточнене визначення може бути таким: **економічне зростання** – це довгострокове зростання обсягів виробництва за рахунок збільшення потенційного ВВП і на умовах адекватного зростання сукупного попиту [26, с.165; 1, с.20; 22].

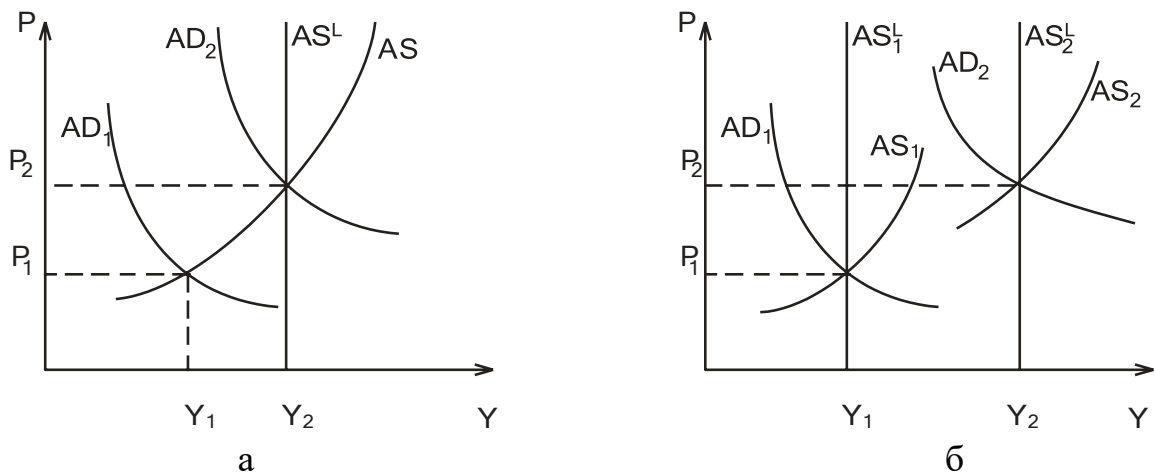

Рис. 10.1. Зростання реального ВВП в умовах усунення прецесійного розриву (а) та в умовах збільшення потенційного ВВП (б)

Економічне зростання як стабільне збільшення обсягів реального валового внутрішнього продукту та реального національного доходу зрокуврік, виступає позитивним елементом динаміки економічного розвитку, якому властивий циклічний характер, тобто чергування періодів економічного спаду та піднесення.

Зростання валового внутрішнього продукту супроводжується змінами виробничих технологій і пов'язане з появою нових продуктів і цілих галузей. Це кількісне зростання призводить до якісних змін національної економіки та розглядається як основа загального соціально-економічного розвитку.

Отже, враховуючи вищезазначене, в якості **цілей економічного зростання** можна назвати такі орієнтири:

- підвищення матеріального добробуту населення, у тому числі збільшення доходів на душу населення;
- підвищення якості і різноманітності товарів та послуг;
- поліпшення розподілу національного доходу [26, с.165].

Оскільки під економічним зростанням розуміють довгострокову тенденцію збільшення реального обсягу випуску в економіці, то, відповідно, для виміру економічного зростання використовуються показники абсолютного приросту або темпів приросту таких індикаторів:

- а) реального обсягу випуску в цілому (валовий внутрішній продукт (ВВП), валовий національний дохід (ВНД));
- б) валового внутрішнього продукту або валового національного доходу у розрахунку на душу населення (розраховується як відношення ВВП до кількості населення в країні).

Абсолютний приріст ВВП розраховується так:

$$Y_t = Y_t - Y_{t-1} ,$$

де Y_t – ВВП досліджуваного періоду;

Y_{t-1} – ВВП попереднього періоду;

t – індекс часу.

Темпи приросту ВВП можна розрахувати за формулою:

$$Y_t = \frac{\Delta Y_t}{Y_{t-1}} ,$$

де Y_t – ВВП досліджуваного періоду;

Y_{t-1} – ВВП попереднього періоду;

t – індекс часу.

Іноді виділяють показник зростання доходу в розрахунку на одного зайнятого: він може відрізнятися від показників зростання доходу у розрахунку на душу населення, оскільки відображає рівень і динаміку економічної активності населення.

Темп приросту ВВП у відсотках дозволяє зробити аналіз темпів в економічного зростання в тій чи іншій країні в динаміці за певний проміжок часу. Водночас, показник ВВП на душу населення широко використовується для аналізу динаміки добробуту населення і порівняння його життєвого рівня в різних країнах чи регіонах. Так, ВВП Індії значно перевищує ВВП Швейцарії, однак за рівнем життя населення Індії відстає від Швейцарії у декілька десятків разів, тобто ВВП у розрахунку на душу населення дозволяє скласти певне враження про ступінь розвитку тієї чи іншої країни порівняно з іншими країнами (див.табл.10.1).

Співвідношення між темпами зростання продукту і зміною факторів виробництва може бути різним в залежності від того, яким є тип економічного зростання – екстенсивний або інтенсивний.

При екстенсивному типі економічне зростання досягається завдяки кількісному збільшенню факторів виробництва при збереженні його попередньої технічної основи; тобто економічне зростання здійснюється за рахунок залучення додаткових ресурсів і не змінює середню продуктивність праці у суспільстві. В цьому випадку збільшення обсягів виробництва відбувається за рахунок трьох факторів: а) основного капіталу (фондів); б) робочої сили; в) матеріальних витрат (природної сировини, матеріалів, енергоносіїв). Тоді **виробнича функція** як найпростіша модель економічного зростання, що показує кількісну залежність F випуску продукції Y від основного капіталу K , праці L і природних ресурсів N буде мати вигляд:

$$Y = F(K, L, N).$$

Таблиця 10.1–Абсолютний обсяг ВВП та ВВП на душу населення у вибраних країнах світу у 2022р.

Країна	ВВП,млн.дол. США	Населення,млн. чол.	ВВПнадушу населення,дол. США
Ангола	106782	35,6	3000
Австрія	470941	9,0	52084
Бразилія	1920095	215,3	8917
Китай	17963171	1412,2	12720
Ефіопія	126783	123,4	1027
Франція	2779092	67,9	40886
Німеччина	4082469	83,8	48718
Молдова	14508	2,5	5714
Польща	688125	36,8	18688
Україна	160502	38,0	4534
США	25439700	333,3	76329
Світ	100879560	7950,9	12687

Екстенсивне зростання виробництва – найпростіший і історично перший шлях розширеного відтворення. Йому властиві певні позитивні риси. Це найлегший шлях підвищення темпів господарського розвитку; з його допомогою відбувається швидке освоєння природних ресурсів, вдається швидко скоротити безробіття, забезпечити більшу зайнятість.

Такий шлях збільшення виробництва має і серйозні вади: технічний застій, відсутність зростання ефективності виробництва (показники фондівіддачі, матеріаломісткості, продуктивності праці залишаються незмінними), значне фізичне і моральне зношення устаткування, різке скорочення запасів не відтворюваних природних ресурсів. В результаті економічне зростання у зростаючій мірі починає носити витратний характер. Перелічені проблеми показують, що екстенсивний шлях економічного зростання вичерпує себе. Виходом з такої ситуації є інтенсифікація відтворення.

При інтенсивному типі економічного зростання збільшення масштабів випуску продукції досягається шляхом якісного вдосконалення факторів виробництва: застосування більш прогресивних засобів праці і більш економічних предметів праці, підвищення кваліфікації робочої сили, а також шляхом поліпшення використання наявного виробничого потенціалу. Тобто інтенсивне зростання здійснюється не за рахунок збільшення обсягів витрат ресурсів, а за рахунок зростання їх віддачі. При даному типі розширеного відтворення з'являється новий чинник – підвищення ефективності всіх традиційних факторів. Завдяки цьому виробнича функція перетворюється. Її найпростіше вираження є таким:

$$Y=AF(K, L, N).$$

В даній формулі A – це сукупна продуктивність факторів. Якщо величина витрат виробничих факторів не змінюється, а їх сукупна продуктивність A збільшується на 1%, то обсяг виробництва зростає також на 1%.

Інтенсивне розширене відтворення має ряд особливостей. Це більш прогресивний тип економічного зростання. Адже вирішальну роль у підйомі ефективності речовинних умов виробництва починають грати передусім досягнення науки і техніки. В зв'язку з цим у масштабі суспільства розвивається виробництво науково-технічної інформації, яка врешті-решт втілюється в більш ефективні засоби виробництва. Водночас система освіти забезпечує підвищення культурно-технічного рівня робітників. Особливості інтенсивного типу розширеного відтворення полягають також в тому, що при ньому неможливі надто високі темпи економічного зростання, а разом з тим науково-технічний прогрес може викликати безробіття, яке посилюється в праце надмірних регіонах країни.

Залежно від тих чи інших напрямків економії виробничих ресурсів розрізняють декілька видів інтенсифікації економічного зростання:

а) працезбережна – передбачає, що нова техніка витісняє з виробництва робочу силу; темпи зростання випуску продукції випереджають темпи зміни чисельності робітників;

б) капіталозбережна – веде до того, що завдяки застосуванню більш ефективних устаткування та сировини досягається економне витрачання засобів виробництва;

в) всебічна – передбачає використання всіх вказаних форм ресурсозбереження.

Останній вид економічного зростання практично впроваджується в умовах сучасного етапу НТР. Всебічна інтенсифікація веде до якісного оновлення всього процесу розширеного відтворення.

Слід зазначити, що реально екстенсивний чи інтенсивний тип розвитку в чистому вигляді не існує. Наприклад, зростання робочої сили і засобів виробництва супроводжується зміною їх якісних характеристик, а впровадження досягнень науки і техніки вимагає інвестицій у засоби виробництва та робочу силу. Тому зазвичай говорять про переважно екстенсивний і переважно інтенсивний типи економічного зростання. Якщо більше половини ВВП отримано за рахунок інтенсивних факторів, можна стверджувати, що економічне зростання має переважно інтенсивний характер. Сьогодні в країнах із розвинутою економікою першорядну роль в

економічному розвитку відіграють інтенсивні фактори [26,с.166;1,с.233].

На сьогодні в економічній теорії склалися два підходи до аналізу теорії економічного зростання. Перший підхід є найбільш розповсюдженим і характерним для неокейнсіанських і неокласичних теорій. Він заснований на розумінні економічного зростання як кінцевої характеристики розвитку національної економіки у визначений (довгостроковий) період. Довгостроковим періодом прийнято вважати такий період, що дорівнює обороту основного капіталу. Передбачається, що в економіці структура виробництва та інституціональне середовище є незмінними. Інший підхід використовується в теоріях економічного розвитку індустріального та постіндустріального суспільств. Вони аналізують проблеми економічної динаміки в надто довгому періоді, тобто такому коли інститути влади, управління, структурні взаємозв'язки в економіці також піддаються змінам [25].

2. Джерела економічного зростання

Явища і процеси, що визначають масштаби збільшення реального обсягу виробництва та можливості підвищення ефективності та якості зростання, називають **джерелами або факторами економічного зростання**.

Фактори економічного зростання можна розділити на декілька груп. По-перше, фактори пропозиції, що є основним и в більшості моделей економічного зростання і пов'язані з фізичною здатністю економіки до зростання:

- а) кількість і якість природних ресурсів;
- б) кількість і якість трудових ресурсів;
- в) обсяг основного капіталу;
- г) технологія.

По-друге, фактори попиту, які забезпечують підвищення рівня сукупних витрат. Фактор попиту означає, що для досягнення більш високого виробничого потенціалу, створеного факторами пропозиції, домашні господарства, підприємства і уряд повинні купувати зростаючий обсяг випуску товарів та послуг. Для реалізації зростаючого виробничого потенціалу економіка країни повинна забезпечити повне використання обсягу ресурсів, що розширюється. Для цього потрібне підвищення рівня сукупних витрат. В тому випадку, як що фактори попиту та пропозиції збалансовані, не відбудеться не запланованого збільшення інвестицій у товарно-матеріальні запаси, а ресурси будуть повністю використовуватися.

Фактори пропозиції та попиту, які впливають на економічне

зростання, взаємопов'язані. Наприклад, безробіття звичайно уповільнює темпи нагромадження капіталу, а також зростання витрат на дослідження. І навпаки, низькі темпи впровадження нововведень і капіталовкладень можуть стати причиною безробіття.

По-третє, фактор ефективності, який означає, що економіка повинна використовувати свої ресурси найменш витратним чином (виробнича ефективність) для виробництва конкретного поєднання товарів і послуг, які максимізують добробут людей (ефективність розподілу ресурсів). Здатність до нарощування виробництва недостатня для розширення загального випуску продукції; необхідне також реальне використання зростаючого обсягу ресурсів і їх розподіл таким чином, щоб отримати максимальну кількість корисної продукції.

По-четверте, існують також деякі інституційні структури, що сприяють економічному зростанню, наприклад, специфікація прав власності; захист прав інтелектуальної власності (патенти і авторські права); ефективні фінансові установи (банківська система, ринки цінних паперів); конкурентоспроможна ринкова економічна система.

Теорія економічного зростання виділяє прямі та непрямі фактори зростання. Прямими факторами є такі, які безпосередньо визначають фізичну здатність до економічного зростання, тому до таких відносять саме фактори пропозиції. З іншого боку, фактори економічного зростання часто групують відповідно до типів економічного зростання. З цієї точки зору до екстенсивних факторів відносять зростання витрат капіталу, праці; до інтенсивних – технологічний прогрес, економію на масштабах, зростання освітнього та професійного рівня робітників, вдосконалення управління виробництвом, поліпшення законодавства, тобто все, що дозволяє якісно вдосконалювати як самі фактори виробництва, так і процес їх використання [1,с.233].

Що до факторів пропозиції, то саме вони роблять зростання виробництва фізично можливим. Тільки доступність більшої кількості кращих за якістю ресурсів, включаючи технологічний потенціал, дозволяє збільшувати виробництво реального продукту. Наприклад, у важкий післявоєнний період одним із факторів економічного зростання Японії було значне збільшення чисельності населення та зайнятості. За рахунок двох факторів – загального зростання населення та збільшення його працездатної частки – реальна зайнятість змогла збільшитись на 17%, що забезпечило зростаючу економіку достатньою кількістю робочих рук [16, с. 188]. Окрім цього, одним з найважливіших факторів пропозиції є обсяг основного капіталу та обсяг інвестицій у нього, оскільки, як відомо, джерелом

нагромадження у суспільстві є виробництво додаткових засобів виробництва.

Хоча достатня кількість природних ресурсів є потужним позитивним каталізатором економічного зростання, це не означає, що країни з недостатніми запасами приречені на невисокі темпи економічного зростання. Наприклад, при тому, що в Японії природні ресурси обмежені, темпи економічного зростання цієї країни в післявоєнний період і надалі були значними. В зв'язку з цим слід наголосити на виключне значення (що особливо посилилось останніми роками) такого фактору економічного зростання, як технологія, і особливо, інноваційна технологія. Так, цілеспрямована інноваційна політика японського уряду, яку він проводив після другої світової війни і яка ґрунтується на подальших розробленні та вдосконаленні імпортованих технологій, продемонстрували надзвичайно ефективну модель інтенсивного наукового-технічного розвитку. Своєчасно затверджена інноваційна стратегія привела цю країну до очевидних успіхів.

Дослідження свідчать, що понад 70% приросту валового внутрішнього продукту економічно розвинених країн забезпечується інвестуванням інноваційних процесів. Про вплив технічного розвитку, а в його межах – наукомісткої продукції на формування ВВП після другої світової війни свідчать дані, і з яких видно, що більш як половину приросту ВВП країн Західної Європи та Японії отримано завдяки технічному розвитку цих країн. Більш того, системне використання інновацій та відповідної інфраструктури забезпечило щорічне зростання ВВП США на душу населення у XIX ст. всередньому на 1,5%, у XX ст.

– на 2%, а в першій чверті XXI – 3,5% [42,с.88-95].

Загальне уявлення про взаємодію факторів може дати **крива виробничих можливостей**, як відображає максимальну кількість варіантів різноманітної продукції, що може бути вироблена при даній кількості і якості природних, трудових ресурсів і основного капіталу на основі даного технологічного потенціалу. Посилення позитивного впливу з боку будь-якого з факторів пропозиції (збільшення кількості і поліпшення якості ресурсів і технічний прогрес) зміщує криву виробничих можливостей вправо, що зображується як з сув від АВ до CD (див. рис. 10.2). Але приріст виробничого потенціалу реалізується тільки як що сукупні витрати збільшуються в достатній мірі для підтримання повної зайнятості, а додаткові ресурси використовуються достатньо ефективно [24,с.381–382;26,с.165-166].

Окрім чинників, які позитивно впливають на темпи економічного

зростання, стимулюють його, існують також і фактори, що стримують цей процес. В якості причин, що стримують економічне зростання, найчастіше називають:

- ресурсні та екологічні обмеження;
- законодавча діяльність у сфері охорони праці, навколишнього середовища;
- широкий спектр соціальних витрат, пов'язаних і з зростанням виробництва;
- не ефективна економічна політика уряду;
- інші фактори [1, с.233].

Наприклад, посилення державного втручання в справи приватного бізнесу, що стосуються питань забруднення навколишнього середовища, правил безпеки та охорони здоров'я зазвичай потребує збільшення витрат на очисні споруди, на поліпшення умов праці. Тим самим відволікаються кошти від інвестицій в основний капітал, необхідний для підвищення продуктивності праці. Однак, слід зазначити, що ці грошові відрахування на підтримання задовільного стану навколишнього середовища та на охорону праці впливають негативно на кількісні ознаки економічного зростання, до того ж у короткостроковому періоді, проте забезпечують поліпшення якості економічного зростання.

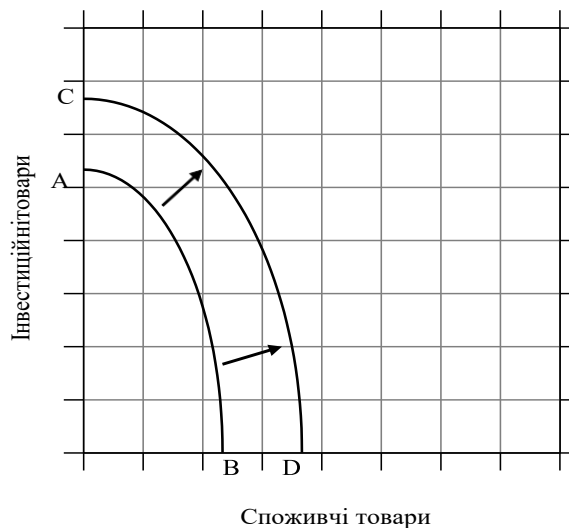

Рис. 10.2. Економічне зростання та крива виробничих можливостей

Крім того, причиною того, що фактичні темпи зростання відстають від потенційно можливих є відхилення від повної зайнятості через недостатній сукупний попит. Так, за законом Оукена при кожному збільшенні рівня безробіття на 1% (по відношенню до показника минулого року) темп зростання реального ВВП знижується на $\beta\%$ (значення емпіричного

коефіцієнту попадають до інтервалу від 2 до 3). Все це свідчить про значні втрати ВВП, викликані циклічним безробіттям [1,с.55]. Циклічне безробіття може викликати певні негативні побічні ефекти, які відобразяться на темпах економічного зростання в наступні роки повної зайнятості. Наприклад, безробіття гальмує інвестиції і про це є нагромадження капіталу; теж саме відбувається з інвестиціями в людський капітал.

Серед інших факторів, що негативно впливають на економічне зростання, слід відзначити недобросовісне відношення до праці і господарські злочини, припинення роботи під час трудових конфліктів, вплив несприятливих погодних умов на сільськогосподарське виробництво та інші чинники [24, с. 386–387]. Існує цілий ряд чинників, що також впливають на економічне зростання, але важко піддаються кількісній оцінці. Це, наприклад, існування гострих соціальних проблем, культурна атмосфера в країні, ступінь стабільності політичної системи.

Одним із найчастіше використовуваних способів оцінки внеску факторів виробництва у створення ВВП є **виробнича функція Кобба-Дугласа**:

$$Y=A \cdot K^{\alpha} \cdot L^{1-\alpha},$$

де Y – величина ВВП;

A – коефіцієнт, що враховує вплив технічного прогресу, і відбиває продуктивність наявної технології: $A > 0$;

K – розмір використовуваного капіталу;

L – обсяг застосовуваної праці;

α і $(1-\alpha)$ – частки капіталу і праці в доході, причому $0 < \alpha < 1$.

Виробнича функція характеризує зміни обсягу випуску зі зміною обсягу використання одного фактора (наприклад, праці) при незмінному обсязі інших факторів. Що до оцінки внеску науково-технічного прогресу у обсяг випуску, то цей вплив безпосередньо розрахувати неможливо. Тому його визначають за залишковим принципом – як різницю між приростом обсягу виробництва і приростом витрат інших факторів, зважених по їх частках у випуску. Величину, розраховану за значенням способом, називають **залишком Солоу**.

3. Моделі економічного зростання

Аналіз і прогнозування економічного розвитку та його наслідків неможливі без створення моделей. Сучасне моделювання ґрунтується на

такому положенні, що існують певні умови, за яких можлива підтримка рівноваги у процесі розвитку.

Кейнсіанські моделі Р.Харрода (1939 рік) і Е.Домара (кінець 1940-х років) мають деякі відмінності, але досить схожі між собою. Останнім часом для простоти викладу ці моделі поєднують в одну модель Харрода–Домара.

Кейнсіанські моделі побудовані на таких постулатах: ціни передбачаються постійними; очікування суб'єктів економіки статичні; фактори виробництва не є взаємозамінними; відношення капіталу до праці та норма заощадження є постійними; випуск фактично залежить від одного ресурсу – капіталу.

Фактором збільшення попиту та пропозиції в економіці слугує приріст інвестицій. Якщо в даному періоді інвестиції зросли на ΔI , то, відповідно до ефекту мультиплікатора, сукупний попит збільшиться на величину:

$$\Delta Y_{AD} = \Delta I \cdot \mu = \Delta I \cdot \frac{1}{MPC} = \Delta I \cdot \frac{1}{MPS},$$

де μ – мультиплікатор витрат;

MPC – гранична схильність до споживання;

MPS – гранична схильність до заощадження.

Збільшення сукупної пропозиції складатиме $\Delta Y(AS) = \alpha \Delta K$, де α – гранична продуктивність капіталу (за умовами – постійна). Приріст капіталу ΔK забезпечується відповідним обсягом інвестицій I , тому можна записати:

$$\Delta Y(AS) = \alpha I.$$

Рівноважне економічне зростання може бути досягнуте за умови рівності між попитом та пропозицією:

$$\frac{\Delta I}{I} = \alpha \cdot MPS.$$

Тобто темп приросту інвестицій повинен дорівнювати добутку граничної продуктивності капіталу та граничної схильності до заощадження. Величина α за прийнятими умовами постійна, отже збільшити темпи приросту інвестицій може лише зростання норми заощаджень (але для періоду, що розглядається, вона наприймається постійною).

Оскільки в умовах рівноваги інвестиції дорівнюють заощадженням, рівень доходу є величиною, що пропорційна рівню інвестицій:

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{\Delta I}{I} = \alpha \cdot MPS.$$

Таким чином, існує рівноважний темп приросту реального доходу в економіці, за якого повністю використовуються наявні виробничі потужності. Він є прямо пропорційним нормі заощаджень та граничній продуктивності капіталу. Інвестиції та дохід зростають з однаковим постійним у часі темпом [1,с.234–235].

При даних темпах зростання очікування інвесторів будуть реалізовані, чи, за Харродом, гарантовані. Темп зростання, який задовольняє такі умови, є гарантованим, тому що він гарантує повне використання існуючих потужностей. У моделі Харрода–Домара гарантовані темпи зростання необов’язково дорівнюють фактичним, оскільки величина доходу залежить лише від капіталу, а не від праці. Однак для виробництва одиниці доходу потрібно визначити комбінацію капіталу та праці. Так і комбінації ілюструє виробнича функція Леонтьєва, в якій праця і капітал повинні використовуватися в заданій пропорції і не можуть замінити один одного. Виробнича функція Леонтьєва має постійну віддачу від масштабу. В економіці з такою виробничою функцією дохід зростатиме відповідно до гарантованого темпу доти, доки темпи приросту праці будуть відповідати темпам приросту капіталу. Якщо обсяг праці зростатиме повільніше, утвориться надлишковий капітал, а як що повільніше буде зростати капітал, то можливе виникнення безробіття.

Крім поняття «гарантованого» темпу зростання, Харрод ввів поняття «природного» темпу зростання – такого темпу збільшення капіталу і національного доходу, що забезпечує повну зайнятість зростаючої пропозиції праці. Як що природний темп зростання перевищує гарантований, економіка може розвиватися в гарантованому темпі за наявності безробіття. Економіка може розвиватися й у темпі, вищому за гарантований, тому що надлишок праці залучить додатковий капітал. Це спричинить економічний бум, а от же, порушить умови рівноваги [21,с.168-169]. Ідеальний розвиток економічної системи досягається за умови рівності гарантованого, природного та фактичного темпів зростання в умовах повної зайнятості ресурсів.

Моделі Е. Домарата, Р. Харрода успішно описували реальні процеси економічного зростання 1920–1950-х рр., але для наступних спостережень (50–70-ті рр.) найбільш доцільним було використання неокласичної моделі Р. Солоу. Отже, починаючи з середини 50-х років ХХ ст., більшою популярністю стали користуватися неокласичні моделі економічного

прогресу. Вони додали ряд обмежень кейнсіанських моделей і дозволяли більш точно описати особливості макроекономічних процесів.

Лауреат Нобелівської премії Роберт Солоу (США) при розгляді макроекономічного зростання показав, що нестабільність динамічної рівноваги у кейнсіанських моделях є наслідком невзаємозамінності факторів виробництва. Замість функції Леонтьєва він використав у своїй моделі виробничу функцію Кобба – Дугласа, у якій праця та капітал є субститутами. Іншими передумовами аналізу в моделі Солоу являються: спад на гранична продуктивність капіталу, постійна віддача від масштабу та, на відміну від кейнсіанських моделей, змінювана величина коефіцієнта капіталоозброєності [1, с. 238–239].

Таким чином, у неокласичній моделі Солоу використовується виробнича функція Кобба–Дугласа, у якій праця і капітал взаємозамінюються та існує постійна віддача від масштабу: $Y = F(K, L)$, де Y – випуск, K – основний капітал, L – праця. Позначимо продуктивність праці через q , а капіталоозброєність через k , тоді $q = f(k)$. Таким чином, у моделі Солоу середня продуктивність праці (q) є функцією її капіталоозброєності (k). Рис.10.3(а) показує, що при збільшенні коефіцієнта капіталоозброєності зростає середня продуктивність праці, але із спадною швидкістю, тому що гранична продуктивність капіталу знижується зі збільшенням коефіцієнта капіталоозброєності [26, с.170; 1, с. 239].

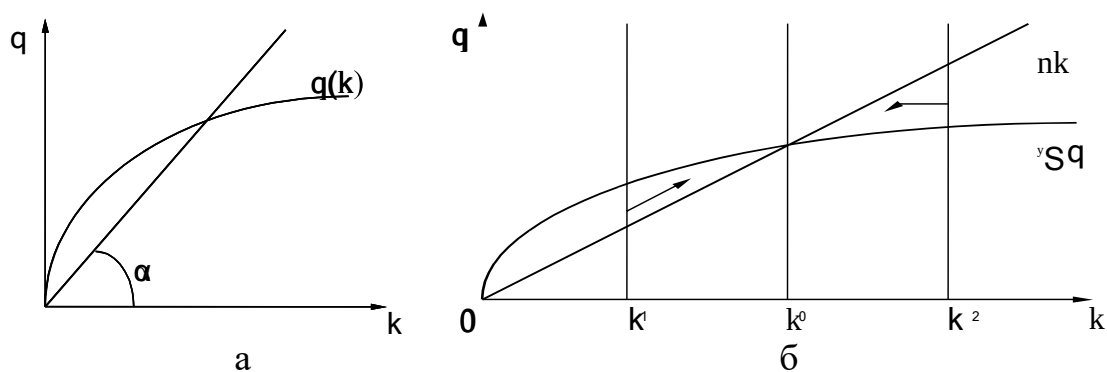

Рис.10.3.Виробнича функція у моделі Р.Солоу (а).
Рівноважне економічне зростання в моделі Р.Солоу (б)

У моделі Р. Солоу розглядається також проблема визначення умов рівноважного економічного зростання. Для того, щоб існуюче рівноважне зростання забезпечувало повне використання виробничих потужностей, у тому числі повну зайнятість, потрібне виконання такої умови:

$$S_y q = nk + t,$$

де S_y – норма заощадження (нагромадження);

q – продуктивність праці;

n – річний темп приросту населення і пропозиції праці;

k – капіталоозброєність.

На рис. 10.3.6 видно, що якщо ліва частина виразу більша за праву, то заощадження перевищують інвестиції, отже, потрібне підвищення капіталоємності. Якщо ліва частина менша за праву, то для рівноваги економіки й досягнення повної зайнятості варто понизити капіталоозброєність праці. Лінія nk на рис. 10.3.6 має вигляд прямої, оскільки передбачається, що приріст населення є постійним [25].

Для здійснення економічної політики важливим є визначення оптимальної норми заощаджень. В якості оптимальної визнається така норма заощаджень, за якої величина споживання максимізується. В свою чергу, стаціонарний обсяг капіталу, при якому споживання максимізується, називається золотим рівнем нагромадження. Критерієм Досягнення максимуму споживання виступає рівність граничної продуктивності капіталу і розмір i в його вибуття, які визначаються нормою амортизації. Остання умова відома як **золоте правило нагромадження**.

За моделлю Р. Солоу, у стійкому стані рівноваги капітал, праця і рівень національного доходу збільшуються однаковими темпами, які дорівнюють темпу зростання населення. Більш високий темп зростання населення позитивно вплине на прискорення темпів економічного зростання, однак приріст на душу населення буде знижуватися в стійкому стані. Зростання норми заощадження приведе до більш високого доходу на душу населення і збільшить коефіцієнт капіталоозброєності, але не вплине на темпи зростання у стійкому стані. Тому єдиною умовою економічного зростання в стійкому стані є темп технічного прогресу.

Перевага ми неокласичної моделі Солоу можна визнати такі обставини: опис механізму довгострокового рівноважного економічного зростання за умови повної зайнятості ресурсів; урахування чиннику технологічного прогресу, що являє собою надійну основу зростання добробуту; визначення критерію оптимальності економічного зростання – максимізації споживання.

До недоліків моделі Солоу відносять: модель не відповідає на питання

короткострокового зростання, що важливо для розробки економічної політики; такі екзогенні параметри, як норма заощадження, норма амортизації, темп приросту ефективності праці, досконаліші моделі прагнуть перетворювати на ендогенні, оскільки вони тісно пов'язані з параметрами системи і можуть суттєво впливати на економічне зростання; модель не враховує екологічні, інституційні, стохастичні, глобалізаційні обмеження економічного зростання [25].

4. Проблеми економічного зростання в Україні

Економічне зростання в Україні протягом всього періоду незалежності характеризується високим ступенем нестабільності. У 1990-ті роки в Україні розгорнулася важка трансформаційна криза перехідного періоду від командно-адміністративної до соціально-орієнтованої змішаної економіки, що виявилася у падінні ВВП, високому рівні інфляції та безробіття. Обсяг реального випуску 1990 р. не досягнутий і сьогодні. Лише у 2000 р. проявилася тенденція економічного зростання у промисловості і сільському господарстві, і вперше за десятиріччя трансформації економічної системи вдалося досягнути позитивних темпів зростання ВВП, що склали майже 6%, а у 2001–2002 рр. тенденція економічного зростання проявилася більш виразно.

Темпи економічного зростання в Україні в період 2000–2022 років також мали різноспрямований характер. Приріст ВВП у 2009, 2014, 2015 рр. виявився від'ємним, а у 2004 р. навпаки сягнув рекордних 12%; темп інфляції змінювався від 0,5% у 2013 р. до 43,3% у 2015 р.; рівень безробіття коливався від 6,9% у 2007 р. до 12,4 у 2000 р. Причинами таких процесів виступають перманентні кризові стани, в яких опиняється українська економіка: макроекономічна стабілізація початку 2000-х років змінилася впливом світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 років, а відновлення після виходу з неї було порушено соціально-економічною кризою 2014–2016 років внаслідок початку військового конфлікту на Сході України. Світова пандемія COVID-19 миттєво відбилася на динаміці ВВП, яка показала від'ємний приріст на -3,8% у 2020 р. Повномасштабна агресія РФ, яка розпочалася у 2022 р. призвела до катастрофічного падіння ВВП – у -28,8%, а також до зростання темпу інфляції до 20,2% у 2022 р.. Основні макроекономічні показники, що характеризують економічну динаміку

України, наведені у таблиці 10.2.

Факторами позитивної динаміки економічного зростання (особливо протягом 2000-х років) виступали фактори закордонного попиту, тобто сприятлива кон'юнктура світових ринків, високі ціни на товари українського експорту – метали, продукцію хімічної промисловості, сировинні товари. Стрімко зростаючий експорт сприяв збільшенню імпорту, зокрема, машин та обладнання, що давало змогу дещо оновлювати основні фонди підприємств. Серед факторів пропозиції – природні багатства, відносно низька вартість та достатньо висока кваліфікація робочої сили, капітальні ресурси тих галузей, які ще зберігають певну конкурентоздатність (авіаційна, суднобудівна, космічна) та розвиток перспективних наукоємних галузей (інформаційні технології, біотехнології, медицина та ін.).

Проте на сучасний стан вітчизняної економіки відчутно впливає ціла низка негативних факторів, які стримують економічне зростання.

Таблиця 10.2 – Основні макроекономічні показники України за 1992–2022 рр.

Роки	Темп приросту Реального ВВП, %	Безробітне населення (за Методологією МОП), %	Індекс споживчих цін, %
1992	-9,9	5,5	2100
1993	-14,2	5,2	10256,0
1994	-22,9	5,3	501,0
1998	-1,9	11,3	120,0
2000	5,9	12,4	125,8
2002	5,2	10,3	99,4
2004	12,1	9,2	112,3
2006	7,3	7,4	111,6
2009	-15,1	9,6	112,3
2011	5,5	8,7	104,6
2013	0,0	7,8	100,5
2014	-6,6	9,7	124,9
2015	-9,8	9,5	143,3
2016	2,4	9,7	112,4
2017	2,4	9,5	114,4
2018	3,5	8,8	111
2019	3,2	8,2	107,9
2020	-3,8	9,5	102,7
2021	3,4	9,8	109,4
2022	-28,8	-	120,2

1. Повномасштабне вторгнення РФ в Україну. В ході військових дій зазнала руйнувань виробничо-матеріальна база, інфраструктура, об'єкти соціальної сфери. Мільйони людей стали внутрішньо переміщеними особами (ВПО) або покинули країну, а отже вимушені були відірватися від виробничого процесу. Так, за 2021–2022 рр. кількість населення країни зменшилася на 5,8 млн. чол. і складала 38 млн. чол. у 2022 р.

2. Фактори пропозиції: катастрофічне фізичне зниження кількості населення та еміграція, у тому числі кваліфікованих кадрів (відплив умів); загрозливий стан основних виробничих фондів, що характеризується значним фізичним зносом (60–70%), несприятлива структура економіки. Наприклад, протягом 2001–2022 рр. у структурі промислового виробництва питома вага металургійної промисловості впала з 18% до 8,8%; машинобудування – з 10,2% до 5,2% (а у 1990 р. вона складала 31%) [12]. Частка добувної галузі залишається досить високою (11,1% у 2022 р.), а розвиток економіки відбувається в умовах існуючої структури за відсутності радикальних технологічних змін. У промисловості України галузі третього та четвертого технологічних укладів складають більше 90%, п'ятого – 3%, шостого – 0,1%. Оскільки переважна частина інвестицій в основний капітал у промисловості припадає на галузі третього технологічного укладу, то подібна ситуація може зберігатися і на далі. Вирішення проблеми оновлення основних виробничих фондів тісно пов'язане зі станом національних заощаджень як джерелом інвестицій: за валовим обсягом ці заощадження близькі до середньосвітового рівня, але їх використання не спрямоване на розвиток продуктивних сил, оскільки відсутня довіра до банківської системи.

3. Фактори попиту: недостатній сукупний попит, що не стимулює зростання сукупної пропозиції та реального ВВП. Зростанню сукупного попиту в цілому перешкоджають низький платоспроможний попит населення, низький інвестиційний попит підприємств (власних грошових ресурсів не вистачає, а кредитні ресурси надто дорогі), вивезення капіталів за кордон.

4. Депресивні інституційні фактори: розмивання прав власності, несприятливий інвестиційний клімат; не ефективні фінансові установи (недостатньо розвинена та вразлива кредитно-банківська система, не збалансовані ринки цінних паперів); не досконала макроекономічна

політика держави; нестабільність політичної системи; великий обсяг тіньової економіки (за оцінками МВФ – до 50% ВВП), низька якість державного управління та корупція [46].

Ці та інші чинники справляють негативний тиск на макроекономічну стабілізацію та гальмують економічне піднесення. Вони виливаються у проблеми формування бюджету, дефіцит якого не покривається власними ресурсами, і тому держава широко користується зовнішніми запозиченнями. Дефіцит бюджету складав 5–6% від ВВП протягом 2009–2014 рр., у довоєнному 2021 р. знизився до 3,5%, а у 2023 р. сягнув рекордних 20,4% від ВВП. Відношення державного та гарантованого державою боргу до ВВП зросло з 23,9% у 2004 р. до 84,4% у 2023 р. Однак в умовах рецесії або слабкого пожвавлення в реальному секторі економіки Україна не має можливості погашення швидко накопичених внутрішніх і зовнішніх боргів. Це призводить до загострення проблеми боргової стійкості, концентрує значну частину кредитних ресурсів на обслуговуванні державного боргу, пригнічує інвестиційні процеси [44]. Тому у вирішенні проблеми економічного зростання особливу роль відіграє фінансове забезпечення та фінансове регулювання, які потребують змін, спрямованих на підвищення ефективності бюджетної системи, впорядкування структури видатків бюджету, запровадження раціональної податкової системи, поліпшення кредитування господарської діяльності.

Не викликає сумнівів, що сталий економічний розвиток можливий лише за умови переходу економіки на інвестиційно-інноваційну модель розвитку, за якою впровадження НТП та інновацій стає для підприємців життєвою необхідністю. Проте аналіз показників, які характеризують стан інноваційної активності в економіці України протягом останніх років, указує на її стале зниження. Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислових товарів протягом 2000–2020 років знизилася з 9,4% до 1,1%; у 2020 році інновації впроваджували лише 8,5% підприємств [12]. Тому в інноваційній сфері слід підвищити рівень фінансування фундаментальної та прикладної сфер науки до загальноприйнятих розмірів – 3-4% від обсягу ВВП; вжити додаткових заходів і з залучення молоді до наукової роботи; вирішити питання соціального захисту науковців; забезпечити налагодження зв'язків у системі наука-виробництво-освіта, а також комерціалізацію інновацій.

Сьогодні в ході розбудови стратегії повоєнного відновлення, державі

необхідно звернути увагу на наступні сфери економічної діяльності та галузі виробництва, які можуть сформувати нові «точки зростання» національної економіки України. По-перше, експортоорієнтовані галузі, оскільки вони забезпечують валютні надходження до економіки країни; далі – виробничий потенціал регіонів, які найменше постраждали від військової агресії; також самозайнятість та фріланс, оскільки ці сфери діяльності є гнучкими, забезпечують значну кількість робочих місць та не потребують великих капіталовкладень; сфера послуг, особливо електронна комерція, інформаційні технології, фінансово-банківські послуги, консалтинг, освіта, тобто ті галузі, які не мають жорсткої прив'язки до розташування матеріальної бази, і можуть працювати здебільшого онлайн; виробництво озброєнь, що зазнало суттєвої модернізації та отримало новий інвестиційний імпульс; високотехнологічні виробництва, оскільки сучасне економічне зростання успішної країни в умовах економіки знань базується виключно на створенні та комерціалізації інновацій.

Крім того, далі, на стратегічну перспективу з метою забезпечення нових можливостей динамічного економічного зростання слід врахувати такі заходи: раціональне використання важелів стимулюючої фіскальної та монетарної політики; структурна перебудова економіки на засадах п'ятого та шостого технологічних укладів; забезпечення дієвості механізму перетворення національних нагромаджень на інвестиції; посилення інвестування в основний капітал; розробка і запровадження інноваційної стратегії розвитку економіки.

5. Циклічний характер економічного розвитку

Ринково-капіталістична економіка розвивається не рівномірно, циклічно оскільки періоди економічного піднесення змінюються періодами спаду. Перша класична циклічна криза перевиробництва відбулася у Великобританії у 1825 р., і надалі вони повторюються з періодичністю 7–12 років. З 1856р. такі кризи стали світовими.

Економічний цикл (діловий цикл або цикл кон'юнктури) – це період, протягом якого економіка проходить шлях від одного спаду (підйому) до іншого спаду (підйому) на умовах збереження загальної тенденції до зростання. Економічний цикл характеризується такими рисами, як самовідтворення, безперервність та хвилеподібний характер динаміки

макроекономічних показників.

Існує більше двохсот теорій, які пояснюють причини виникнення та фактори циклів ділової активності. Ці теорії можна згрупувати за двома основними ознаками:

а) розгляд в якості основних факторів розгортання криз зовнішніх або внутрішніх чинників щодо даної економічної системи – відповідно екзогенні та ендогенні теорії;

б) визнання різного характеру перебігу криз – теорії детерміністського або імпульсно-розповсюджувального підходів.

Екзогенні теорії вважають, що вирішальними у здійсненні циклічних коливань є фактори, що перебувають зовні економічної системи, такі як політичні та випадкові події (війни, революції); кліматичні зміни, сонячні плями; відкриття нових земель та родовищ корисних копалин; поява значних нововведень. Ендогенні теорії вбачають дії внутрішніх чинників, породжених самою економічною системою, найбільш важливими у виникненні циклів. Це такі фактори, як нестабільність споживчих та інвестиційних витрат; зміни цін на ресурси (нафта, газ та ін.); зміни у економічній політиці держави [21].

Теорії детерміністського підходу, який переважав до 1950-х років, вважають, що циклічні коливання відбуваються регулярно, за достатньо схожими механізмами, їх можна передбачити. Сьогодні більш визнаним є імпульсно-розповсюджувальний підхід, заснований на працях Є. Слуцького та Р. Фріша, що вбачає основну причину циклів та криз у дії різноманітних випадкових шоків.

Імпульси або шоки виникають завдяки внутрішнім або зовнішнім чинникам та викликають у економічній системі циклічну модель відгуку, в результаті чого коливання розповсюджуються по складовим економічної системи, порушуючи рівновагу. Основний вплив такі шоки здійснюють на сукупний попит та сукупну пропозицію. Виділяють три типи економічний шоків: а) шоки сукупного попиту (наприклад, коливання у грошовій пропозиції, зміни очікувань); б) шоки сукупної пропозиції (наприклад, технологічні зрушення, кліматичні зміни, коливання світових цін на сировину); в) політичні шоки (різкі зміни економічної політики уряду) [15].

Основні класифікації видів циклів відповідно до їх тривалості та амплітуди коливань представлені у таблиці (див. табл. 10.3) [15; 21].

Таблиця 10.3 – Класифікації економічних циклів

Назва	Тривалість	Автори	Безпосередні причини
Короткострокові (малі цикли, грошові цикли, цикли запасів)	1–4 роки	Дж. Кітчин, Е. Хансен, У. Мітчелл	Нерівномірність відтворення оборотного капіталу; зміни в грошовому обігу; зміни світових запасів золота; відновлення рівноваги на Споживчому ринку
Середньострокові (промислові)	7–12 років	К. Жугляр, К. Маркс	Необхідність оновлення активної частини основних фондів, впровадження нових технічних засобів виробництва; відносно Перевиробництво товарів
Довгострокові (будівельні)	18–25 років	С. Кузнець	Необхідність оновлення пасивної частини основних фондів та житла
Довгі хвилі	50–70 років	М. Кондратьєв	Радикальні зміни в технологічній базі суспільного виробництва – базових технологіях, джерелах енергії, Поколіннях машин

Характеристику чотирьох фаз класичного середньострокового ділового циклу перевиробництва можна надати у вигляді таблиці (див. табл. 10.4).

Межа між фазами поживлення та підйому визначається досягненням перед кризового обсягу реального випуску. Схематично класичний середньостроковий економічний цикл можна представити так (див. рис. 10.4).

Сучасна наука часто використовує інший підхід, відповідно до якого у складі ділового циклу виділяють лише дві фази:

- фаза економічного спаду (рецесія), яка вміщує кризу та депресію;
- фаза економічного піднесення, яка включає поживлення та підйом.

Однак спільним є те, що в рамках обох зазначених підходів визнається відхилення економічних показників від середніх показників лінії тренду протягом фаз економічного циклу. В залежності від тривалості перебігу фаза спаду називається спадом, якщо її тривалість не перевищує 6 місяців; рецесією, якщо тривалість від 6 місяців до 1 року; депресією, якщо тривалість більше 1 року.

Таблиця 10.4 – Характеристика фаз середньострокового ділового циклу

№	Назва	Характерні риси
I фаза	Криза	Зростання товарно-матеріальних запасів; Спад виробництва; Зростання безробіття; Підвищення позичкового відсотку; Зниження рівня цін; Скорочення кредитування
II фаза	Депресія	Спад виробництва зупиняється; Безробіття зберігається на високому рівні; Товарні надлишки поступово зникають
III фаза	Пожвавлення	Поступове зростання обсягів виробництва у де яких галузях; Скорочення безробіття; Зростання рівня цін; Зростання заробітної плати; Зниження відсоткових ставок
IV фаза	Підйом	Економіка «перегріта»; Обсяг виробництва перевищує платоспроможний попит; Висока інфляція

Можна помітити, що де які параметри, за якими відзначають перебіг фаз ділового циклу, змінюються у тому ж напрямку, що і економічна кон'юнктура або навпаки. Відповідно до цього виділяють проциклічні, антициклічні та ациклічні показники.

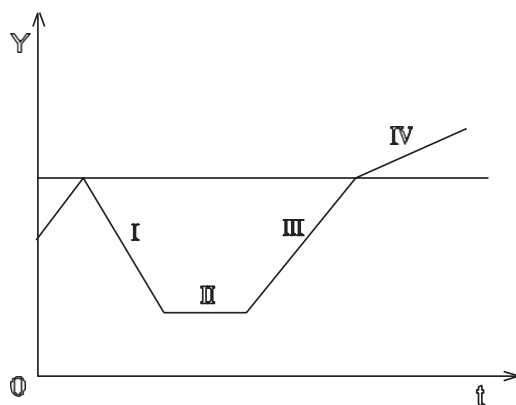

Рис. 10.4. - Класичний економічний цикл та його фази (I– криза, II – депресія, III– пожвавлення, IV– підйом)

Проциклічні показники зростають у фазі піднесення та знижуються у фазі спаду. Це, наприклад, реальний ВВП, зайнятість, прибуток фірм, сукупні доходи, податкові надходження, завантаження виробничих

потужностей.

Антициклічні (контрциклічні) змінні, навпаки, зростають у фазі спаду та зменшуються у фазі піднесення. Наприклад, це характерно для рівня безробіття, запасів готової продукції.

Ациклічні параметри не залежать від перебігу фаз циклу (обсяг експорту, податкові ставки, норма амортизації та ін.).

Сучасним циклам властиві певні особливості:

1. Внаслідок втручання держави та активності монополій на фазі кризи відбувається не падіння цін, як у класичному циклі, а навпаки – зростання. Це явище отримало назву стагфляції (поєднання стагнації виробництва та інфляції). В результаті роль держави у проведенні антикризової та антициклічної політики зростає.

2. Змінюється політика центрального банку щодо рівня процентної ставки – вона зменшується, тобто проводиться політика «дешевих грошей».

3. Для сучасних економічних циклів характерно скорочення фази економічного спаду та збільшення тривалості фази піднесення. Кризи повторюються частіше, але стають менш глибокими [25;15].

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. Виберіть правильну відповідь

1. Збільшення кількості та якості людських ресурсів відноситься до групи факторів економічного зростання:

- а) до факторів ефективності;
- б) до факторів пропозиції;
- в) до факторів попиту;
- г) до інституційних чинників.

2. Стан, у якому економіка використовує свої ресурси найменш витратним чином, відомий як:

- а) виробнича ефективність;
- б) ефективність алокації ресурсів;
- в) конкурентна ринкова система;
- г) планова економічна система.

3. Виробнича функція Кобба-Дугласа спирається на:

- а) змінну віддачу від масштабу;
- б) постійну віддачу від масштабу;
- в) спадну граничну продуктивність капіталу;
- г) зростаючу граничну продуктивність капіталу.

4. Якщо в економіці задіяні нові виробничі потужності для збільшення її випуску, це означає:

- а) зростання виробничої ефективності;
- б) екстенсивне економічне зростання;
- в) інтенсивне економічне зростання;

г) ефективність розподілу ресурсів.

5. Яка з наступних особливостей не притаманна моделі економічного зростання Р.Солоу:

- а) темпи економічного зростання визначаються граничною схильністю до заощадження;
- б) досконала конкуренція на факторних ринках;
- в) взаємозамінність ресурсів;
- г) вона заснована на виробничій функції Кобба-Дугласа.

Завдання 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове.

Відповідь поясніть

1. Показник економічного зростання є завжди позитивною величиною.
2. Забезпечення розширеного відтворення виступає матеріальною основою високих темпів економічного зростання.
3. Капіталозбережна інтенсифікація економічного зростання передбачає, що нова техніка витісняє з виробництва робочу силу.
4. В тому випадку, якщо фактори попиту та пропозиції економічного зростання незбалансовані, відбудеться незаплановане збільшення інвестицій у товарно-матеріальні запаси, а ресурси будуть використовуватися неефективно.
5. До екстенсивних факторів економічного зростання звичайно відносять зростання витрат капіталу, праці, природних ресурсів, а також зростання освітнього та професійного рівня робітників.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі

Задача 1. Розрахуйте темпи зростання реального ВВП у 2017 році щодо 2016 року за даними: номінальний ВВП у 2017 році складає 628 млрд., темп зростання ВВП - дефлятора складає 109%, номінальний ВВП в 2016 році дорівнює 599 млрд., Реальний ВВП в 2016 році дорівнює 586 млрд.

Задача 2. Реальний ВВП в 2016 році складає 329 млрд., реальний ВВП в 2017 році становить 340 млрд., населення країни Бета у 2016 році складає 18 млн., а у 2017 році воно зросло на 2,2%. Обчисліть темпи зростання реального ВВП на душу населення в 2017 році.

Задача 3. В якій мірі зміниться величина ВВП країни Альфа, якщо кількість годин на одного працівника збільшиться з 1600 годин до 1800 годин за умови, що в економіці зайняті 100 000 осіб, а продуктивність праці становить 35 одиниць вартості на годину.

ТЕМА 11. ДЕРЖАВА В СИСТЕМІ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

1. Еволюція розуміння ролі держави у макроекономічному регулюванні.
2. Взаємодія ринкової економіки з державою. Основні функції держави як суб'єкта макроекономічного регулювання.
3. Вплив держави на макроекономічну рівновагу у класичній та кейнсіанській традиціях.

1. Еволюція розуміння ролі держави у макроекономічному регулюванні

Схожим чином, як періодичні коливання економічних спадів та піднесенень з плином часу вибудовують єдину лінію тренду позитивного економічного зростання, так і ступінь участі держави в господарському, соціальному та гуманітарному житті суспільства протягом історії людства поступово зростала, переживаючи при цьому тимчасові коливання розширення та звуження сфери державної відповідальності.

Різноманітні теорії виникнення держави (політико-філософська, суспільного договору, класова, організаційно-правова) акцентують у підсумку такі функції держави у суспільстві: нормотворча, забезпечення обороноздатності, слідкування за суспільним порядком та виконанням законодавчих норм. Тобто у первинному вигляді ці функції досить обмежено торкаються економічної сфери, за винятком захисту права приватної власності, оподаткування, організації грошового обігу. Втім у державах Давнього світу ступінь участі держави у суспільному житті суттєво відрізнялась. Так, у державах Східного рабства (Східних деспотіях – Вавилон, Ассирія і т.д.) на противагу країнам античного рабства, заснованих на приватній власності рабовласників та децентралізації державного управління (давньогрецькі міста-поліси), економічна система була побудована на державній власності та жорсткій централізації управління, що було продиктовано важкими умовами ведення сільського господарства та необхідністю значних витрат на іригаційні споруди.

Першою економічною школою, що формалізувала погляди на роль держави у макроекономічному урегулюванні, був меркантилізм. Меркантилісти (Г. Скаруффі, А. Монкретсьєн, Ж. Б. Кольбер) вважали, що держава повинна відігравати активну роль у забезпеченні багатства нації шляхом розвитку зовнішньої торгівлі, підтримуючи експорт та захищаючи внутрішній ринок від конкуренції з боку імпортованих товарів, тобто

застосовуючи політику протекціонізму.

У традиції класичної школи (А. Сміт, Дж. С. Мілляйн.) взаємодія держави з ринковою економікою зводилася до виконання державою функцій «нічного сторожа», що слідкує за виконанням певних правил і не втручається у вільну боротьбу ринкових сил, які веде «невидима рука». Вважалося, що ринок здатний до саморегулювання, адже його агенти, прагнучі до реалізації власних інтересів, автоматично задовольняють інтереси суспільні. Пануючим у науці та на практиці став принцип *laissezfaire* – свобода підприємництва та невтручання держави. Завдяки висловам Т. Гоббса (філософ XVII ст.) держава уособлювала образ Левіафана – грізного чудовиська [8, с. 27].

Представники критичного напрямку політичної економії (С. Сісмонді) пропонували альтернативні шляхи розвитку суспільства, засновані не на приватній, а на суспільній власності, та вказували на необхідність активної соціальної політики держави. Вчені історичної школи Німеччини також не визнавали принципу невтручання держави в економічну систему. Однак із розвитком маржиналізму, а згодом і неокласичного напрямку, погляди щодо необхідності забезпечення вільного ринкового саморегулювання за лунали з новою силою.

Перша третина XX ст. ознаменувалася великими потрясіннями для світової економіки. Перша світова війна, створення СРСР, централізовано-планова економіка якого являла собою альтернативу ринково-капіталістичній економічній системі, Велика Депресія, під час якої рівень безробіття у США сягнув 25%, а обсяг виробництва знизився на 30% – все це сприяло переоцінці ролі держави в економіці. В якості відповіді у 1930-х рр. виник новий напрям в економічній думці, що майже півстоліття потому справляв вирішальний вплив на макроекономічну політику розвинених країн – кейнсіанство. Дж.М. Кейнс теоретично довів, що на макрорівні принцип «невидимої руки» ринку припинив функціонування. Отже, необхідним є державний вплив на формування макроекономічних пропорцій. Державне регулювання повинно охоплювати бюджетно-податкову, грошово-кредитну сфери, накопичення капіталу та інвестування з метою забезпечення ефективного попиту та економічного зростання. Так, завдяки дії мультиплікатора інвестицій, держава здатна за рахунок зростання інвестиційних видатків забезпечити зростання національного доходу.

Застосування кейнсіанських методів, реалізованих у Новому курсі Ф. Рузвельта, дозволило відновити економіку США після Великої Депресії. Протягом 1950-70-х рр. західні країни досягли високих темпів

економічного зростання, рівень життя збільшився у декілька разів.

Після Другої світової війни держави-учасники зіткнулися з необхідністю відновлення національних господарств. Економічна політика продовжила широко використовувати кейнсіанські методи, а також важелі державного планування та програмування економіки (індикативні п'ятирічні плани розроблялися у Франції, Японії, Південній Кореї, Італії). Відбувалася націоналізація цілих галузей промисловості (добувна промисловість, паливно-енергетичний комплекс, транспорт), зросла частка перерозподілу національного доходу через державний бюджет. Одержавлення досягло найвищої міри у соціалістичних країнах [41, с. 6–7].

Однак з середини 1970-х р. і з посиленням кризових явищ у світовій економіці, довіра до кейнсіанської моделі державної економічної політики різко знизилась, оскільки політика із забезпечення ефективного попиту часто призводила до дефіциту бюджету та інфляції. Вона поступилась місцем новим неокласичним концепціям в рамках таких шкіл, як монетаризм, економіка пропозиції, школа раціональних очікувань та ін. Вони критикували кейнсіанську концепцію за загострення проблеми дефіциту державного бюджету та інфляції, виникнення явища стагфляції, а також надто великі податки. Рекомендації цих шкіл щодо економічної політики держави передбачали відмову від кейнсіанських методів, більш широке використання важелів монетарної політики, таргетування інфляції, зниження податків, зменшення виплат за соціальними програмами. На зміну націоналізації та одержавленню прийшли тенденції роздержавлення та приватизації. Все це знайшло відображення у моделях економічної політики рейганоміки, тетчеризму, чилійському феномені. Деякі дослідники також пов'язують широке роздержавлення та приватизацію у постсоціалістичних країнах з розповсюдженням подібних практик у світі.

Втім, після розгортання світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. знову пролунали заклики до посилення державного регуляторного впливу на економіку, перед усім щодо банківсько-фінансового сектору, з метою недопущення подібних криз, викликаних диспропорціями між фінансовим та реальним секторами, у майбутньому.

У підсумку, можна побачити чітку закономірність: в періоди економічних спадів, світових криз або військових конфліктів маятник суспільного визнання держави як важливого соціально-економічного інституту із певним набором економічних та соціально-гуманітарних функцій коливається в бік розширення державних повноважень майже у всіх сферах, і передусім – в економічній; і навпаки, в періоди відносно стабільного соціально-економічного розвитку, думка щодо високих

можливостей ринкового саморегулювання у всіх сферах, навіть традиційно державного впливу (освіта, культура, охорона здоров'я), знову стає пануючою.

2. Взаємодія ринкової економіки з державою. Основні функції держави як суб'єкта макроекономічного регулювання

Необхідність втручання держави в економічний розвиток в рамках сучасного мейнстриму в економічній науці пояснюється роллю держави у компенсації фіаско ринку, а також іншими факторами, що набувають особливої важливості на сучасному етапі – необхідністю антикризового регулювання та забезпечення довгострокового економічного зростання; недопущення соціальних конфліктів; забезпечення гідного місця національної економіки у світовому співтоваристві. До фіаско ринку звичайно відносять такі обставини: монополізація ринків; відмова або недостатнє виробництво суспільних благ у приватному секторі; негативні зовнішні ефекти (екстерналії); наявність неповних ринків; не досконалість інформації; циклічність розвитку ринкової економіки. За цих умов ринок є неефективним за Парето, отже, необхідним є державне регулювання [39, с. 76–84].

Загалом сучасні економічні концепції визнають необхідність здорового поєднання планових та ринкових методів регулювання економіки у господарському механізмі змішаної економічної системи. Отже, сучасна держава реалізує свої функції як регулятор і як підприємець через потужний державний сектор, який охоплює галузі та їх сукупності, що потребують суттєвих капіталовкладень, мають великі терміни окупності, низьку норму прибутку, що виступають причинами незацікавленості приватного сектору у роботі у цих галузях. До них звичайно відносяться: військово-промисловий комплекс, паливно-енергетичний комплекс, транспорт, зв'язок, установи освіти та охорони здоров'я, виробництво грошей, цінних паперів, державних символів та знаків та ін. [20, с.140].

В такому разі соціально-економічні функції держави сьогодні охоплюють величезне коло питань: розробка інституційних норм господарювання; підтримка конкурентного середовища; стабілізація економіки (боротьба з інфляцією, безробіттям); підприємницька діяльність, виробництво суспільних благ та обов'язкових товарів; забезпечення економічного зростання; перерозподіл доходів та соціальний захист; ефективна алокація ресурсів та захист природного середовища; реалізація

національних інтересів на світовій арені.

Масштаби втручання держави у рамках змішаної соціально-орієнтованої економічної системи у процес макроекономічного регулювання можна описати за допомогою концепції державного регулювання економіки через пояснення типів та видів державної макроекономічної політики.

Державне регулювання економіки являє собою цілеспрямовану діяльність держави зі створення та впровадження системи типових заходів підтримуючого, компенсаційного та регулюючого характеру, спрямованих на забезпечення нормативних умов функціонування ринку та вирішення складних соціально-економічних проблем національної економіки.

Державне регулювання економіки здійснюється у формах планування, програмування та прогнозування економіки у короткостроковій (до одного року), середньостроковій (1–3 роки), довгостроковій (3–5 років) та далекостроговій (понад 10 років) перспективі. Державне регулювання використовує цілу низку правових, адміністративних та економічних методів.

Правові методи реалізуються у створенні системи законодавства, що визначає інституціональне середовище функціонування суб'єктів господарювання. Адміністративні методи реалізуються у вигляді заборони, дозволу або примусу і спираються на повноваження державної влади. Економічні методи охоплюють дві групи засобів –прямого та непрямого (опосередкованого) впливу. До прямих методів, які безпосереднім чином впливають на функціонування господарюючих суб'єктів, найчастіше відносять державні закупівлі, цільове фінансування, державне підприємництво, ліцензування та квотування, встановлення державних стандартів і нормативів, фіксовані ціни. До непрямих методів, які опосередковано впливають на економічні інтереси суб'єктів господарювання, з метою стимулювання їх дій у потрібному державі напрямку, відносять все різноманіття видів державної соціально-економічної політики, передусім щодо макроекономічного регулювання, зокрема: фіскальна політика, монетарна політика, антиінфляційна політика, інноваційно-інвестиційна політика, політика зайнятості, зовнішньоекономічна політика, соціальна політика [13, 25].

Вибір конкретної комбінації методів та засобів державного

регулювання визначається низкою внутрішніх та зовнішніх чинників, як то рівень розвитку продуктивних сил, стадія економічного циклу, стан соціальної сфери, політичне становище та ін., але цей вибір у підсумку повинний обумовлюватися головною метою – досягнення високих темпів економічного зростання, що є базою для забезпечення всебічного соціально-економічного розвитку та гуманітарного поступу будь-якої держави.

3. Вплив держави на макроекономічну рівновагу у класичній та кейнсіанській традиціях

Не дивлячись на досить велику кількість теорій що до ролі держави в економіці в історії економічної думки, традиційно економісти розглядають центральні проблеми макроекономічного регулювання через призму класичної та кейнсіанської моделей, як, мабуть, найбільш розроблених, впливових, але часто протилежних за поглядами.

Так, наприклад, класична та кейнсіанська теорії мають різні погляди на фактори формування сукупної пропозиції, по-різному формують концепцію попиту на гроші, суттєві розбіжності присутні і в оцінці ефективності інструментів фіскальної та монетарної політики.

По-перше, як було зазначено вище, кейнсіанська традиція передбачає, що ринкова економіка не здатна до саморегулювання, тому макроекономічна політика держави повинна бути активною, для того щоб компенсувати слабкість ринку. Навпаки, класична модель передбачає пасивну макроекономічну політику держави, оскільки економіці властива здатність автоматично досягати довгострокової рівноваги, тоді як втручання держави може лише нашкодити. Факторами успішного саморегулювання ринку виступають гнучкі ціни, відсоткові ставки та заробітна плата.

По-друге, кейнсіанська теорія підкреслює, що повна зайнятість ресурсів у нерегульованій економіці може виникнути лише випадково. Макроекономічна рівновага ($AD=AS$) не збігається з повною зайнятістю ресурсів і може бути досягнута в умовах, коли фактичний обсяг виробництва не дорівнює потенційному $Y \neq Y^*$ (див. рис. 11.1а).

Класична модель передбачає, що ринкова економіка забезпечує досягнення макроекономічної рівноваги в умовах повної зайнятості ресурсів, тобто фактичний обсяг виробництва завжди дорівнює

потенційному $Y=Y^*$ (див. рис. 11.1б).

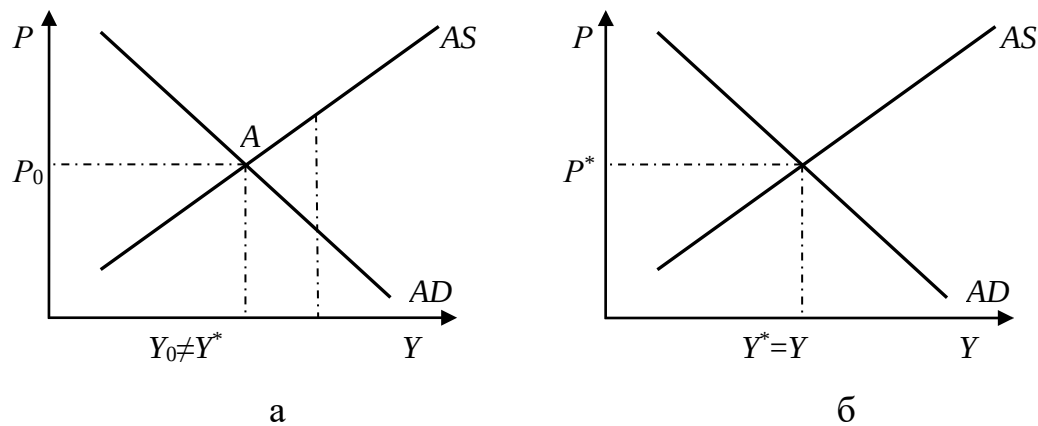

Рис. 11.1 – Відмінності трактування макроекономічної рівноваги в класичній та кейнсіанській теоріях

По-третє, у кейнсіанській моделі основною макроекономічною тотожністю виступає рівняння сукупних видатків, що визначає рівність сукупних видатків всіх макроекономічних суб'єктів та номінального ВВП:

$$Y = C + I + G + X_n.$$

У класичній теорії в якості основної тотожності виступає рівняння обміну, в якому ліва частина визначає сукупні видатки покупців, а права частина – загальні доходи продавців, що також визначають номінальний ВВП.

$$MV = PY.$$

По-четверте, у кейнсіанській теорії у процесі забезпечення макроекономічної рівноваги перевага надається саме фіскальній політиці, оскільки державні видатки можуть прямо впливати на зростання сукупного попиту. Водночас монетарна політика грає другорядну роль, оскільки має складний передавальний механізм: зміни у пропозиції грошей впливають на ВВП опосередковано через відсоткові ставки та інвестиційні видатки.

Класична теорія надає перевагу саме засобам монетарної політики на відміну від інструментів бюджетно-податкового регулювання, оскільки активна фіскальна політика може призвести до посилення інфляції, а також до ефекту витіснення.

В реальній ситуації вибір між моделями активної чи пасивної макроекономічної політики надзвичайно ускладнюється такими обставинами, як наявність часових лагів у монетарній та фіскальній політиці, які складають всередньому 1–2 роки; недосконалістю макроекономічної інформації та прогнозування; мінливістю економічних

очікувань; неоднозначністю історичного досвіду, який не завжди може бути застосований у нових обставинах [1, с. 255–260].

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Еволюція розуміння ролі держави в економіці та суспільстві.
2. Функції держави у макроекономічному регулюванні.
3. Кейнсіанська концепція як основа державного регулювання ринкової економіки.
4. Класичний та кейнсіанський підходи до пояснення можливостей досягнення макроекономічної рівноваги.
5. Модель економічного кругообігу за участю держави.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. Виберіть правильну відповідь

1. Критика кейнсіанських методів регулювання економіки стосується наступних позицій:
 - а) забезпечення ефективного попиту часто призводить до дефіциту бюджету та інфляції;
 - б) практикується встановлення надто великих податків;
 - в) широко використовуються важелі монетарної політики;
 - г) вірні відповіді а) і б).
2. До фіаско ринку не відносять такі обставини:
 - а) монополізація ринків; екстерналії; недосконалість інформації;
 - б) соціальні конфлікти;
 - в) недостатнє виробництво суспільних благ приватними підприємцями;
 - г) наявність неповних ринків; циклічність розвитку ринкової економіки.
3. Кейнсіанська модель економічної політики передбачає:
 - а) невтручання у механізм стихійного ринкового саморегулювання;
 - б) широке використання інструментів монетарної політики;
 - в) надання переваги фіскальній політиці;
 - г) пасивне макроекономічне регулювання.
4. Що з перерахованого нижче не відносять до економічних методів державного регулювання прямого впливу:
 - а) державні закупівлі, цільове фінансування;
 - б) фіскальна політика, монетарна політика;
 - в) встановлення державних стандартів і нормативів, фіксовані ціни;
 - г) ліцензування та квотування.

5. Необхідність державного регулювання економіки продиктовано наступними обставинами:

- а) фіаско ринку;
- б) загострення соціальних конфліктів;
- в) посилення конкурентної боротьби між державами на світовій арені;
- г) вірні відповіді а), б), в).

Завдання 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове.

Відповідь поясніть

1. Школами в історії економічної думки, які відстоювали свободу підприємництва та здатність ринкової економіки до саморегулювання, виступають класична школа, меркантилізм, неоліберальні школи, монетаризм, економіка пропозиції, школа раціональних очікувань.

2. Рекомендаційне планування застосовувалося у різні періоди у таких країнах, як Франція, Японія, Південна Корея, Італія.

3. Рекомендації представників нових неокласичних концепцій щодо макроекономічного регулювання передбачають застосування активної фінансової політики, таргетування інфляції, зменшення соціальних виплат.

4. Існує закономірність, що в періоди економічних спадів, світових криз або військових конфліктів участь держави у суспільному житті об'єктивно зростає.

5. Застосування кейнсіанських методів, тенденції роздержавлення та приватизації знайшли відображення у моделях економічної політики рейганоміки та тетчеризму.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі

Задача 1. Припустимо, що державні закупівлі складають 1350 мільярдів грошових одиниць; сума податку на додану вартість становить 1190 млрд; сума акцизного податку – 740 млрд; функція трансфертних платежів $TR = 0,15Y$. Рівень цін не змінюється. Державний борг становить 388 млрд.; процент на ставку – 10%. Фактичний ВВП становить 4580 млрд. Дефіцит або надлишок державного бюджету буде сформований в економіці?

Задача 2. В умовах регульованої економіки за участю держави функція споживання приймає наступний вигляд: $C = 215 + 0,7(Y - T + TR)$, де $Y = 3800$; $TR = 120$. Якщо гранична податкова ставка зросте з 0,1 до 0,2, як зміниться рівень споживчих видатків?

Задача 3. Припустимо, що у закритій регульованій економіці функція споживання $C = 440 + 0,75(Y - T + TR)$; функція інвестицій $I = 330 - 50r$;

функція податків $T = 0,2Y$; $G=150$; $TR=80$. Визначте рівноважний ВВП (Y), як що $r=15\%$.

ТЕМА 12. БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА

1. Сутність, цілі та інструменти бюджетно-податкової політики. Дискреційна й недискреційна фіскальна політика.
2. Мультиплікатори державних видатків, податків та збалансованого бюджету.
3. Сутність і причини бюджетного дефіциту й державного боргу.

1. Сутність, цілі та інструменти бюджетно-податкової політики. Дискреційна й недискреційна фіскальна політика

Бюджетно-податкова (фіскальна) політика, як і монетарна спрямована на згладжування циклічних коливань економіки, тобто стабілізацію економіки у короткостроковому періоді.

Інструментами фіскальної політики виступають витрати та доходи державного бюджету, а саме:

- державні закупівлі;
- податки;
- трансферти.

Збільшення державних закупівель розширює сукупний попит, а скорочення звужує його. Тобто держава підтримувати певні галузі економіки і конкурентоздатність національної економіки в цілому за допомогою закупівель. Державні закупівлі відіграють важливу роль в умовах спаду економіки. Їх збільшення компенсує скорочення сукупного попиту. В умовах інфляційного буму обмеження державних закупівель допомагає уникнути посилення інфляції попиту. Дієвість цих заходів залежить і від масштабів державних закупівель та від джерел їхнього фінансування.

Зростання податків веде до скорочення споживання, заощаджень та інвестицій, а зниження сприяє зростанню сукупного попиту та пропозиції, стимулює ділову активність, та стримує виробництво. Скорочення трансфертів, навпаки, зменшує сукупну пропозицію, а їх зріст сприяє скороченню витрат фірм на виробництво одиниці продукції що веде к зростанню сукупної пропозиції. Тому спираючись на фундаментальні положення кейнсіанської школи можна відзначити що в період кризи необхідно знижувати податки, щоб підтримати споживання та інвестиції, у той час як у період економічного підйому їх варто підвищувати, щоб

знизити надлишкові витрати і тим самим запобігти інфляції.

Залежно від фази ділового циклу може проводитися стимулююча або стримуюча бюджетно-податкова політика.

Стимулююча бюджетно-податкова політика (фіскальна експансія) у короткостроковому періоді спрямована на подолання кризи в економіці й передбачає збільшення державних видатків (G), зниження податків (T) або комбінування цих мір. У довгостроковому періоді політика послаблення податкового тиску може спричинити розширення пропозиції факторів виробництва та росту економічного потенціалу.

Стримуюча бюджетно-податкова політика (фіскальна рестрикція) у короткостроковому періоді заходи стримуючої фіскальної політики дають змогу уповільнити темпи інфляції (P) ціною зростання рівня безробіття (U) і скорочення обсягу виробництва (Q). У довгостроковому періоді зростаючий податковий тиск може спричинити спад сукупної пропозиції й розгортання механізму стагфляції.

Залежно від того, як впливають бюджетно-податкові інструменти на стан макроекономіки, розрізняють дискреційну та недискреційну бюджетно-податкову політику.

Дискреційна бюджетно-податкова політика – це цілеспрямована зміна величин державних видатків, податків і сальдо державного бюджету в результаті спеціальних рішень уряду, тобто прийняття відповідних нормативно-правових актів, спрямованих на зміну рівня зайнятості, обсягу виробництва, темпів інфляції й стану платіжного балансу. Дискреційна політика з метою стимулювання сукупного попиту (AD) в період кризи передбачає цілеспрямоване свідоме зниження ставок оподаткування, збільшення державних витрат та зведення державних витрат з бюджетним дефіцитом.

Недискреційна бюджетно-податкова політика (автоматична) – базується на дії вбудованих стабілізаторів, які забезпечують природне застосування економіки до фаз ділової кон'юнктури. У якості таких стабілізаторів виступають прогресивна система оподаткування, система державних трансфертів. Недискреційна фіскальна політика припускає автоматичне збільшення (зменшення) чистих податкових надходжень у державний бюджет у періоди росту (зменшення) ВВП, що впливає на економіку. Недискреційна фіскальна політика спрямована на зменшення циклічних коливань економіки.

2. Мультиплікатори державних витратів, податків та збалансованого бюджету

Мультиплікатор державних витрат показує, на скільки зміняться сукупні доходи (Y) при зміні державних витрат (G) на одиницю.

У короткостроковому періоді міри бюджетно-податкової політики супроводжуються ефектами мультиплікаторів державних витратів, податків і збалансованого бюджету. Вплив цих ефектів на економіку можна проаналізувати за допомогою моделі Хрест Кейнса.

Якщо державні витрати збільшуються на ΔG , то крива планованих витратів зрушується нагору на цю ж величину, а рівноважний обсяг виробництва зростає на ΔY від Y_1 до Y_2 (див. рис. 12.1).

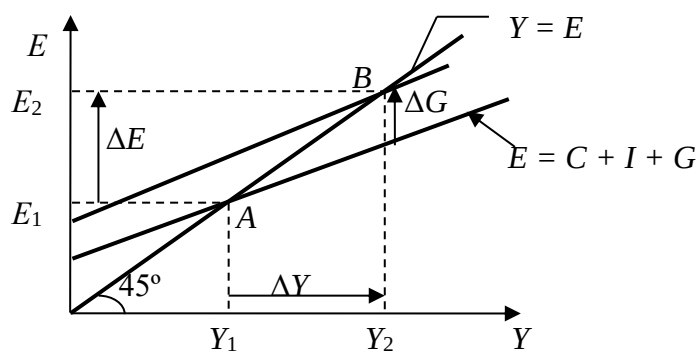

Рис. 12.1 – Мультиплікатор державних витрат

$\frac{\Delta Y}{\Delta G}$ – мультиплікатор державних витратів (m_g), показує у скільки зміняться сукупні доходи при зміні державних витрат на одиницю. З графіку видно, що $m_g > 1$. Це простий мультиплікатор Кейнса.

Рівновага в економіці переміщується із точки A в точку B . Графік показує, що зростання державних витратів веде до більшого приросту доходу $\Delta Y > \Delta G$.

Пояснення мультиплікативного ефекту на дохід, що робить бюджетно-податкова політика, пов'язане з функцією споживання: більш високий дохід викликає більше високий рівень споживання. Ріст державних витратів збільшує дохід, що веде до росту рівня споживання, що у свою чергу збільшує дохід і т. д.

Величина мультиплікатора державних витратів і рівноважний обсяг випуску можуть бути знайдені в результаті рішення системи рівнянь:

$$\begin{cases} Y = C + I + G \\ C = a + cY \end{cases}.$$

Підстановка споживчої функції в основну макроекономічну тотожність дозволяє визначити рівноважний обсяг виробництва у закритій економіці без урахування оподаткування доходу:

$$Y = \frac{1}{1-c}(a + I + G),$$

де $(a + I + G)$ – автономні видатки, незалежні від величини доходу;

$\frac{1}{1-c}$ – мультиплікатор, що показує, наскільки зростає рівноважний

рівень доходу в закритій економіці в результаті росту не тільки державних, але й кожного з автономних видатків на грошову одиницю. Основним фактором, що визначає величину мультиплікатора, є **гранична схильність до споживання**.

У відкритій економіці з урахуванням оподаткування доходу величина мультиплікатора визначається шляхом рішення системи наступних рівнянь:

$$\begin{cases} Y = C + I + G + X_n \\ C = a + c(Y - T) \\ X_n = g - m'Y \\ T = tY \end{cases},$$

де t – гранична податкова ставка – співвідношення між приростом суми внесеного податку й приростом доходу: $t = \frac{\Delta T}{\Delta Y}$.

$$\text{Звідси: } m_g = \frac{1}{1 - c(1 - t) + m'}.$$

Мультиплікативний вплив на рівноважний рівень доходу робить і зниження податків. Якщо податкові відрахування знижуються на ΔT , то дохід, що залишається в розпорядженні зростає на величину ΔT . Споживчі видатки відповідно збільшуються на величину $\Delta T \cdot c$, що зрушує нагору криву планованих видатків і збільшує рівноважний обсяг виробництва Y_1 до Y_2 (див. рис. 12.2).

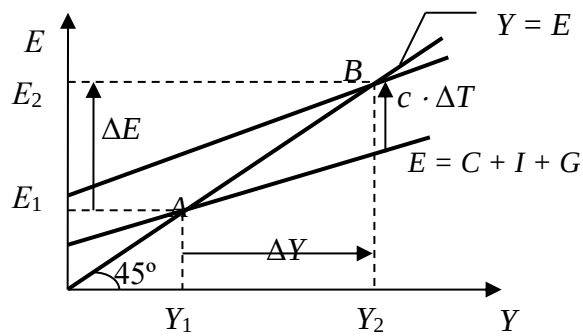

Рис. 12.2 – Мультиплікатор податків

Дохід зростає на величину $\Delta Y = -\Delta T \frac{c}{1-c}$, де $\frac{\Delta Y}{\Delta T} = \frac{-c}{1-c}$ – мультиплікатор податків (m_t).

Механізм податкової мультиплікації, як і у випадку з державними видатками, пов'язаний з багаторазовою реакцією споживання на однократну зміну податків.

У відкритій економіці з урахуванням повної функції податків величина податкового мультиплікатора визначається шляхом рішення системи наступних рівнянь:

$$\begin{cases} Y = C + I + G + X_n \\ C = a + c(Y - T) \\ X_n = g - m'Y \\ T = T_f + tY \end{cases}.$$

$$\text{Звідси: } m_t = \frac{-c}{1 - c(1-t) + m'}.$$

Якщо державні видатки й автономні податкові відрахування (автономні податки не залежать від поточного доходу, наприклад, це податки на майно, спадщину і т. п.) зростають на однакову величину, то й рівноважний обсяг виробництва зростає. У цьому випадку має місце ефект мультиплікатора збалансованого бюджету (m_b), що завжди дорівнює або менше одиниці. Мультиплікатор збалансованого бюджету не припускає абсолютного усунення будь-яких бюджетних дефіцитів або надлишків. Таким чином мова йде про збалансування змін у дохідній і видатковій частинах бюджету, тобто про збереження рівності $\Delta T = \Delta G$.

Якщо державні видатки зросли на ΔG , то рівноважний обсяг виробництва зросте на:

$$\Delta Y = \Delta G \frac{1}{1-c}.$$

Якщо уряд одночасно підвищить автономні податки на ΔT , то рівноважний обсяг випуску знизиться на величину:

$$\Delta Y = \Delta T \frac{-c}{1-c}.$$

Сумарна зміна рівноважного обсягу випуску складе:

$$\Delta Y = \Delta G \left(\frac{1}{1-c} - \frac{c}{1-c} \right).$$

Мультиплікатор збалансованого бюджету у цьому випадку дорівнює одиниці:

$$m_b = \frac{1}{1-c} - \frac{c}{1-c} = 1.$$

У відкритій економіці зміна рівноважного обсягу випуску складе:

$$\Delta Y = \Delta G \left(\frac{1}{1-c(1-t)+m'} - \frac{c}{1-c(1-t)+m'} \right).$$

Мультиплікатор збалансованого бюджету у цьому випадку буде менше одиниці:

$$m_b = \frac{1}{1-c(1-t)+m'} - \frac{c}{1-c(1-t)+m'}.$$

Мультиплікативний ефект від зниження податків слабший. Ніж від збільшення державних витрат, що є наслідком більш сильного впливу державних витрат на величину сукупного доходу і споживання, порівняно зі зміною податків.

3. Сутність і причини бюджетного дефіциту й державного боргу

Державний бюджет – це фінансовий план доходів та видатків держави за певний період часу (як правило за рік).

Державний бюджет виконує наступні функції:

- збільшує або зменшує сукупний попит;
- виконує перерозподільну функцію;
- стимулює або стримує виробництво шляхом вибору певної системи оподаткування;

- забезпечує покриття касових збитків підприємств, які внаслідок певних об'єктивних причин є збитковими, однак функціонування яких зумовлене суспільними потребами;

- забезпечує фінансову допомогу у розвитку окремих галузей і сфер діяльності;

- збалансовує бюджети нижчих рівнів.

Розрізняють бюджетний, циклічний та структурний дефіцит.

Бюджетний дефіцит – це перевищення видатків державного бюджету над доходами державного бюджету.

Циклічний дефіцит (надлишок) – дефіцит (надлишок) державного бюджету, викликаний автоматичним скороченням (збільшенням) податкових надходжень і збільшенням (скороченням) державних трансфертів в період спаду (підйому) економічної активності.

Структурний дефіцит (надлишок) державного бюджету виникає тому, що автоматичні стабілізатори не усувають причин циклічних коливань рівноважного ВВП навколо потенційного ВВП, а тільки обмежують амплітуду цих коливань, і як наслідок виникає потреба в проведенні дискреційної фіскальної політики уряду, націленими на забезпечення повної зайнятості ресурсів. У результаті виникає структурний дефіцит (надлишок) державного бюджету – різниця між видатками (доходами) і доходами (видатками) бюджету в умовах повної зайнятості.

Джерелами фінансування дефіциту бюджету можуть виступати:

- **кредитно-грошова емісія (монетизація).** У випадку монетизації дефіциту нерідко виникає сеньйораж – дохід держави від друкування грошей. Якщо темп росту грошової маси перевищує темп росту реального ВВП, то це приводить до підвищення середнього рівня цін. У результаті всі економічні агенти платять інфляційний податок, і частина їхніх доходів перерозподіляється на користь держави через зрослі ціни;

- **збільшення податкових надходжень** у державний бюджет. В довгостроковому періоді проблема збільшення податкових надходжень у державний бюджет вирішується шляхом проведення податкової реформи, сутність якої зниження ставок і розширення бази оподаткування. У короткостроковому періоді зниження податкових ставок зменшує ефективність дії автоматичних стабілізаторів економіки, може викликати ефект витиснення та збільшення бюджетного дефіциту;

- **боргові зобов'язання.** Якщо дефіцит держбюджету фінансується за рахунок випуску державних позик (державних боргових паперів), то збільшується ринкова ставка відсотка, що приводить до зниження

інвестицій у приватному секторі, падінню чистого експорту й частково – до зниження споживчих видатків, тобто виникає ефект витиснення, що послабляє стимулюючий ефект фіскальної політики, а також призведе до збільшення державного боргу.

Державний борг – це нагромаджена урядом сума запозичень для фінансування дефіцитів державних бюджетів [3].

Внутрішній державний борг – заборгованість держави вітчизняним власникам цінних паперів, випущених урядом даної країни.

Зовнішній державний борг – заборгованість держави іноземним власникам цінних паперів.

Прямий державний борг – це борг, що створюється внаслідок безпосередніх запозичень держави.

Гарантований (умовний) державний борг – це борг, що є результатом того, що держава виступає гарантом по запозиченнях інших суб'єктів господарювання.

Причини існування стійкого бюджетного дефіциту наступні:

- падіння доходів в умовах кризового стану економіки;
- зменшення приросту національного доходу;
- збільшення бюджетних витрат;
- непослідовна фінансово-економічна політика;
- надмірна величина державного сектору;
- зростання витрат у зв'язку з обслуговуванням внутрішнього і зовнішнього державного боргу.

На умови погашення державного боргу впливають такі чинники:

- зміна курсу національної валюти до долара США за зобов'язаннями зовнішнього боргу в доларовому еквіваленті;
- зміна процентних ставок за користування іноземними кредитами, якщо обслуговування кредиту здійснюється за плаваючою процентною ставкою;
- частка суми заборгованості, яка сплачується за плаваючою процентною ставкою;
- рівень процента за облігаціями внутрішньої державної позики та ін.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Назвіть і дайте визначення основної функції фіскальної політики держави.
2. Розкрийте сутність дискреційної й автоматичної фіскальної політики
3. Дайте визначення та напишіть формулу мультиплікатора податків.
4. Що таке державний бюджет країни?

5. Назвіть основні види державного бюджету.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. Виберіть правильну відповідь

1. Державна політика в галузі витрат та оподаткування називається:
а) монетарною політикою;
б) політикою розподілу доходів;
в) фіскальною політикою;
г) політикою, заснованою на теорії економічної пропозиції.
2. Дефіцит державного бюджету може фінансуватися за рахунок:
а) зовнішніх позик; б) зменшення трансфертів;
в) державних запозичень; г) зменшення державних закупівель.
3. Автоматична фіскальна політика забезпечує:
а) зміну обсягів державних закупівель; б) зміну податкових ставок;
в) часткову економічну стабілізацію; г) повну економічну стабілізацію.
4. Державний борг – це сума попередніх:
а) бюджетних дефіцитів;
б) державних витрат;
в) бюджетних надлишків за вирахуванням бюджетних дефіцитів;
г) бюджетних дефіцитів за вирахуванням бюджетних надлишків.
5. До яких економічних наслідків може привести державний борг:
а) зниження рівня життя;
б) збільшення сукупних національних витрат;
в) скорочення виробничих можливостей національної економіки;
г) перерозподіл національного багатства між членами суспільства.

Завдання 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть

1. Інструменти фіскальної політики стабілізують економіку, впливаючи на сукупний попит, а не на сукупну пропозицію.
2. Фіскальна політика використовується для боротьби з безробіттям, а не з інфляцією.
3. Автоматичні стабілізатори збільшують дефіцит бюджету у період спаду та збільшують його у період буму.
4. Поняття дискреційної політики відповідає поняттю стимулюючій фіскальної політики.
5. Усі податки є вбудованими стабілізаторами.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі

Задача 1. Визначте на яку суму треба зменшити податки, щоб збільшити ВВП на 100 млн. грн. за умов, коли гранична схильність до споживання дорівнює 0,8, а граничний коефіцієнт податків – 0,25.

Задача 2. У наслідок спаду виробництва в роки кризи реальний ВВП зменшився на 700 млн грн. за умов, коли гранична схильність до споживання дорівнює 0,75, а граничний коефіцієнт податків – 0,3. На яку суму потрібно знизити чисті податки або збільшити державні закупівлі, щоб повністю нейтралізувати спад виробництва?

Задача 3. Потенційний ВВП України в 2022 р. становив 220 млрд грн., фактичний – 180 млрд грн., середній коефіцієнт чистих податків – 0,35, державні закупівлі – 25 млрд грн. Чому дорівнює циклічне бюджетне сальдо?

ТЕМА 13. МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА

1. Сутність та види монетарної політики.
2. Інструменти грошово-кредитної політики.
3. Монетарна політика в моделі *IS–LM*.

1. Сутність та види монетарної політики

Грошово-кредитна (монетарна) політика – комплекс взаємопов'язаних, скоординованих заходів держави у сфері грошового обігу і кредиту, спрямованих на забезпечення стійкого, ефективного функціонування економіки, зокрема, на регулювання пропозиції грошей з метою стабілізації товарних цін, обсягів виробництва, зайнятості, процента, курсу національної грошової одиниці, згладжування коливань кон'юнктури ринків.

Центром грошово-кредитної системи країни є Центральний банк, головною функцією якого є контроль і регулювання пропозиції грошей в країні. Окрім цієї, центральний банк виконує інші функції: випускає в обіг національну валюту, зберігає золотовалютні резерви країни та обов'язкові резерви комерційних банків, виступає міжбанківським розрахунковим центром, здійснює касове обслуговування уряду тощо. Крім того, центральний банк може бути покупцем і продавцем на міжнародних грошових ринках та координувати закордонну діяльність комерційних банків. Ще одна функція – «кредитора останньої надії» – полягає в тому, що центральний банк забезпечує резервами банківську систему, коли масові

банкрутства банків можуть спричинити банківську фінансову паніку, що веде до банківської кризи.

Існують різні моделі побудови центральних банків і їхньої організаційної структури. В більшості країн центральні банки є державними. В окремих випадках центральний банк не належить державі (наприклад, Федеральна резервна система США, Національний банк Швейцарії) або держава володіє лише частиною капіталу (наприклад, у Банку Японії – 55 %). Центральний банк країни, незалежно від того, в чийй власності він знаходиться, регулює грошовий обіг і кредитну систему країни.

В Україні вирішальна роль у розробці та реалізації грошово-кредитної політики належить Національному банку України (НБУ). Згідно Закону України «Про Національний банк України» основною його функцією є забезпечення стабільності грошової одиниці України, згідно зі статтею 99 Конституції України він несе відповідальність за стабільність національних грошей. НБУ не підпорядковується уряду, а перебуває в безпосередньому віданні Верховної Ради України.

Ефективність грошово-кредитної політики визначається в першу чергу правильністю вибору її цілей: стратегічних, проміжних і тактичних. Стратегічні цілі монетарної політики безпосередньо впливають із загальноекономічної політики держави: економічне зростання, високий рівень зайнятості, стабільність цін, стабільність процентних ставок, стабільність валютного курсу, стабільність на фондовому ринку. Між названими цілями виникає певна колізія, коли досягнення однієї (наприклад, стабільність цін) може суперечити іншій (наприклад, стабільність процентних ставок). Тому, центральному банку доводиться щоразу визначати пріоритет цілей залежно від економічної ситуації в країні.

Проміжні цілі полягають у таких змінах певних економічних процесів (збільшення грошової пропозиції, процентної ставки, обсягу кредитування, рівня заборгованості тощо), які сприяють досягненню стратегічних цілей. Тактичні цілі – це оперативні завдання банківської системи, спрямовані на реалізацію грошово-кредитної політики. Тактичні цілі досягаються за допомогою набору певних інструментів: операції відкритого ринку, процентна політика центрального банку, політика обов'язкового резервування та інші. Крім того, центральні банки з метою проведення грошово-кредитної політики можуть застосовувати роз'яснювальні та чисто адміністративні заходи впливу.

2. Інструменти грошово-кредитної політики

Центральний банк проводить монетарну політику за допомогою інструментів **прямого** та **непрямого регулювання**. Основними інструментами прямого регулювання пропозиції грошей, які переважно використовуються в країнах з перехідною економікою, є обмеження обсягів кредитів, що надаються певним галузям; пряме регулювання процентної ставки; обмеження величини кредитів для окремих банків. Ці інструменти ефективно спрацьовують лише у короткостроковому періоді – вони дають змогу не допускати надмірного створення банками грошей. Однак тривале застосування їх спричиняє негативний вплив на розвиток національної економіки – зменшується рівень конкуренції між банками, підривається посередницька функція банків, спотворюється структура наданих банками кредитів тощо. Тому у розвинутій ринковій економіці застосовують інструменти непрямого регулювання пропозиції грошей, до яких належать операції на відкритому ринку, зміна облікової процентної ставки, зміна норми резервування.

Застосування непрямих інструментів монетарної політики передбачає наявність розвинутого грошового ринку. Їхня перевага полягає в тому, що вони дають банкам змогу розподіляти кредитні ресурси відповідно до потреб ринку. Використовуючи інструменти непрямого регулювання грошового обігу, центральний банк не має безпосереднього контролю над пропозицією грошей. Непрямі інструменти коригують величину пропозиції грошей, впливаючи на надлишкові резерви або грошовий мультиплікатор.

Розглянемо основні **інструменти монетарної політики**: обов'язкові резерви, облікову ставку, операції на відкритому ринку.

Динаміка норми обов'язкового резервування застосовується як засіб впливу на пропозицію грошей в національній економіці. В якості кредитного резерву банки можуть використовувати лише надлишкові резерви. **Норму (відсоток) обов'язкових резервів** встановлює центральний банк країни. На пропозицію грошей суттєво впливає як динаміка норми обов'язкового резервування, так і періодичність перерахування резервів до центрального банку, оскільки норма обов'язкового резерву впливає на величину грошового мультиплікатора.

Діяльність банківської системи викликає **мультиплікативний ефект** у грошовій пропозиції. Гроші, що потрапляють до банків у якості депозитів, створюють їх пасив і використовуються для надання кредитів, тобто для активних операцій. В результаті одні й ті ж гроші декілька разів потрапляють до банківської системи і знову виштовхуються в економіку.

При цьому на кожній стадії руху величина цієї грошової суми зменшується, оскільки певна її частина направляється у обов'язкові резерви, а загальна сума грошей, що функціонувала в економіці, зростає.

Таким чином, банківська пропозиція грошей обернено пропорційна нормі обов'язкового резервування. Змінюючи величину обов'язкових резервів центральні банки можуть ефективно впливати на величину грошової пропозиції. Мультиплікативний ефект скорочується за рахунок утворення банками наднормативних резервів внаслідок неповного використання для активних операцій надлишкових резервів. Але слід зауважити, що пропозиція грошей у національній економіці залежить не лише від політики національного банку, а й від поведінки економічних суб'єктів, які обирають спосіб збереження заощаджень і приймають рішення про розміщення своїх грошових коштів на депозитах.

Наступним інструментом є **облікова ставка** – процентна ставка, за якою центральний банк надає позики комерційним банкам. Цю ставку ще називають ставкою рефінансування. Позики, що центральний банк надає комерційним банкам, називають дисконтними позиками. Дисконтні позики зазвичай надаються комерційним банкам на короткий термін для підтримки їх ліквідності або для рефінансування діяльності.

При зростанні облікової ставки знижується зацікавленість комерційних банків в отриманні додаткових резервів шляхом запозичень у центробанку і звужується пропозиція грошей в національній економіці. Зниження облікової ставки заохочує комерційні банки отримувати додаткові резерви через позики у центрального банку. Кредити комерційних банків на основі цих позик збільшують пропозицію грошей.

Однак результати від зміни облікової ставки залежать не від центрального банку, а від комерційних банків. Якщо, наприклад, облікову ставку знижено, але банки не беруть дисконтні позики, то це не впливає на резерви банків і пропозицію грошей. Обсяг позик у центрального банку визначається не лише рівнем облікової ставки, а й вартістю отримання позики з альтернативних джерел, зокрема рівнем процентної ставки на міжбанківському ринку. Якщо процентна ставка на цьому ринку нижча за облікову, то обсяг позик комерційних банків у центрального зменшується.

Наслідки зміни облікової ставки досить невизначені для національної економіки, бо центральний банк не може точно передбачити обсяг кредитів, які візьмуть в нього комерційні банки. Загалом зміна облікової ставки здебільшого сигналізує про наміри центрального банку щодо майбутньої монетарної політики.

Наступним інструментом грошово-кредитної політики є **операції з**

цінними паперами, або операції на відкритому ринку. Ці операції є найважливішим інструментом, за допомогою якого центральний банк контролює пропозицію грошей. **Операції на відкритому ринку** – це купівля центральним банком державних цінних паперів (облігацій) у населення, фірм, банків або продаж їм цих паперів, щоб змінити величину або структуру резервів комерційних банків а, отже, пропозицію грошей. Коли центральний банк продає цінні папери на відкритому ринку, резерви комерційних банків зменшуються. Зменшення резервів комерційних банків спричиняє зменшення пропозиції грошей у національній економіці, і навпаки.

Залежно від характеру впливу на основні макроекономічні змінні - обсяг національного виробництва, рівні інфляції та безробіття – економісти розрізняють два види монетарної політики – стимулюючу і стримуючу. Політику, що спрямована на підвищення рівня зайнятості, і, відповідно, на прискорення економічного зростання, називають **стимулюючою монетарною політикою, або політикою «дешевих грошей»**. Політику, що спрямована на обмеження зростання цін у національній економіці, називають **стримуючою монетарною політикою, або політикою «дорогих грошей»**.

Інструменти монетарної політики	Політика «дорогих грошей»	Політика «дешевих грошей»
Норма обов'язкового резервування	Підвищення	Зниження
Облікова ставка	Підвищення	Зниження
Операції з цінними паперами	Продаж	Купівля

Зміни в пропозиції грошей впливають на ділову активність не безпосередньо, а через відповідний передатний механізм монетарної політики. Початковою ланкою цього механізму є зміна пропозиції грошей, проміжною ланкою – зміни в ринкових інструментах, кінцевою – зміни в сукупному попиті та ВВП. Причинно-наслідковий зв'язок, який існує між відповідними ринковими інструментами і сукупним попитом, є каналами, які реалізують здатність пропозиції грошей впливати на ділову активність. Отже, передатний механізм монетарної політики – це низка економічних змінних, завдяки яким центральний банк, змінюючи пропозицію грошей, цілеспрямовано впливає на ділову активність.

Грошово-кредитна політика, в першу чергу, націлена на досягнення збалансованого довгострокового економічного зростання на дезінфляційній

основі. Завдяки стабілізаційній здатності монетарна політика відіграє надзвичайно важливу роль на переломних стадіях економічного циклу – під час виходу з депресії, гальмування економічного спаду, запобігання кризи надвиробництва. Відповідними монетарними заходами центральний банк має можливість активізувати чи сповільнити кожен з цих процесів залежно від завдань загальноекономічної політики держави. Крім того, застосування інструментів монетарної політики сприяє посиленню здатності ринкової економіки до саморегуляції, підвищенню ефективності механізму її здійснення завдяки нейтралізації монетарними заходами окремих недоліків, властивих ринковій економіці.

Серед каналів монетарного передатного механізму найбільш поширеним є канал «процента ставка–інвестиції». Тому саме на нього спираються для визначення наслідків впливу монетарної політики на економіку. Для аналізу наслідків впливу монетарної політики використовують модель $AD-AS$. Згідно з моделлю $AD-AS$ у короткостроковому періоді монетарна експансія викликає зниження процентної ставки, збільшення реального ВВП, зростання цін (інфляція). У довгостроковому періоді наслідки інші, а саме: зростання цін пропорційно збільшенню пропозиції грошей, зростання номінальної процентної ставки пропорційно зростанню цін і незмінність реальної процентної ставки, зростання номінального ВВП пропорційно зростанню цін і незмінність реального ВВП. Отже, наслідки впливу монетарної експансії на економіку у довгостроковому періоді свідчать про нейтральність грошей, що відповідає кількісній теорії грошей. Цей висновок підтримують і сучасні монетаристи. Підтверджується він і спеціальними емпіричними дослідженнями, проте на практиці у чистому вигляді ідентифікувати нейтральність грошей у довгостроковому періоді неможливо. Вона може проявлятися лише як тенденція, а не абсолютний факт.

3. Монетарна політика в моделі $IS-LM$

Для обґрунтування стабілізаційної політики також використовується модель $IS-LM$, яку розробив відомий англійський економіст Дж. Хікс (1904–1989). Модель $IS-LM$ (модель Хікса) відображає взаємозв'язки на ринках товарів і грошей в національній економіці в короткостроковому періоді. Вона виходить із припущення про незмінний рівень цін. Це означає, що усі змінні в моделі вимірюються у реальних одиницях. В даній моделі припускають, що національна економіка є закритою. Отже, **модель $IS-LM$**

показує рівновагу товарного й грошового ринків і виявляє чинники, що визначають рівень доходу в національній економіці за незмінного рівня цін.

У цій моделі аналізуються дві криві – IS («інвестиції–заощадження»), що відображає умови рівноваги на товарному ринку, і LM («ліквідність–гроші»), що показує стан і динаміку грошового ринку.

Крива IS може бути побудована на основі об'єднання кейнсіанського хреста і графіка функції інвестицій. Якщо кейнсіанський хрест показує залежність доходу (випуску) від запланованих витрат, а функція інвестицій – залежність інвестицій від процентної ставки, то крива IS показує залежність між процентною ставкою і рівнем доходу (випуску) в національній економіці за умови рівноваги на ринку товарів і послуг.

На рис.13.1 показано, як будується крива IS на основі двох інших кривих.

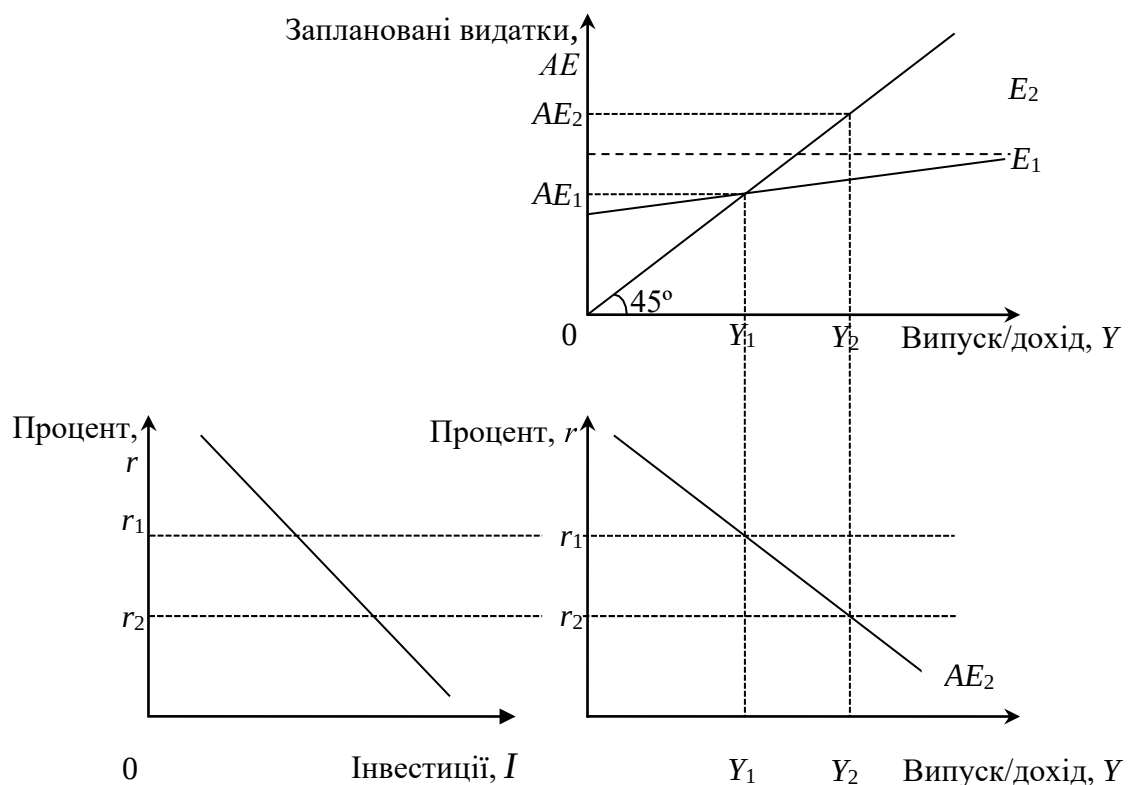

Рис. 13.1 – Побудова кривої IS

З кейнсіанського хреста на графік переносимо вісь абсцис, на якій відзначаються всі можливі обсяги виробництва за всіх можливих обсягах інвестицій, а з графіка функції інвестицій – вісь ординат з усіма можливими

комбінаціями процентної ставки і відповідних розмірів інвестицій. На графіку одержуємо криву IS , що показує всі можливі залежності між динамікою процентної ставки і відповідним рівноважним обсягом випуску. Підвищення процентної ставки зменшує заплановані інвестиції і, відповідно, зменшує дохід, за умови, що обсяг державних закупівель і рівень оподаткування не змінюються. При зміні параметрів фінансової політики відбуваються зрушення кривої IS вправо або ліворуч.

Крива LM характеризує стан грошового ринку. Для побудови кривої LM необхідно використати теорію переваг ліквідності, яка пояснює, як співвідношення між попитом та пропозицією реальної грошової маси визначає процентну ставку. У моделі Хікса величина реальної грошової маси постійна, виходячи з того, що, по-перше, обсяг номінальної грошової маси, контролюється центральним банком і є величиною фіксованою, і, по-друге, рівень цін не змінюється. Це означає, що грошова пропозиція не залежить від процентної ставки, а, отже, представляється у вигляді вертикальної лінії. Крива LM виражає рівновагу попиту та пропозиції грошей за даного рівня цін на грошовому ринку. При зростанні процентної ставки бажання тримати готівку зменшується, тому що вигідніше стає її вкладати в фінансові активи. Отже, зі зростанням процентної ставки грошовий попит знижується. При зменшенні процентної ставки грошовий попит зростає, тому що люди продають облігації. Процентна ставка встановиться на деякому рівноважному рівні, який оптимізує співвідношення вкладень в гроші та інші фінансові активи. Відповідно до теорії переваг ліквідності саме зміна грошової пропозиції впливає на процентну ставку: зростання грошової пропозиції знижує процент, а зменшення – підвищує (див. рис.13.2).

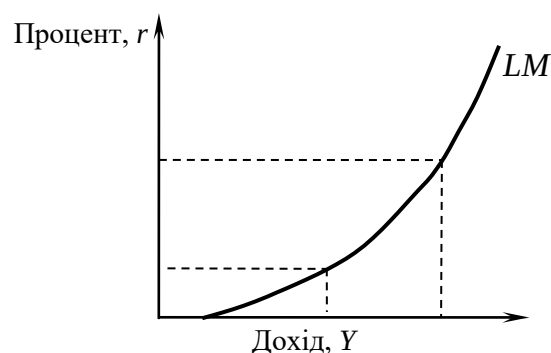

Рис. 13.2 – Крива LM

Криву LM можна тлумачити з позиції кількісного рівняння обміну – $MV = PY$. Згідно нього, за постійної швидкості обігу грошей попит на гроші нечутливий до процентної ставки і залежить лише від доходу. Дохід за будь-

якого рівня цін P визначається пропозицією грошей M . У такому випадку крива LM вертикальна. Якщо швидкість обігу грошей не постійна, то вона прямо залежить від процентної ставки. Зі зростанням процентної ставки швидкість обігу грошей V підвищується, що збільшує рівень доходу Y за будь-якого рівня цін P і пропозицію грошей M . Тому крива LM має додатний нахил.

У точці перетинання кривих IS і LM досягається рівновага в національній економіці. Ця точка визначає рівноважне значення процентної ставки і рівня доходу, за яких реальні витрати дорівнюють запланованими (рівновага товарного ринку), і одночасно грошовий попит дорівнює грошовій пропозиції (умова рівноваги на грошовому ринку) (див. рис. 13.3).

Модель $IS-LM$ використовується для аналізу впливу економічної політики на обсяг виробництва в короткостроковому періоді. Ця модель показує, як зміни екзогенних змінних – державних видатків, пропозиції грошей, податках тощо – визначають ендогенні змінні, в першу чергу процентну ставку та обсяг виробництва. Модель також дозволяє аналізувати вплив збурень на товарному та грошовому ринках на національну економіку.

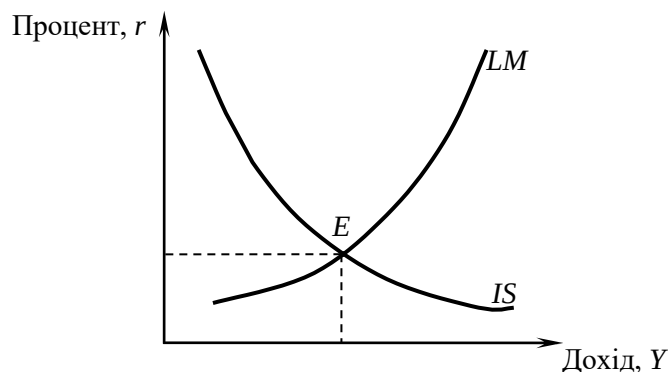

Рис. 13.3 – Рівновага $LM-IS$

Модель сприяє обґрунтуванню фінансової та монетарної політики, виявленню їхнього взаємозв'язку і ефективності. За допомогою моделі $IS-LM$ можна визначити, як реалізація заходів монетарної політики може вплинути на результати застосування заходів фіскальної політики і навпаки. Зміни в фіскальній політиці зміщують криву IS , а в монетарній – LM . Стимулююча фіскальна політика, за незмінної монетарної політики, пересуває криву IS праворуч та викликає збільшення обсягів виробництва і процентної ставки. Стимулююча монетарна політика (розширення грошової пропозиції) за незмінної фіскальної політики приводить до збільшення обсягу виробництва і зниження процентної ставки, стимулюючи тим самим зростання інвестиційної активності. Зрушення кривих IS і LM може бути також результатом зовнішніх потрясінь, а не свідомих дій

органів законодавчої або виконавчої влади. В такому випадку саме державна економічна політика може повернути економіку до рівноважного стану.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Дослідить сутність та види монетарної політики.
2. Розкрийте зміст інструментів грошово-кредитної політики та зробіть порівняльний аналіз ефективності їх впливу на пропозицію грошей.
3. Розгляньте монетарну політику в моделі $AD-AS$ в короткостроковому та довгостроковому періодах.
4. Дослідить монетарну політику в моделі $IS-LM$.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. Виберіть правильну відповідь

1. Монетарна політика здійснюється шляхом впливу центрального банку на все, крім:

- а) рівня облікової ставки;
- б) норми обов'язкових резервів;
- в) ставки податку на прибуток комерційних банків;
- г) величини резервів комерційного банку шляхом проведення операцій на відкритому ринку.

2. На посаду голову НБУ призначає:

- а) Кабінет Міністрів;
- б) Верховна Рада;
- в) Президент;
- г) Рада Національного банку.

3. Інструменти грошово-кредитної політики – це:

- а) регулятивні заходи центрального банку, що мають форму обмежень, лімітів, директив;
- б) такі регулятивні заходи, які перебувають у повному розпорядженні центрального банку, безпосередньо ним контролюються і використання яких впливає на цільові орієнтири грошово-кредитної політики;
- в) регулятивні заходи впливу центрального банку на грошовий ринок шляхом формування на ринку відповідних умов, які визначають подальшу поведінку суб'єктів ринку;
- г) встановлення центральним банком для комерційних банків норми обов'язкових резервів та нормативів, що регламентують капітальну базу банків, ліквідність та ризики їх діяльності.

4. Якщо центральний банк продає на відкритому ринку державні цінні папери на 10 млн грн., то при нормі обов'язкового резервування 12,5 % пропозиція грошей може максимально:

- а) збільшитися на 10 млн грн.; в) збільшитися на 125 млн грн.;
б) зменшитися на 70 млн грн.; г) зменшитися на 125 млн грн.

5. В розвинених країнах інструментом монетарної політики не є:

- а) зміна норми обов'язкових резервів;
б) емісія грошей;
в) регулювання облікової ставки процента;
г) операції на відкритому ринку.

Завдання 2. Визначите, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть

1. Центральний банк завжди стоїть перед дилемою: на чому зосереджуватися – на стабілізації процентних ставок чи на контролі за пропозицією грошей.

2. Стратегічні цілі монетарної політики – це такі макроекономічні змінні, які характеризують загальні результати функціонування економіки країни і на досягнення яких монетарна політика має націлювати весь комплекс своїх заходів.

3. Облікова ставка – це мінімальна ставка норми депозитів комерційних банків, які вони зобов'язані зберігати на безпроцентних рахунках центрального банку.

4. Політика «дорогих грошей» стимулює ділову активність у національній економіці.

5. Дисконтна ставка – це процентна ставка, за допомогою якої центральний банк надає кредити комерційним банкам.

Завдання 3. Розв'яжіть завдання

Задача 1. Депозити комерційного банку становлять 400 млн грн. Сумарні резерви (обов'язкові та наднормативні) дорівнюють 120 млн грн. Норма резервування – 20 %. Як може змінитися пропозиція грошей, якщо банк використає усі наднормативні резерви для надання позики?

Задача 2. Баланс комерційного банку наданий в таблиці. Норма резервування становить 20 %.

Активи		Пасиви	
Резерви	12	Безстрокові вклади	40
Цінні папери	8		
Надані позики	20		

Якими нормативними резервами володіє банк? Який розмір простого депозитного мультиплікатора?

ТЕМА 14. ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

1. Платіжний баланс: макроекономічне значення, основні статті й структура.
2. Валютний курс і його різновиди. Еволюція валютної системи.
3. Мультиплікатор видатків у відкритій економіці.

1. Платіжний баланс: макроекономічне значення, основні статті й структура

Платіжний баланс – статистичний звіт, у якому всистематичному виді наводяться сумарні дані про зовнішньоекономічні операції даної країни з іншими країнами світу за певний період часу.

Платіжний баланс виступає найважливішим орієнтиром при розробці макроекономічної політики (бюджетно-податкової, грошово-кредитної, валютної й т. ін.). Платіжний баланс складається з: 1) потоків реальних ресурсів експорту й імпорту товарів і послуг; 2) відповідних їм потоків фінансових ресурсів, що є оплатою за придбання або платежем за продаж відповідних фінансових ресурсів. Для правильного аналізу платіжного балансу необхідно визначити поняття «резидент»,

«економічна угода». **Резидентом** вважається фізична або юридична особа, що проживає в даній країні більше року, незалежно від її громадянства й паспортного статусу. Дипломати, військовий персонал є резидентами тільки своєї країни, незалежно від строку їхнього перебування за кордоном. **Економічна угода** являє собою добровільний обмін вартості, при якому передається право власності на товар, послугу або актив від резидента даної країни до резидента іншої країни.

Платіжний баланс складається за принципом подвійного рахунку, тобто являє собою двосторонній запис всіх економічних угод. До кредиту ставляться ті угоди, у результаті яких відбувається відтік цінностей і приплив валюти в країну (вони записуються зі знаком

«плюс»). Продаж товарів за кордон, надання послуг іноземцям, покупка іноземцями акцій вітчизняних компаній записуються в кредит, оскільки ці угоди «показують» надходження іноземної валюти. До дебету ставляться ті угоди, у результаті яких країна витрачає валюту на придбання цінностей (вони записуються зі знаком «мінус»). На дебетовому рахунку платіжного

балансу відображаються такі угоди як імпорт товарів, купівля ліцензій, перекази прибутків іноземних компаній з даної країни, тому що подібні угоди приводять до зменшення запасів іноземної валюти на рахунках резидентів.

Принцип подвійного рахунку припускає, що будь-яка міжнародна угода автоматично враховується в платіжному балансі двічі: один раз як кредит, інший раз як дебет (див. рис. 14.1).

Платіжний баланс містить у собі три складові елемента:

- 1) рахунок поточних операцій;
- 2) рахунок операцій з капіталом і фінансових операцій;
- 3) офіційні резерви.

3) Офіційні резерви:		
Кредит		Дебет
I. Рахунок поточних операцій		
1. Експорт товарів		2. Імпорт товарів
Сальдо балансу зовнішньої торгівлі (торговельний баланс)		
3. Експорт послуг		4. Імпорт послуг
5.	Чисті доходи від інвестицій	
6.	Чисті поточні трансферти	
Сальдо балансу по поточних операціях		
II. Рахунок операцій з капіталом і фінансових операцій		
7.	Чисті капітальні трансферти	9. Надані довгострокові й короткострокові кредити
8.	Отримані довгострокові й короткострокові кредити	
10.	Чисті пропуски й помилки	
Сальдо балансу по капітальних операціях і фінансових операціях		
Сальдо балансу офіційних розрахунків		
III. Офіційні резерви		
		11. Чисте збільшення офіційних валютних резервів

Рис. 14.1 – Узагальнена структура платіжного балансу

У рахунку поточних операцій відображаються всі надходження від продажу товарів і послуг нерезидентам і всі видатки резидентів на товари й послуги, надані іноземцями, а також чисті доходи від інвестицій і чисті поточні трансферти.

Різниця між товарним експортом і товарним імпортом утворює **торговельний баланс**. Торговельний експорт ураховується зі знаком «плюс» і виступає як кредит тому, що створює запаси іноземної валюти в національних банках. Навпаки, товарний імпорт ураховується в графі «дебет» зі знаком «мінус» тому, що він скорочує запаси іноземної валюти в

країні. Якщо товарний експорт перевищує товарний імпорт, то утворюється позитивне **сальдо торговельного балансу**, якщо ж товарний імпорт перевищує товарний експорт, то виникає негативне сальдо торговельного балансу.

Рахунок поточних операцій фіксує також експорт і імпорт послуг, до яких ставляться платежі за використання інтелектуальної власності (патентів, технологій), видатки, пов'язані з міжнародним туризмом, транспортом, страхуванням.

У рахунку поточних операцій відображаються також чисті доходи від інвестицій. Вони пов'язані з «чистим експортом» кредитних послуг, тобто послуг вкладеного за кордоном національного грошового капіталу. У цю статтю включаються власні доходи на інвестиції, відсотки по боргових зобов'язаннях, а також оплата праці резидентів, що працюють за кордоном. Якщо національний капітал за кордоном приносить більший обсяг відсотків і дивідендів, чим іноземний капітал, інвестований у даній країні, то чисті доходи від інвестицій виявляться позитивними, у противному випадку – негативними.

Чисті поточні трансферти включають перекази приватних і державних коштів в інші країни без одержання у відповідь товару або послуги (подарунки, грошові перекази за кордон, безплатна допомога іноземним державам). Оскільки переказ поточних трансфертів здійснюється без відчутного припливу цінностей, необхідно вписати штучний дебетовий рядок, щоб зберігся принцип подвійного рахунку.

Якщо доходи країни від експорту товарів і послуг і поточні трансферти з-за кордону перевищують її видатки на імпорт товарів і послуг, то вона має позитивне сальдо по балансі поточних операцій. Якщо країна витрачає на товари й послуги з-за кордону й на поточні трансферти за кордон більше, ніж одержує у вигляді доходів від продажу товарів і послуг за кордон, то вона має дефіцит балансу поточних операцій.

Дефіцит балансу поточних операцій відображає заборгованість країни іншим країнам. Дефіцит рахунку поточних операцій може бути профінансований:

- шляхом продажу частини активів іноземцям;
- за допомогою закордонних позик в іноземних банків, урядів або міжнародних організацій;
- за рахунок скорочення офіційних валютних резервів.

Однак фінансування поточного рахунку має межі. Коли активи виснажуються, кредити не надаються, офіційні валютні резерви зведені до мінімуму, необхідне коректування поточного рахунку шляхом скорочення видатків країни за кордоном або збільшення доходів від продажу товарів і послуг за кордон.

Всі міжнародні угоди з активами країни (їхня купівля й продаж) відображаються в рахунку операцій з капіталом і фінансових операцій. Рахунок операцій з капіталом і фінансових операцій включає також чисті капітальні трансферти (безоплатну передачу власності на основний капітал). До них ставляться інвестиційні трансферти, анулювання боргу кредитором.

Надання й одержання довгострокових і короткострокових кредитів також включається в даний рахунок. Надання кредитів означає видатки на купівлю активів за кордоном (акцій, облігацій, нерухомості й т. д.), одержання ж кредитів – надходження від продажу активів.

Позитивне сальдо рахунку руху капіталу визначається як чистий приплив капіталу в країну. Навпаки, чистий відтік виникає при дефіциті рахунку руху капіталу.

Баланс поточних операцій і баланс рахунку операцій з капіталом у цілому являють собою баланс офіційних розрахунків.

У баланс офіційних розрахунків включається також стаття «Чисті пропуски й помилки». Кожна угода повинна двічі відобразитися в платіжному балансі – по дебету й по кредиту, однак на практиці це не завжди виконується. Учинені здійснені угоди в ряді випадків ураховуються різними службами, інформація яких може не збігатися як за часом, так і в числовому вираженні. Деякі угоди можуть взагалі виявитися неврахованими. Загальну суму таких неврахованих потоків можна з'ясувати, тільки підрахувавши загальні підсумки по кредиту й дебету.

Платіжний баланс повинен дорівнювати нулю. Тому дефіцит по рахунку поточних операцій повинен у точності відповідати позитивному сальдо по рахунку операцій з капіталом і фінансових операцій.

Взаємозв'язок поточного рахунку й рахунку руху капіталу може бути представлений алгебраїчно шляхом послідовних перетворень основної тотожності національних рахунків:

$$Y = C + I + G + X_n.$$

Віднімаючи з обох частин рівняння ($C + G$), одержуємо:

$$Y - C - G = I + X_n.$$

У лівій частині рівняння ми одержимо величину національних заощаджень (S_n).

Переписавши дане рівняння, одержуємо:

$$I - S_n = -X_n.$$

Дана форма запису основної тотожності національних рахунків показує зв'язок між міжнародними потоками коштів, що призначаються для нагромадження капіталу ($I - S_n$), і міжнародними потоками товарів і послуг (X_n).

Величина ($I - S_n$) являє собою надлишок внутрішніх інвестицій над внутрішніми заощадженнями й характеризує рахунок руху капіталу. Він показує обсяг інвестицій, фінансованих за рахунок іноземних позик. Рахунок поточних операцій фіксує кошти, одержувані з-за кордону в обмін на вітчизняний чистий експорт товарів і послуг (включаючи чистий виторг від використання вітчизняних факторів виробництва). Тому величина X_n відображає рахунок поточних операцій.

З основної тотожності національних рахунків витікає, що рахунок руху капіталу й поточний рахунок платіжного балансу врівноважують один одного, тобто:

$$X_n = -(I - S_n) = S_n - I.$$

Якщо інвестиції перевищують національні заощадження ($I > S_n$), то надлишок інвестицій повинен фінансуватися з-за кордону, за рахунок іноземних позик. Ці позики дозволяють країні імпортувати товарів і послуг більше, ніж експортувати ($IM > X_n$), тобто чистий експорт є негативною величиною ($X_n < 0$). На світовій арені країна виступає як боржник. Отже, дефіцит балансу по поточних операціях фінансується в основному чистим припливом капіталу на рахунок руху капіталу.

Навпаки, якщо національні заощадження перевищують внутрішні інвестиції, то надлишкові заощадження використовуються для кредитування закордонних партнерів. Їм потрібні ці кредити, оскільки експорт товарів і послуг з даної країни перевищує її імпорт ($EX > IM$), тобто чистий експорт є позитивною величиною ($X_n > 0$). На світовій арені країна виступає як кредитор. Отже, активне сальдо поточного рахунку

супроводжується чистим відтоком капіталу, тому що надлишкові кошти поточного рахунку будуть використані для купівлі нерухомості за кордоном або наданням позик іншим країнам.

Таким чином, рахунок руху капіталу й поточний рахунок урівноважують один одного. Однак, таке взаємо врегулювання рахунків платіжного балансу здійснюється за умови, що Центральний банк не вживає валютних інтервенцій і не змінює величини офіційних валютних резервів. У цьому випадку, якщо відбувається приплив капіталу, то з'являється тенденція до відносного подорожчання національної валюти, а якщо відтік капіталу – до її відносного здешевлення. Вільні коливання валютного курсу є механізмом автоматичного зрівноважування поточного і фінансового рахунків платіжного балансу.

Якщо баланс офіційних операцій зводиться з дефіцитом, погашення заборгованості може здійснюватися Центральним банком за рахунок скорочення офіційних резервів (у випадку, якщо Центральний банк утримується від коректування валютного курсу).

Центральний банк часто продає або купує на приватних ринках міжнародні валютні резерви для того, щоб вплинути на сформовану макроекономічну ситуацію. Подібні угоди називаються **офіційними валютними інтервенціями**.

Коли Центральний банк продає або купує іноземні активи, ця угода відображається в рахунку капіталу й фінансових операцій у такий же спосіб, як і угода, здійснювана приватною особою. Ріст офіційних валютних резервів у Центральному банку відображається в дебеті зі знаком «мінус», тому що дана операція являє собою видаток іноземної валюти і є імпортоподібною. Навпаки, зменшення офіційних резервів іноземної валюти враховується в кредиті зі знаком «плюс», оскільки в цьому випадку пропозиція іноземної валюти збільшується й дана операція є експортоподібною.

До **офіційних валютних резервів** ставляться: монетарне золото, іноземна валюта, СПЗ (спеціальні права запозичення) і резервна позиція у МВФ.

Дефіцит платіжного балансу, під яким мається на увазі баланс офіційних розрахунків, у точності дорівнює чистим продажам іноземної валюти Центральним банком. І навпаки, позитивне сальдо платіжного балансу буде в точності дорівнювати чистим закупівлям іноземної валюти

Центральним банком.

Оцінки активу або дефіциту платіжного балансу не можуть бути однозначними. Все залежить від причин, що їх викликали, і стабільності.

Дефіцит або актив платіжного балансу можуть бути реакцією на зростання або скорочення іноземного попиту на валюту даної країни для використання її як резервного активу. Загальним правилом є наступне: в умовах нормально зростаючої економіки країна, чия валюта використовується як кошти міжнародних розрахунків, повинна мати дефіцит балансу поточних операцій. Тому що більша частина світових грошей має форму банківських депозитів або казначейських векселів у ключовій валюті, зростаючий попит на світові гроші з боку всіх інших країн породжує дефіцит міжнародних розрахунків ключової валюти. У цьому випадку дефіцит платіжного балансу може бути цілком нормальним явищем, а не ознакою слабості національної валюти, як у всіх інших випадках.

Якщо ж країна не є світовим фінансовим центром, то стійкі й тривалі дефіцити платіжних балансів згодом приводять до виснаження офіційних резервів. У цьому випадку проводиться коректування платіжного балансу, зв'язане зі складною макроекономічною перебудовою: скорочення видатків країни за кордоном або збільшення доходів від експорту шляхом використання зовнішньоторговельних обмежень, або коректування обмінного курсу валюти.

У ході таких коректувань можуть виникати негативні наслідки для економіки, такі як зниження рівня життя населення в результаті підвищення загального рівня цін, знецінювання національної валюти, скорочення зайнятості в окремих галузях і т. ін. Тому коригувальні міри нерідко відкладаються.

Фактором збільшення кризи платіжного балансу є недовіра економічних агентів до політики уряду й Центрального банку. Очікування знецінювання національної валюти стимулюють спекулятивний попит на іноземну валюту. Це значно утрудняє дії Центрального банку по захисту національної валюти від знецінювання, тому що його офіційних резервів може виявитися недостатньо для одночасного фінансування дефіциту платіжного балансу й задоволення зростаючого спекулятивного попиту на іноземну валюту. Єдиним способом виходу із цієї ситуації є коректування обмінного курсу валюти.

2. Валютний курс і його різновиди. Еволюція валютної системи

Валютний курс – ціна одиниці національної валюти, виражена в одиницях іноземної валюти. Валютний курс установлюється законодавчо або визначається в процесі взаємного котирування валют. Розрізняють два основних методи валютного котирування – прямий і непрямий.

Пряме котирування – вираження валютного курсу одиниці національної валюти через певну кількість одиниць іноземної валюти.

Непряме котирування – вираження валютного курсу одиниці іноземної валюти через певну кількість одиниць національної валюти. Для оцінки економічного розвитку й прогнозування використовуються розрахункові різновиди валютного курсу.

Номінальний валютний курс – ціна одиниці національної валюти, виражена в одиницях іноземної валюти.

$$E_n = \frac{C_f}{C_d},$$

де E_n – номінальний валютний курс;

C_f – іноземна валюта;

C_d – національна валюта.

Номінальний валютний курс застосовується для виміру поточних угод, але не для виміру тенденцій у довгостроковій перспективі, тому що він не враховує рівень цін у країнах; останній враховується в показнику реального валютного курсу.

Реальний валютний курс – національний валютний курс із урахуванням зміни рівня цін у двох країнах.

$$E_r = E_n \cdot \frac{P_f}{P_d},$$

де E_r – реальний валютний курс;

P_f – індекс цін закордонної країни;

P_d – індекс цін своєї країни.

Реальний валютний курс дозволяє оцінити динаміку валютного курсу стосовно однієї валюти. Для того, щоб оцінити динаміку валютного курсу стосовно багатьох валют, наприклад, до валют країн-торговельних партнерів, розраховують ефективний валютний курс.

Номінальний ефективний валютний курс – співвідношення між національною валютою й валютами інших країн, зваженими відповідно до питомої ваги цих країн у валютних операціях даної країни.

Номінальний ефективний валютний курс розраховується по формулі:

$$E_n^e = \sum i (P_n^E \cdot W_i),$$

де E_n^e – номінальний ефективний валютний курс;

$\sum i$ – знак суми показників по i країнам;

i – країна-торговельний партнер;

$P_n^E = E_1 | E_0$ – індекс номінального валютного курсу поточного

року (E_1) у порівнянні з базовим роком (E_0) кожної країни- торговельного партнера;

$W_i = (X_i + IM_i) / (X_{total} + IM_{total})$ – питома вага кожної країни в торговельному обороті даної країни із країнами-торговельними партнерами.

Однак даний показник не враховує зміну рівня цін або показників витрат виробництва у своїй країні й у країнах-торговельних партнерах. Ці зміни враховуються в показнику реального ефективного валютного курсу.

Реальний ефективний валютний курс – номінальний ефективний валютний курс із урахуванням зміни рівня цін або інших показників витрат виробництва у своїй країні й у країнах-торговельних партнерах.

Реальний ефективний валютний курс розраховується по формулі:

$$E_r^e = \sum i (P_r^E \cdot W_i),$$

де E_r^e – реальний ефективний валютний курс;

$\sum i$ – знак суми показників по i -країнам;

i – країна-торговельний партнер;

$P_r^E = E_1 | E_0$ – індекс реального валютного курсу поточного

року (E_1) у порівнянні з базовим роком (E_0) кожної країни- торговельного партнера;

$W_i = (X_i + IM) / (X_{total} + IM_{total})$ – питома вага кожної країни в торговельному обороті даної країни із країнами-торговельними партнерами.

Реальний ефективний валютний курс:

- є основним показником, що характеризує динаміку валютних курсів;

- підставою для прогнозів про тенденції їхнього розвитку;
- показником, що характеризує конкурентоспроможність країн на світовому ринку.

Якщо даний показник підвищується, то експорт стає більше дорогим і розміри його скорочуються, а імпорт, навпаки, стає більше дешевим і розміри його ростуть, тобто конкурентоспроможність країни на світовому ринку при рості даного показника падає.

Величина росту реального ефективного валютного курсу в порівнянні з більше сприятливими періодами в розвитку країни показує розмір девальвації національної валюти, необхідний для відновлення її конкурентоспроможності й збалансованості платіжного балансу.

Особливою теорією, що пояснює довгострокову зміну валютного курсу, є **теорія паритету купівельної спроможності (ПКС)**. Під паритетом купівельної спроможності розуміється рівність купівельної спроможності різних валют при незмінному рівні цін у кожній із країн. Цей висновок ґрунтується на законі однієї ціни, відповідно до якого в умовах досконалої конкуренції той самий товар у різних країнах повинен мати однакову ціну, якщо вона виражена в одній і тій же валюті. Виходячи із цього будується теорія абсолютного ПКС, відповідно до якої обмінний курс між валютами двох країн дорівнює співвідношенню рівнів цін у цих країнах.

Валютний курс на основі теорії абсолютного ПКС виражається наступною формулою:

$$E_{d|f} = P_d / P_f,$$

де $E_{d|f}$ – валютний курс;

P_d – рівень внутрішніх цін;

P_f – рівень цін за кордоном.

Теорія відносного ПКС говорить, що зміна обмінного курсу між валютами двох країн пропорційно відносній зміні рівня цін у цих країнах.

Валютний курс на основі відносного ПКС виражається наступною формулою:

$$E_{d|f}^1 = E_{d|f}^0 \cdot \frac{P_d^1 / P_d^0}{P_f^1 / P_f^0},$$

де $E_{d|f}^1$ – валютний курс цього року;

$E_{d|f}^0$ – валютний курс у базовому році;
 P_d^1 – рівень внутрішніх цін цього року;
 P_f^1 – рівень цін за кордоном цього року;
 P_d^0 – рівень внутрішніх цін у базовому році;
 P_f^0 – рівень цін за кордоном у базовому році.

Валютний курс на базі теорії відносно ПКС можна визначити також по наступній формулі:

$$\pi_d - \pi_f = \frac{E_{(t+1)} - E_t}{E_t},$$

де ліва сторона – розходження в темпах інфляції усередині країни (π_d) і за кордоном (π_f);

права – зміна курсу національної валюти.

У цілому теорії, засновані на ПКС, не завжди застосовні через перекручування цін внаслідок відсутності зробленої конкуренції, наявності торговельних бар'єрів і т. ін.

Валютний курс визначається взаємодією попиту та пропозиції валюти. Попит на іноземну валюту й одночасна пропозиція національної валюти виникає внаслідок необхідності оплати імпорту товарів, купівлі іноземних цінних паперів, придбання власності за кордоном і т. ін. Попит на національну валюту й одночасна пропозиція іноземної валюти виникає в результаті експорту товарів, продажу національних активів, власності й т. ін. Таким чином, експортом і експертоподібними операціями країна «заробляє» іноземну валюту, необхідну для оплати імпорту й здійснення інших платежів.

Залежно від режиму формування розрізняють плаваючий і фіксований валютний курс. **Плаваючий або гнучкий валютний курс** – курс, що вільно змінюється під впливом попиту та пропозиції, на який держава може за певних умов робити вплив шляхом валютних інтервенцій. **Фіксований валютний курс** – офіційно встановлене співвідношення між валютами, що держава зобов'язується підтримувати.

Економічний зміст зміни валютного курсу при режимі плаваючої й фіксованого валютного курсу різний. Якщо країна дотримується режиму змінного валютного курсу, то його зміна відбувається як результат простої взаємодії ринкових сил попиту та пропозиції. У результаті національна

валюта може або знецінитися, що означає одночасне подорожчання іноземної валюти, або подорожчати, що означає одночасне знецінення іноземної валюти (див. рис. 14.2).

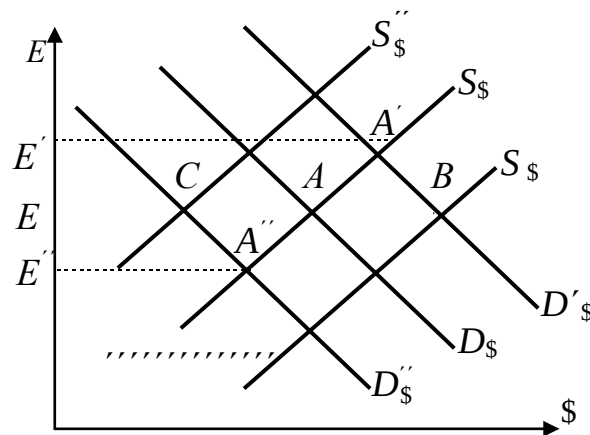

Рис. 14.2 – Адаптація плаваючого валютного курсу

Якщо при постійній пропозиції валюти попит на неї зріс, то крива попиту зрушиться на рівень $D'_{\$}$. Виниклий дефіцит попиту на іноземну валюту в розмірі AB зрушує баланс попиту та пропозиції в точку A' , що означає ріст її курсу до E' . Аналогічне падіння попиту на іноземну валюту приводить до переміщення кривої попиту на рівень $D''_{\$}$. Виникає надлишок пропозиції іноземної валюти в розмірі AC , баланс устанавлюється на більше низькому рівні A'' , що означає падіння валютного курсу до E'' . Аналогічні ефекти виникають при постійному попиті на валюту, але при зміні пропозиції.

У випадку фіксованого режиму валютного курсу його адаптація відбувається інакше (див. рис. 14.3). Наприклад, при рості попиту на іноземну валюту (крива попиту зрушується на рівень $D'_{\$}$) центральний банк продає іноземну валюту зі своїх резервів для втримання курсу на колишньому рівні (крива пропозиції зміщується убік $S'_{\$}$). Одночасно відбувається скорочення обсягу національної валюти, що перебуває в обігу. Зменшення грошової маси означає скорочення видатків, у тому числі й на імпорт. Це зменшує попит на валюту. У результаті крива попиту $D'_{\$}$ поступово зміщується назад до рівня $D''_{\$}$. Процес адаптації відбувається доти, доки курс не відновиться на колишньому рівні E .

При системі плаваючих валютних курсів зниження валютного курсу називається **знецінюванням валюти**, підвищення – **подорожчанням валюти**. При системі фіксованих валютних курсів ці процеси називаються **девальвація** й **ревальвація** відповідно.

В основі попиту та пропозиції валюти лежить ціна самої валюти. При підвищенні курсу іноземної валюти попит на неї падає, а пропозиція росте. При зниженні курсу попит збільшується, а пропозиція падає.

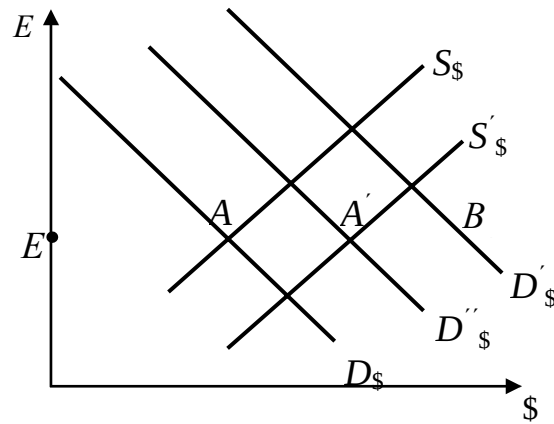

Рис. 14.3 – Адаптація при фіксованому валютному курсі

На попит на валюту, а виходить, на валютний курс, впливають наступні фактори.

1. Зміни в смаках споживачів. Якщо споживачі стали віддавати перевагу товарам іншої країни, то попит на іноземну валюту й, відповідно, її валютний курс зростає.

2. Відносна зміна цін. Якщо рівень внутрішніх цін підвищиться, а в іншій країні залишиться незмінним, то споживачі стануть віддавати перевагу товарам іншої країни, що підвищить попит на іноземну валюту й курс її підвищиться.

3. Відносні зміни в доходах. Якщо ріст національного доходу однієї країни відбувається швидше, ніж ріст цього показника в інших країнах, то споживачі здобувають більше товарів, у тому числі й імпортних, підвищуючи попит на іноземну валюту і її курс.

4. Відносні реальні процентні ставки. Якщо реальні процентні ставки в країні підвищуються, то зростає попит на національну валюту й курс її валюти також підвищується.

Валютний курс залежить від стану платіжного балансу. Якщо баланс офіційних розрахунків зводиться з дефіцитом, то валютний курс знижується. І навпаки, якщо виникає позитивне сальдо балансу офіційних розрахунків, то валютний курс підвищується.

Зміна курсів валют робить безпосередній і неоднаковий вплив на вартість товарів у міжнародній торгівлі й вартість інвестицій, які виражені

в цих валютах. Падіння курсу національної валюти приводить до зниження цін національних товарів на світовому ринку, виражених в іноземній валюті, що сприяє росту експорту. Ціни ж на іноземні товари, виражені в національній валюті, стають вище, у результаті чого імпорт скорочується. У результаті падіння курсу національні активи й цінні папери дешевшають і стають більше привабливими для іноземних інвесторів, що приводить до збільшення припливу капіталу з-за кордону. Підвищення курсу національної валюти приводить до зворотних ефектів.

Валютний курс є одним з основних елементів міжнародної валютної системи. **Валютні системи** у своєму розвитку пройшли кілька етапів. Їхня класифікація заснована на тім, який актив є резервним. За цим критерієм виділяються системи золотого, золотодоларового стандарту й сучасна валютна система.

Золотий стандарт (з 1880 до 1914 р. і з 1925 до 1931 р.) – міжнародна валютна система, заснована на офіційному закріпленні країнами золотого вмісту в одиниці національної валюти із зобов'язанням центральних банків купувати й продавати національну валюту в обмін на золото. Валютні курси були фіксованими, що називалося монетним паритетом. Курси могли коливатися навколо монетного паритету, у рамках золотих крапок, якщо валютний курс виходив за рамки золотих крапок, то відбувався перелив золота із країни в країну, що повертало курс на місце. Країни не могли контролювати грошову масу, що викликало процеси макроекономічної нестабільності. Дефіцит платіжного балансу покривався золотом і переливом короткострокового капіталу. Криза 30-х років, одержавлення золотого запасу, повсюдна девальвація валют, збільшення торговельних обмежень, у результаті чого міжнародна торгівля скоротилася майже вдвічі, привели до розпаду системизолотого стандарту.

Золотодоларовий стандарт (1944–1971 рр.) – міжнародна валютна система, заснована на офіційно встановлених фіксованих паритетах валют до долара США, що був конвертованим у золото за фіксованим курсом. Функціонування даної системи пов'язане з діяльністю Міжнародного валютного фонду (МВФ), на який були покладені функції керування.

Основними елементами даної валютної системи є наступні:

- введення уніфікованої системи валютних курсів з офіційно зафіксованим курсом валюти до золота або іншої валюти;

- установлення паритету валют до золота або прямо, або через золотий вміст долара США, зафіксований на 01.07.1944 р. у розмірі 0,88571 г золота за 1 дол., або 35 дол. за унцію;
- забезпечення конвертованості двох резервних валют – долара США й фунта стерлінгів у золото за офіційним курсом;
- підтримка курсів всіх валют у межах 1 % відхилення від паритету;
- одержання згоди МВФ на будь-яку зміну курсу, що перевищує 10 % відхилення від паритету.

Система фіксованих курсів функціонувала успішно приблизно до 60-х років. Однак пізніше, внаслідок зміни конкурентних позицій окремих країн, дефіциту платіжного балансу в країнах з резервною валютою, ця система стала менше відповідати потребам світової економіки. В 1971 р. США офіційно припинили конвертувати долари в золото за офіційним курсом. Система золотодоларового стандарту розпалася.

Сучасна валютна система (з 1978 р.) – це система з комбінацією фіксованих і плаваючих курсів, регульована на двосторонній і багатосторонній основі.

Основні риси сучасної валютної системи:

- країни можуть використовувати будь-яку систему валютного курсу за своїм вибором – фіксованого або плаваючого;
- МВФ повинен здійснювати твердий нагляд за розвитком валютних курсів і угодами про їхнє встановлення;
- скасовано офіційну ціну золота й воно перестало відігравати роль офіційного засобу платежу між МВФ і його членами;
- створено спеціальні права запозичення (СДР) як додатковий резервний актив у міжнародній валютній системі.

3. Мультиплікатор видатків у відкритій економіці

У закритій економіці вся вироблена продукція продається усередині країни, і всі видатки діляться на споживання (C), інвестиції (I) і державні видатки (G). У відкритій економіці частина продукції експортується й частина продукції імпортується. Тому величину видатків нерезидентів на придбання нашого експорту й видатки на імпорт необхідно враховувати при обчисленні виробленої продукції.

Різниця між експортом і імпортом визначається як чистий експорт (X_n). Тоді основна тотожність національних рахунків приймає вид:

$$Y = C + I + G + X_n, \text{ де } X_n = EX - IM.$$

Якщо величина чистого експорту позитивна, то країна має позитивне сальдо балансу поточних операцій, якщо чистий експорт негативний, то баланс поточних операцій зводиться з дефіцитом.

З основної тотожності національних рахунків видно, що чистий експорт є найважливішим показником стану економіки. Зміни в чистому експорті можуть викликати зміни в сукупному випуску й зайнятості. Основна тотожність національних рахунків показує також взаємозв'язок між величиною сукупного випуску, внутрішніми видатками й чистим експортом, а саме:

$$X_n = Y - (C + I + G).$$

Якщо величина випуску більше, ніж внутрішні видатки, країна експортує різницю: величина чистого експорту є позитивною. Якщо величина випуску менше внутрішніх видатків, країна імпортує різницю: величина чистого експорту стає негативною.

Відповідно до кейнсіанської моделі в закритій економіці збільшення якого-небудь елемента автономних видатків (споживання, інвестицій або державних видатків) дає мультиплікативний ефект росту національного доходу (сукупного випуску).

Участь країни в міжнародній торгівлі товарами й послугами впливає на величину мультиплікатора. Для визначення величини мультиплікатора видатків у відкритій економіці необхідно ввести в аналіз функцію чистого експорту. Передбачається, що експорт не залежить від величини національного доходу країни, але залежить від доходів закордонних країн. У той же час зміна національного доходу країни впливає на її імпорт відповідно до граничної схильності до імпортування.

Функція чистого експорту має такий вигляд:

$$X_n = g - m'Y,$$

де X_n – чистий експорт;

Y – національний дохід (сукупний випуск);

g – автономний чистий експорт;

m' – гранична схильність до імпортування.

Гранична схильність до імпортування показує, наскільки збільшується імпорт при рості національного доходу на 1 грошову

одиницю:

$$m' = \frac{\Delta IM}{\Delta Y}.$$

Гранична схильність до імпортування, як і гранична схильність до заощадження, є «вилученням» із внутрішнього потоку видатків. У всіх наступних кругообігах видатків у відкритій економіці частка додаткового доходу, що трансформується в нові видатки, буде рівнятися: $1 - m' - s$.

Значення мультиплікатора видатків у відкритій економіці й рівноважний обсяг випуску можна одержати, вирішивши систему рівнянь:

1) $Y = C + I + G + X_n$ – основна тотожність національних рахунків;

2) $C = \bar{C} + c(1-t)Y$ – кейнсіанська функція споживання;

3) $X_n = g - m'Y$ – функція чистого експорту.

$$Y = \frac{1}{1 - c(1-t) + m'} \cdot (\bar{C} + I + G + g),$$

де $\frac{1}{1 - c(1-t) + m'}$ – мультиплікатор видатків у відкритій економіці.

Ефект мультиплікатора видатків у відкритій економіці менше, ніж у закритій, тому що видатки на імпорт, як і заощадження, губляться як компонент сукупного попиту.

На чистий експорт впливають наступні фактори:

– рівень доходів у даній країні й за кордоном. Якщо рівень доходів у країні підвищується, то зростають видатки на імпорт, чистий експорт зменшується. Якщо рівень доходів підвищується за кордоном, то зростає наш експорт і чистий експорт;

– валютний курс. Якщо курс національної валюти знижується, то вартість нашого експорту за кордоном також знижується, що приводить до збільшення експорту й, відповідно, чистого експорту;

– наявність торговельних бар'єрів. Якщо в національній економіці застосовуються міри, що обмежують імпорт (мита, квоти йт. ін.), то імпорт скорочується й чистий експорт зростає. Зміна зазначених факторів у протилежному напрямку приведе до зворотних ефектів.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Платіжний баланс: принципи побудови, макроекономічне значення.
2. Рахунки платіжного балансу і їхній взаємозв'язок.
3. Валютний курс і його різновиди.
4. Попит та пропозиція іноземної валюти. Фактори, що впливають на них.
5. Еволюція валютної системи.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. Виберіть правильну відповідь

1. Рахунок поточних операцій платіжного балансу включає всі, за винятком:

- а) товарного імпорту;
- б) чистих доходів від інвестицій;
- в) змін в активах країни за кордоном;
- г) чистих поточних трансфертів.

2. Якщо величина офіційних валютних резервів Центрального банку не змінюється, то, за інших рівних умов, можна стверджувати, що:

- а) сальдо торговельного балансу завжди дорівнює нулю;
- б) сальдо рахунку поточних операцій завжди дорівнює нулю;
- в) сальдо капітального рахунку завжди дорівнює нулю;
- г) сальдо платіжного балансу країни дорівнює нулю.

3. Чистий експорт найімовірніше:

- а) позитивно залежить від ставки відсотка й ВВП;
- б) негативно залежить від ВВП, але позитивно від ставки відсотка;
- в) негативно залежить як від ставки відсотка, так і від ВВП;
- г) позитивно пов'язаний із ВВП, але зовсім не залежить від ставки відсотка.

4. Дефіцит платіжного балансу може бути профінансований:

- а) за допомогою девальвації валюти;
- б) шляхом збільшення зовнішньої заборгованості;
- в) використання резервів іноземної валюти;
- г) відповіді б) і в) вірні.

5. Що з нижчепереліченого сприяє підвищенню обмінного курсу національної валюти (за інших рівних умов):

- а) зниження процентних ставок у даній країні;
- б) підвищення в даній країні рівня цін;
- в) підвищення в даній країні рівня продуктивності праці;
- г) підвищення в даній країні ставок номінальної заробітної плати.

Завдання 2. Визначите, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть

1. Рахунок операцій з капіталом і фінансовими операціями фіксує всі угоди, які мали місце протягом року між резидентами даної країни й іншим світом.

2. У рахунку поточних операцій відображається чистий дохід від інвестицій, чисті поточні й капітальні трансферти, а також експорт і імпорт товарів.

3. Торговельний баланс – складова частина рахунку поточних операцій.

4. Позитивне сальдо рахунку поточних операцій супроводжується чистим відтоком капіталу.

5. Якщо в країні інвестиції перевищують національні заощадження, то на світовій арені ця країна виступає як кредитор.

Завдання 3. Розв'яжіть завдання

Задача 1. Дайте відповіді на наступні питання, базуючись на представлені нижче дані платіжного балансу країни (у млрд дол.). Яка величина торговельного балансу; балансу поточних операцій; балансу руху капіталів; яке сальдо балансу офіційних розрахунків?

Товарний експорт	+ 80
Товарний імпорт	– 60
Експорт послуг	+ 30
Імпорт послуг	– 20
Чисті доходи від інвестицій	– 10
Чисті трансферти	+ 20
Приплив капіталу	+ 20
Відтік капіталу	– 80
Офіційні резерви	+ 20

Задача 2. Економіка описана наступними рівняннями: $C = 40 + 0,7(Y - T)$; $I = 150 - 8r$. Споживчі видатки становлять 530, реальна ставка відсотка r дорівнює 7 %, а державні заощадження рівні 10. Розрахуйте сальдо рахунку поточних операцій.

Задача 3. Валютний курс мексиканського песо до долара в 1970 році становив 10 песо за долар. Індекс цін в 1986 році в США склав 282, а в Мексиці – 9138 (1970 – 100 %). Який був валютний курс песо до долара в 1986 році, розрахований на основі ПКС?

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ

Базова література

1. Базилінська О.Я. Макроекономіка : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2019. - 448 с.
2. Гронтковська Г.Е., Косік А.Ф. Макроекономіка. Київ : Центр учбової літератури, 2019. - 672 с.
3. Жарова Л.В., Хлобистова Є.В. Макроекономічне регулювання природоохоронної діяльності. Суми : Університетська книга, 2020. - 296 с.
4. Козакова О.М. Макроекономіка : підручник / О.М. Козакова, Е.М. Забарна. Херсон : Олді-плюс, 2019. - 428 с.
5. Корсікова Н.М. Макроекономіка навчальний посібник для ст-ів ВНЗ/. — Львів : Магнолія, 2019. — 240 с.
6. Кулішов В.В. Макроекономіка : основи теорії і практикум: навчальний посібник /. — 3-е видання. — Львів : Магнолія, 2019. — 254 с.
7. Макаренко Михайло Ілліч. Макроекономіка [Текст] : підручник / Макаренко М.І., Семененко Т.О., Петрушенко Ю.М. ; Сум. держ. ун-т. - Вид. 2-ге, перероб. - Суми : Сум. держ. ун-т, 2021. - 306 с.
8. Макаренко М.І., Солонинко К. Макроекономіка. Київ : Центр учбової літератури, 2019. - 216 с.
9. Макроекономіка. Практикум [Текст] : навч. посіб. / [О.Ф. Івашина та ін.] ; Ун-т мит. справи та фінансів. Дніпро : Ун-т митної справи та фінансів, 2019. - 55 с.
10. Макроекономіка [Текст] : навч. посіб. для студентів зі спец. "Економіка", "Облік і оподаткування", "Менеджмент", "Маркетинг", "Підприємство, торгівля та біржова діяльність" / [С.І. Архієреєв та ін.] ; за ред. проф. Архієреєва С.І. ; Нац. техн. ун-т "Харків. політехн. ін-т". - Харків : Вид-во Іванченка І.С., 2019. - 215 с.
11. Макроекономіка. Завдання для підготовки до І-го туру Всеукраїнської студентської олімпіади: навчально-методичні вказівки / укл. Н.М. Волоснікова, Н.Н. Губанова, Н.Б. Решетняк – Харків : Видавництво Іванченка І.С., 2020. – 44 с. <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/50073>
12. Методичні рекомендації з організації семінарських занять за курсом «Макроекономіка» / Укл. Т.А. Дяченко, Н.М. Волоснікова, Н.Н. Губанова, С.О. Климова, Я.А. Максименко, А.С. Митрофанова, Н.Б. Решетняк, В.В. Яцина. – Харків : НТУ «ХПІ», 2021. – 60 с.

<https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/53600>

13. Методичні вказівки до самостійної роботи за курсом «Макроекономіка» / Укл. Т.А. Дяченко, Н.М. Волоснікова, Н.Н. Губанова, С.О. Климова, Я.А. Максименко, А.С. Митрофанова, Н.Б. Решетняк, В.В. Яцина. – Харків : НТУ «ХПІ», 2021. – 44 с.
<https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/53598>

14. Методичні вказівки до виконання розрахункових завдань та рефератів з дисципліни "Макроекономіка" : для студентів Навчально-наукового інституту економіки, менеджменту та міжнародного бізнесу / уклад.: Абрамов Ф.В., Волоснікова Н.М., Губанова Н.Н., Решетняк Н.Б. ; Нац. техн. ун-т "Харків. політехн. ін-т". – Харків : НТУ "ХПІ", 2024. – 52 с.
<https://repository.kpi.kharkov.ua/items/566162c1-5bf9-44fc-9546-ad8eb95db487>

15. Панчишин Степан. Макроекономіка [Текст] : навч. посіб. / Степан Панчишин ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Екон. ф-т. - 4-те вид., випр. і допов. - Львів : Апріорі, 2022. - 523 с.

16. Солонінко К.С. Макроекономіка. Київ : Центр учбової літератури, 2019. - 200 с.

17. Шинкар Віктор Андрійович. Макроекономіка : теорія і практикум [Текст] : [навч. посіб.] / В.А. Шинкар, С.В. П'ясецька-Устич ; Держ. ВНЗ "Ужгород. нац. ун-т". - Вид. 2-ге, допов. і перероб. - Ужгород : РІК-У , 2020. - 478 с.

18. Економічна теорія [Текст] : підруч. : у 2 ч. / Київ. нац. торг.-екон. ун-т. - Київ : Київ. нац. екон.-торг. ун-т, 2021. - ISBN 978-966-918-028-5 (заг.). Ч. 2 : Макроекономіка / [В.Д. Лагутін та ін.] ; за ред. В.Д. Лагутіна, д-ра екон. наук, проф., 2021. - 327 с.

19. Ящишина І.В. Макроекономіка : практикум [Текст] : навч. посіб. / Ящишина І.В., Буторіна В.Б., Боднарчук Т.Л. Кам'янець-Подільський : Ковальчук О.В. [вид.], 2021. - 171 с.

20. David Romer Advanced macroeconomics University of California, Berkeley https://new.mmf.1nu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/Romer_adv-macroec.pdf

21. Economics. Principles, Problems, and Policies / Campbell R. McConnell, Stanley L. Brue, Sean M. Flynn https://faculty.ksu.edu.sa/sites/default/files/eb_mcconnell_econ.18e.pdf

22. Eichengreen Barry. Globalizing Capital : A History of the International Monetary System – Third Edition. Publisher Princeton University Press. 2019. 320 pages.

23. Gulesserian Joseph. The Practical MBA on Economics: What They Do &

Don't Teach You At Business School-Essential Gear For The Economic. Tsunami Kindle Edition. 2022. 566 pages.

24. Macroeconomics / Matthias Doepke, Andreas Lehnert, Andrew W. Sellgren <https://www.bu.edu/econ/files/2014/08/DLS1.pdf>

25. Melvin Michael, Norrbin Stefan. International Money and Finance. Publisher Elsevier Science & Technology. 2022. 350 pages.

26. Shkodina I., Melnychenko O., Babenko M. Quantitative easing policy and its impact on the global economy. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2020. V. 2, N 33. P. 513-521.

Допоміжна література

1. Абрамов Ф.В. Маніпулювання настроями суспільства як засіб відволікання суспільної уваги // Східна Європа: економіка, бізнес та управління, 2022. - Випуск 3 (36). - С. 3–8.

2. Абрамов Ф.В. Неосвіченість суспільства як фактор поширення маніпулювання суспільними настроями. Бізнес Інформ, 2019.-№ 6.-С.8–12.

3. Абрамов Ф.В. Заходи з попередження маніпулювання суспільними настроями. Бізнес Інформ, 2019. - № 11. - С. 22–27.

4. Абрамов Ф.В. Індукований опір суспільства та заходи його попередження. Бізнес Інформ, 2020. - № 5. - С. 22–28.

5. Абрамов Ф.В. Цільова та етична неефективність формальних правил як чинник поширення маніпулювання суспільними настроями та уповільнення інституційних реформ // Бізнес Інформ, 2021.-№ 6. - С.6–12.

6. Абрамов Ф.В. Фактори формування демонстраційних формальних правил в сфері охорони навколишнього середовища // Бізнес Інформ, 2022. - № 4. - С. 13-19.

7. Волоснікова Н.М., Угрімова І.В., Губанова Н.Н. Поширення конспірологічних теорій як інституційний фактор динаміки формальних правил. Бізнес Інформ, 2020. – № 12. – С. 25-31.

8. Губанова Н.Н. Розвиток цифрової економіки та інституційні реформи України: макроекономічний аспект. Вісник економіки транспорту і промисловості, 2021. – № 74. – С. 24-30.

9. Дяченко Т.А., Максименко Я.А. Ефективність функціонування економічних суб'єктів на мікро- і макрорівнях. Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки». – Харків, 2019. – № 4, Т. 1. – С. 89–96.

10. Дяченко Т.А. Безвізовий режим з ЄС: виклики та перспективи для національної економіки. Бізнес Інформ. – Харків : ВД "ІНЖЕК", 2019. – № 11. – С. 8–13.
11. Жавнерчик О.В. Державне регулювання економіки та економічна політика : конспект лекцій. Одеса : ОДЕУ, 2019. – 114 с.
12. Звонар В. П., Решетняк Н. Б. Томах В. В. Цифрова економіка та трансформація традиційних індустрій: виклики та можливості інституціоналізації цифрової економіки // Економіка. Фінанси. Право. – 2024 р. – № 4. – С. 79 – 83. DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2024.4.16>
13. Климова С.О., Губанова Н.Н. Альтерглобалізм в умовах трансформаційної економіки. Бізнес Інформ. – №3. , 2019. – С. 14 – 18.
14. Климова С.О., Волоснікова Н.М., Губанова Н.Н. Комплексний підхід до концепції ефективності управління інфраструктурою підприємства на мікро та макрорівнях економіки. Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки). – Харків: НТУ «ХПІ», 2020. – № 1 . - С. 99-104.
15. Климова С.О., Волоснікова Н.М., Губанова Н.Н. Глобальне управління як захід боротьби з негативними проявами глобалізації. Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки). – Харків : НТУ «ХПІ», 2020. – № 2 . - С. 103-107.
16. Климова С.О., Перерва П.Г., Максименко Я.А., Гарник Л.П., Сокол К.М. Інноваційні моделі управління персоналом в міжнародному бізнесі. Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки). – Харків : НТУ «ХПІ», 2020. – № 1. – С. 141 – 144.
17. Климова С.О., Перерва П.Г., Максименко Я.А., Гарник Л.П., Сокол К.М. Моделирование потребительской, производственной, интеллектуальной и кадровой составляющей международного бизнеса. Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки). – Харків : НТУ «ХПІ», 2020. – № 2. – С. 133 – 136.
18. Климова С.О., Аналіз наслідків глобалізаційного процесу для економіки країн. Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Економічні науки. – Харків : НТУ «ХПІ», 2021. – № 4. – С. 71-74.

19. Климова С.О., Яцина В.В. Аналіз класичної і чандлерівської концепції до теорії витрат у довгостроковому періоді. Бізнес-Інформ №10., 2023. – С. 227-232.

20. Косич М.В., Губанова Н.Н. Розвиток електронного урядування в Україні. Вісник економіки транспорту і промисловості, 2023. – № 81-82. – С. 52-59.

21. Макроекономіка [Електронний ресурс] : методичні рекомендації до практичних завдань та самостійної роботи для студентів усіх спеціальностей першого (бакалаврського) рівня / уклад. М. А. Мащенко, М. С. Бріль, О. М. Кліменко, Н. І. Шифріна. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2020. – 67 с.

22. Макроекономіка. Мультимедійний навч. посібник / М.С. Бріль, О.М. Кліменко, М.А. Мащенко та ін. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2019. – 705 с.

23. Решетняк Н.Б., Митрофанова А.С. Особливості системи управління корпоративними правами держави в Україні. Бізнес Інформ, 2019. - №3. - С. 63-68.

24. Решетняк Н. Б. Погляди сучасних економістів на правові засади функціонування держави // Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. – Том 35 (74). № 2. – 2024. – С. 17 – 21.
https://www.econ.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/35_74_2/6.pdf

25. Решетняк Н.Б., Назаренко О.В. Про економічне забезпечення психічного здоров'я людей. Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. праць / за ред. О.Г. Романовського. - Вип.50 (54). - Харків : НТУ «ХПІ», 2019. - С. 110 – 116.

26. Решетняк Н.Б., Назаренко О.В. Забезпечення збалансованого інноваційного розвитку економіки України в умовах глобальної невизначеності. Вісник НТУ «ХПІ» (економічні науки) = Bulletin of the NTU «KhPI» (economic sciences). Збірник наукових праць. – Х. : НТУ «ХПІ», 2020. - №1. - С. 105-109.

27. Решетняк Н.Б., Назаренко О.В. Проблеми втілення людиноцентричної парадигми розвитку в економіку України. Вісник НТУ «ХПІ» (економічні науки) // Bulletin of the NTU «KhPI» (economic sciences). Збірник наукових праць. – Х. : НТУ «ХПІ», 2020. – № 3. – С. 25 – 29.

28. Решетняк Н.Б., Волоснікова Н.М. Проектно-логістичне управління функціонування підприємства на мікро- та макроекономічному рівні: сучасний погляд. Проблеми та перспективи формування національної

гуманітарно-технічної еліти. Зб. наук. праць / за ред. О.Г. Романовського. – Вип. 51 (55). - Харків : НТУ «ХПІ», 2020. – С.7-12.

29. Решетняк Н.Б. Специфічні риси реалізації економічної функції сучасними державами: міждисциплінарний підхід. Науковий вісник публічного та приватного права, 2020. – Вип. 6. – Т. 2. – С. 3 –7.

30. Решетняк Н.Б. Економічний конституціоналізм: постановка проблеми. Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія Економіка і управління. Том 33(72), № 1, 2022.-С.1-7.

31. Сержанов В.В., Абрамов Ф.В. Динаміка демонстраційних формальних правил у сфері охорони здоров'я // Бізнес Інформ, 2022. - № 5. - С. 10-16.

32. Сержанов В.В., Дяченко Т.А., Абрамов Ф.В. Корупція, неефективні інститути та європейська інтеграція // Науковий вісник Ужгородського університету, 2022. - Випуск 44. - С. 90–95.

33. Сержанов В.В., Дяченко Т.А., Абрамов Ф.В. Динаміка ефективності формальних правил та суспільні настрої: демонстраційні формальні правила VS маніпулювання суспільними настроями // Цифрова економіка та економічна безпека, 2022. - Випуск 1(01). - С. 143–148.

34. Сержанов В.В., Максименко Я.А., Абрамов Ф.В. Ефективність формальних правил фінансового моніторингу // Держава та регіони, 2022. - № 3 (126). - С. 10–15.

35. Економічна теорія (історія економіки та економічної думки, політекономія, мікроекономіка, макроекономіка) [Текст] : навч. посіб. : у 2 ч. / Ун-т держ. фіск. служби України. - Ірпінь : Ун-т ДФС України, 2020.

36. Яцина В.В., Кочетова Т.І. Синергетичний підхід до оптимізації інвестиційних бізнес-процесів. Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки) = Bulletin of the National Technical University "KhPI" (economic sciences) Збірник наукових праць. – Харків : НТУ «ХПІ», 2021. – № 3(5) 2021. – С. 50-53.

37. Яцина В.В., Визначення складових впливу бізнес-інкубаторів на підприємницький успіх у малому бізнесі. Електронний науково-практичний журнал «Проблеми сучасних трансформацій». Серія: економіка та управління, [Електронний ресурс]. – Чернігів : і Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій, 2023. – Випуск 7.

РОЗДІЛ II. ОСНОВИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

ТЕМА 15. ПРЕДМЕТ І СУЧАСНА МЕТОДОЛОГІЯ ГЛОБАЛІСТИКИ

1. Сутність глобалізації і глобалістики.
2. Методологічна база глобалістики.
3. Тенденції і протиріччя, що спостерігаються у світі.

1. Сутність глобалізації і глобалістики

Вперше поняття «глобалізація» з'явилося в 60-х роках ХХ ст. в роботах французьких і американських авторів. Коли ми говоримо про глобалізацію, ми можемо уявляти собі і величезні потоки товарів, що перетинають кордони різних країн, і величезні транснаціональні корпорації, які здійснюють операції по всьому світові, і різні торгові марки, які відомі населенню всієї земної кулі, і величезні потоки як трудових, так і капітальних ресурсів, що зросли за останні роки, і центри обробки викликів у Бразилії, які надають клієнтські послуги польським споживачам, які придбали японську електроніку під час відпочинку у Швеції.

Існують різні тлумачення терміну «глобалізація». Нобелівський лауреат, економіст Джозеф Стіглітц визначає глобалізацію, як «більш тісну інтеграцію країн і народів світу, що спричинена значним скороченням витрат на перевезення і зв'язок, усуненням штучних бар'єрів на шляху переміщення з країни в країну товарів, послуг, капіталу, знань та людей». К. Омає вважає, що сучасна глобалізація означає нову еру, відмінна риса якої полягає в тому, що люди всюди дедалі більшою мірою потрапляють в залежність від порядків, що панують на світовому ринку. П. Херст і Дж. Томпсон, навпаки, вважають, що глобалізація – це міф, за яким ховається той факт, що в рамках світового господарства дедалі більшою мірою виділяються три основних регіональних блоки, де національні уряди залишаються дуже сильними. Дж. Резенау і Е. Гідденс вважають, що сучасна глобалізація уявляється історично безпрецедентною, а держави і суспільства у всіх куточках земної кулі відчують глибокі зміни в міру того, як намагаються адаптуватися до більш пов'язаного зсередини, але вельми мінливого світу. Слово «глобалізм» (від англ. global – всезагальний, лат. – globusterrae – земна куля).

В загальнішому плані глобалізація означає збільшення ступеня інтеграції національних економік. Глобалізацію можна уявити як процес розширення, поглиблення і прискорення світового співробітництва, який стосується всіх аспектів соціального життя – від культурного до кримінального, від фінансового до духовного. Вона охоплює всі напрями, за якими національні економіки пов'язані на міжнародних ринках, у т. ч. торгівлю товарами, послугами, технологіями; міжнародний рух факторів виробництва та узгодження державних політик. Варто зазначити, що термін «Глобалізація» переважно використовується в західноєвропейській і американській науковій літературі. У більшості країн східної Європи для вивчення походження і динаміки глобальних проблем використовується поняття «глобалістика».

У вітчизняній літературі під глобалістикою розуміється наука про сучасний світ і його актуальні проблеми. Часто можна зустріти визначення глобалістики як науки про глобалізацію. Глобалістика – це комплекс природних і соціогуманітарних наук, що вивчає походження і динаміку глобальних проблем, передбачення їх наслідків, а також практичні шляхи їхнього вирішення. Таким чином, її предметом є походження, прояви і шляхи вирішення глобальних проблем. Іншими словами, глобалістика виявляє сутність, тенденції та причини процесів глобалізації, досліджує шляхи зміцнення позитивних і подолання негативних для людини і біосфери наслідків цих процесів. Метою глобалістики є вироблення адекватної стратегії життя людства в нових надскладних біо-соціо-техногенних умовах.

В основі глобалістики лежать такі науки, як економіка, політологія, соціологія, міжнародні економічні відносини, міжнародне право, філософія і культурологія. Як наукову дисципліну глобалістику цікавлять такі питання, як: 1) якість життя людей в різних регіонах планети; 2) кількість і структура населення земної кулі; 3) стан біосфери, її здатність до регенерації; 4) кількість відновлюваних і невідновлюваних ресурсів; 5) тенденції зростання технічної спроможності людства у військово-промисловій, політичній, господарській і культурній сферах; 6) фактори, що призводять світову систему в нестійкий і некерований стан.

Про глобальну економіку зараз говорять досить часто. У чому полягає різниця між глобальною і світовою економіками? Згідно з Фернаном Броделем і Іммануелем Валлерстайном, під світовою економікою

розуміється така система, де процес накопичення капіталу відбувається по всьому світу і вона існує на Заході принаймні з XVI ст. Глобальна ж економіка являє собою щось інше: це економіка, здатна працювати як єдина система в режимі реального часу в масштабі всієї планети. Виробництво невпинно розвивалося, намагаючись подолати кордони часу і простору, але тільки в кінці XX ст. світова економіка змогла стати по-справжньому глобальною на основі нової інфраструктури, що базується на інформаційних і комунікаційних технологіях. **Глобальна економіка**— це цілісний планетарний господарський організм, що функціонує на основі єдиної виробничо-збутової мережі, глобальної фінансової системи, планетарної інформаційної мережі.

Таким чином, глобальна економіка являє собою фундаментальну економічну дисципліну, що вивчає алгоритм оптимальної взаємодії національної економіки зі світовим господарством у контексті змін і трансформацій, які відбуваються і у світовій, і в національній економіці.

До суб'єктів глобальної економіки відносять:

- а) національні господарства;
- б) регіональні інтеграційні угруповання країн (такі, як ЄС, НАФТА, АТР та ін.);
- в) транснаціональні і багатонаціональні корпорації;
- г) міжнародні організації.

Незважаючи на те, що вперше поняття «глобалізація» з'явилося в 60-х роках XX ст., багато вчених діячів набагато раніше почали звертати увагу на зростаючі глобальні проблеми. Умовно виділяють сім основних етапів становлення глобалістики.

Перший етап пов'язаний з діяльністю британського математика Томаса Мальтуса (XVIII ст.). Він вивів, що зростання чисельності населення виражається в геометричній прогресії, а засоби існування (доходи) ростуть в арифметичній прогресії. Звідси виникає демографічна проблема, яка утворює проблему продовольчу.

Другий етап (кінець XIX – початок XX ст.) виявляється в роботах К. Маркса. Він підняв проблему зростаючої монополізації світової економіки, і, як наслідок, нерівномірність економічного і політичного розвитку країн і окремих регіонів (проблема нерівності й бідності).

Третій етап обумовлений формуванням неурядової міжнародної організації «Римський клуб» (60-ті роки XX ст.). Дана організація провела

дослідження, які показали, що збереження сучасних тенденцій розвитку суспільства обов'язково потягнуть за собою системну кризу у взаємодії людини і навколишнього середовища. Основна проблема, що стоїть перед суспільством, – це запобігання екологічній катастрофі.

Четвертий етап припадає на середину 70-х років XX ст. Більшість країн зіткнулися з проблемою енергетичної кризи. Особливо гостро постало питання про перехід до використання нових технологій і невичерпних ресурсів (енергія вітру, сонця, морських припливів та ін.).

П'ятий етап охоплює середину 80-х років XX ст. Ключовою проблемою на цей період часу стає проблема «гонки озброєнь». Зростання військових витрат несприятливо відбивається на державних бюджетах більшості країн. Саме на даному етапі виникає питання про перехід від економіки озброєння до економіки роззброєння, або, так званої, «конверсії військового виробництва» (переорієнтації галузей ВПК на випуск цивільної продукції).

Шостий етап припадає на рубіж XX – XXI ст. і пов'язаний з дослідженнями німецького вченого і громадсько-політичного діяча Е. фон Вайцзеккера. Він торкнувся проблеми «співвідношення витрат і результатів», яка особливо гостро постала перед слаборозвиненими країнами. На його думку, розв'язання цієї проблеми можливе шляхом орієнтації країн на ресурсозберігаючі технології (скорочення трудомісткості і енергоємності виробництва). Це проблема неефективного використання ресурсів.

Сьомий етап (сучасний) завершається першими десятиліттями XXI ст. Пов'язаний з наростанням напруженості у світі внаслідок інтенсивного застосування інформаційних війн. Посилюється напруженість у світовому співтоваристві. Більшість провідних країн збільшують свої військові витрати.

Інформаційна війна – це психологічний вплив ЗМІ на цивільне населення (маніпуляція свідомістю) з метою досягнення політичних, економічних або чисто військових вигід. Це найбільш дієва і небезпечна сучасна зброя. Методами інформаційної війни є викид дезінформації, подання інформації у вигідному для себе ключі, замовчування певної інформації тощо.

Зростання напруженості у світі, викликане інформаційними війнами, посилює проблему можливого ядерного конфлікту. Ще у 80-х роках XX ст.

американський вчений К. Саган на підставі зростання кількості країн, що володіють ядерною зброєю, висунув гіпотезу про реальність «ядерної ночі», яка може настати на планеті внаслідок ядерного конфлікту двох наддержав. На його думку, єдиним стримуючим фактором ядерної війни на сьогодні є загальнолюдські моральні та етичні норми і правила. І ці норми, на жаль, – гарантія вельми слабка, оскільки в сучасних країнах з тоталітарними режимами до влади приходять, як правило, діячі з таким низьким рівнем моральних і етичних норм, що бар'єр, відокремлюючий світ від ядерної війни, стає все більш хитким і ненадійним.

Таким чином, на кожному етапі становлення глобалістики підіймається чергова ключова глобальна проблема, яка потребує вирішення в комплексі з попередніми.

Якщо розглядати наслідки процесу глобалізації в цілому, то можна виділити його позитивні і негативні сторони.

До позитивних сторін процесу глобалізації відносять:

- розширення прямих іноземних інвестицій, що супроводжується створенням робочих місць і сприяє зниженню бідності у світі;
- зростання міжнародної торгівлі, що прискорило соціальні перетворення і зміцнило середній клас;
- нові комунікаційні та інформаційні технології, що сприяли прискореному поширенню інформації в багатьох областях науки;
- зв'язок став доступнішим і дешевшим (зниження витрат телефонного зв'язку, поява Skype, Viber та ін.);
- можливість надання швидкої допомоги, наприклад, у моменти стихійних або техногенних лих.

До негативних сторін процесу глобалізації відносять:

- екологічну деградацію внаслідок необмеженої промислової діяльності;
- посилення проблеми соціальної диференціації суспільства;
- пріоритет віддається отриманню прибутків, а не забезпеченню прав людини;
- посилення макроекономічної нестабільності внаслідок відкритості фінансових ринків (держави втрачають контроль над фінансовими потоками);
- зниження ролі національної держави, часткова втрата нею державної ідентичності, цілісності;

- зростання проблеми невинного споживацтва, культ матеріальних цінностей, а не людських якостей;
- інтернаціоналізація злочинності;
- «подвійні стандарти» в аспекті захисту прав людини.

2. Методологічна база глобалістики

Глобалістика, як наука, прагне зрозуміти, описати і пояснити проблеми сучасного світу. При цьому вона спирається на ряд принципів, методів, використовує моделі і відповідні категорії. Д. Муза описує шість аксіом, на яких будується глобалістика як наука:

Перша аксіома говорить про найвище призначення людства, що сформульовано у вченні В. І. Вернадського про ноосферу. Однак у нинішньому вигляді воно не збігається ні з фізичним, ні з духовно-моральним образом землян.

Друга аксіома наголошує про антропогенну межу Землі, тобто про запас міцності планети, яка здатна (або не здатна) витримати інтегральну діяльність людства.

Третя аксіома виходить з твердження про слабкість і смертність усіх цивілізацій. Ця смертність безпосередньо залежить від духовних вимог кожної з цивілізацій, включаючи нинішню – глобальну.

Четверта аксіома передбачає принцип неприпустимості неконтрольованого економічного зростання, характерний для сучасних глобальних економічних моделей.

П'ята аксіома стверджує про нездатність окремих країн забезпечити адекватні параметри соціоприродної і гуманітарно-моральної еволюції, а глобалістика, навпаки, виходить з діалогового принципу розвитку світосистеми.

Шоста аксіома свідчить про реалістичність інших ідеалів розвитку, незведених до вже апробованих або дискредитувавши себе в ході соціоприродної еволюції.

При аналізі будь-яких явищ або процесів, що відбуваються у світі, глобалістика використовує у своїх цілях різноманітні методи, способи і прийоми. Наведемо найважливіші з них:

1. Метод історичного пізнання. Історичне пізнання – форма відображення історичної дійсності. Цей метод дозволяє показати причинно-

наслідкові зв'язки і закономірності розвитку історичної події. Полягає в послідовному дослідженні минулого з метою виявлення причин будь-яких фактів, подій, явищ.

2. Проблемно-хронологічний метод. Передбачає розбивку широких тем на ряд вузьких проблем, кожна з яких розглядається у хронологічній послідовності.

3. Історико-порівняльний метод. Дозволяє виявити як загальні, так і особливі риси в розвитку різних явищ або подій. Він включає зіставлення історичних об'єктів у просторі і в часі, вивчення послідовності історичних подій у часі, класифікацію історичних явищ і подій.

4. Методи міжнародних порівнянь. Включає комплекс економіко-статистичних прийомів, спрямованих на порівняння економічних (натуральних і вартісних) показників різних країн. Використовується для об'єктивного вивчення рівнів, структури і тенденцій економічного розвитку різних країн.

5. Метод глобального синтезу. Має на увазі розгляд об'єкта як цілої безлічі елементів у сукупності відносин і зв'язків між ними, тобто розгляд об'єкта як системи.

6. Метод глобального політичного аналізу – це метод моделювання, діагностики, прогнозування проблемно-політичних ситуацій і формулювання практичних рекомендацій (наприклад, прогнозування політико-економічної ситуації в країні, у світі, аналіз альтернативних сценаріїв).

7. Метод кореляції – це метод установлення зв'язку і вимірювання його сили між явищами, які можна вважати випадковими (чи залежить одне явище від іншого і наскільки сильно).

8. Метод дедукції – хід міркувань від загального до конкретного (метод, за допомогою якого гіпотеза перевіряється реальними економічними фактами).

9. Метод індукції – хід міркувань від часткового до загального, тобто метод, за допомогою якого відбувається узагальнення фактів.

10. Метод наукової абстракції – метод, за допомогою якого будь-яке явище або процес очищають від випадкових або тимчасових величин, нездатних прямим способом вплинути на кінцевий результат.

11. Аналіз – це метод пізнання, який полягає в розбитті цілого на окремі частини і в їх дослідженні.

12. Синтез – це метод, який полягає в об'єднанні окремих частин в єдине ціле.

3. Тенденції і протиріччя, що спостерігаються у світі

Що ж послужило поштовхом для виникнення і поширення глобалізаційного процесу? В першу чергу, це суспільний поділ праці, значущість якого свого часу підкреслював відомий шотландський економіст Адам Сміт. Кожен робить те і спеціалізується на тому, що у нього найкраще виходить. Це стосується і країн. Міжнародний поділ праці – це вищий ступінь суспільного поділу праці. Він має на увазі стійку економічно вигідну спеціалізацію країн на виготовленні певних товарів і взаємний обмін результатами своєї діяльності в певних співвідношеннях. Коли відбувається все більше поглиблення процесів міжнародної спеціалізації і кооперації виробництва, істотно починають зростати потоки міжнародної торгівлі (обсяги експорту та імпорту). Переміщення факторів виробництва ще більшою мірою сприяє прискоренню міжнародної торгівлі і зростанню добробуту країн-учасниць.

Зважаючи на це, виділяються наступні тенденції, які спостерігаються у сучасному світі:

1. Тенденція посилення взаємозв'язку і взаємозалежності між країнами. Так, зараз дуже складно знайти суто американський чи японський комп'ютер. Є величезна кількість лабораторій по всьому світу, які за відповідними технологіями виробляють потрібні деталі, що необхідні для його виготовлення. Це призводить до виникнення наступної тенденції: посилення ролі міжнародних корпорацій.

2. Тенденція посилення ролі глобальних корпорацій. Процес управління торгівлею товарами, які мають величезне число комплектуючих і виготовляються за відповідними технологіями в різних країнах, дуже складний і вимагає координації. У ролі координаторів даних процесів зазвичай виступають міжнародні глобальні корпорації. Вони являють собою великі фінансово-виробничі, науково-технологічні, торгово-сервісні об'єднання, для яких характерне поєднання виробництва у країні базування з широко розгалуженою системою функціонування за кордоном. Зазвичай до глобальних корпорацій відносять транснаціональні і багатонаціональні корпорації.

Транснаціональна корпорація (ТНК) – це компанія з використанням переважно однонаціонального акціонерного капіталу, управлінського контролю та інтернаціональною сферою діяльності.

Багатонаціональна корпорація (БНК) – це, як правило, акціонерне товариство, статутний капітал якого не має певної національної належності, тобто власниками компанії є резиденти різних країн.

Посилення ролі ТНК у світі пов'язано з прискоренням процесів росту як міжнародної торгівлі товарами і послугами, так і фінансових потоків між країнами. Основна частина світових патентів і ліцензій припадає саме на ТНК і БНК. Можливість отримання надприбутків, використовуючи ефект економії на масштабі, змушує ці компанії вести жорстку конкуренцію на світових ринках з метою завоювання ключових позицій у світі. Крім того, глобальні корпорації сприяють «усуненню» культурних відмінностей між країнами, поширюють свою присутність у світі. Наприклад, багато магазинів, автомобілі, їжа, напої, музика, одяг стають все більш схожими.

3. Тенденція прискорення зростання міжнародної торгівлі в більшості країн. Це відбувається завдяки посиленню процесів лібералізації міжнародної торгівлі з поступовим зниженням або повним скасуванням багатьма країнами тарифних і нетарифних обмежень у взаємній торгівлі. Надаючи пільговий режим торгівлі країнам – торговим партнерам, багато країн розраховують на відповідні дії з боку останніх. СОТ (Світова Організація Торгівлі), завданням якої є стимулювання процесів міжнародної торгівлі, контролює тарифний і нетарифний режим країн-учасниць, сприяє вирішенню торговельних суперечок між контрагентами. Таким чином, процеси лібералізації міжнародної торгівлі сприяють прискоренню її зростання і підвищенню добробуту країн-учасниць.

Необхідно звернути увагу на різницю між тими товарами, якими торгують зараз, і тими, якими торгували ще років 150 – 200 тому. Якщо раніше торгівля здійснювалася переважно сировинними товарами (вугіллям, бавовною, залізною рудою, зерном), то зараз торгівля головним чином носить промисловий характер. Сировинні товари стали менш вагомими, ніж промислові товари і послуги. Вартість фізичних матеріалів у кінцевому продукті стає набагато меншою, ніж це було навіть років 50 тому, в той час як зростає роль нових технологій, а відповідно, більше оцінюються нові прогресивні ідеї.

4. Тенденція великих міграційних переміщень населення. Це пояснюється, в першу чергу, посиленням напруженості у світі і зростанням числа військових конфліктів. Крім того, велика частина мігрантів приймає рішення про зміну місця проживання з метою пошуку кращих умов праці і більш високої заробітної плати. Функціонування філій міжнародних корпорацій по всьому світу також часто сприяє переміщенню робітників, вчених і інженерів між підрозділами корпорацій.

5. Тенденція одночасного розвитку двох процесів: інтеграції та дезінтеграції. Під процесом інтеграції розуміється процес економічної взаємодії країн, що призводить до зближення їх господарських механізмів. Дезінтеграція – процес розпаду, розчленування цілого (союзу, інтеграційного об'єднання або окремої країни) на складові частини. З одного боку, прогрес в області інформаційно-комп'ютерних технологій, ефекти масштабів виробництва одночасно об'єднують різних людей і різні культури. Це підштовхує країни створювати регіональні інтеграційні угруповання шляхом уніфікації відповідних видів державної політики, введення єдиної валюти, скасування тарифних і нетарифних обмежень на переміщення товарів і факторів виробництва. Але, з іншого боку, є певна межа зростання даних об'єднань, яка визначається ступенем готовності країн відмовлятися від свого національного суверенітету і ділитися своїми повноваженнями з наднаціональним органом. Коли те чи інше регіональне інтеграційне об'єднання підходить до даної межі, можливий дезінтеграційний процес. Найчастіше процес дезінтеграції запускається активними критиками глобалізації.

6. Тенденція прагнення багатьох економічно розвинених країн переносити енергоємне, матеріаломістке і трудомістке виробництво в країни, що розвиваються. Це пов'язано з тим, що у останніх дешевша вартість робочої сили, матеріалів і енергії. Основна частина ТНК і БНК, які знаходяться на території економічно розвинених країн, вважають за краще вкладати кошти в наукоємні галузі.

7. Тенденція стрімкого розвитку засобів зв'язку. Ця тенденція пов'язана із зростанням можливостей людей отримувати доступ до знань і встановлювати зв'язки з людьми, що знаходяться в інших частинах планети. Це стало можливим завдяки тому, що за останні 50 років стрімко розвинувся ринок комп'ютерних технологій.

Найчастіше основні протиріччя між країнами виникають на ґрунті боротьби за ринки збуту або джерела сировини. При цьому основна мета – потіснити конкурента з певної ніші світового ринку. Умовно можна виділити три основні групи суперечностей, що виникають між країнами і ведуть до конфліктів:

1. Економічні, які ведуть до політичного загострення (боротьба за ресурси, за встановлення контролю над їхніми цінами може призводити до військових конфліктів).

2. Політичні (ідеологічні), які ведуть до економічного загострення (вихід невеликих країн з-під сфери впливу більш могутніших держав часто пов'язаний з торговими блокадами, санкціями та ін.).

3. Релігійні, які можуть призвести як до економічних, так і до політичних протистоянь.

Підводячи підсумок, можна резюмувати, що глобальна економіка – це економіка, що здатна працювати як єдина система в режимі реального часу в масштабі всієї планети. Глобалізація – це більш тісна інтеграція країн і народів світу, що спричинена значним скороченням витрат на перевезення і зв'язок, усуненням штучних бар'єрів на шляху переміщення з країни в країну товарів, послуг, капіталу, знань та людей. Вона має місце у процесі злиття національних економік в єдину загально-світову систему.

Причиною глобалізаційного процесу стало не просто поглиблення процесів міжнародної спеціалізації та кооперації виробництва, а їх поглиблення з орієнтацією саме на використання результатів науково-технічного прогресу, тобто з орієнтацією на застосування нових технологій.

Глобалістика – це комплекс природних і соціогуманітарних наук, що вивчає походження і динаміку глобальних проблем, передбачення їх наслідків, а також практичні шляхи їхнього вирішення. Її ядром є глобальні проблеми людства, а метою – створення адекватної стратегії життя суспільства в нових надскладних біо-соціо-техногенних умовах. Глобалістика виявляє сутність, тенденції та причини процесів глобалізації, досліджує шляхи зміцнення позитивних і подолання негативних для людини і біосфери наслідків цих процесів. На кожному етапі становлення глобалістики порушуються нові чергові ключові проблеми, які потребує вирішення в комплексі з попередніми.

Незважаючи на існування в світі різних проблем і протиріч, більшість країн все ж прагне до знаходження спільних шляхів їхнього вирішення.

Глобалістика їм в цьому сприяє, оскільки є наукою, що покликана вирішувати найбільш актуальні проблеми людства, а також прогнозувати перспективи людської цивілізації.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Перелічіть основні суб'єкти глобальної економіки. Яку роль вони виконують у світі?
2. Що таке глобалістика і яка її мета? Чим зумовлено виникнення глобалістики як науки?
3. У чому полягає сутність процесу глобалізації та його прояви?
4. Назвіть позитивні і негативні сторони процесу глобалізації.
5. Які методи досліджень використовують у глобальній економіці?
6. Назвіть основні етапи становлення глобалістики.
7. Які основні тенденції спостерігаються зараз у світі?
8. Між якими країнами або групами країн виникають протиріччя? Що є чинниками їхнього виникнення?
9. Сутність основних протиріч між країнами або групами країн.
10. Як, на вашу думку, впливає процес глобалізації на економічне, політичне і культурне життя нашої країни?

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. Виберіть правильну відповідь

1. Міжнародна організація, яка внесла величезний вклад у формування глобалістики, як науки, - це:

а) Паризький клуб;	б) Лондонський клуб;
в) Чиказький клуб;	г) римський клуб.

2. Перший етап становлення глобалістики:

- а) відбито в певних роботах, які підняли проблему монополізації світової економіки і проблему нерівності доходів;
- б) пов'язаний з діяльністю британського математика Т. Мальтуса, який підняв проблему демографії;
- в) пов'язаний з формуванням неурядової міжнародної організації «Римський клуб»;

г) пов'язаний з дослідженнями К. Сагана, який висунув гіпотезу «ядерної ночі».

3. Глобальна економіка – це:

- а) частина теоретичної економіки, яка досліджує поведінку господарських суб'єктів: фірм, підприємств, організацій, приватних осіб;
- б) частина теоретичної економіки, яка досліджує питання інфляції, безробіття, макроекономічної рівноваги, грошово-кредитної, фінансової політики та ВВП;
- в) частина теоретичної економіки, яка досліджує закономірності взаємодії різних держав виключно в аспекті міжнародної торгівлі;
- г) економіка, яка здатна працювати як єдина система в режимі реального часу в масштабі всієї планети.

4. Глобалістика – це:

- а) наука про раціональне використання ресурсів з метою отримання максимального прибутку;
- б) наука про те, як накопичити багатство;
- в) комплекс природних і соціогуманітарних наук, що вивчає походження і динаміку глобальних проблем, передбачення їх наслідків, а також, практичні шляхи їхнього вирішення;
- г) наука про космос.

5. Суб'єктами глобальної економіки є:

- а) національні господарства;
- б) регіональні інтеграційні угруповання країн;
- в) ТНК і БНК;
- г) всі відповіді правильні.

6. До позитивних сторін глобалізації не належать:

- а) розширення прямих іноземних інвестицій;
- б) скорочення витрат на телефонний зв'язок;
- в) втрата державою контролю над фінансовими потоками;
- г) прискорене поширення інформації завдяки застосуванню нових інформаційних технологій.

7. Метод пізнання, який полягає в об'єднанні окремих частин в єдине ціле, називається:

- а) метод наукової абстракції;
- б) метод кореляції;
- в) аналіз;
- г) синтез.

а) метод індукції; б) метод наукової абстракції;
в) метод історичного пізнання; г) метод дедукції.

а) аналіз; б) синтез;
в) метод наукової абстракції; г) метод кореляції.

- а) що будь-яке явище чи процес очищають від випадкових або тимчасових величин, нездатних прямим способом вплинути на кінцевий результат;
- б) хід міркувань від окремого до загального;
- в) хід міркувань від загального до окремого;
- г) установлення зв'язку і вимірювання його сили між явищами, що можна вважати випадковими.

8. Багатонаціональні корпорації є суб'єктами глобальної економіки.
9. Глобалістика – це наука про сучасний світ і його актуальні проблеми.
10. В основі глобалізації лежить процес міжнародного поділу праці.

ТЕМА 16. ШКОЛИ І КОНЦЕПЦІЇ ГЛОБАЛІСТИКИ

1. Основні школи і напрямки глобалістики.
2. Базові концепції глобалістики.
 - 2.1. Концепція «Межі зростання» (А. Печчеї).
 - 2.2. Концепція «Сталого розвитку» (Л. Брауна).
 - 2.3. Концепція «Універсального еволюціонізму» (М. Моїсєєва).
 - 2.4. Концепція «Мітозу біосфер» (М. Нельсона).
 - 2.5. Концепція «Контрольованого глобального розвитку» (Д. Гвішіані).
 - 2.6. Концепція «Світ-системного аналізу» (І. Валлерстайна).

1. Основні школи і напрямки глобалістики

Глобалістика як наука з'явилася порівняно недавно. Сучасна глобалістика поки не має єдиної парадигми. У зв'язку з цим існують різні теорії і школи глобалістики, що пропонують свої концепції, які орієнтовані в тій чи іншій мірі на вирішення певних глобальних проблем.

Як було зазначено в попередньому розділі, глобальна економіка – це економіка, яка здатна працювати як єдина система в режимі реального часу в масштабі всієї планети. Однак існують різні точки зору щодо того, яким є найбільш реальне концептуальне вираження глобалізації, як охарактеризувати її причинно-наслідкову динаміку і її структурні результати. На сьогодні можна виділити три школи:

- а) гіперглобалістів;
- б) скептиків;
- в) трансформістів.

Кожна з цих шкіл намагається дати оцінку феномену глобалізації.

Гіперглобалісти асоціюють глобалізацію з початком нової епохи людської історії, коли «традиційні національні держави стають неприродними і навіть неможливими комерційними одиницями світової

економіки». Прихильники даного підходу стоять на позиціях створення єдиного світового ринку і єдиних законів глобальної конкуренції. Вони вважають, що денаціоналізація економіки неминуча, оскільки процеси встановлення транснаціональних мереж виробництва, торгівлі і фінансів, які на цей час спостерігаються, – незворотні. При цьому роль національних урядів полягає в посередництві, що забезпечує зв'язок регіональних і глобальних механізмів управління. Значною мірою збільшується вплив великих корпорацій на світові процеси, і у держав залишається обмаль сил і можливостей впливати на них. Національні уряди все менш здатні контролювати те, що відбувається всередині їх власних кордонів, а також задовольняти вимоги своїх громадян. Суверенітет і незалежність держави дедалі помітніше руйнуються. Гіперглобалісти вважають, що відбувається поступове витіснення національних держав як первинних економічних і політичних утворень світової спільноти новими формами соціальної організації. На їхню думку:

- глобалізація – це економічне явище;
- глобальна економіка все більше інтегрується;
- вимоги глобального капіталу зобов'язують всі уряди дотримуватися неоліберальної економічної дисципліни, так, що політика є вже не «мистецтвом можливого», а лише практичним навиком «раціонального економічного управління».

Виникнення глобальної економіки, зародження всесвітніх інституцій управління і повсюдне злиття культур гіперглобалісти інтерпретують як незаперечний доказ появи абсолютно нового світового порядку, який передбачає кінець національної держави.

Скептики значною мірою схильні стверджувати, що глобалізація – це міф, що влада національних урядів, насправді, достатньо сильна, а система аргументів гіперглобалістіву корені непереконлива, оскільки вона недооцінює роль національних урядів у регулюванні міжнародної економічної діяльності. Уряди країн – не пасивні жертви інтернаціоналізації, а, навпаки, її головні архітектори. Який би вплив на національні уряди не чинили б зовнішні чинники, у них (урядів) завжди є можливість діяти.

Скептики спираються переважно на економічне уявлення про глобалізацію. Вони зіставляють статистичні дані, що характеризують світові потоки товарів, інвестицій і робочої сили з початку XIX ст. з

аналогічними потоками сьогодення, і приходять до висновку, що рівень економічної взаємозалежності зараз не дуже відрізняється від аналогічного рівня на той час. Таким чином, глобалізація для них – це просто інтегрована світова економіка, в якій переважає закон «єдиної ціни». Більш того, на думку скептиків, досягнутий нині рівень економічної інтеграції менш значний у порівнянні з тим, що був наприкінці ХІХ ст. Звідси вони роблять висновок, що ступінь сучасної глобалізації в цілому перебільшений. На їхню думку, за своїм географічним охопленням нинішня міжнародна економіка значно менш глобальна, ніж за часів світових імперій.

Особливу увагу скептики приділяють трьом основним фінансовим і торговим блокам: НАФТА (країни північноамериканської зони вільної торгівлі), ЄС (країни Європейського Союзу) і АТР (країни азіатсько-тихоокеанського регіону). Вони стверджують, що світова економіка зосереджується переважно в рамках цих трьох блоків. Скептики наголошують, що проблема протиріч між країнами «Півночі» і «Півдня» не тільки не вирішується з точки зору ліквідації нерівності, але переважно посилюється. Таким чином, скептики ставлять під сумнів взагалі можливість отримання вигаду країнами «третього світу» від ефектів глобалізації. Часто вони апелюють до того, що закордонні інвестиційні потоки, як би там не було, концентруються в розвинених країнах і регіонах. Їх точка зору є доказом того, наскільки сильно вкоренилися уявлення про ієрархії у світовій економіці.

Що стосується культурного аспекту, то, на думку скептиків, виникнення «культурної гомогенізації» або «глобальної культури» також є міфом, оскільки нерівність, яка посилюється між розвиненими країнами і країнами «третього світу», сприяє розвитку агресивного націоналізму, що прискорює поділ світу на цивілізовані блоки і культурні та етнічні анклав. Таким чином, скептики вважають, що управління світовим порядком залишається головним чином у руках західних держав, а під глобальним правлінням вони розуміють переважно західні проекти. Багато з них спростовують той факт, що глобалізація несе в собі уніфікацію макроекономіки у світовому масштабі і ліквідацію нерівності. У своїх положеннях, скептики прагнуть викривати не ствердження гіперглобалістів щодо посилення взаємозв'язку і взаємозалежності між державами, а ті міфи, які створюються навколо глобалізації.

Трансформісти під глобалізацією розуміють випадковий за своєю суттю історичний процес, сповнений протиріч. На відміну від перших двох напрямів, школа трансформістів не намагається передбачити майбутній шлях розвитку глобалізації тою ж мірою, як і не намагається оцінити сучасне стосовно деякого ідеального «глобалізованого світу». Даний напрямок акцентує увагу на глобалізації як на тривалому історичному процесі, який несе в собі різні протиріччя і формується ситуативними факторами.

Глобалізація, згідно з трансформістами – це основна рушійна сила, що стоїть за бурхливими соціальними, політичними та економічними змінами, які перетворюють форму сучасного суспільства і світового порядку. І світу слід швидко адаптуватися до нових реалій, в яких немає чітких розмежувань між «зовнішніми» і «внутрішніми» справами. Можливість швидкої адаптації розглядається Е. Гідденсом як «всебічне перетрушування» суспільств, економік, інститутів і світового порядку з не завжди позначеною спрямованістю.

Трансформісти завжди порушували питання про те, чи може глобалізація бути основною рушійною силою світового розвитку і який тип світового порядку вона могла б замінити. Особливістю бачення процесу глобалізації трансформістами є бачення глобального «розшарування» держав, в яких одні держави здебільше охоплюються глобальним порядком, в той час як інші відтісняються на задній план. Представники даної течії вважають, що саме сучасна глобалізація впливає на «перебудування» і «переінакшування» влади, функцій і повноважень національних урядів, а також задає їм курс.

Фактично трансформісти поєднують два наведених вище напрямки: гіперглобалістів і скептиків. Обидва напрямки вони розглядають з позиції «єдності і боротьби протилежностей». З одного боку, вони погоджуються зі скептиками в тому, що держава все ще залишається досить сильною, щоб впливати на те, що відбувається в межах її власних кордонів. З іншого боку, вони не спростовують аргументи гіперглобалістів про те, що влада держав змушена рахуватися зі зростаючою юрисдикцією інститутів міжнародного правління, а також з тиском міжнародного права. Особливо це проявляється в країнах ЄС, де суверенна влада розділена між інтернаціональними, національними та місцевими органами, а також у діяльності СОТ.

Національні держави не є відтепер єдиними центрами або головними формами правління чи органами влади у світі.

Навіть у тому випадку, якщо суверенітет держави досить міцний, у сучасному світі вона вже не має виняткового права розпоряджатися процесами, які відбуваються в межах її територіальних кордонів. Комплексні глобальні системи, від фінансових до екологічних, пов'язують долю спільнот в одному регіоні з долями спільнот в інших регіонах світу.

Трансформісти стверджують, що сформувався новий «режим суверенітету», який замінює традиційні концепції державності як абсолютної, неподільної, територіально замкнутої громадської влади. Вони вважають, що суверенітет сьогодні найкраще розуміти «не стільки як бар'єр, що територіально обмежує, а як переговорний інструмент, необхідний для проведення політики, для якої в наш час характерні складні міжнаціональні відносини». Насьогодні, суверенітет, державна влада і територіальність перебувають у більш складних відносинах один з одним, ніж в ту епоху, коли формувалася сучасна національна держава.

Однак сказати беззастережно, що в результаті процесу глобалізації влада національних урядів однозначно зменшується, не можна. Трансформісти більше схиляються до тієї думки, що відбувається не зменшення влади національних урядів, а, швидше, її перетворення і реструктуризація, в результаті чого вона пристосовується до більш складних процесів управління у світі, який пронизаний найтіснішими взаємозв'язками.

Таким чином, три наведені вище школи по-своєму бачать процес глобалізації і відповідно його вплив на процеси, що відбуваються у світі. Якщо скептики і гіперглобалісти займають жорстку, здебільш непохитну позицію стосовно більшої частини питань, то трансформісти дотримуються більш компромісного варіанта. З одного боку, вони погоджуються з певними висновками обох шкіл, але з іншого – акцентують увагу на динамічному характері глобалізації з величезною кількістю суперечностей і ситуативних чинників.

2. Базові концепції глобалістики

2.1. Концепція «Межі зростання» (А. Печчеї)

У другій половині 60-х років **Римський клуб** (неурядова громадська неформальна організація, що отримала популярність завдяки дослідженням в області глобалістики, засновником і президентом якої був Ауреліо Печчеї) поставив за мету дослідити найближчі і віддалені наслідки великомасштабних рішень, які були пов'язані з обраними людством шляхами розвитку. Було запропоновано використовувати системний підхід для вивчення глобальної проблематики із застосуванням методу математичного комп'ютерного моделювання. Результати дослідження було опубліковано у 1972 р. в першій доповіді під назвою «Межі зростання». Автори доповіді дійшли висновку, що, якщо сучасна тенденція зростання чисельності населення, індустріалізації, забруднення природного середовища і виснаження ресурсів триватиме, то протягом наступного століття світ наблизиться до межі зростання. В результаті відбуватиметься несподіваний і неконтрольований спад чисельності населення і різко будуть знижені обсяги виробництва.

А Печчеї акцентував, що цього можна уникнути, якщо перетворити існуючі тенденції, щоб досягти в довгостроковій перспективі економічної та екологічної стабільності, або так званого стану «глобальної рівноваги». І цей стан глобальної рівноваги необхідно встановити на рівні, який дозволить задовольнити основні матеріальні потреби кожної людини і дасть кожному можливість для реалізації особистого потенціалу.

А. Печчеї запропонував глобальну програму «Нового гуманізму», суть якої в «людській революції», тобто в об'єднанні всіх людей у світі, які здатні керувати і контролювати ситуацію заради спільного майбутнього, оскільки альтернативою може бути відсутність будь-якого майбутнього взагалі. На думку А. Печчеї, корінь усіх проблем полягає в людині. Трансформація людини повинна ґрунтуватися на принципах «Нового гуманізму», які полягають у такому:

- почуття глобальності;
- любов до справедливості;
- відмова від насильства в боротьбі за свободу.

Таким чином, людська революція, що передбачає перегляд поведінки і стратегії розвитку людства, згідно з А. Печчеї, необхідна для збереження цивілізації.

2.2. Концепція «Сталого розвитку» (Л. Брауна)

Концепція «Сталого розвитку» була розроблена дослідниками Інституту всесвітніх спостережень (м. Вашингтон) під керівництвом Лестера Брауна. На думку прихильників даної школи, людство споживає набагато більше ресурсів, ніж дозволяють закони стабільного функціонування глобальних екосистем. Її основні постулати:

- розвиток, який не накладає додаткові витрати на наступні покоління;
- розвиток, який забезпечує постійне просте і /або/ розширене відтворення виробничого потенціалу на перспективу;
- розвиток, за яким суспільству необхідно жити тільки на відсотки з природного капіталу, не зачіпаючи його самого (тобто обмеження споживання).

На відміну від концепції «Межі зростання» А. Печчеї, концепція «Сталого розвитку» стверджує, що всі перетворення слід проводити поступово, поетапно, еволюційним, а не революційним шляхом. Особливу увагу ця концепція приділяла питанню демографічного вибуху у країнах, що розвиваються, а також застосуванню енергозберігаючих технологій.

В основі концепції «Сталого розвитку» лежать три підходи: економічний, соціальний і екологічний. Економічний підхід базується на оптимальному використанні обмежених ресурсів та використанні природо-, енерго- і ресурсозберігаючих технологій, включаючи переробку та знищення відходів. Соціальна складова орієнтована на людину і спрямована на збереження стабільності соціальних і культурних систем, на скорочення числа руйнівних конфліктів між людьми і справедливий розподіл благ. З точки зору екології, концепція «Сталого розвитку» повинна забезпечувати цілісність біологічних і фізичних природних систем. Особливе значення має життєздатність екосистем, від яких залежить глобальна стабільність усієї біосфери. Особливість цієї концепції полягає в тому, що вона дозволила усунути межі, які розділяли такі дисципліни, як економіка, екологія та соціологія.

2.3. Концепція «Універсального еволюціонізму» (М. Моїсеєва)

Концепція «Універсального еволюціонізму» критикує попередні дві концепції за їх розуміння пасивної ролі природи і її пасивної реакції на результати діяльності людства. Микита Моїсеєв, засновник концепції «Універсального еволюціонізму», називає їх «найнебезпечнішою помилкою сучасності». Послідовники цієї концепції закликають розглядати глобальну природу як самоорганізовану систему, реакція якої хоч і непередбачувана, але неминуча в довгостроковій перспективі. Дуже важливо враховувати зворотну реакцію біосфери на процеси глобального розвитку (наприклад, глобальне потепління). Саме дана концепція вперше розробила і запропонувала моделі глобальних наслідків «ядерної зброї» і «ядерної війни».

Багато положень даної концепції базується на ноосферному вченні В. Вернадського. **Ноосфера** – це вища стадія еволюції біосфери. Її становлення пов'язане з розвитком суспільства, яке справляє глибокий вплив на природні процеси. Дана еволюція супроводжується виходом людини в космос, освоєнням нових планет, нових корисних копалин та ін. **Біосфера** – це оболонка Землі, що заселена живими організмами. Вона знаходиться під впливом цих організмів і зайнята продуктами їх життєдіяльності.

Заслугою даної концепції також є розробка теорії «глобального компромісу і глобальних інститутів злагоди», які можуть досягти стабільних ефективних компромісів на рівні глобальних корпорацій. Все це дає можливість об'єднати зусилля і ресурси суверенних держав для вирішення планетарних завдань. Ця школа намагається знайти компроміс з глобальними корпораціями щодо дотримання ними вимог до охорони навколишнього середовища.

2.4. Концепція «Мітозу біосфер» (М. Нельсона)

У кінці 80-х років популярність Римського клубу почала декілька слабшати, що здебільшого було обумовлено «академічним» характером його досліджень. На порядку денному постало питання про перехід до науково-практичної діяльності щодо раціоналізації взаємодії людини з навколишнім середовищем. Все більшу популярність став набувати

Інститут Екотехніки – неурядова організація клубного типу, яка була заснована групою ентузіастів ще в 1969 році на чолі з Марком Нельсоном.

Певною мірою концепція «мітозу біосфер» не має прямого відношення до глобалістики. Але її вважають найбільш важливою при переході до практичної діяльності з раціоналізації взаємодії людства з навколишнім середовищем. Під мітозом розуміється непрямий поділ клітини, тобто мітоз біосфер – це породження безлічі конкуруючих біосфер, що стало можливим з відкриттям людиною Космосу. Ідеї цієї концепції полягають в тому, щоб досягнуті результати можна було використовувати для поліпшення земної біосфери і формування ноосфери. У свою чергу, це дасть можливість позитивно впливати на еволюцію Всесвіту.

В інтерпретації Інституту Екотехніки суть ноосфери – це гармонійний синтез біосфери і техносфери. Техносфера – це штучна оболонка Землі, тобто це частина біосфери, докорінно перетворена людиною за допомогою опосередкованого впливу технічних засобів, технічних та техногенних об'єктів (будівель, доріг, механізмів, тощо) з метою найкращої відповідності соціально-економічним потребам людства. Концепція «мітозу біосфер» стверджує, що повна екологічна рівновага на Землі може бути досягнута тільки при виході людини за межі земної біосфери в Космос.

Прикладом конструкції штучної біосфери є спорудження, що моделює замкнуту екологічну систему. Воно було побудовано компанією «SpaceBiosphereVentures» і мільярдером Едвардом Бассом у пустелі Арізона (США). Її також називають «Біосфера 2». В експерименті брало участь вісім осіб (чотири жінки і четверо чоловіків), які пробули в «Біосфері-2» близько двох років, підтримуючи зв'язок із зовнішнім світом тільки через комп'ютер. Разом з ними туди ж було доставлено 3000 видів рослин і тварин. У середині лабораторії росли дерева, трави і кущі, які давали 46 видів рослинної їжі, були пасовища кіз, свинарники, курятники, у штучних водоймах плавала риба і креветки. Цей експеримент не можна було назвати вдалим, оскільки протягом його проведення виявились досить серйозні проблеми. Деякі з них:

1. У лабораторії розплодилася величезна кількість мікробів і комах. Мікроорганізми і комахи стали розмножуватися в несподівано великих кількостях, викликаючи непередбачуване споживання кисню і знищення сільськогосподарських культур.

2. Під скляним дахом комплексу вранці конденсувалася вода, і лився штучний дощ.

3. Розробники не передбачили такого явища, як вітер: виявилося, що без регулярного розгойдування, дерева стають слабкішими і ламаються.

Експеримент було проведено у два етапи: перший – з 26 вересня 1991 р. по 26 вересня 1993 р., і другий – з 6 березня по 6 вересня 1994 р. Під час першого етапу рівень кисню почав падати на 0,5 % у місяць, що призвело до ситуації, коли люди були змушені жити в умовах кисневого голодування. Оскільки рівень кисню впав до такого небезпечного рівня, було прийнято рішення штучно закачувати кисень ззовні. Другий етап також було передчасно перервано через організаційно-фінансові проблеми.

Цікавою особливістю цього експерименту стало те, що на одній з внутрішніх стін штучної «планети» й досі збереглося кілька рядків, що написала одна із жінок: «Тільки тут ми відчули, наскільки залежимо від навколишнього середовища. Якщо не буде дерев – нам нічим буде дихати, якщо вода буде забруднена – нам нічого буде пити».

Головним завданням обох експерименту було з'ясувати, чи зможе людина повноцінно жити і працювати у замкнутому середовищі. Незважаючи на те, що цей експеримент не можна назвати вдалим, вчені все ж не втратили надію і зараз працюють над усуненням наявних проблем і неточностей. У віддаленому майбутньому такі системи можуть бути корисними, і як автономні поселення у космосі, і у разі суттєвого погіршення умов життя на Землі.

2.5. Концепція «Контрольованого глобального розвитку» (Д. Гвішіані)

Метою концепції «контрольованого глобального розвитку» було створення моделей альтернативного глобального розвитку людства і розробка рекомендацій щодо вибору оптимальних управляючих стратегій з використанням інформаційного ресурсу. Велику увагу ця концепція приділяла соціальним проблемам. Акцент було зроблено на переході до «інформаційного суспільства» як магістрального шляху вирішення глобальних проблем.

На думку засновника цієї концепції Джермена Гвішіані, чим більш поінформованим буде суспільство, тим швидше і ефективніше

вирішуватимуться глобальні проблеми. Джермен Гвішіані був одним з головних засновників і почесним дослідником Міжнародного інституту прикладного системного аналізу. Він був обраний головою Ради з 1972 по 1987 р. На цей час концепція, що запропонована автором, викликає багато дебатів щодо реальності позитивного вирішення проблем при переході до «інформаційного суспільства». Даний перехід, на думку багатьох вчених, не вирішує, а, навпаки, загострює багато глобальних проблем суспільства.

2.6. Концепція «Світ-системного аналізу» (І. Валлерстайна)

Світ-системний аналіз досліджує соціальну еволюцію громадських систем, а не окремих соціумів. Він вивчає не просто еволюцію систем, які охоплюють одну цивілізацію, а й такі системи, які охоплюють більше однієї цивілізації. Нагадаємо, що цивілізація – це локалізоване в часі і просторі суспільство, яке проходить свій власний шлях розвитку. Умовно історики виділяють сім основних видів цивілізацій:

1. Неолітична цивілізація – початковий і найтриваліший етап в історії світових цивілізацій. Вона заклала основи для подальшого прогресу людства (8 – 4 тис. років до н.е.).

2. Ранньокласова цивілізація, для якої характерною була поява класів і розмежування суспільства на основі вдосконалення способів виробництва (кінець IV-го – початок I-го тисячоліття н.е.).

3. Антична цивілізація, якій притаманний інтенсивний розвиток приватної власності (VIII ст. до н.е. – V ст. до н.е.).

4. Середньовічна цивілізація являє собою процес прогресивного розвитку людського суспільства в період від загибелі античної цивілізації до появи ранньоіндустріальної. Часто її називають ще політичною, оскільки на політичному та соціальному полі того часу була величезна кількість «гравців» (VI – XIV ст.).

5. Ранньоіндустріальна цивілізація характеризується протиборством старих і нових традицій, форм духовного життя, знань і навичок, соціальних, національних і державно-правових інститутів, наростаючою нестійкістю, невпорядкованістю, кризами і революціями (XV – середина XVIII ст.). Її ще називають цивілізацією «перехідного етапу».

6. Індустріальна цивілізація характеризується суспільством, в якому провідну роль відіграє промисловість, індустрія, що робить вплив на всі сфери його життя: економіку, політику і культуру (сер. XVIII – XX ст.).

7. Постіндустріальна цивілізація має на увазі суспільство, в економіці якого переважає інноваційний сектор з високопродуктивною промисловістю, індустрією знань і з високою часткою в ВВП високоякісних та інноваційних послуг (XXI ст. – прогноз на XXIII ст.).

Кінець XX ст. розглядається школою «Світ-системного аналізу» як криза переходу від капіталістичної світ-системи, яка домінує на планеті з 1500 р. до поки ще невизначеної посткапіталістичної системи. На думку засновника даної концепції американського соціолога і філософа-неомарксиста І. Валлерстайна, капіталістичній світ-системі притаманні такі форми домінування, як: 1) людей над тваринами і природою; 2) чоловіків над жінками; 3) мешканців міст над сільськими жителями; 4) людей середнього віку над старими і дітьми.

Капіталістична світ-система, яка охоплює раннеіндустріальну і індустріальну цивілізацію, розглядається як перша історична форма глобальної системи, яка безупинно розвивається у взаємодії ядра (так званого «золотого мільярду») із напівпериферією і світовою периферією. Цій системі притаманні циклічні кризи періодичністю 50 – 100 років. **Золотий мільярд** – це термін, яким позначають частину населення розвинених країн з досить високим рівнем життя в умовах обмежених ресурсів.

І. Валлерстайн вважає капіталістичну світ-систему системою ієрархічної нерівності розподілу. На його думку, країни Центру (або країни «золотого мільярду») зацікавлені в слабкості країн периферії. Країнам Центру властиві наукоємні виробництва, висока концентрація капіталу, бюрократія, урбанізація та ін. До цих країн І. Валлерстайн відносить Японію, США та країни ЄС.

Країнам периферії значною мірою притаманні трудомісткі, енергоємні і матеріаломісткі виробництва. Ці країни більш піддаються впливу звичаїв, традицій, обрядів, марновіств. В їх економіках значну частку займає сільське господарство. До країн периферії відносять деякі бідні країни Латинської Америки, Африки та Азії.

Напівпериферія займає проміжний стан між центром і периферією. До країн напівпериферії умовно відносять Бразилію, Індію, Китай, Мексику, Венесуелу і більшість країн колишнього соціалістичного табору.

Валлерстайн І. вважає, що сучасна капіталістична світ-система знаходиться на стадії завершальної кризи і, можливо, через кілька років взагалі перестане існувати. За його прогнозами, криза триватиме з 1990 по 2025/2050 рр. Ще наприкінці ХХ ст., вчений писав, що перехід до нової системи буде супроводжуватися потрясінням і хаосом, через те, що результати цього переходу невідомі. Валлерстайн І. вважав, що неможливо спрогнозувати, якою буде нова система, але можна припустити, що вона буде «демократична і егалітарна». Егалітаризм – це концепція, в основі якої лежить ідея рівності. Вона передбачає справедливий розподіл доходу, формування середнього класу як основи суспільства і формування суспільства з рівними можливостями. В основі ж демократії, згідно з концепцією, повинні бути закладені такі принципи: а) прийнятний дохід; б) гідна освіта; в) гідне медичне обслуговування.

На цей час підтримка принципів демократії – це дуже затратний захід для економічно розвинених країн. Для країн периферії – це практично неможливо. Капіталістична система не дає можливості всім країнам мати рівний доступ до демократичних благ. Саме тому, згідно з І. Валлерстайном, неминучий перехід від капіталістичної сучасної світ-системи до абсолютно нової історичної системи, яка передбачає, що всі країни будуть мати рівний доступ до прийнятного рівня зазначених вище демократичних благ.

Цікаво, що наприкінці ХХ ст. вчений прогнозував, що у перехідному періоді від капіталістичної системи до нової (приблизно 2000 – 2025 рр.) Китай буде виступати як на півпериферійна зона для Японії і США, а Росія – для країн ЄС. Південь не отримає ніякого економічного прибутку від розвитку світової економіки, а конфронтація між Північчю і Півднем посилиться, внаслідок чого в цей період відбуватиметься посилення міграції з Півдня на Північ і обмеження країнами Півночі соціальних і політичних прав мігрантів.

Отже, усі наведені концепції мають різні погляди на процес глобалізації, його динаміку і наслідки. Вони акцентують увагу на певних глобальних проблемах і пропонують свої методи вирішення цих проблем.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Назвіть основні школи глобалістики. У чому полягає різниця між підходами гіперглобалістів і скептиків щодо процесу глобалізації?
2. Що спільного в існуючих школах глобалістики?
3. Назвіть основні концепції і головні проблеми глобалістики.
4. У чому полягає сутність програми «Нового гуманізму» А. Печчеї? Які існують перешкоди для її реалізації?
5. Які проблеми порушує концепція «Сталого розвитку» Лестера Брауна? Чим вона відрізняється від концепції «Межі зростання»?
6. У чому полягає сутність концепції «Універсального еволюціонізму»? Чому вона критикує основні положення концепцій «Межі зростання» і «Сталого розвитку»?
7. Чому концепцію «Мітозу біосфер» вважають найбільш важливою при переході до практичної діяльності щодо раціоналізації взаємодії людства з навколишнім середовищем?
8. Які існують приклади створення штучних біосфер? Якими були результати цих експериментів?
9. У чому полягає сутність концепції «Контрольованого глобального розвитку» Д. Гвішіані?
10. Які проблеми порушує концепція «Світ-системного аналізу»?

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. Виберіть правильну відповідь

- [illegible]

4. Концепція, яка усунула межі між такими дисциплінами, як економіка, екологія та соціологія, – це концепція:

- а) «універсального еволюціонізму»; б) «сталого розвитку»;
- в) «світ-системного аналізу»; г) «мітозу біосфер».

5. Ідея створення програми «Нового гуманізму» належить:

- а) Римському клубу; в) Чиказькому клубу;
- б) Паризькому клубу; г) Лондонському клубу.

6. Концепція, яка наполягає на тому, що необхідно обов'язково враховувати зворотну реакцію біосфери на процеси глобального розвитку, – це концепція:

- а) «універсального еволюціонізму»; б) «сталого розвитку»;
- в) «світ-системного аналізу»; г) «мітозу біосфер».

7. Концепція, що досліджує соціальну еволюцію громадських систем, які охоплюють більш однієї цивілізації, – це концепція:

- а) «універсального еволюціонізму»; б) «сталого розвитку»;
- в) «світ-системного аналізу»; г) «мітозу біосфер».

8. Концепція «сталого розвитку» була розроблена під керівництвом:

- а) М. Моїсеєва; в) Д. Гвішані;
- б) Л. Брауна; г) М. Нельсона.

9. Концепція «контрольованого глобального розвитку» була розроблена під керівництвом:

- а) М. Моїсеєва; в) Д. Гвішані;
- б) Л. Брауна; г) М. Нельсона.

10. Концепція, яка критикує концепції «межі зростання» і «сталого розвитку», – це концепція:

- а) «універсального еволюціонізму»;
- б) «контрольованого глобального розвитку»;
- в) «світ-системного аналізу»;
- г) «мітозу біосфер».

Завдання 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке – помилкове.

Відповідь поясніть

1. Концепція «Межі зростання» А. Печчеї будується на твердженні, що всі перетворення в суспільстві необхідно проводити еволюційним, а не революційним шляхом.

2. Основні школи глобалістики, що пропонують свої концепції, орієнтовані на вирішення певних глобальних проблем, що стоять перед суспільством.
3. Концепція «Сталого розвитку» базується на трьох платформах: економічній, соціальній та культурній.
4. Ноосфера – це вища стадія еволюції біосфери.
5. Відповідно до теорії «Універсального еволюціонізму» Микити Моїсеєва природа пасивно реагує на результати діяльності людства.
6. Концепція «мітозу біосфер» Марка Нельсона передбачає можливий вихід людини в космос у майбутньому і побудову там штучних біосфер.
7. Техносфера – це частина біосфери, докорінно перетворена людиною за допомогою опосередкованого впливу технічних засобів.
8. Концепція «Контрольованого глобального розвитку» Д. Гвішіані базується на твердженні, що перехід до інформаційного суспільства загострює і поглиблює багато глобальних проблем.
9. Під «золотим мільярдом» розуміють умовний мільярд мешканців розвинених країн з дуже високим рівнем життя в умовах обмежених ресурсів.
10. Егалітаризм – це концепція, в основі якої лежить ідея соціальної нерівності.

ТЕМА 17. ЕКОНОМІЧНА ЄДНІСТЬ СВІТУ І КЛЮЧОВІ ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ

1. Сутність та особливості економічної єдності світу.
2. Закономірності функціонування глобальної економіки.
3. Основні глобальні проблеми світового господарства.

1. Сутність та особливості економічної єдності світу

Глобальна економічна єдність світу – всеохоплюючий процес сучасних економічних трансформацій, які визначають відносини між суб'єктами глобального бізнесу, у відкриту цілісну систему економічних взаємозв'язків і взаємозалежностей. У сфері економічної єдності світу зосереджують увагу на таких п'яти напрямках глобалізаційних процесів:

- фінансова глобалізація;

- становлення та розвиток глобальних (або транснаціональних) компаній;
- регіоналізація економіки;
- активізація світової торгівлі;
- тенденції до конвергенції національних економічних систем.

В контексті економічної єдності світу термін «глобалізація» використовують для відображення фундаментальних трансформацій (перетворень) сучасної світової економіки (рис. 17.1), що були зумовлені посиленням дії глобальних економічних законів та закономірностей, які охоплюють усі сфери суспільного життя й формують постіндустріальну світову цивілізацію (рис. 17.2).

Генеza економічної єдності світу охоплює три великі періоди, що відповідають трьом епохам у розвитку людських цивілізацій: аграрної, індустріальної та постіндустріальної (ноосферно-космічної). На нинішньому етапі формується економічний базис єдиної світової цивілізації. Матеріальні підвалини цього всесвітньо-історичного процесу створюються у сфері виробництва, в умовах і формах економічного життя людства.

Рис. 17.1 – Фундаментальні трансформації сучасної економічної єдності світу

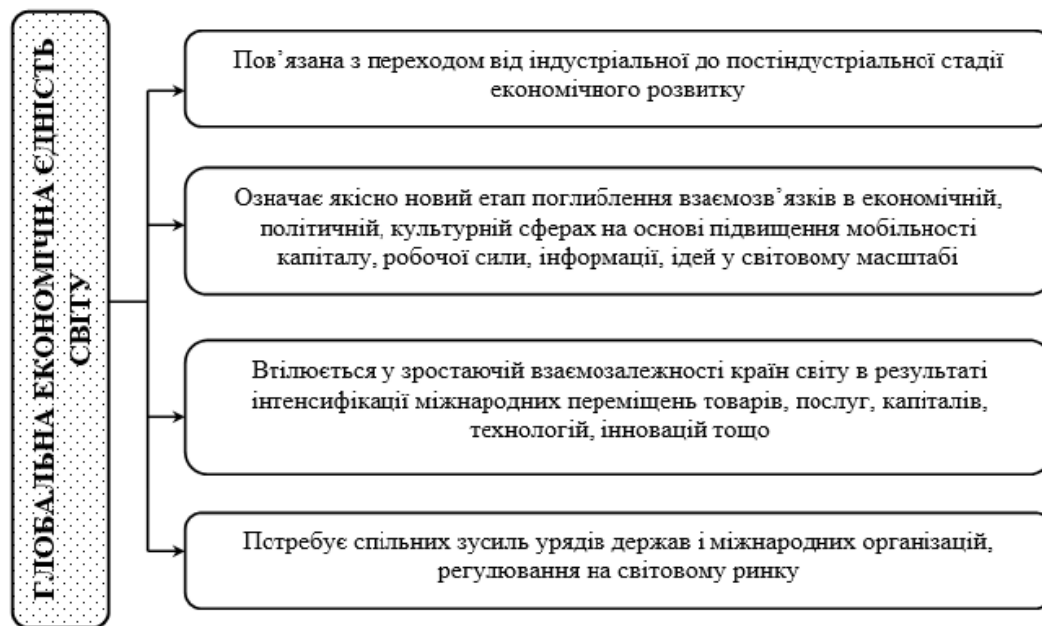

Рис. 17.2 – Загальна характеристика глобальної економічної єдності світу

Головною детермінантою зближення економічних форм життя народів і держав є новітні ресурси і комунікації, що зумовлюють організаційно-господарські способи функціонування економік різних країн. Глибинною основою тут виступають зміни у власності на засоби виробництва і глобалізація економічних процесів. У наш час відбуваються всебічна соціалізація власності, з одного боку, і з іншого – її дематеріалізація на базі інформатизації та інтелектуалізації виробництва. Соціалізація і дематеріалізація, хоч і різною мірою, охоплюють усі країни світу. Маємо також поступове структурне зближення національних господарств за найважливішими загальноекономічними пропорціями, адаптуються також їхні галузеві та міжгалузеві структури. Триває зближення структури зайнятого населення, його професійно-освітнього складу тощо. Водночас залишається доволі виразним поділ країн світу на центр та периферію.

Процес усебічного зближення у сферах виробництва, науково-технологічної діяльності та послуг зумовлений посиленням дії загальноцивілізаційних закономірностей, що охоплюють також сфери політики, ідеології, культури. Глобальний синтез, який поширюється на всю планету, веде до утворення світової економічної спільноти, цілісної господарської міжнародної структури. Серед чинників, що формують економічну єдність

світу, треба також зазначити інтернаціоналізацію виробництва та обігу, міжнародну господарську інтеграцію, науково-технологічну революцію, необхідність спільного розв'язання глобальних проблем людства тощо.

Представники еволюціоністського підходу глобалізації (Д. Гелд, Е. МакГрю, Д. Голдблатт, Дж. Перратон) основними економічними критеріями глобальних трансформацій вважають такі: екстенсивність; інтенсивність; динамічність; інфраструктуру; інституціоналізацію.

Слід зауважити, що хоча технологічні зміни уможливили глобалізацію, але ретельною її зробили саме економічні чинники, тобто:

- поглиблення інтернаціоналізації економіки;
- лібералізація сфери руху товарів і послуг;
- розвиток нових фінансових технологій;
- становлення нового геоекономічного простору, базованого на міжнародному поділі праці;
- індивідуалізація, деконцентрація та диверсифікація виробництва, що базується на новітніх технологічних укладах;
- посилення ринкової уніфікації сучасного світу.

Геоекономіка – це концептуальні принципи, що відображають інтерпретацію глобального світу крізь систему економічних атрибутів, або винесена за національні межі система національних атрибутів та економічних відносин, що визначають контур глобального економічного простору, в якому розгортаються світові економічні процеси.

Виникнувши в межах і охопивши процеси економічної сфери, глобальна єдність світогосподарських зв'язків вийшла за її межі та має помітний вплив на політику, культуру, ідеологію, сприймаючи, у свою чергу, зворотний вплив цих сфер, що спричиняє переважно економічні наслідки. Слід зазначити, що глобальна єдність світу має економічну природу.

Отже, результатом глобальної економічної єдності світового господарського життя має стати формування феномену глобальної економіки, яка, за визнанням професора Каліфорнійського університету Мануеля Кастельса, є «економікою, що в реальному часі працює як єдине

ціле у світовому масштабі, незалежно від того, стосується це капіталу, менеджменту, праці, технології, інформації чи ринків».

Тобто зміст глобальної економічної єдності світу зводиться до трансформаційних процесів, що відбуваються в сучасних умовах у світовій економіці і призводять до швидкого інтегрування світу в єдиний економічний простір унаслідок розширення міжнародної торгівлі, інтернаціоналізації виробництва та фінансових ринків.

2. Закономірності функціонування глобальної економіки

У сучасній глобалістиці є думка, що економічна єдність світу – нова фаза прискорення розвитку світогосподарських зв'язків у кількісному та якісному відношенні. При цьому розмежовуються поняття «глобалізація господарського життя» і «глобальна економіка». Зауважимо, що «глобалізація господарського життя» означає процес, у результаті якого світова економіка здійснює перехід у новий стан «глобальної економіки». Глобалізація розвивається під впливом сукупності соціально-економічних, політичних, техніко-технологічних та культурних чинників.

Одним із важливіших показників, що характеризує стан поширення процесів економічної глобалізації, вплив її на країни та ступінь участі країн у процесах глобалізації, є «індекс глобалізації».

Формування індексу глобалізації враховує три основні параметри:

1. Економічна глобалізація – розуміється обсяг міжнародної торгівлі, прямі іноземні інвестиції та запаси, портфельні інвестиції та різного роду виплати, що відбуваються з перетинанням державних кордонів.

2. Соціальна глобалізація – розуміються такі процеси, як трансфerti, міжнародні поїздки та туризм, обсяг міжнародних телефонних переговорів, поштових відправлень та переказів, кількість користувачів Інтернет, кількість інтернет-серверів, надання послуг телебачення тощо.

3. Політична глобалізація – це членство держав у міжнародних організаціях, кількість посольств, міжнародні договори та ін.

Серед закономірностей функціонування глобальної економіки можна назвати такі:

- загальноцивілізаційний прогрес завдяки глобальній доступності ресурсів і технічно-управлінським новаціям;
- зростання масштабів міжнародного виробництва, формування механізмів урівноваження глобального попиту та пропозиції;
- активізація інтеграції мікро- і макроструктур;
- нерівномірний розподіл витрат і доходів на глобальних ринках, що зумовлює непропорційність розвитку і поглиблює розрив у соціально-економічному, науково-технологічному розвитку між країнами і регіонами.

Інтернаціоналізація господарського життя почалася за епохи великого машинного виробництва. Вона означає не що інше, як поступовий вихід виробництва за межі окремої країни та формування його міжнаціональних форм у межах світового господарства.

Можна виділити три головні етапи розвитку інтернаціоналізації господарського життя. На першому етапі (приблизно кінець XVIII – кінець XIX ст.) інтернаціоналізація виробництва ґрунтувалася переважно на взаємодії національних господарств завдяки простій кооперації. Основним каналом взаємного «обміну речовин» були найпростіші форми міжнародних економічних зв'язків, насамперед зовнішня торгівля. Інтернаціоналізація виробництва та обігу стала однією з найголовніших передумов формування світового господарства. Між цими двома процесами існує діалектичний взаємозв'язок.

На другому етапі (кінець XIX – середина XX ст.) інтернаціоналізація виробництва переходить в іншу стадію, що пов'язана з розвитком складної кооперації. Характерною ознакою останньої є те, що вона ґрунтується на міжнародному поділі праці, який стає визначальним чинником поглиблення інтернаціоналізації господарського життя та формування світового господарства. У цей час розвиваються всі його основні форми: загальний, частковий та одиничний поділ праці.

На третьому (нинішньому) етапі, що розпочався від середини XX ст., інтернаціоналізація виробництва набуває комплексного характеру, тобто охоплює усі підсистеми господарства. Таким чином вона поширюється практично на всі країни світу, всі галузі виробничої та невиробничої сфер.

Саме завдяки інтернаціоналізації здійснюються головні умови збалансованого економічного розвитку: реалізація в матеріально-речовій і вартісній формах усіх частин валового внутрішнього продукту, підвищення якості людського розвитку тощо. Вузькість внутрішніх ринків, нестача ресурсів сировини, палива, засобів виробництва компенсуються широкою участю країн у світогосподарських процесах на основі розширення і поглиблення інтернаціоналізації виробництва та обігу. Інтернаціоналізація об'єднує структурні елементи й суб'єкти світового господарства в одне ціле. Тому вона є одним із системоутворюючих чинників світового господарства. З поглибленням процесу інтернаціоналізації виробництва посилюється єдність світового господарства, зростає його органічна цілісність.

У сучасних дослідженнях приділено велику увагу осмисленню нової структури глобальної економічної єдності світу та чинників, що впливають на її модифікацію. Дослідження тенденцій розвитку глобалізаційних процесів у світовій економіці, що здійснені у працях сучасних вітчизняних та зарубіжних учених, свідчать про формування нової моделі розвитку національних економік (табл. 3.1).

При дослідженні глобальних економічних трансформацій використовують такі два підходи:

1. Традиційний підхід – це класичні уявлення про глобальну економіку як суму економік окремих країн або систему поглядів, в основі якої є політична карта світу, що підпорядковує економічну карту;

2. Геоекономічний підхід – це сприйняття глобальної економіки як єдиної економічної системи, де економіки окремих країн та їхні господарчі структури тісно взаємопов'язані між собою, або система поглядів, в основі якої господарча карта світу заміщує політичну карту, тобто геоекономічний атлас заміщує геополітичний поділ світу.

Ланки відтворювального процесу у глобальній системі руйнують кордони між національними економіками окремих країн. У сучасній світовій економіці створюються виробничо-комерційні агломерації. Виробничо-комерційні агломерації – це тимчасові, відносно усталені об'єднання, зі спільною виробничою базою, технологічною та науково-технічною єдністю. Їхня діяльність перетинає кордони держав і створює

простори економічної структури, які можуть охоплювати декілька національних господарств.

Таблиця 17.1 – Характерні тенденції розвитку глобалізаційних процесів світової економіки

Дослідник	Зміст дослідження глобалізаційних процесів світової економіки
Ч. Гіл	Розвиток світової економіки в напрямі більш інтегрованої та взаємозалежної економіки, яка має дві основні ознаки – глобалізацію ринків і глобалізацію виробництва
В.П. Іноземцев	Взаємопроникнення інформаційних, торговельних та інвестиційних потоків на тлі щораз більшої мобільності населення світу
Е. Голдсміт	Економічна інтеграція та глобалізація ринків посилює гостроту екологічних проблем і збільшує суспільний попит на посилення їх економічного регулювання
Дж. Тобін	Посилення впливу транснаціональних корпорацій у різних сферах міжнародної діяльності призводить до виникнення екстерналій, наслідки дії яких часто виходять за межі національних кордонів
П. Ромер	Технологічні зміни є одним із найважливіших компонентів моделі економічного зростання. Тенденція прискорення технологічних змін стала причиною формування нової філософії бізнесу та розроблення нових стратегій компаній
Ю.В. Макогон	Підвищення ступеня інтернаціоналізації та інтеграції світової економіки здійснюється у трьох напрямках: за допомогою розвитку світової торгівлі, активізація руху чинників виробництва і завдяки міжнародному розповсюдженню нових технологій
Брайн Артур	Сучасна економічна система роздвоїлася – її напрями взаємопов'язані та кожному відповідає своя динаміка прибутковості, фактично ми маємо два різних типи економіки. У традиційних секторах економіки з переробленням фізичних ресурсів переважає здебільшого тенденція до скорочення прибутковості, а в нових галузях, основаних на знаннях, спостерігається тенденція до зростання прибутковості

Взаємодія національних економік із зовнішнім середовищем в умовах економічної єдності світу здійснюється за такими принципами:

- 1) будь-яка національна економіка є нерозривною частиною єдиного гео економічного простору;
- 2) світовий відтворювальний процес внаслідок об'єктивного розподілу праці наділяє економічні структури глобальної економіки певними виробничими обов'язками;
- 3) у національній економіці як складовій сучасного світового господарства задіяні майже всі його атрибути, але проблема полягає в тому, що вони розвиваються поступово;
- 4) процес формування інтернаціоналізованих відтворювальних ядер, тобто ядер, які виступають своєрідним локомотивом світового господарства, а у межах економіки окремих країн корегуються геосферою.

Глобалізація економічного розвитку впливає із глибокої взаємозалежності складових світового господарства, з його єдності й цілісності, що посилюються в умовах широкого розгортання інтернаціоналізації виробництва та обігу, інтенсифікації інтеграційних процесів. Відбувається суперечливий процес глобального синтезу, який втягує у свій вир практично всі країни світу.

Цей розвиток не є односпрямованим, лінійним, який передбачає створення єдиної монолітної міжнародної економічної системи. Поряд із глобальною інтеграцією проявляються дезінтеграційні тенденції, і не лише у світовому масштабі, а й у межах окремих країн.

Однак домінуючою все ж залишається тенденція до всесвітньої економічної інтеграції, а отже, і до глобалізації господарського розвитку і окремих країн, і світової економіки в цілому. Глобалізація економічного зростання означає не що інше, як установлення безпосереднього зв'язку національних економік і світового господарства, їхній глибокий взаємовплив. У наш час жодну господарську акцію практично неможливо здійснити у відриві від світогосподарських процесів. Тут даються ознаки, по-перше, масштабів сучасного виробництва, по-друге, піднесення ролі міжнародного поділу та кооперації праці в розвитку національних економік.

Глобальний характер сучасних економічних процесів полягає передусім у тому, що господарські системи сягають планетарних обширів.

Досить виразно проявляється тенденція до зростання ролі зовнішніх, інтернаціональних чинників у процесі економічного розвитку. Все це зумовлено насамперед обсягами сучасного виробництва, особливостями технологічної революції, загостренням проблеми ринків, зовнішнім фінансуванням розвитку, різкими розбіжностями між окремими країнами в забезпеченості ресурсами.

У кінцевому підсумку досягнення економічного оптимуму передбачає найширше використання максимального господарського простору – регіонального, континентального, планетарного і навіть космічного. Процес формування елементів глобальної економіки розвивається одночасно в декількох напрямках. Перший з них пов'язаний зі збутом товарів і послуг на внутрішньому ринку в умовах, з одного боку, значного зростання масштабів виробництва, з іншого – відносного насичення потреб усередині країни саме на товари і послуги національного виробництва. На цій основі виникає постійна необхідність пошуку зовнішніх ринків для реалізації валового продукту у вартісній та натурально-речовій формах. Другий напрям має дещо протилежну спрямованість. Він передбачає широкий вихід на світовий ринок через відсутність у національному господарстві всієї гами засобів і предметів праці, які б забезпечували безперервність і розширення процесу виробництва.

Глобальна стратегія в широкому сенсі означає глобальний розвиток та систему напрямів, підходів щодо вирішення глобальних проблем та зменшення їх впливу на країни. У вузькому сенсі це означає надання національній стратегії країни глобальної орієнтації стосовно нових можливостей і нових загроз.

До основних постулатів глобальної стратегії відносять такі:

- світ і світове людство є єдиним глобальним організмом;
- глобалізація світу – це об'єктивне історичне явище і процес, на який можна впливати і керувати об'єднаними, солідарними зусиллями людства;
- глобалізація надає нові небачені можливості для розвитку людства і нові небачені загрози його існуванню;

- людство повинно солідаризуватись і об'єднатись перед явищем глобальних загроз і для вирішення глобальних проблем;
- глобальну кризу людства можна перебороти;
- глобальну катастрофу людства не можна відвернути;
- глобальні проблеми – це не лише невиконані завдання, а й великі загрози всьому людству;
- глобальні інтереси треба ставити вище від національних;
- глобальна інтеграція – це закономірність розвитку людства;

сучасна людина як найвища соціальна цінність набула глобального характеру і знаходиться в центрі процесів глобалізації.

3. Основні глобальні проблеми світового господарства

Глобальні проблеми – це особливий діапазон соціальних явищ і процесів у сучасному світі, які за масштабами і значущістю відрізняються загальнопланетарним характером, пов'язані з життєвими інтересами народів світу і можуть бути вирішені шляхом взаємодії усіх країн світу. В останні десятиріччя у світі виникло чимало проблем, які безпосередньо стосуються долі всього людства, зачіпають інтереси всіх народів і вийшли на загальнопланетарний рівень. Від їх своєчасного розв'язання залежить існування земної цивілізації. Цього можна досягти лише спільними зусиллями всіх країн, міжнародних організацій.

Історія дослідження глобальних проблем людства мала принаймні три етапи. На першому з них, коли відбувалось осмислення самого факту існування глобальних проблем, дослідники шукали шляхи їх відокремлення від інших проблем, притаманних тій чи іншій країні, нації, соціальній групі тощо. У ті часи розповсюдженою була думка, що необхідною та достатньою умовою віднесення проблем до категорії глобальних є становлення загрози для людини та всього людства. Вузкість цього підходу є очевидною, однак на другому етапі ще не було змістовних досліджень сутності глобальних проблем, причин їх виникнення, способів усунення. На цьому етапі ще не було зрозуміло, наскільки саме людство «причетне» до факту виникнення

глобальних проблем, і чи є вони об'єктивним та неминучим історичним етапом світового розвитку, поворотним його моментом або ж вони виникли тільки внаслідок помилок та нескоригованих стратегій розвитку провідних країн світу. На третьому етапі виникає специфічна школа досліджень – філософія глобальних проблем, що поєднує в собі надбання гносеології, аксіології та інших сфер філософської науки.

На даний час вчені вважають найбільш правильним вживати систему критеріїв, за якими проблеми можна віднести до глобальних:

- а) по-перше, це просторові або географічні критерії, за якими глобальною може вважатися будь-яка проблема, що дозволяє картографування у всесвітньому масштабі;
- б) по-друге, це змістовні ознаки, застосування яких дозволяє відокремити філософські аспекти виникнення й розповсюдження глобальних проблем в єдиній системі земної цивілізації, зумовленої єдністю походження та існування людей;
- в) по-третє, загальність глобальних проблем реалізується через синергетичну взаємодію перших двох ознак й створює таким чином новий критерій – змішану їх соціо-природну сутність. За цим критерієм в один комплекс поєднуються як суспільні, так і природні за походженням процеси. Цей критерій можна вважати головним індикатором глобальності, який дозволяє відокремити її проблеми від соціальних, політичних, економічних проблем, що мають гостроту, проте не досягли планетарного масштабу.

Отже на даний час вчені використовують таку систему критеріїв віднесення проблем до глобальних, за якою поєднання просторового масштабу, загальнолюдської значущості, всесвітньо-історичної актуальності, загально-планетарної гостроти та небезпеки, біосоціальної та соціоприродної універсальності й сумісності дозволяє ідентифікувати проблеми як глобальні. Узагальнююча характеристика різних точок зору світових організацій та вчених на перелік глобальних проблем людства наведена на рис. 17.3:

Кожна глобальна проблема є об'єктивною за своїм характером і має матеріальну основу. Процеси інтернаціоналізації господарського життя,

науки, культури і політики визначають зростання взаємозв'язку окремих ланок світового господарства, взаємозалежності держав і тим самим становлять основу для можливості глобалізації окремих проблем людської цивілізації. Багато вчених приймають таку наукову класифікації глобальних проблем:

- універсальні проблеми політичного і соціально-економічного характеру;
- проблеми переважно природно-економічного характеру;
- проблеми переважно соціального характеру;
- проблеми екологічного характеру;
- проблеми інформаційного характеру;
- проблеми технологічного характеру;
- проблеми науково-інтелектуального характеру;
- проблеми міжнародного тероризму;
- проблеми змішаного характеру.

Кожна з названих проблем породжена специфічними причинами, які зумовлені, з одного боку, специфікою розвитку продуктивних сил, географічного середовища, рівня прогресу техніки, природно-кліматичними умовами, тобто речовим змістом суспільного способу виробництва, а з іншого, – специфічною суспільною формою, особливістю розвитку відносин власності.

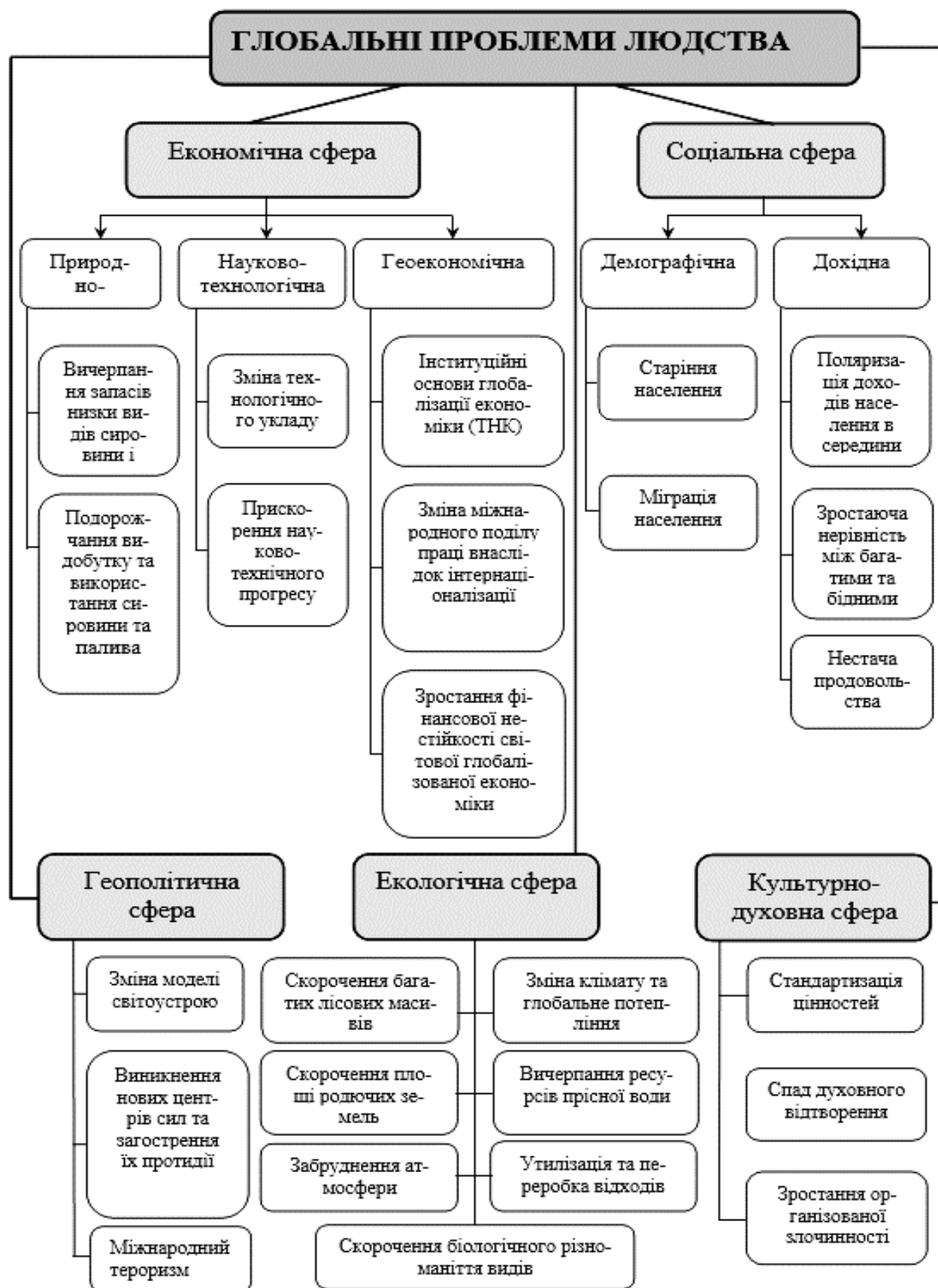

Рис. 17.3 - Класифікація глобальних проблем людства

До розряду найбільш пріоритетних глобальних проблем людства, які мають особливо великий перспективний характер, відносять глобальну проблему сталого розвитку світу, який визначається сьогодні і в майбутньому не стільки економічним зростанням держав і країн та забезпеченням розширеного відтворення в його традиційних вартісній і натурально-фізичній формах, скільки соціально-економічним прогресом людства, забезпеченням розширеного відтворення інтелектуальних ресурсів та інтелектуального потенціалу, а також зростанням якості і конкурентоспроможності розвитку, якості людського життя, розвитку людини як найвищої соціальної цінності. При цьому розуміється і покращення глобального навколишнього середовища.

Ще одною особливо пріоритетною універсальною глобальною проблемою, якій сьогодні вчені приділяють найбільшу увагу, є проблема підвищення рівня суспільної організованості і керованості світовим співтовариством і його розвитком. Суспільство повинно знайти ефективну форму глобального управління, що має забезпечити синхронізований, справедливий розвиток.

До не менш важливої групи глобальних проблем часто відносять такі проблеми природно-економічного характеру як енергетична, продовольча, екологічна, сировинна, проблема Світового океану, ресурсна, інформаційна, технологічна. Багато дослідників-глобалістів схильні ставити на перше місце в цій групі проблем саме глобальну екологічну проблему, виходячи з загроз продовження «технократичного» розвитку суспільства. Проблема соціального характеру – це глобальна проблема майбутнього людства. Сюди входять глобальна демографічна проблема, проблеми боротьби цивілізацій, релігій, міжнаціональних відносин, демократії, духовності, культури, захисту здоров'я, організованої злочинності, корупції, безробіття і зuboжіння людей світу. За останній період на перший план вийшла окрема сучасна синтетична проблема – глобальної керованості світом і світовим розвитком, тобто виникла дуже гостра проблема співвідношення глобалізації і національного суверенітету держав. Сучасні проблеми глобального управління нерозривно пов'язані з інформаційною глобалізацією, в тому числі з глобальними масовими комунікаціями. Серед

проблем глобального характеру, що народжуються, фахівці найчастіше згадують вивчення побудови Землі й управління погодою та кліматом.

Однак людину на Землі оточує не тільки природне, а й соціальне середовище, що породжує свої специфічні проблеми. Серед них, крім згаданої вище проблеми демілітаризації, особливу тривогу останнім часом викликають зростаючі організована транснаціональна злочинність, міжнародний тероризм, наркобізнес, порушення цивільних прав людини. Ці нові виклики ще не одержали офіційного статусу глобальних проблем, але від цього вони не перестають бути серйозними і навіть небезпечними для розвитку людства.

Слід зазначити, що цей перелік є актуальним на даний момент, але з часом неодмінно буде змінюватися. Більшість з наведених глобальних проблем світового співтовариства стосується і України. На вирішення деяких з них Україна може впливати, на деякі – не може, але, згідно з рекомендаціями ООН, повинна враховувати при визначенні стратегії свого розвитку.

У цілому глобалістика як самостійна галузь знань про найзагальніші, планетарні проблеми сучасного і майбутнього розвитку людської цивілізації перебуває у процесі становлення. Проблеми взаємовідносин людини і суспільства з природою і самих суспільних відносин класифікують як глобальні, якщо:

а) вони мають загальносвітовий характер, тобто стосуються інтересів усіх або значної групи держав;

б) нерозв'язання їх викликає загрозу людству, регрес в умовах життя людей, у розвитку продуктивних сил;

в) вони потребують невідкладних та рішучих дій на основі колективних і скоординованих зусиль світового товариства.

Глобальність – це не географічне поняття. Воно означає, що подібні проблеми стосуються інтересів усіх класів і верств населення, усіх країн і народів планети, впливають на всі сфери суспільного життя та відбиваються певною мірою на стані справ у всіх районах планети.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Яка сутність та особливості економічної єдності світу?
2. Наведіть джерела конкурентоспроможності у глобальній економічній єдності світу.
3. Сучасне світове господарство як матеріальний базис та етап розвитку глобальної економічної єдності світу.
4. Сутність глобальної економіки. Які є фактори глобального розвитку?
5. Наведіть позитивні та негативні наслідки сучасного економічного глобалізму.
6. Закономірності функціонування глобальної економіки.
7. Характеристика основних проблем економічної глобалізації.
8. Сутність глобальної стратегії в широкому та у вузькому розумінні.
9. Класифікація та характеристика найпріоритетніших глобальних проблем людства.
10. Основні шляхи вирішення глобальних проблем світу.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. Виберіть правильну відповідь

1. Характерними ознаками економічної єдності світу є:
 - а) відкритість економіки та утворення системи міжнародних наддержавних організацій;
 - б) інтенсивний розвиток ТНК та наявність розвинутої сфери міжнародної торгівлі;
 - в) функціонування самостійної міжнародної фінансової сфери;
 - г) правильно все.
2. Глобалізація означає:
 - а) галузь економічної науки, яка займається головними планетарними проблемами сучасної і майбутньої людської цивілізації;
 - б) тісну взаємодію і сплетіння економічних, політичних, соціальних, правових, інформаційних, культурних та інших трансакцій на світовому терені;

- в) поширення безпосередніх і опосередкованих зв'язків між суб'єктами економічної діяльності всіх країн світу;
- г) формування єдиної для всього світового суспільства системи світогосподарських відносин.

3. Наведіть причини поглиблення глобалізаційних процесів:

- а) процес інтернаціоналізації, який приводить до поглиблення співробітництва між країнами та посилення їх взаємозалежності;
- б) посилення диспропорційності соціально-економічного розвитку країн;
- в) загострення проблем, що є загальними для всіх людей і країн світу та важливими з погляду збереження та розвитку людської цивілізації.
- г) всі відповіді правильні.

4. Сучасні тенденції у глобальному регулюванні включають:

- а) інституційні прозахідні трансформації у країнах, що розвиваються, та країнах з перехідною економікою;
- б) широкомасштабну благодійність та технічну допомогу окремим країнам;
- в) упровадження спеціальних моделей реформування економіки для країн третього світу;
- г) розширення інвестиційних потоків у світовому масштабі.

5. До основної суперечності процесу глобальної трансформації відносять протиріччя між:

- а) інтересами економічного розвитку та зростання і захистом навколишнього середовища;
- б) інтересами розвинених країн та країн, що розвиваються;
- в) можливостями та попитом;
- г) інтересами олігархічних кланів та найбідніших верств населення.

6. До основних суперечностей глобалізації економіки не відносять:

- а) різні вигоди країн від глобалізації;
- б) дисонанс між різними рівнями глобального регулювання;
- в) суперечності між сферами глобального регулювання;
- г) слабку узгодженість між структурами глобального регулювання.

7. Критерії, за якими проблеми відносять до глобальних:

- а) вони стосуються інтересів усіх або значної групи держав;
- б) нерозв'язання їх викликає загрозу людству, регрес в умовах життя людей, у розвитку продуктивних сил;

в) вони вимагають невідкладних скоординованих дій світового співтовариства;

г) усі відповіді правильні.

8. До причин виникнення екологічних проблем можна віднести:

а) інтенсифікацію використання природних ресурсів;

б) видобуток природних копалин;

в) забруднення і збідніння навколишнього середовища;

г) усі відповіді правильні.

9. Причинами загострення сучасних глобальних проблем є:

а) швидка урбанізація населення та варварське ставлення людини до природи;

б) низький рівень упровадження ресурсо- та енергозберігаючих, екологічно чистих технологій;

в) зменшення родючості ґрунту;

г) усі відповіді правильні.

10. Економічний аспект глобальних проблем включає:

а) збільшення дохідної частини держбюджету;

б) залучення ресурсів для їхнього використання;

в) забезпечення рівноваги платіжного балансу;

г) усі відповіді неправильні.

Завдання 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке – помилкове.

Відповідь поясніть

1. Глобалізація у економічній єдності світу визначається економічним взаємозв'язком між країнами, який збільшується та позначається на зустрічних потоках товарів, послуг, капіталу та ноу-хау, що постійно збільшуються.

2. Глобалізація розвивається під впливом соціально-економічних чинників.

3. Численні погляди на глобалізацію не можна систематизувати.

4. Глобалізація може призвести до посилення нерівномірності розвитку окремих країн.

5. Економічна єдність світу переростає у всепоглинаючий процес, який об'єднує політичні, економічні, соціальні, екологічні, науково-технологічні та інші складові.

6. результатом економічної єдності світу є лише вигоди від зростання участі країн у світових економічних процесах, а не висока ймовірність втрат, збільшення ризиків.

7. В основі глобальної стратегії лежить класичний геополітичний принцип.

8. Глобальну економіку не можна розглядати як уніфікацію та інтеграцію світової економіки.

9. Глобальні проблеми – це особливі явища і процеси у сучасному світі, які за масштабами і значущістю вирізняються загальнопланетарною особливістю, пов'язані з життєвими інтересами народів світу і їх можна вирішити взаємодією усіх країн світу.

10. Глобальні проблеми не взаємодіють одна з одною.

ТЕМА 18. СИСТЕМА КРИТИКИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ. АЛЬТЕРГЛОБАЛІЗМ: СУТНІСТЬ І БАЗОВА ПРОГРАМА

1. Система критики глобалізації.
2. Історія розвитку та становлення ідеології альтерглобалізму.
3. Представники альтерглобалізму: ідеї та погляди.
4. Мета та основні напрями альтерглобалізму. Програма альтерглобалізму.

1. Система критики глобалізації

Глобалізація – це багатогранний процес, який справляє неоднозначний і суперечливий вплив на світове господарство, економічну безпеку держав і розподіл між ними виникаючих господарських вигід та загроз. Глобалізація має як переваги, так і недоліки.

З одного боку, глобалізація відкриває великі можливості, такі як: прискорення уніфікації та поширення передових технологій; стійкість функціонування інформаційної мережі; розвиток творчості та нововведень; економічне зростання на основі інтенсифікації економічного, наукового, культурного розвитку народів; удосконалення механізму розподілу

ресурсів, підвищення ефективності їх використання на основі розвитку глобальної конкуренції; підвищення якості життя, поліпшення добробуту сімей, розширення можливостей вибору та доступу до нових ідей, знань. До переваг глобалізації відносять посилення міжнародної координації на базі формування економічного середовища, що ґрунтується на уніфікованих принципах і правилах, зменшення загрози міжнародних конфліктів і війн; поширення ідей гуманізму, демократії, захисту громадянських прав і основних свобод людини.

З іншого боку, глобалізація породжує загрози та ризики, такі як: ризики технологічної диференціації, консервації технологічної і соціальної відсталості країн внаслідок їхньої не конкурентоспроможності, слабкості ресурсної бази; глобальної нерівномірності економічного і соціального розвитку, посилення стратифікації і диспропорцій світової економіки; поглиблення розриву між товарними і фінансовими ринками, загрози глобальних криз; деградації неконкурентоспроможних виробництв, зростання безробіття, викликаного структурною перебудовою та новими вимогами до якості робочої сили, загострення соціальних проблем, ослаблення національних систем соціального захисту; загострення міжнародних конфліктів, національної та релігійної нетерпимості, створення глобальної мережі злочинного бізнесу, міжнародного тероризму; втрати національної ідентичності, руйнування звичайного способу життя, ціннісних орієнтирів, стандартизації національних культур; транснаціоналізації екологічних, економічних, технологічних проблем, глобальної ядерної катастрофи.

Все це посприяло критиці деяких глобалізаційних процесів, які мають неоднозначний вплив на розвиток світової економіки. Критикуючи неоліберальну модель глобалізації, зарубіжні та вітчизняні дослідники звертають увагу на комплекс властивих їй суперечностей між:

- становленням єдиного економічного простору і виникненням потужних регіональних блоків;
- об'єктивною тенденцією до збільшення обсягів виробництва, зростанням продуктивності праці і спрямованістю до поглиблення поляризації доходів і споживання;

- підвищенням ефективності світової економіки та падінням життєвого рівня значної частини населення;
- ефективністю вільного переміщення капіталів і руйнівною спекулятивною діяльністю світової фінансової еліти;
- фінансовим капіталом і віртуальним сектором, промисловим капіталом і реальним сектором глобальної економіки;
- посиленням культурного розмаїття і культурним нівелюванням згідно зі стандартами поп-культури;
- потребою у стабільності і розповсюдженні локальних осередків нестабільності, міжнародної злочинності і тероризму.

Неоліберальна модель глобалізації має пагубні наслідки не тільки для країн третього світу, але й для розвинених країн. Згідно з твердженням західного економіста, лауреата Нобелівської премії Моріса Алле – «всеохоплююча глобалізація торгівлі між країнами з істотно різними рівнями заробітної плати не може не призвести до безробіття, до падіння темпів економічного зростання, нерівності та бідності.

Таким чином, критика глобалізації будується на невизнанні її сприятливих наслідків і наголошенні на тому, що сили, які стоять за глобальними економічними трансформаціями, виступають проти використання глобальних регуляторних інструментів, сприяють створенню транснаціональних утворень, дії яких підривають стабільність державних соціальних структур, не відповідають суспільним потребам і є абсолютно неконтрольованими. Найбільш відомими критиками глобалізації є американські економісти Д. Барбер, Д. Кортон, Г. Дейлі, П. Бьюкенен, Дж. Голдсміт.

Противники глобалізації акцентують увагу на тому, що сотні мільйонів трудящих постійно перебувають під негативним впливом глобальних потрясінь (фінансових, політичних, військових) внаслідок активізації конкурентної боротьби на ринках, зростаючої нерівності у прибутках, відсутності гарантії зайнятості для населення, відчуженості від результатів виробництва тощо. Також вони виступають проти експлуаторської сутності приватного капіталу, проти гігантів міжнародного бізнесу, що зробили увесь світ ареною експлуатації праці капіталом. Глобальний капітал, у контексті їхньої критики, має за мету

сприяти створенню такого світового устрою, який би захищав інтереси робітників у процесі виробничих відносин капіталістичної системи. Для цих критиків глобалізація персоніфікується з активізацією корпоративної влади у світі, а СОТ є останнім за часом виникнення уособленням усієї системи глобального корпоративного управління.

Противники глобалізації, насамперед у США, акцентують свою увагу на загрозі втрати державою свого національного суверенітету. Культурні та етнонаціональні цілі держави вимагають підтримки сильного й ефективного державного регуляторного механізму. Тому глобалізація, яка ігнорує особливості національних культур в усіх їх проявах і намагається їх уніфікувати, сприймається найголовнішим руйнівником релігійних і родинних цінностей, суспільної солідарності. Неоконсерватори наводять приклад США як країни з ідеалами, в якій віра в демократію є спадщиною американської традиції.

Комунітаристи (communitarianism, від англ. «community» – спільнота) – впливовий напрям в американській соціальній теорії, що сформувалася у 1990-х навколо ідей і праць А. Етціоні. Практично з самого моменту виникнення розвивався не тільки як соціальна філософія, але і як соціально-політичний рух, що відстоює інтереси громад у відносинах з державою і бізнесом. Комунітаристи протиставляють глобалізацію невеликим сусідським спільнотам, які являють собою основу реальної демократії й охорони прав громадян. Світові ринки, через їхню колосальну віддаленість, підривають власність громадян – базис, на який спирається сучасна демократія. Жодна система трудової мотивації, на їхню думку, нездатна замінити сусідські спільноти.

Професійні спілки, культурні традиціоналісти також жорстко критикують глобалізацію. Саме той факт, що процеси глобалізації абсолютно ігнорують політичний лад окремої країни заради досягнення цілей абстрактної загальної стабільності, передбачуваності, викликає активний супротив серед суспільно свідомих рухів і окремих громадян.

Таким чином, на засадах критики глобалізації виникає ідеологія альтерглобалізму.

2. Історія розвитку та становлення ідеології альтерглобалізму

Ідеологічною основою антиглобалістського руху стало декілька праць, в тому числі книга канадської журналістки Наомі Кляйн «Людина проти брендів», в якій піддавалася критиці виробнича політика ТНК і повсюдне насадження брендів у масовій культурі. Також на формування руху вплинули пацифістські та антиімперіалістичні течії політичної думки, внаслідок чого активісти руху розділяють погляди на зовнішню політику США таких авторів, як Ноам Хомськи і Сьюзан Зонтаг.

В останні два десятиріччя підйом протестного руху проти неоліберальної глобалізації є одним з яскравих проявів соціальної активності. Перехід до неолібералізму як стратегії економічного розвитку, здійснений урядами провідних країн Заходу, і перш за все Великобританії і США, з метою подолання економічного спаду та підвищення конкурентоспроможності національних економік на початку 70-х років, відзначився низкою політичних та економічних реформ, які передбачали дерегуляцію соціальної сфери, приватизацію державної власності й скорочення витрат на соціальну сферу. Неоліберальна парадигма стала визначальною також у системі міжнародних економічних відносин. Паралельно здійснювалося посилення регулюючої ролі глобальних інститутів – МВФ, Світового банку і Світової організації торгівлі (СОТ).

Значну увагу неоліберали приділяли глобалізації, становленню єдиного економічного, інформаційного, культурного і соціального простору, а також поширенню західних демократичних цінностей у всіх країнах світу та поглибленому впровадженню їх у соціальні структури і суспільне життя. В явищі глобалізації неоліберали бачать наочне підтвердження правоти своєї парадигми, стверджуючої необхідність створення наднаціональних структур – аж до світового уряду (світового управління). Глобалізація та ерозія національного суверенітету, у тому числі й у вирішенні національних економічних проблем, посилили увагу суспільства до зростання глобальної могутності міжнародних інститутів і впливу ТНК при відсутності прозорості та звітності в їхній діяльності.

Зміцнення неоліберального фундаменталізму у світовій економіці та запевнення його прибічників щодо відсутності альтернативи неоліберальній

глобалізації стимулювали на початку 90-х років дискусії з питань можливості утворення умов для більш соціально, економічно і екологічно справедливої глобалізації. У дискусіях, що відбулись у багатьох країнах світу, противники глобалізації поступово формулювали спільні позиції з основних проблем сучасного етапу розвитку світової економіки. Сформувалось загальне уявлення про відповідальність міжнародних фінансових і економічних організацій за політичні конфлікти та економічні провали як в окремих країнах, так і в цілих регіонах світу. У суспільній свідомості затверджувалось уявлення про те, що в основі всіх тих проблем, які мала світова економіка й окремі країни протягом 80 –90-х років, – це неолібералізм та діяльність міжнародних організацій.

Економічні наслідки неоліберальної глобалізації об'єднали в опозицію до неї найрізноманітніші сили. Неоліберальні реформи стимулювали активність різних соціальних сил у країнах Півночі. Робочий рух в індустріальних державах протягом 80 – 90-х років виступав проти приватизації підприємств, наступу на права робітників, спаду виробництва, структурних перетворень у промисловості й переведення робочих місць до країн, що розвиваються. Екологи виступали проти СОТ, торгові правила та регулююча діяльність якої негативно впливала на ефективність національного законодавства та заходи в галузі охорони довкілля. У Північній Америці в ці роки проводилися масові кампанії проти створення на континенті зони вільної торгівлі. Так, у 1988 р. канадські активісти та націоналісти активно протестували проти лібералізації торгового режиму між США та Канадою, вважаючи, що це спричинить скорочення робочих місць, соціальних програм і призведе до втрати культурної ідентичності. Підписання угоди про створення Північноамериканської зони вільної торгівлі (НАФТА) викликало протести в усіх країнах континенту. Проти угоди виступали як традиційні противники вільної торгівлі (профспілки, націоналісти, екологи), так і нові об'єднання, такі як «Союз захисту відповідальної торгівлі» (AllianceforResponsibleTrade), «Громадянська кампанія проти вільної торгівлі» (CitizensTradeCampaign) у США, мексиканська мережа громадянських заходів проти вільної торгівлі (RAMALK). У країнах Півдня 80-ті роки також були відзначені зростанням протестних настроїв – проти економічних криз, спровокованих політикою

структурної адаптації (structuraladjustment), нав'язаної МВФ, проти зростаючої нерівності між країнами Півдня та Півночі та величезних боргів, які мають країни, що розвиваються.

Провали економічних реформ, здійснених згідно з неоліберальними рецептами Світового банку та МВФ, призвели до радикалізації громадянського суспільства і політичних партій у країнах Латинської Америки. Фінансові кризи у Південно-Східній Азії в 1997 р. стимулювали антиглобалістські настрої. Більшість організацій громадянського суспільства країн, що розвиваються, почали активно співпрацювати між собою та розвивати міжнародні контракти з організаціями країн Півночі. Зокрема, в ході переговорів щодо створення зони вільної торгівлі в Латинській Америці паралельно із переговорами міністрів торгівлі і головами урядів в Чилі, Бразилії, Коста-Риці були запропоновані “народні саміти”. Такі саміти були організовані активістами країн – учасниць форумів Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС) під час зустрічі голів держав та урядів країн АТЕС у Ванкувері та Манілі.

Незадоволення наслідками впровадження у життя неоліберальної моделі глобалізації кристалізувалося у транснаціональний рух протесту, який і одержав назву антиглобалістського, або альтерглобалістського. Перші масові виступи проти неоліберальної глобалізації і міжнародних інститутів відбулися у 1997 р. у Парижі – проти прийняття Міжнародної угоди з інвестицій, що були організовані рухами і організаціями, які виступають за «глобальне громадянське суспільство»; наприкінці 1999 р. – у Сіетлі проти розширення сфер діяльності СОТ. Ці акції протесту стали демонстрацією здатності соціальних рухів ефективно протистояти єдиним фронтом викликам неоліберальної глобалізації, що нав'язувала країнам та цілим континентам несправедливі правила міжнародної торгівлі, порушуючи права людини і права працівника, негативно впливаючи на навколишнє середовище. Сіетл став новим етапом в історії соціальних рухів, оскільки об'єднав активістів з різних країн світу, надавши транснаціонального характеру колективним заходам і протесту.

Результатом критичного оцінення неоліберальної глобалізації та її наслідків стало визнання більшістю учасників соціальних рухів того факту, що вона спричинила виникнення всіх проблем, проти яких вони борються:

чи то деградація довкілля, переведення робочих місць у країни з більш низькою заробітною платою, порушення прав людини на напівлегальних підприємствах у країнах, що розвиваються, зростання бідності та нерівності у світі, борги, які ставлять на межу катастрофи численні країни, що розвиваються, тощо. У відповідь на матеріалізацію світу альтерглобалізмом висувуються широкі гуманні, соціальні, культурні, екологічні гасла – скасування боргів країнам, що розвиваються, встановлення демократичного контролю над фінансовими ринками та їх інститутами, надання права на працю і гідну заробітну плату, вимоги до екологізації виробництва, рівноправ'я між статями, заборона на примусову та дитячу працю, захист прав етнічних меншин і багато інших.

Цілком закономірним з цього приводу є заклик Європейського соціального форуму (ЄСФ) до суспільних рухів цього континенту щодо необхідності боротьби: проти неолібералізму, проти війни, проти расизму, проти сексизму і гомофобії; за права та «іншу Європу». Демократичні вимоги антиглобалістів спрямовані на збереження та зміцнення громадського контролю над проблемою вирішення долі людей у країні, регіоні, суспільстві, світі. Саме тому ключовими пунктами їхньої програми є соціальні питання. Таким чином можна зауважити, що ідеологія альтер-глобалізму виникла на базі неоліберальної моделі глобалізації з її негативними наслідками та суперечностями.

3. Представники альтерглобалізму: ідеї та погляди

Ідейним родоначальником руху прийнято вважати американського економіста, лауреата Нобелівської премії Джеймса Тобіна, який запропонував стягувати хоча б символічний податок на фінансові спекуляції і спрямовувати отримані кошти на соціальні потреби. За ставкою податку в 0,1% утворюється сума в сотні мільярдів доларів.

Відомий український економіст-міжнародник Т.В. Кальченко вважає альтерглобалізм «оберненою стороною» процесу глобалізації, новим типом базової демократії, метою якої є презентація і втілення нових принципів функціонування світової системи, які ґрунтуються на засадах соціального партнерства, соціального захисту та на інституті соціальної держави й

реальних демократичних цінностях. Характерними виразниками ідеології альтерглобалізму є різноманітні антиглобалістські рухи і організації. Академік О. Т. Богомолів зазначає, що те, що одержало клеймо «антиглобалізм», у дійсності є зовсім не запереченням об'єктивного процесу світового розвитку, а протестом проти його сучасних форм, які склалися під впливом інтересів провідних індустріальних держав, насамперед США, і не враховують необхідною мірою проблем решти світу.

Погляди американського економіста та громадського діяча Л. Ларуша та словенського філософа А. С. Жижика спрямовані на аналіз сучасної моделі глобалізації та її критики. Л. Ларуш протипоставляє віртуальній економіці реальну, яка виробляє відчутні блага. А. С. Жижик ключовим протиріччям на сучасному етапі вважає протиріччя між ідеологією прав людини, рівності, світової держави та ідеологією споживання, яка орієнтує людину на отримання задоволення. Його критика загалом поширюється на основи глобалізму як ідеології. Він обвинувачує Захід у переході до «прихованого фашизму» під вивіскою лібералізму. Ідеологічно альтерглобалістський рух підтримують і багато інших науковців та громадсько-політичних діячів: індійська вчена, учасниця екологічного руху і феміністка Ванда Шива; засновник АТТАС, головний редактор «Ле Монд Дипломатик» Ігнасіо Рамоне та інші.

Цеглинкою в ідеологічне підґрунтя руху лягла книга лауреата Нобелівської премії з економіки за 1999 р. Амартія Кумара Сіна «Розвиток свободи» (Development as Freedom). Хоча її автор і не зараховує себе до антиглобалістів, ця робота принесла усвідомлення того, що розвиток країн третього світу повинен розумітися як розширення можливостей людини, а, отже, має бути пристосований не тільки до завдань збільшення ВВП, але і до позитивних змін у сфері освіти та охорони здоров'я.

Розширили розуміння залежності і економічної недорозвиненості в капіталістичному світі роботи Іммануїла Валлерстайна, особливо ті, що розкривають тему глобальної структурної кризи, яка вразила весь світ, що має, на його думку, дві важливі риси. Перша з них – це повна відсутність тієї сили, яка могла б урівноважити системні коливання. Більш того, у своєму нинішньому стані система настільки чутлива, що навіть невеликі соціальні мобілізації у змозі спричинити дуже серйозні наслідки – так

званий «ефект метелика». Друга ключова риса структурної кризи полягає в хаотичній будові двох таборів, що ведуть боротьбу за те, яка система прийде на зміну нинішній. В. Валлерстайн назвав ці дилеми «духом Давосу» і «духом Порту-Алегрі».

У цілому погляди американського дослідника І. Валлерстайна базуються на тому підґрунті, що сучасна світова економіка була і вважається капіталістичною економікою. Її основною рушійною силою є нескінченне накопичення капіталу. Його межі визначають поділ праці, який охоплює земну кулю, починаючи з середини ХІХ ст. Суверенні держави виникли в рамках цих меж, вони об'єднані в міждержавну систему. Накопичення капіталу відбувається в межах часткового вільного світового ринку. Різна потужність держав викликає нерівномірний розподіл світового прибутку, забезпечуючи постійне його переміщення від периферії до центру. Капіталістична економіка має періодичні цикли розширення і скорочення, викликані монополізацією економічного життя. На думку І. Валлерстайна, майбутнє світу буде визначатися саме в ході спроб налагодження повноцінного діалогу між Державою (урядами національних держав і всіма їх об'єднуючими міжнародними наднаціональними структурами) і Громадянським суспільством (яке багато дослідників уже визначають терміном «глобальне»).

Таким чином, можна підкреслити, що неоліберальна модель глобалізації є лише однією з можливих альтернатив багатовекторного процесу глобальної трансформації світової економіки та потребує реформування.

4. Мета та основні напрями альтерглобалізму. Програма альтерглобалізму

Альтерглобалізм (альтернатива глобалізму) – це теорія й ідеологія демократичної глобалізації, ідейно-політичного обґрунтування нового світового порядку з позицій широкої демократичної громадськості. Альтерглобалізм – соціально-політичний рух, який виник наприкінці ХХ ст. і виступає за глобалізацію в інтересах громадян. Він ставить за мету змінити основні параметри глобалізації. Будучи спочатку частиною антиглобалістського руху, альтерглобалізм виокремлюється із

загальнопротестного відношення до глобалізації, тобто антиглобалізму. Вперше ідеї альтерглобалізму було розповсюджено у 2001 – 2002 рр. на соціальних форумах у Порту-Алегрі та у Флоренції. Альтерглобалізм не просто критикує глобалізацію за її негативні наслідки для людства, але й пропонує іншу стратегію глобалізації, яка мала б гуманістичний зміст, провадилася б в інтересах широкого кола учасників й вела до формування глобального громадянського суспільства. Альтерглобалізм об'єднує сили, які не приймають ідеологію, форми й наслідки глобалізації, але визнають її об'єктивний характер і висловлюють сподівання на можливість глобалізації з «людським обличчям».

Основною метою руху є розвиток процесів інтеграції економік, народів і культур на основах демократії, соціальної справедливості, поваги до самостійності та самобутності національно-культурних утворень.

Антиглобалістський рух є мережевою соціальною організацією, яка має такі риси: неієрархічність, децентралізація, переважно горизонтальна і/або функціональна кооперація учасників; гнучкість, швидка зміна форм і конфігурацій; легкість і швидкість створення і розпаду структур, їх абсолютна відкритість для входу і виходу; загальнодоступність мережевих ресурсів (у першу чергу інформаційних); рівні права учасників мережі, незалежно від їх ролі, масштабу, ресурсного потенціалу; антиринкове спрямування; унікальність конструктивних властивостей мереж. Антиглобалістський рух керується сукупністю правил, принциповими з яких є: інтернаціоналізм руху; інтеркласовість і інтер-ідеологічність; антигегемоністський характер.

Загальними цілями антиглобалізму є висунення альтернативної концепції побудови світової системи, майбутні учасники якої не претендують на монополізацію прав глобального управління, а керуються у своїх діях існуючою в суспільстві громадською думкою. Як проголошують самі антиглобалісти, їх метою є «навчати, мобілізувати і надихати людей на активні дії».

Основні принципи антиглобалістів – це: солідарність, співробітництво і відповідальність; організація на принципах вільної, добровільної і ефективно діючої асоціації; самоорганізація і самоуправління.

Антиглобалістська діяльність організується переважно навколо таких тем:

- а) анулювання боргів країн Півдня;
- б) виступи проти діяльності СОТ;
- в) реформа міжнародних фінансових організацій і прийняття нової Бреттон-Вудської угоди;
- г) введення податку на фінансові операції.

Основними загальними цілями альтерглобалістського руху є: у середньостроковому плані – анулювання або реорганізація і демократизація нинішніх наднаціональних структур (СОТ, МВФ, Всесвітнього банку), забезпечення прозорості в їхній діяльності; у довгостроковому плані – розробка альтернативних, демократичних механізмів прийняття рішень з міжнародних проблем, усунення соціальних, економічних, екологічних диспропорцій між державами. За ідеологічною ознакою рух може розглядатися як:

- а) протест проти системи, мотивований етичними міркуваннями;
- б) виступи за реформу існуючої міжнародної економічної системи і надання їй демократичного, соціального і екологічно орієнтованого спрямування;
- в) боротьба за створення альтернативної системи управління в рамках світової економіки;
- г) радикальні виступи проти капіталістичної системи у цілому.

Прибічники альтернативної глобалізації наполягають на створенні Всесвітнього парламенту, депутати якого мають обиратися прямим голосуванням усіх громадян світу. Прибічники радикальних заходів з подолання неоліберальної глобалізації виступають проти ринкової економіки суспільства споживання, «тиранії торговельних марок», приватної власності. Борці за «глобальну справедливість» виступають проти деградації навколишнього середовища, руйнації культурної ідентичності та у більш глобальному сенсі проти «комерціалізації» і приватизації світу. Звідси критика в першу чергу спрямовується на діяльність ТНК і фінансових інститутів, що керуються у своїй діяльності виключно короткостроковими цілями максимізації прибутків, нехтуючи соціальними та екологічними нормами й інтересами. Основними видами

діяльності антиглобалістського руху є зустрічі, демонстрації проти проведення офіційних самітів міжнародних інститутів тощо.

Учасники руху проводять «соціальні форуми», на яких аналізується процес глобалізації, обговорюються способи опору та альтернативні пропозиції. У цілому, етапність дій антиглобалістів може реалізовуватися:

а) у короткостроковій перспективі – шляхом зриву конференцій, зустрічей, заходів наднаціональних організацій та концернів поряд з цілеспрямованим завданням надання збитків окремим корпораціям, підприємствам через бойкотування, пошкодження майна, хакерські атаки на системи управління;

б) у середньостроковій перспективі – анулюванням або реорганізацією та демократизацією конференцій існуючих наднаціональних організацій і таких, як СОТ, МВФ, Світовий банк;

в) у довгостроковій перспективі – розробленням альтернативних варіантів прийняття рішень щодо усунення соціальних, економічних, екологічних розбіжностей між державами.

Міжнародний антиглобалістський рух організований у вигляді відкритої мережі, яка ґрунтується на альянсі соціальних структур і не має керівної ланки. У широкому спектрі руху представлені такі категорії громадських організацій та верстви населення: організації, що займаються вирішенням проблем відносин Північ – Південь, а також висловлюють солідарність і симпатії до визвольних рухів у країнах Близького Сходу, Латинської Америки тощо; об'єднання безробітних, представники руху за права жінок; захисники тварин та довкілля; представники лівих, антифашистських кіл; представники анархо-синдикалістських кіл; представники кіл «чистих антиглобалістів». В умовах трансформаційних процесів сформувався державний альтерглобалізм, який реалізується у політиці деяких урядів і лідерів. Між державним альтерглобалізмом і суспільним альтерглобалізмом установилася взаємодія: державні діячі беруть участь у соціальних форумах і підтримують ряд суспільних ініціатив; з іншого боку, державні проекти користуються широкою підтримкою громадських організацій. Суспільний і державний сегменти альтерглобалістського руху взаємозалежні: один забезпечує іншому

соціально-політичну підтримку, зокрема електоральну базу; інший може дати першому конструктивну перспективу.

Програма антиглобалістів передбачає розвиток двох взаємопов'язаних напрямів – трансформістського (зміцнення системи самоуправління) і руйнівного (протидія укріпленню влади корпоративного капіталізму). Трансформістський напрям антиглобалістського руху очолюється французькою організацією **АТТАК** («За податок Тобіна на користь громадян»), що утворювалась з метою боротьби із спекулятивними переміщеннями фінансового капіталу, охопила своєю діяльністю більш ніж 50 країн світу. Зараз її завданням є обмеження впливу фінансового капіталу і тим самим оздоровлення сучасної капіталістичної системи. Ця структура виступала за рішучу протидію «Багатосторонній угоді про інвестиції», яка, на думку керівника комітету з проблем світової торгівлі руху «Громадянське суспільство», є таємно укладеною між розвинутими країнами з метою координування інвестиційної політики стосовно країн Третього світу. Саме тому навколо АТТАК об'єдналися екологічні, жіночі організації, профспілки. Заклики до зміцнення суверенітету та влади національних держав на противагу транснаціональному контролю лунають з боку організацій з країн Третього світу, а також з боку поміркованого крила антиглобалістів країн світового авангарду.

Представники руйнівного крила антиглобалістів вважають плани АТТАК та інших поміркованих альтерглобалістських структур реформістськими, утопічними і нездійсненними, оскільки їх реалізація суперечитиме інтересам панівних кіл і груп всередині глобального суспільства. Вкрай лівий альтерглобалізм, що значною мірою успадковує анархістські традиції, відмовляється бачити в державі нейтральний інститут регулювання і стимулювання розвитку національного добробуту. Він закликає до демонтажу державних структур на користь самоорганізованого суспільства.

Прибічники альтерглобалістського руху акцентують увагу на тому, що необхідна нова модель глобалізації, якій були би притаманні такі ознаки:

- відновлення рівноваги між ринковими і зовнішніми регуляторами у світовому масштабі;

- гуманізація і орієнтація на загальнолюдські цінності, дотримання громадянських прав і свобод, визнання культурної самобутності усіх народів світу;
- розвиток діалогу та партнерства цивілізацій, проголошення взаємодії і співпраці універсальних форма людських відносин, перевага економіки над політикою;
- забезпечення балансу інтересів і рівності можливостей для всіх країн, визнання специфічних потреб розвитку;
- демократизація діяльності міжнародних організацій, формування ефективного механізму координації дій національних держав;
- усунення практики подвійних стандартів у відносинах між країнами, ліквідація штучних бар'єрів для поширення знань та інформації, розширення доступу до нових ідей, науково-технічних досягнень з метою зростання добробуту і якості життя населення всіх країн;
- забезпечення більшої інформованості суспільства щодо проблем глобалізації, залучення незалежних громадських і наукових організацій до розробки та прийняття господарських рішень на всіх рівнях влади;
- екологічна і соціальна спрямованість економічного розвитку, гармонійне відтворення людини, соціальних відносин, чистого довкілля;
- формування багатополюсного світу, співпраця національних держав і міжнародних організацій у вирішенні глобальних проблем.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. У чому полягає сутність критики глобалізації?
2. Що спричинило виникнення антиглобалістських рухів?
3. Назвіть основні переваги та недоліки глобалізації.
4. Назвіть основні напрямки антиглобалістського руху.
5. У чому полягає сутність терміну «альтерглобалізм»?
6. Які основні цілі та завдання альтерглобалістів?
7. Назвіть види діяльності антиглобалістського руху.
8. Організація АТТАК: основні цілі та завдання.
9. Історія розвитку альтерглобалізму.

10. У чому полягає сутність програми альтерглобалізму?

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. Виберіть правильну відповідь

1. Програма антиглобалістів передбачає розвиток двох взаємопов'язаних напрямків:

- а) трансформістського і руйнівного;
- б) трансформістського і меркантилістського;
- в) неокейнсіанського і руйнівного;
- г) неокейнсіанського і марксистського.

2. Відповідно до пануючого у світі матеріалістичного ставлення антиглобалісти пропонують гасла:

- а) скасування боргів країнам, що розвиваються; демократичний контроль над фінансовими ринками;
- б) рівноправність між чоловіками і жінками; заборона на примусову дитячу працю;
- в) надання права на працю та гідну заробітну плату; захист прав етнічних меншин;
- г) усі відповіді правильні.

3. Противники глобалізації правого політичного флангу:

- а) це противники, насамперед, експлуаторської сутності корпоративного капіталу, а також діяльності СОТ;
- б) це противники уніфікації культурних, сімейних, релігійних і національних цінностей;
- в) це противники «руху антиглобалістів»;
- г) це противники військових конфліктів.

4. Противники глобалізації лівого політичного флангу:

- а) це противники, насамперед, експлуаторської сутності корпоративного капіталу, а також діяльності СОТ;
- б) це противники уніфікації культурних, сімейних, релігійних і національних цінностей;
- в) це противники «руху антиглобалістів»;
- г) це противники військових.

5. Ідея про те, що глобалізація веде до дестабілізації валютних ринків, належить:

- а) П. Хірсту і У. Томпсону;
- б) Я. Бхагваті і П. Крюгману;
- в) П. Бьюкенену;
- г) Дж. Грею.

6. Ідея про те, що глобалізація веде до послаблення позицій США належить:

- а) П. Хірсту і У. Томпсону;
- б) Я. Бхагваті і П. Крюгману;
- в) П. Бьюкенену;
- г) Дж. Грею.

7. Основними загальними цілями альтерглобалістського руху є:

- а) анулювання або реорганізація і демократизація нинішніх наднаціональних структур (СОТ, МВФ, Всесвітнього банку), забезпечення прозорості їх діяльності;
- б) розробка альтернативних, демократичних механізмів прийняття рішень з міжнародних проблем;
- в) усунення соціальних, економічних, екологічних диспропорцій між державами;
- г) усі відповіді є правильні.

8. Ідея про те, що глобалізація – це міф, метою якого є приховування конфронтації між блоками країн НАФТА, ЄС і АТР, а також приховування інформації щодо посилення світової нерівності, належить:

- а) П. Хірсту і У. Томпсону;
- б) Я. Бхагваті і П. Крюгману;
- в) П. Бьюкенену;
- г) Дж. Грею.

9. Антиглобалістська діяльність організується переважно навколо таких тем:

- а) анулювання боргів країн Півдня;
- б) виступи проти діяльності СОТ;
- в) реформа міжнародних фінансових організацій і прийняття нової Бреттон-Вудської угоди, введення податку на фінансові операції;
- г) усі відповіді є правильні.

10. Завданням організації АТТАК є:

- а) стимулювання капіталовкладень у сферу виробництва;
- б) передача коштів, виручених за рахунок «податку Тобіна», на соціальні потреби та розвиток країн «третього світу»;
- в) скасування інституту «держави» і «влади»;
- г) правильні відповіді а) і б).

Завдання 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке – помилкове.

Відповідь поясніть

1. Рух, спрямований проти неоліберальної глобалізації, називається рухом за глобальну справедливість.
2. Основними гаслами антиглобалістського руху є самоорганізація; неоліберальне спрямування; самоуправління.
3. Альтерглобалізм є новим типом базової демократії, який ґрунтується на засадах християнської моралі.
4. Загальними цілями альтерглобалізму є висунення альтернативної концепції побудови світової системи, майбутні учасники якої не претендують на монополізацію прав глобального управління, а керуються у власних діях існуючою в суспільстві громадською думкою.
5. Програма антиглобалістів передбачає розвиток двох взаємопов'язаних напрямків, таких як неокейнсіанський і руйнівний.
6. Трансформістський напрям антиглобалістського руху очолюється організацією АТТАК.
7. Альтерглобалістський рух по суті – це рух за модернізовану глобалізацію.
8. До системи альтерглобалізму належать: університетські рухи; жіночі організації, селянські та фермерські рухи.
9. До зовнішніх суперечностей антиглобалізму відносять суперечності між соціально-економічною нерівністю учасників та їхнім рівноправним діалогом і солідарністю.
10. Руйнівний напрям антиглобалістського руху очолюється організацією АТТАК.

ТЕМА 19. МІЖНАРОДНІ СТРАТЕГІЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

1. Особливості сучасного етапу світового розвитку.
2. Стратегії глобального розвитку світу.
3. Перспективні сценарії глобального розвитку.

1. Особливості сучасного етапу світового розвитку

Події у світовій економіці стають все більш складними та непередбачуваними, що спричиняє глобальний характер прояву їх

наслідків. Економічні потрясіння, від Греції до Китаю, є результатами світової тенденції послаблення дієвості традиційних політичних інструментів та вичерпаності фінансових ресурсів для відновлення економіки після останнього спаду.

Сучасна глобальна цивілізація переживає складності розвитку внаслідок конфлікту через наростаючу недовіру країн, що розвиваються, до країн-лідерів, та бажанням останніх нав'язати всьому світу західні ліберальні цінності, що призводять до суперечностей у сучасних споживацьких цінностях. Розвинуті країни все менш турбуються про зростання економічного розвитку в інших країнах, зосереджуючись на власних економічних проблемах. Не маючи достатніх можливостей залучити новітні інвестиційні технології через інвестиції, багато країн, зокрема Китай, Індія, Росія, стали високими темпами нарощувати власний науково-технічний потенціал. Результатом цього стало перенесення інвестиційних акцентів із Заходу до Азії та на Схід. Так, 75 % світових запасів валюти знаходяться у власності Китаю, Японії, Індії та Південної Кореї, а власниками 40 % цінних паперів США є китайці та японці. Існують певні прогнози щодо майбутнього лідерства Китаю завдяки вкладам у науково-дослідницькі розробки та виробництво інновацій.

Підтвердженням таких перетворень у світовій економіці є незмінна тенденція різного темпу зростання реального ВВП зрілих, розвинутих країн світу та країн, що розвиваються (таблиця 19.1).

Таблиця 19.1 – Темпи зростання реального ВВП країн світу 2021-2025 рр.

Реальний ВВП (у відсотках від попередніх років)	2021	2022	2023	2024 (прогноз)	2025 (прогноз)
<i>Розвинуті економіки</i>	5,5	2,5	1,5	1,2	1,6
США	5,8	1,9	2,5	1,6	1,7
Єврозона	5,9	3,4	0,4	0,7	1,6
Японія	2,6	1,0	1,8	0,9	0,8
<i>Економіки, що розвиваються</i>	7,0	3,7	4,0	3,9	4,0
Східна Азія	7,5	3,4	5,1	4,5	4,4
Китай	8,4	3,0	5,2	4,5	4,3
Індонезія	3,7	5,3	5,0	4,9	4,9
Тайланд	1,5	2,6	2,5	3,2	3,1
Туреччина	11,4	5,5	4,2	3,1	3,9
Нігерія	3,6	3,3	2,9	3,3	3,7

Глобальне зростання сповільнилося у 2022 році до 3,2%, що на понад 1 відсотковий пункт нижче, ніж очікувалося наприкінці 2021 року, головним чином через війну росії в Україні та пов'язану з нею кризу вартості життя в багатьох країнах. Прогнозується, що у 2024 роках темпи зростання залишаться нижчими за трендові. Зокрема, за оцінкою Світового банку зростання світової економіки у 2024 році очікується на рівні 2,4%, а у 2025-му - 2,7%, що є найслабшим початком десятиліття за останні 30 років.

Зростаюча геополітична напруженість може створити нові короткострокові небезпеки для світової економіки. Так, до кінця 2024 року люди приблизно в кожній четвертій країні, що розвивається, і приблизно в 40% країн з низьким рівнем доходу все ще будуть біднішими, ніж напередодні пандемії COVID у 2019 році.

Згідно з дослідженнями науковців Глобального інституту McKinsey сучасний стан світового розвитку обумовлений безпосереднім впливом таких факторів (рис. 19.1).

Рис. 19.1 – Фактори впливу на сучасний стан світового розвитку

Розглянемо ці фактори більш докладніше.

Стимулювання сукупного попиту. Певну стурбованість викликає проблема слабого сукупного попиту відносно загального економічного потенціалу. За оцінками Міжнародного валютного фонду виробництво в розвинутих країнах світу у 2015 р. зменшилось на 2 % порівняно з минулим періодом, хоча на початку 2000-х років домінував профіцит у розмірі 0,8 %. Усі великі країни, за винятком Китаю, відчували значно слабший попит після глобальної фінансової кризи. З одного боку, уряди та центральні банки багатьох країн активно стимулювали програми сприяння зниженню реальних відсоткових ставок. Але з іншого боку, незмінно низький рівень ставок протягом більш ніж 5 років не зміцнив картину попиту, а скоріш ускладнив становище. Попит на головних ринках залишається досить слабким, і будь-яке невірне рішення на одному з них суттєво відобразиться на інших. Стабільно низькі ставки спонукають інвесторів шукати доходності та безпеки, створюючи передумови для нестійкості міжнародних фінансових потоків. Федеральна резервна система США постійно сигналізує про бажання збільшити ставки, повернувшись до більш традиційних інструментів грошово-кредитної політики. Проте, внаслідок певних проблем, існуючих в Єврозоні та Японії, зростання ставок ускладнено та відкладено на невизначений термін.

Зміни на енергетичних ринках світу. У другій половині 2014 р. ціни на нафту впали на 50%, що призвело до зниження цін на енергоносії для споживачів, але негативно вплинуло на фінансову стабільність виробників енергії внаслідок того, що зниження вартості нафти гальмує подальші інвестиції у енергетичний сектор. Аналізуючи минулі шоків падіння цін на нафту, що відбувалися протягом останніх 30 років, зокрема, у 1985 та 2008 роках, можна зробити висновок про різний характер наслідків цього явища для розвинутих країн, та країн, що розвиваються. У 1985 р. надлишок виробничих потужностей призвів до стабільних цін протягом майже десяти років після початкової ціни зниження. Спад цін у 2008 р. був частиною фінансової кризи: ціни стрімко впали, але з відновленням попиту стабілізувались, особливо в ринки, що розвиваються. За фінансово-економічною кризою 2008 року настала криза Єврозони, а потім у 2020 році розпочалася пандемія COVID-19.

Війна росії проти України – це третій асиметричний шок, тобто зміна економічних умов, що переживає світ за останні двадцять років: Зокрема, війна в Україні значно більше відбивається на сусідніх із нею країнах через приплив біженців та велику залежність цих країн від російського газу. Болісними для економіки розвинених країн стали наслідки зростання цін на енергоносії для населення та бізнесу.

Урбанізація. Сільське населення миттєво реагує на постійно зростаючі промислові можливості та економічну перевагу міст у світовій економіці, тому швидкість урбанізації на сучасному етапі має тенденцію неухильного зростання, причому особливо це відчувається у країнах, що розвиваються. Дослідження компанії McKinsey показує, що 46 з 200 найбільших міст у світі до 2025 р. буде у Китаї, що призведе до зміщення центру світової економіки на схід. Усвідомлюючи проблему швидкої урбанізації з втручанням застарілих технологій вироблення електроенергії і виробництва в якість життя в міських районах, китайський уряд упроваджує активні програми боротьби з забрудненням навколишнього середовища. З аналогічними проблемами стикається і Індія.

Старіння населення. Робоча сила, від якої безпосередньо залежить економічна активність та процвітання країни, на сьогоднішній день має неухильну тенденцію до старіння та скорочення по всьому світу. Головними

причинами цього феномену є збільшення тривалості життя з одночасним зниженням народжуваності. Внаслідок цього зростає середній вік населення, тому нинішню ситуацію в багатьох країнах визначають терміном «подвійне старіння». Зростання співвідношення чисельності пенсіонерів відносно працюючих, відповідно до статистики, не обмежується розвинутими країнами. До 2050 р. очікується зростання розриву між кількістю пенсіонерів та працюючих (від 15 до 64 років) у світі майже у два рази – з 12 до 25 %, частка 60-річних серед населення Землі складатиме 21 %, а частка 80-річних збільшиться у 4 рази і становитиме 4 % населення. За світовими прогнозами, у 2050 р. майже 60 % населення Землі буде жити в Азії, з яких 33 % – у Китаї та Індії. І лише 7 % житимуть в Європі, причому середній вік населення тут буде значно вище. Серед крупних економік тільки США мають сприятливий демографічний профіль для економічного зростання внаслідок збільшення населення. Для інших провідних економік світу очікуване покращення продуктивності не у змозі ліквідувати розрив між чисельністю працюючих та пенсіонерів. Без фундаментального економічного та культурного зрушення у бік подальшої участі літніх робітників у трудовому процесі, залучення більшої кількості жінок та емігрантів до праці, країни будуть відчувати серйозні проблеми у економічному зростанні протягом найближчих десяти років.

Технологічні інновації. На сучасному етапі розвитку технологічні прориви стали розповсюдженою рисою глобальної економіки, але масштаби їх зростання є досить невизначеними. З одного боку, технологічний рівень інновацій провідних економік світу досить високий, проте істотні структурні технологічні зрушення вже відбулись. Але особливо важливим постає питання того, наскільки багато інновацій буде надходити з Китаю, Індії та інших країн, що розвиваються. Відкриття ринків прискорило зростання глобальних ланцюжків постачань і продуктивності внаслідок інноваційних перетворень у сферах торгівлі, телекомунікацій, засобів масової інформації та фінансових послуг. Споживачі активно використовують мобільні пристрої для підключення до дедалі ширшого асортименту товарів та послуг, що пропонують виробники. Останні, у свою чергу, впроваджують подібні пристрої у функціональні процеси промислової діяльності. Високотехнологічні інновації у робототехніці та 3D

друк відкривають можливості світовим економікам для підвищення продуктивності праці та розширення промислових горизонтів, а також дозволяють змінити глобальні моделі торгівлі. З іншого боку, глибокі інновації та структурні зрушення на рівні галузі викликають стурбованість з приводу ринкової влади і особистого життя. Крадіжки номерів кредитних карток, промислове шпигунство, порушення таємниці персональних даних піднімають нові питання щодо безпеки та захисту інформації. Основні технологічні компанії стикаються зі зростанням антимонопольної уваги. Безсумнівно, нововведення будуть тривати, але питання того, в якій мірі це буде відбуватися більш глобально і як швидко інновації будуть поширюватися через кордони, є складно вирішуваними на даному етапі економічного розвитку.

Глобальна взаємодія між країнами. Складові частини світової економіки у ХХІ ст. знаходяться у тісному взаємозв'язку у порівнянні з минулими роками. Торговельні відносини між країнами доволі швидко відновились після глобального економічного спаду і стають дедалі все більш складними та складно передбачуваними. На сьогоднішній день безперечно світовим торговим центром є Китай, але можна впевнено стверджувати, що торговельні операції Латинської Америки, Індії та Середнього Сходу суттєво підвищили свою світову економічну вагу. До того ж рекапіталізація банків, нормативно-правові зміни та грошове стимулювання здійснює компенсаційні ефекти на фінансові потоки, що залишаються значно нижче свого докризового рівня. Незважаючи на це, існують побоювання з приводу передачі і впливу можливих фінансових шоків внаслідок зростання взаємозалежності ринків між країнами.

Отже, підводячи підсумки з вище викладеного, можна зробити такі висновки щодо сучасного стану економічного розвитку.

З моменту завершення останнього раунду багатосторонніх торговельних переговорів у 1994 році пройшло майже 30 років. З того часу багато країн світу стали більш відкритими в економічному сенсі і обсяг торгових угод суттєво розширився. Основна увага розвинених економік змістила свої акценти у бік відкриття інвестиційних можливостей і послаблення обмежень на послуги. На ринках, що розвиваються, отримання сільськогосподарських субсидій стало пріоритетним завданням, хоча в

багатосторонньому контексті існують певні складнощі у вирішенні даних питань.

Останні роки показали, що збільшення потоків міжнародної торгівлі може змінити траєкторії національного зростання. Підвищену увагу мають питання зростання фінансової та економічної взаємозалежності між країнами різного ступеня розвитку. До того ж викликає міжнародну стурбованість зменшення потенційного впливу країн-лідерів на різні сектори економіки. Побоювання значною мірою зосереджені на можливості домовитися про глобальні правила, які підходять і є сприятливими для економік, що розвиваються.

2. Стратегії глобального розвитку світу

У перекладі з грецької термін стратегія означає мистецтво ведення війни (stratos – військо, ago – веду), але останнім часом під цим поняттям найчастіше розуміють високий рівень планування та узагальнення певних дій для досягнення поставлених цілей в умовах невизначеності шляхом координування та раціонального використання обмежених ресурсів.

В економічному сенсі **стратегія** – це організаційна модель майбутньої поведінки суб'єктів в межах поставлених цілей і завдань для досягнення довгострокових результатів. Головним завданням успішної стратегії є вірно сформульовані цілі та чітко визначені інструменти її реалізації.

Розробкою національних стратегій у кожній країні займаються провідні фахівці, науковці, політики, що враховують географічно-кліматичні умови країни, наявність ресурсів, у тому числі трудових, науковий потенціал та багато інших факторів. У той же час варто відзначити вплив глобалізаційних процесів на економічний розвиток країн, наслідками якого є інтеграція національних економік у загальну систему світової економіки. Тому кожна національна стратегія водночас є міжнародною та взаємозалежною від інших.

Глобальні стратегії розробляються структурами ООН, але їх формування ускладнено багатьма факторами, зокрема:

а) відмінністю цілей та несумісністю інтересів розвинутих економік та тих, що розвиваються, внаслідок традиційних та релігійних різниць;

б) нескоординованою діяльністю держав, що характеризується домінуванням країн–світових лідерів серед усіх міжнародних акторів.

в) різним ступенем технологічного розвитку країн, що унеможлиблює економічну співпрацю на бажаному рівні;

г) змінами в конфігурації співвідношення сил великих держав, внаслідок того, що могутність світових центрів на сучасному етапі визначається не розміром території та чисельністю населення, а здатністю мобілізувати знання й багатство на цілі світової стратегії;

д) великою конкуренцією між групами країн з причини дефіциту сировинних, науково-технологічних та інших ресурсів.

Спільною рисою національних стратегій країн є пошук оптимального співвідношення між лібералізацією міжнародних відносин та збереженням національних інтересів. Але існуючі нерівності соціального, традиційного та економічного характеру сформували олігополістичний характер глобальної системи з наступною ієрархією міжнародних акторів: центри сили, претенденти на статус центру сили, економічні, політичні, військові та цивілізаційні полюси, глобальна держава, регіональна держава.

Слід визначити зменшення ролі США як країни-гегемона та перехід до багатополярного складу глобальної системи, в якому одночасно присутні декілька реальних центрів сили, різних за своєю потужністю. Співіснування кількох центрів вимагає розробки координаційних механізмів та створення коаліцій, що призводить до зростання конфліктності у світі. Нестабільність та невизначеність сучасної світової системи змушує країни до формування власних стратегій економічного розвитку, що вкрай відрізняються одна від одної. З урахуванням цього, варто зосередитись на відносинах між світовими центрами економіки внаслідок того, що їх взаємодія та стратегії безпосередньо впливають на глобальний стан сучасного розвитку.

Згідно з часткою у світовому ВВП можна виділити три світових центра: США, ЄС та група економік, що розвиваються, на чолі з Китаєм. Основні стратегії цих країн узагальнено у табл. 19.2.

Таблиця 19.2 – Стратегії економічного розвитку країн – світових лідерів

Цілі	Інструменти
США: стратегія національної безпеки	
– зменшення боргового тиску; – збереження центрів додаткової вартості; – лідерство на ринках високої додаткової вартості; – пошук партнерів серед країн, що розвиваються; – інституційне лідерство	– перенесення виробництв до Індонезії та інших країн Південно-Східної (ПСА) та Латинської Америки; – створення регіональних наддержавних союзів; – витіснення японських та європейських компаній з ринків країн, що розвиваються
Китай: стратегія національної безпеки	
– зміна моделі експортно-орієнтованого зростання на модель зростання за рахунок внутрішнього ринку; – пошук ресурсів та інвестиційних стратегічних проектів; – забезпечення роботою експортно-орієнтованих виробництв у перехідний період	– інтеграційні проекти у ПСА; – розвиток «середньоазіатського» коридору; – нарощування економічного та військового потенціалу; – створення національного центру протидії корупції
ЄС: «Європа: Стратегія розумного, стійкого і всеохоплюючого зростання»	
– гармонізація економік членів ЄС; – підвищення інституційної привабливості ЄС; – зайнятість; – науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи; – зростання енергоефективності; – освіта та скорочення бідності	– реформи ринків праці та послуг; – дотримання координації фінансової політики; – зростання спеціалізації на внутрішньому ринку; – реформи освіти та охорони здоров'я

Розглянемо національні стратегії країн.

Стратегія США. Незважаючи на швидке боргове зростання американського уряду протягом останніх десятиріч, національна стратегія країни спрямована на подальше утримання світового лідерства. Для виконання цього завдання потрібно, з одного боку, знизити борговий тиск відсоткових платежів на бюджет, а з іншого боку, зберегти високу конкурентоспроможність національних компаній на ключових високотехнологічних ринках.

Суттєві зміни пропонується провести в мережі бюджетних установ, внаслідок існуючих проблем у системі освіти та охорони здоров'я. Так, на сьогоднішній день у США шкільна освіта та бакалаврат вважаються неконкурентоспроможними, при цьому 90 % учнів середніх шкіл та 71,4 % студентів ВНЗ навчаються в державних навчальних закладах, а система охорони здоров'я вважається дуже затратною відносно отриманих результатів.

Попри швидке економічне зростання країн, що розвиваються, варто відзначити, що центри створення додаткової вартості крупних міжнародних корпорацій залишаються у США, і країна активно створює умови протидії зміщенню ключових компетенцій за межі своїх кордонів. На сьогоднішній день США поєднує у собі політичні, військові, валютні, економічні, фінансові, технологічні та ідеологічні аспекти лідерства. Такі результати обумовлюють головну мету американської стратегії: весь світ є сферою інтересів США. Тому можна впевнено стверджувати, що протягом XXI ст. зміни лідера у світі не відбудеться і на місце США не прийде настільки ж абсолютний фаворит.

Стратегія Китаю. Швидкі економічні темпи зростання країни протягом кількох десятиріч стали першим історичним випадком, коли не західна, не англомова, не ліберально-демократична країна змінила світові ваги у свій бік та стала претендувати на статус найбільшої економіки у світі. Ця подія призвела до глибоких змін у центрі глобальної геоекономічної гравітації та змусила передові країни враховувати вплив Китаю на світовий розвиток.

У 2015 р. уряд Китаю затвердив національну стратегію, згідно з якою було поставлено завдання щодо зміни відносин з міжнародним оточенням, глибоких економічних та соціальних перетворень усередині країни, розробки реформ подолання кризових періодів та шляхів зростання добробуту нації. При цьому основна увага концентрується на боротьбі з корупцією. Як частина стратегії анонсовано три ключових аспекти подальших дій: кооперація з країнами, що розвиваються, підтримка відносин з розвинутими країнами та екологічний контроль за сусідніми країнами. Уряд Китаю приймає активну участь у регіональному та глобальному управлінні, що підтверджується його участю у самітах Азіатсько-Тихоокеанського регіону, БРІКС, та нараді з взаємодії та мірами довіри в Азії (НВМДА). Значну частину національної стратегії займає

боротьба з кібератаками та тероризмом, для цього постає завдання створення висококваліфікованої, спеціалізованої команди національної безпеки, що підпорядковується єдиному центру. При цьому залишається незмінним традиційний вектор розвитку Китаю.

Окремої уваги заслуговує наростаюча напруженість у взаємовідносинах Китаю з США. Зміни у балансі економічної моці стають глобальними внаслідок економічної присутності Китаю у Африці, Латинській Америці та Європі, що загрожує лідерству США як світового центру. Глобальна економічна та політична роль Китаю почала розшаровувати та змінювати усталені міжнародні норми, правила та інституції. Все це змушує США протидіяти загрозі зміни світового лідера та координувати свою національну стратегію з урахуванням майбутніх взаємовідносин з Китаєм.

Стратегія ЄС. Стратегія країн Євросоюзу ускладнена багатьма факторами, головним з яких є різний ступінь розвитку держав об'єднання. Це наочно показав провал виконання стратегії 2000 р., метою якої було досягнення рівня найбільш конкурентоспроможної економіки у світі протягом 10 років, та інноваційної стратегії 2006 р. Фінансова криза 2008 р. по-різному відобразилась на економічному стані країн Євросоюзу, що дозволило виявити суттєві відмінності між країнами і значне їх відставання від середнього рівня досягнень США та Східної Азії. Негативні результати виконання минулих стратегій змусили ЄС у 2010 р. розробити нову стратегію: «Європа 2020: Стратегія розумного, стійкого і всеохоплюючого зростання». Згідно з нею Європа ставила за мету. працевлаштувати 75 % населення у віці 20–64 років, інвестувати у науку 3 % ВВП ЄС, скоротити викид парникових газів на 20 % та збільшити енергоефективність ВВП на 20 %. Також планувалось провести реформування освіти, а саме, на 90 % забезпечити всіх учнів середньою освітою, 40 % молоді (30–34 років) – вищою освітою, скоротити на 20 млн осіб чисельність малозабезпечених.

Згідно з аналізом Євростату за 2020 р., переважна більшість цілей стратегії «Європа 2020» були досягнуті або, принаймні, близькі до досягнення.

Запровадження нової стратегії ускладнено наростаючими проблемами в Євросоюзі, серед яких послаблення інтегрованості країн та посилення їх диференціації. Головною причиною кризового стану ЄС науковці називають передчасність введення єдиної валюти – євро, що позбавило

країни проводити власну монетарну політику та ефективно управляти економічними процесами всередині кожної країни-учасниці. Значні розбіжності в показниках розвитку та недостатній контроль за дотриманням установлених вимог до теперішнього часу так і не вдалося нівелювати. Централізована координація економічної політики у країнах ЄС мала наслідками часткову втрату національного суверенітету країн та ігнорування їх інтересів, що призвело до зростання неузгодженості і конфліктності між членами Євросоюзу та бажанню вийти з об'єднання. Таким чином, можна відзначити зменшення ролі Євросоюзу як світового центру глобальної економіки, внаслідок його зосередження на внутрішніх аспектах економічного розвитку.

Пріоритетом Єврокомісії останніх років стала стратегія ефективного менеджменту біоресурсів, або біоекономіка, а також стратегія Європейської Зеленої Угоди (The European Green Deal), що передбачає не просто належний захист та збереження довкілля, а повну трансформацію економіки Євросоюзу з метою перетворення Європи на перший клімат-нейтральний континент, де негативний вплив людини на природне довкілля та клімат планети зведено до мінімуму. Зокрема, до 2050 р. сумарні викиди парникових газів на теренах Союзу мають дорівнювати нулю, і вся економічна система буде максимально дружньою до навколишнього природного середовища.

Стратегії країн, що розвиваються. На сьогоднішній день немає однозначної відповіді щодо стратегічного політичного вектору країн, що розвиваються, для досягнення рівня розвинутих економік. Сучасна наука знаходиться на стадії пошуку новітніх концепцій розвитку, враховуючи досвід економічної політики країн Латинської Америки, Африки, пострадянських країн та країн Східної Азії. Варто відзначити лише той факт, що, на відміну від неоліберальних тенденцій розвитку передових країн, політика економік, які розвиваються, спрямована на суттєву роль державного регулювання економічних процесів. Найгострішим питанням залишається ступінь відкритості економік та балансування між лібералізацією та протекціонізмом.

3. Перспективні сценарії глобального розвитку

На основі розглянутих вище світових тенденцій глобалізаційних процесів постає питання щодо прогнозування варіантів майбутнього світового розвитку у довгостроковій перспективі. Його вирішенням в умовах «глобальної невизначеності» займається багато експертів, які ретельно аналізують сучасний стан з метою прогнозування подальших подій.

Прогнозування розвитку світової економіки є складною задачею, оскільки вона залежить від багатьох факторів, таких як політичні події, економічні тенденції, соціальні зміни та природні катастрофи. Проте, існують певні загальні сценарії, які можна розглядати при аналізі перспектив розвитку світової економіки.

Розглянемо основні підходи до виділення сценаріїв глобального розвитку, що існують на сьогоднішній день.

Згідно з дослідженнями компанії McKinsey, подальше існування сучасного світу може розвиватися залежно від ступеня зближення світових економік та темпів економічного зростання за чотирма сценаріями (рис. 5.2).

Рис. 19.2 – Перспективні сценарії глобального розвитку

Вертикальна вісь на рис. 19.2 ілюструє прискорення або уповільнення економічного зростання, тобто якість вирішення довгострокових структурних проблем. Горизонтальна вісь відображає ступінь об'єднання світових економік – їх конвергенцію або дивергенцію, що визначається поєднанням коротко- та довгострокових факторів.

Конвергенція – це процес зближення економік різних країн, їх окремих структур та механізмів управління за багатьма показниками, **дивергенція** – зворотний процес, що означає посилення розриву між рівнями розвитку та національними моделями економік держав. Звісно ж, конвергентний світ має кращі можливості протистояти майбутнім шокам та потрясінням на відміну від внутрішніх системних дисбалансів дивергентного світу. Перетин осей координат пересічних змінних визначає

чотири сценарії світового розвитку, що розраховані для країн G-20 (вибір країн обумовлений їх вагою у 75 % від усієї глобальної економіки).

Перший сценарій – «Глобальна синхронність»: описує конвергентний світ з швидкими темпами зростання. У цьому сценарії глобальна економіка отримує найнадійніший довгостроковий підйом, досягнувши економічного зростання на 3,8 % на рік до 2025 р. Багатосторонні торгові угоди сприятимуть зниженню бар'єрів у важливіших галузях економіки та обміну технологіями. Швидке розповсюдження інновацій призведе до зростання долі експорту у ВВП на 4 % до 2025 р. Реформи фінансового сектору країн, що розвиваються, переорієнтують економіку на ринкову та створять надійні ринки капіталу. Глобальні відсоткові ставки повернуться до старого рівня докризових років, рівень безробіття суттєво зменшиться.

Другий сценарій – «Осередки зростання»: дивергенція з прискореним зростанням відображає нерівномірну картину підйому, оскільки країни вирішують структурні проблеми окремо та уривками. У цьому сценарії прогнозується зростання економік G-20 на 3,2 % на рік до 2025 р. США, Китай, Індію очікують доволі високі темпи підйому на відміну від країн Євросони та Японії. Наслідками дивергенції будуть ускладнення при досягненні міжнародних гарантій для інвесторів, проблеми захисту інтелектуальної власності та отримання сільськогосподарських субсидій.

Третій сценарій – «Глобальне уповільнення»: притаманний ситуації конвергенції економік з уповільненням економічного зростання – до 2,9 % на рік протягом десятиріччя. Глобальний розвиток у цьому сценарії безпосередньо залежить від позитивних результатів функціонування ринків, що розвиваються. Структурні проблеми залишатимуться невирішеними, але значною мірою компенсуються за рахунок успішних зусиль зі стимулювання попиту. Торгівля буде найбільш важливим фактором підйому, також очікується зростання попиту на енергію, включаючи нафту.

Четвертий сценарій – «Регіональні кризи»: дивергенція та уповільнене зростання. Даний прогноз є антиподом першого сценарію глобальної синхронності з різницею у зростанні світової економіки на 11,4 трлн дол. «Регіональні кризи» описують стан, в якому структурні реформи не призведуть до успішного результату, а сукупний попит особливо в

розвинутих економіках буде досить нестійким. У питаннях фінансової та грошово-кредитної політики держави будуть дотримуватися традиційних методів їх стимулювання. Реальні відсоткові ставки залишатимуться низькими, що негативно впливатиме на зростання інвестицій. Технологічні інновації стануть обмеженими кількома регіонами, зменшиться рівень зайнятості. В цьому сценарії світова економіка буде більш вразливою до економічних потрясінь, зокрема, від фінансових потоків.

З огляду на розподіл світу за полюсами влади можна сформулювати такі сценарії формату інституційного устрою:

а) **Уні- (одно) полярний світ**, що керується країною-гегемоном, або глобальним й антитерористичним урядом. Головним претендентом на гегемонію залишається США, створення глобального уряду передбачає модель національної держави, що вирішує проблемні питання на світовому рівні.

б) **Бі- чи триполярний світ** – альянс найбільш розвинутих країн, які приймають узгоджені рішення та мають спільні інтереси. При цьому можливі коаліційні об'єднання як держав, так і регіональних інтеграційних утворень, що розповсюджують власні норми та принципи на інші країни. На сьогоднішній день на такий альянс претендують:

- п'ятірка постійних членів Ради Безпеки ООН;
- велика сімка;
- об'єднання з країн США, Китаю, Індії, ЄС, Японії.

в) **Поліполярний світ**. Існування такого формату передбачає багатоплановість економічного розвитку з міжнародним співробітництвом та наявністю спільних планів щодо боротьби з глобальними негативними проявами. Згідно з теорією багатопольного світу його структурування може бути здійснено шляхом корпоратизації, автономізації або створення глобального громадянського суспільства.

г) **Паралельне існування багатьох цивілізацій**, що є окремими та самостійними центрами розвитку.

д) **Апокаліптичний світ** з міжнародними катаклізмами, війнами за володіння обмеженими ресурсами та геополітичне, економічне лідерство.

Вирішення проблем боргового накопичення та дефіциту глобальних збережень, обумовлених зростанням долі населення пенсійного віку по всьому світу, науковці бачать на підставі таких сценаріїв (рис. 19.3).

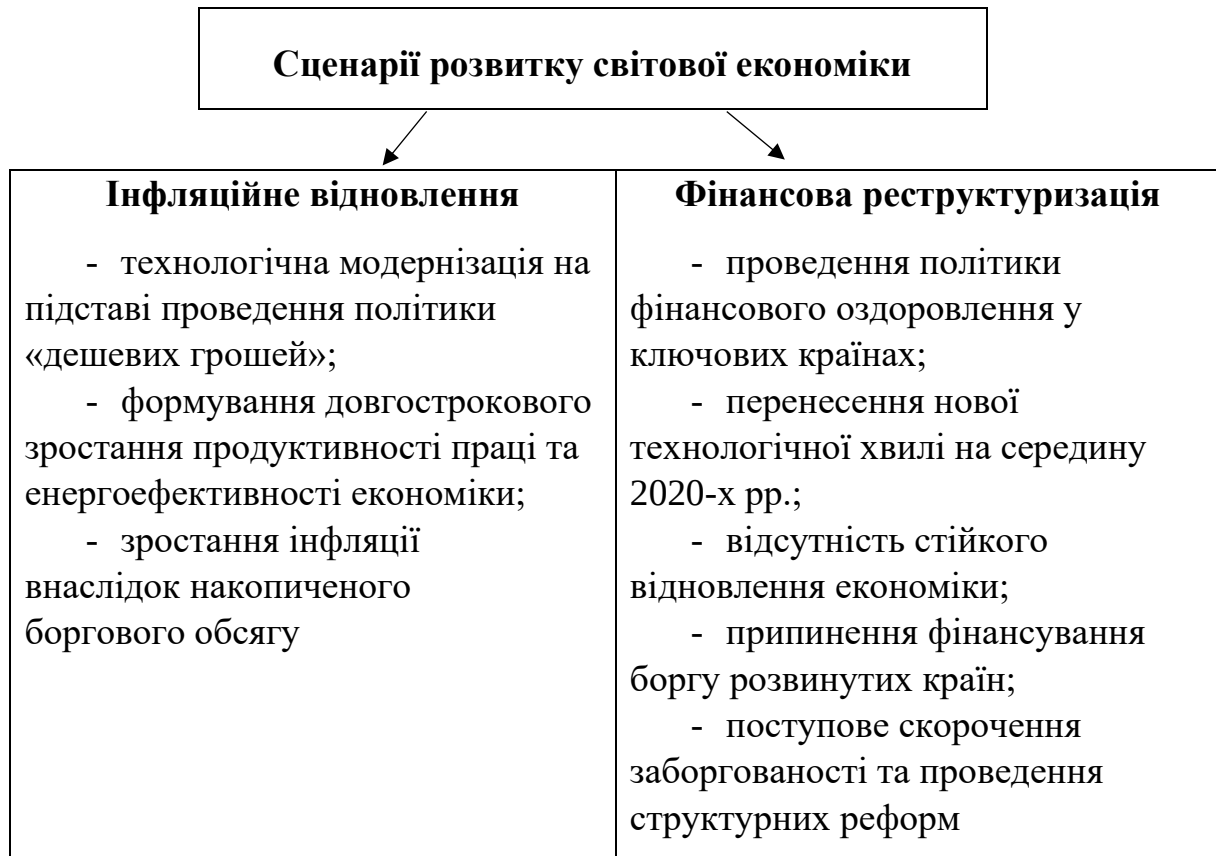

Рис. 19.3 – Сценарії розвитку світової економіки в контексті подолання боргового накопичення та дефіциту накопичень

Згідно з проведеним аналізом світових процесів експерти схиляються до найбільш імовірного розвитку майбутніх подій за сценарієм «Фінансової реструктуризації».

Прогнозують також і інші сценарії розвитку глобального світу на підставі соціальних та культурних факторів, а саме:

а) культурний імперіалізм – розповсюдження та впровадження західної ідеології, традицій, способу життя по всьому світу, що призведе до переформатування однополярного світу у світ на чолі з глобальним урядом;

б) периферійна корупція – негативний сценарій, що передбачає занепад західної цивілізації та її подальший розпад зі створенням так званого «культурного смітника» на його окраїнах;

в) мозаїчних культур – також негативний сценарій створення окремих, замкнених та ворогуючих між собою культур;

г) егалітарний світ – позитивний сценарій створення відкритих взаємовідносин між країнами, що базується на культурному обміні та підтримці добробуту.

Окремої уваги потребує розгляд політичних сценаріїв, що були розроблені Національною радою з розвідки США. Їх проект «Карта глобального майбутнього» передбачає можливість світового існування за наступними прогнозами.

1. **«Давоський мир».** Незважаючи на продовження глобалізаційних процесів, акценти фінансових центрів впливу зміщуються з Європи до Азії, переважно до Китаю та Індії, що створює жорстку конкуренцію домінуванню США. Попри велике населення, ці країни зменшують експортування робочої сили, зосереджуючись на створенні умов для працевлаштування всередині країн. Питома вага наукомістких технологій також припадає на країни Азії. Додатково зростає військова міць цих держав та їх політичний вплив на світову спільноту. Країни Сходу, зокрема мусульманського світу, знаходяться у зоні нестабільності з низьким темпом підвищення рівня життя. Але тенденція гри за західними правилами залишається незмінною.

2. **«Американський світ» (PAXAmericana).** Безумовне лідерство та світова гегемонія США, які досягли політичної єдності з Європою та перебувають у стані відкритої економічної боротьби з країнами Близького Сходу. Але важким тягарем для США стає з одного боку, забезпечення глобальної безпеки у всьому світі та військова присутність у зонах конфлікту, а з іншого боку, зростання терористичної загрози від бідних країн внаслідок зростаючого невдоволення домінуванням США.

3. **«Новий Халіфат».** Виклик традиційним устоям західного світу з боку ісламських країн. Найбільш катастрофічний прогноз, наслідки якого є «апокаліптичними» для багатьох розвинутих країн. Зростаючий рівень технологічного прогресу мусульманських країн та підйом релігійної

самосвідомості призводять до зростання конфліктності з провідними країнами. Підтримка мусульманських діаспор та політика «толерантності», що запроваджується країнами Заходу, сприятимуть зростанню політичних позицій халіфату. Країнам, що не входять до ісламського світу, під час реалізації такого сценарію доведеться стати частиною халіфату, що призведе до сповільнення глобалізаційних процесів, економічного спаду та соціальних потрясінь.

4. «Спіраль страху». Світова нестабільність, зростання тоталітаризму, конфліктності між країнами світу, безконтрольне поширення зброї масового знищення та постійні терористичні акти призведуть до краху міжнародних інституцій та колапсу глобальної системи у цілому. Особливо загрозливим цей прогноз вважається для країн так званого «золотого мільярду» і означає повний крах західної цивілізації.

Отже, залишається надія, що світова спільнота зробить вибір на користь найбільш оптимістичного та найсприятливішого сценарію з низки розглянутих, реалізація якого здійснюватиметься в інтересах та під неухильним контролем глобального громадянського суспільства. Зробити це стане можливим тільки за умов відкритого діалогу, взаємовигідного співробітництва та партнерських відносин країн і цивілізацій для збереження і процвітання нашої планети.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Проаналізуйте темпи зростання розвинутих країн та таких, що розвиваються.
2. Назвіть фактори впливу на сучасний стан світового розвитку.
3. Охарактеризуйте особливості глобальних економічних процесів.
4. Визначте сутність стратегії та назвіть її основні компоненти.
5. Надайте порівняльну характеристику стратегій світових лідерів.
6. Проаналізуйте особливості взаємовідносин між США та Китаєм.
7. Назвіть основні напрямки стратегічного вектору країн, що розвиваються.
8. Охарактеризуйте перспективні сценарії глобального розвитку.
9. Обґрунтуйте вірогідність реалізації оптимістичних прогнозів світового майбутнього.
10. Проаналізуйте наслідки здійснення катастрофічних сценаріїв.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. Виберіть правильну відповідь

1. Серед факторів впливу на сучасний стан світового розвитку виділяють:

- а) урбанізацію, старіння населення та технологічні інновації;
- б) інтенсифікацію використання природних ресурсів;
- в) державну та військову міць країн;
- г) немає правильної відповіді.

2. На сьогоднішній день безперечно світовим торговим центром є:

- а) США;
- б) Індія;
- в) Китай;
- г) країни ЄС.

3. У XXI ст. темпи зростання ВВП:

- а) вище в розвинутих економіках;
- б) вище в країнах, що розвиваються;
- в) знаходяться приблизно на одному рівні для всіх країн ;
- г) немає правильної відповіді.

4. Спільною рисою національних стратегій країн є:

- а) збереження національних інтересів;
- б) фінансова допомога іншим країнам;
- в) створення нових робочих міст;
- г) підвищення рівня життя.

5. Згідно з часткою у світовому ВВП виділяють таких світових лідерів:

- а) США, ЄС, Японія;
- б) США, ЄС, Китай;
- в) Індія, США, Китай;
- г) США, Японія, Китай.

6. Стратегія ЄС спрямована на:

- а) гармонізацію економік усіх членів ЄС;
- б) підвищення інституційної привабливості;
- в) зростання енергоефективності;
- г) всі відповіді правильні.

7. Головною ціллю стратегії якої країни є зменшення боргового тиску:

- а) Китаю;
- б) США;
- в) країн ЄС;
- г) Індії.

8. Сценарій «Глобальна синхронність» відповідає:

- а) дивергенції країн з уповільненням темпів зростання;

- б) конвергенції країн з прискоренням темпів зростання;
- в) дивергенції країн з прискоренням темпів зростання;
- г) конвергенції країн з уповільненням темпів зростання.

9. Згідно з яким сценарієм фінансові центри впливу зміщуються до Азії:

- а) «Давоський мир»;
- б) «РАХАmericana»;
- в) «новий Халіфат»;
- г) «спіраль страху».

10. Розвиток подій за сценарієм «Новий халіфат»:

- а) призведе до сповільнення глобалізаційних процесів, економічного спаду та соціальних потрясінь;
- б) дозволить мусульманським країнам досягти рівня розвинутих;
- в) сприятиме розповсюдженню новітніх технологій на країни Сходу;
- г) усі відповіді неправильні.

Завдання 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке – помилкове. Відповідь поясніть

1. Однією з проблем глобальної цивілізації є зростання недовіри країн, що розвиваються до країн-лідерів.

2. Економіка Китаю має сприятливий демографічний профіль для економічного зростання, внаслідок збільшення населення.

3. Могутність світових центрів визначається розміром території та чисельністю населення.

4. Національні стратегії країн вважаються міжнародними, внаслідок їх впливу на світовий стан глобальної економіки.

5. Стратегічним вектором країн, що розвиваються, є підтримка неоліберальних тенденцій розвитку.

6. Сучасний стан глобалізаційних процесів вимагає від світового товариства здійснення узгодженої політичної стратегії подальшого розвитку.

7. Відповідно до своєї національної стратегії США керує світом з позиції сили.

8. Найбільше зростання ВВП відбуватиметься за сценарієм, що прогнозує дивергенцію світових економік.

9. Перспективні сценарії світового розвитку у переважній більшості оптимістичні.

10. Незважаючи на зростання світового впливу економік країн, що розвиваються, лідерство провідних країн найближчим часом залишиться незмінним.

ТЕМА 20. МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ. ТЕНДЕНЦІЇ ІНТЕГРАЦІЇ І ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ

1. Сутність, передумови, цілі та етапи міжнародної економічної інтеграції.
2. Економічні ефекти міжнародної економічної інтеграції.
3. Тенденції інтеграції і дезінтеграції.
4. Проблема інтеграції України в міжнародний економічний простір.

1. Сутність, передумови, цілі та етапи міжнародної економічної інтеграції

Однією з найважливіших сучасних тенденцій розвитку глобальної економіки є міжнародна економічна інтеграція. Під міжнародною економічною інтеграцією розуміється процес економічної взаємодії країн, що приводить до зближення господарських механізмів країн, які інтегруються.

Виділяють такі передумови економічної інтеграції:

а) близькість рівнів економічного розвитку країн, що інтегруються. За рідкісним винятком інтеграція розвивається або між індустріальними країнами, або між країнами, що розвиваються. Навіть у рамках індустріальних і в рамках країн, що розвиваються, інтеграційні процеси йдуть активніше між державами, що знаходяться на приблизно однаковому рівні економічного розвитку;

б) географічна близькість країн, що інтегруються, наявність спільного кордону, історично сформованих економічних і культурних зв'язків;

в) спільність економічних проблем, що стоять перед країнами. Економічна інтеграція сприяє вирішенню таких проблем. Для країн, головна проблема яких – створення основ ринкової економіки, інтегруватися буде

складно з державами, в яких розвиненість ринку досягла такого рівня, що вимагає введення спільної валюти;

г) демонстраційний ефект. У країнах, що створили інтеграційні об'єднання, відбуваються позитивні економічні зрушення (прискорення темпів економічного зростання, зниження інфляції, зростання зайнятості тощо), що надає певний психологічний вплив на інші країни, які стежать за цими змінами;

д) ефект доміно. Після того як більшість країн певного регіону створили інтеграційне об'єднання, інші країни, що залишилися за його межами, відчуватимуть труднощі, пов'язані з переорієнтацією економічних зв'язків країн, що входять в інтеграційне об'єднання. Це призводить навіть до скорочення торгівлі країн, що опинилися за межами інтеграції.

Створення інтеграційних об'єднань спрямоване на досягнення таких цілей:

- використання переваг економіки масштабу: забезпечення розширення розмірів ринку, скорочення трансакційних витрат. Це дозволяє залучити прямі іноземні інвестиції. Такі цілі переважають у інтеграційних угрупованнях Центральної Америки і Африки;

- формування сприятливого зовнішньополітичного середовища. Метою значного числа інтеграційних об'єднань є зміцнення взаєморозуміння і співробітництва країн-учасниць у політичній, військовій, соціальній, культурній та інших сферах. Для країн, розташованих географічно близько одна від одної і що мають схожі проблеми в галузі розвитку, наявність добрих відносин з сусідами, підкріплених взаємними економічними зобов'язаннями, є найважливішим політичним пріоритетом. Країни Південно-Східної Азії і Близького Сходу, створюючи інтеграційні об'єднання, ставили перед собою саме цю мету;

- рішення завдань торгової політики. Регіональна інтеграція нерідко розглядається як спосіб зміцнити переговорні позиції країн-учасниць у рамках багатосторонніх торгових переговорів. Регіональні блоки дозволяють створити більш стабільне і передбачуване середовище для взаємної торгівлі, ніж багатосторонні торговельні переговори, інтереси учасників яких різні. Такі цілі переслідують інтеграційні об'єднання в Північній Америці, Латинській Америці та Південно-Східній Азії;

- сприяння структурній перебудові економіки. Підключення країн, що здійснюють економічні реформи, до регіональних торговельних угод країн з більш високим рівнем ринкового розвитку розглядається як спосіб передачі ринкового досвіду, гарантія незмінності обраного курсу на ринок. Більш розвинені країни, підключаючи своїх сусідів до процесів інтеграції, також зацікавлені у прискоренні їхніх ринкових реформ і створенні там повноцінних і ємних ринків. Такі цілі переслідували європейські країни, підключаючись в тій чи іншій формі до ЄС;

- підтримка молодих галузей національної промисловості. Інтеграційне об'єднання дозволяє підтримувати вітчизняних виробників, для яких виникає більш широкий регіональний ринок. Такі цілі існували в країнах Латинської Америки і в країнах Африки на південь від Сахари в 60 – 70-і рр. XX ст.

Економічна інтеграція у своєму розвитку проходить декілька етапів:

- на першому етапі між країнами укладаються преференційні торговельні угоди. Ці угоди передбачають збереження національних митних тарифів (або взаємне зниження) кожної з країн, що підписали угоду і фактично є підготовчим етапом інтеграційного процесу;

- на другому етапі інтеграції країни переходять до створення зони вільної торгівлі. Зона вільної торгівлі – це повне скасування митних тарифів у взаємній торгівлі при збереженні національних митних тарифів у відносинах з третіми країнами;

- третій етап інтеграції – це створення митного союзу, який передбачає скасування національних митних тарифів і введення загального митного тарифу і єдиної системи нетарифного регулювання торгівлі відносно третіх країн. Усередині митного союзу здійснюється безмитна торгівля. Митний союз вимагає створення системи міждержавних органів, які координують проведення загальної зовнішньоторговельної політики;

- четвертий етап – це створення спільного ринку, який має на увазі вільне пересування не тільки товарів і послуг, але і капіталу, робочої сили, технологій. Цей етап вимагає більш високого рівня міждержавної координації економічної політики. Така координація здійснюється на нарадах глав держав і урядів країн-учасниць, на зустрічах керівників міністерств фінансів, центральних банків і інших економічних відомств;

- п'ятий етап – це економічний союз (або економічний і валютний союз), який передбачає поряд із загальним митним тарифом і свободою руху товарів і факторів виробництва координацію макроекономічної політики, уніфікацію законодавств у ключових областях – валютній, бюджетній, грошовій (в тому числі і використання єдиної валюти). На цьому етапі уряди узгоджено відмовляються від частини своїх функцій і поступаються частиною державного суверенітету на користь наддержавних органів.

2. Економічні ефекти міжнародної економічної інтеграції

Міжнародна економічна інтеграція призводить до виникнення двох типів ефектів:

а) статичні ефекти, які проявляються одразу після створення інтеграційного об'єднання внаслідок перерозподілу існуючого капіталу, праці та інших ресурсів країн-учасниць інтеграційного об'єднання;

б) динамічні ефекти, які проявляються пізніше і впливають на виробничі потужності, продуктивність, темпи економічного зростання в інтегрованих економіках.

Економічні ефекти економічної інтеграції досліджує теорія митних союзів, тому що подібні ефекти проявляються на етапі створення зони вільної торгівлі або митного союзу. Серед статичних ефектів найбільше значення мають **ефекти створення торгівлі та відхилення торгівлі**. Оскільки митний союз передбачає зняття обмежень на внутрішню інтеграційну торгівлю і одночасне збереження обмежень на торгівлю з третіми країнами, остільки може чинити на торгівлю як позитивний, так і негативний вплив. Позитивний вплив отримав назву ефект створення торгівлі. Ефект створення торгівлі полягає в переорієнтації місцевих споживачів з менш ефективного внутрішнього джерела поставки товару на більш ефективне зовнішнє джерело. Ефект створення торгівлі матиме місце, якщо економіки країн, що інтегруються, є конкурентоспроможними і мають диверсифіковане виробництво. Чим більше країн інтегрується одна з одною, і чим більше їх розмір, тим вище ймовірність переважання ефекту створення торгівлі. Головною ознакою виникнення митного союзу є усунення митних зборів у взаємній торгівлі країн-членів. Тому графічна інтерпретація ефекту

створення торгівлі (рис. 20.1) є по суті зворотним відображенням процесу введення імпортного мита.

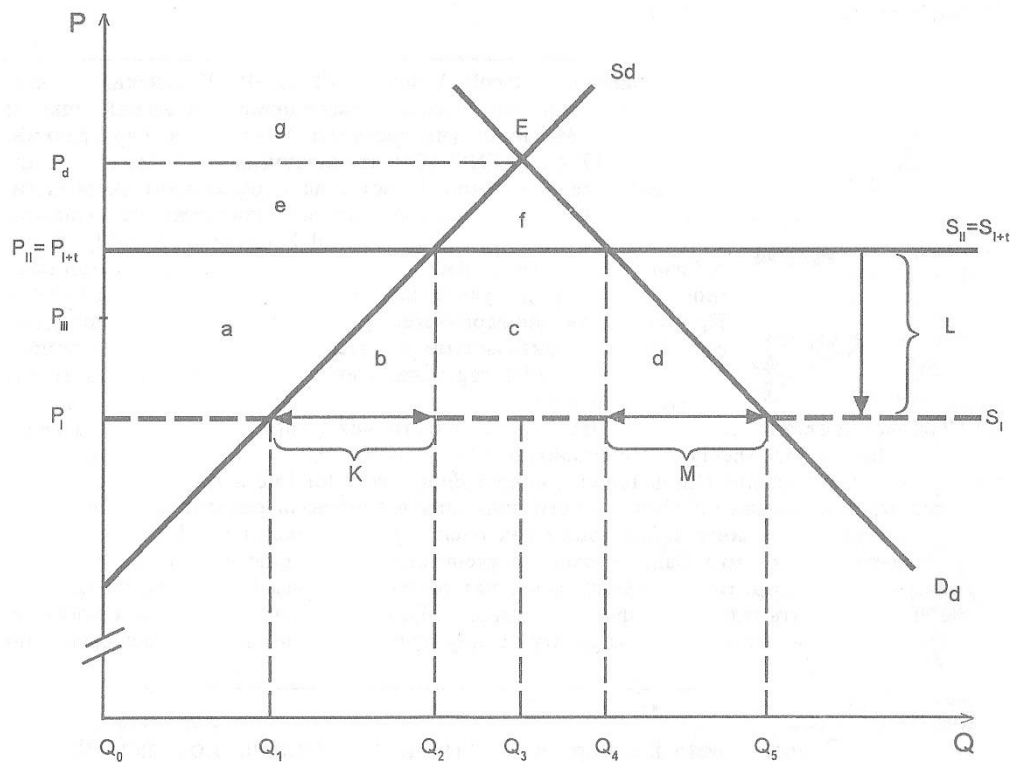

Рис. 20.1. – Ефект створення торгівлі в результаті інтеграції

До утворення митного союзу. Припустимо, що торгівля здійснюється одним товаром і потенційно може розвиватися між трьома країнами – країною I і країною II, які в майбутньому утворюють митний союз, а також країною III, яка в цей союз не увійде і уособлює весь навколишній світ. Ціна, за якою даний товар продається у країні I, становить P_I . У країні II, в якій існує імпортний тариф t , ціна на той же товар становить $P_{II} = P_I + t$. У країні III ціна цього товару P_{III} . Під захистом митного тарифу t країна II виробляє і споживає товар у точці E, при цьому лінія S_d є прямою внутрішньої пропозиції, а лінія D_d – прямою внутрішнього попиту. Ціна імпорту товару країною II становить $P_{II} = P_I + t$, внутрішнє споживання – Q_0Q_4 одиниць, що покривається за рахунок внутрішнього виробництва в розмірі Q_0Q_2 одиниць і імпорту Q_2Q_4 одиниць з країни I. Країна II не може імпортувати товар з країни III, оскільки при додаванні тарифу t ціна імпорту з країни III стає вище ціни імпорту з країни I, тобто $P_{III} + t > P_I + t$. Існування тарифу забезпечує країні II ефект доходів, що являє собою обсяг збільшення

доходів бюджету в результаті оподаткування імпорту митом і графічно подається сегментом с. Сукупна пропозиція товару країною I у країну II абсолютно еластична за ціною і становить S_{I+T} при існуванні у країні II імпортного тарифу t .

Після утворення митного союзу. Країни I і II вирішують утворити митний союз, відповідно до умов якого країна II ліквідує тариф t на імпорт товару з країни I. Країна III в митний союз не входить. Після усунення митного тарифу ціна, за якою країна II може імпортувати товар з країни I, скорочується на розмір тарифу до рівня P_I . За цією ціною внутрішнє споживання товару в країні II складе Q_0Q_5 одиниць, що покривається за рахунок внутрішнього виробництва в розмірі Q_0Q_1 одиниць і імпорту Q_1Q_5 одиниць з країни I. Створення митного союзу дуже сприятливо для споживачів у країні II: збільшення їх надлишку споживання, від $a + b + c + d$ до $a + b + c + d + e + f + g$, тобто вони можуть тепер споживати товар в будь-яких кількостях, обмежених кривою сукупної внутрішньої і зовнішньої пропозиції S_I і кривої внутрішнього попиту D_d . Однак приріст надлишку споживання не означає рівного зростання добробуту країни II в цілому, бо перерозподільчі ефекти працюють вже не на державу, а на споживачів. Ефект доходу с зникає, оскільки імпортне мито більше не стягується. Вплив ефекту переділу а на добробут країни в цілому нейтральний, оскільки доходи виробників продукції, яка конкурує з імпортом, просто перерозподіляються на користь споживачів. У результаті чистий статичний вигравш країни II від створення митного союзу обмежується сумою ефекту захисту і ефекту споживання $b+d$, які в даному випадку, на відміну від випадку введення митного тарифу, вважаються не ефектами втрат, а ефектами приросту.

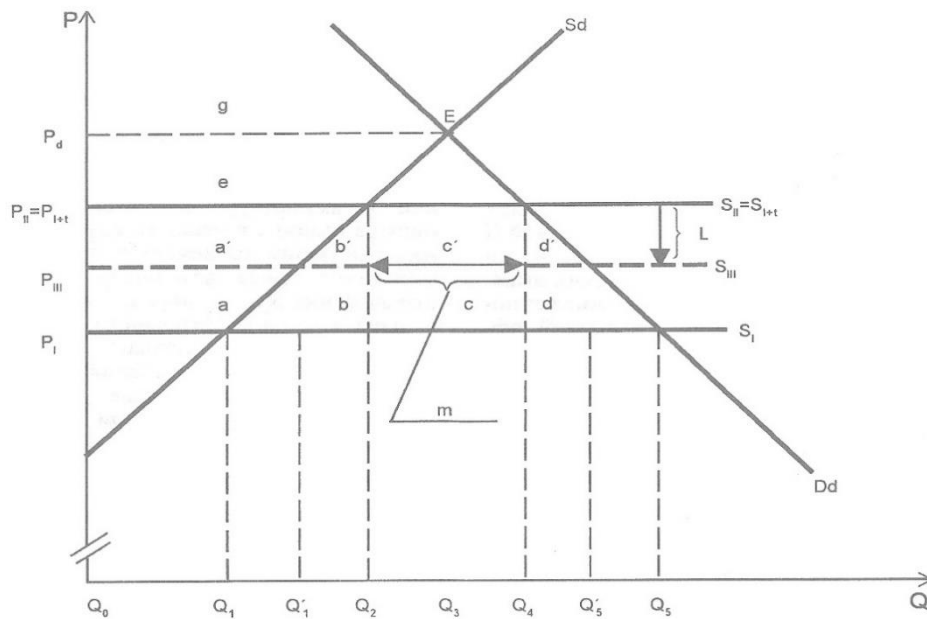
Ефект захисту b показує зростання доходів країни, що виникає в результаті того, що імпортуються більш ефективні у виробництві іноземні товари, які заміщають на внутрішньому ринку менш ефективні у виробництві місцеві товари. Зростання доходів базується на тому, що в результаті скасування імпортного мита Q_1Q_2 одиниць товару стали отримувати споживачі з-за кордону за ціною за одиницю всього P_I , тоді як раніше ціна тієї ж одиниці товару, виробленої всередині країни, становила P_{I+T} . Ефект споживання d показує, як збільшується споживання товару в

результаті падіння його ціни на внутрішньому ринку країни II. Зростання споживання ґрунтується на тому, що в результаті скасування імпортного мита Q_4Q_5 одиниць товару стали отримувати споживачі з-за кордону за ціною за одиницю всього P_I , тоді як раніше ціна тієї ж одиниці товару, виробленої всередині країни, становила P_{I+T} .

Таким чином, після створення митного союзу і скасування мит на імпорт у країну II: збільшився імпорт країни II на $Q_1Q_2 + Q_4Q_5$, тобто виник ефект створення торгівлі; споживачі у країні II частково переключилися з місцевого джерела поставки товару на імпортний; споживачі в країні II збільшили масштаби споживання товару; відбулося підвищення загального рівня добробуту країни, що свідчить про те, що створення митного союзу є кроком на шляху до вільної торгівлі, принаймні між двома країнами.

У результаті виникнення митного союзу, що забезпечує ефект створення торгівлі, масштаби внутрішньоінтеграційної торгівлі зростають, а добробут усіх країн, що і беруть участь, і що не беруть участь в інтеграції, підвищується.

Негативний вплив митного союзу на торгівлю отримав назву ефекту відхилення торгівлі. Ефект відхилення торгівлі – це переорієнтація місцевих споживачів з більш ефективного зовнішнього джерела постачання товару на менш ефективне внутрішнє джерело. Ефект відхилення торгівлі виникає в тому випадку, коли економіки країн, що інтегруються, були до створення інтеграційного об'єднання взаємодоповнюючими, тобто мали взаємну спеціалізацію. Графічна ілюстрація ефекту відхилення торгівлі схожа з ілюстрацією ефекту створення торгівлі (рис. 20.2).

До утворення митного союзу. Припустимо, що торгівля здійснюється одним товаром і потенційно може розвиватися між трьома країнами: країною I, країною II і країною III. Однак митний союз буде утворений не між країною I і країною II, як було в попередньому прикладі, а між країнами II і III. Ціна, за якою даний товар продається у країні I, становить P_I . У країні II, у якій існує імпорتنний тариф t , ціна на той же товар становить $P_{II} = P_I + t$. У країні III ціна цього товару P_{III} . Під захистом митного тарифу t країна II виробляє і споживає товар у точці E, при цьому лінія S_d являє собою пряму внутрішньої пропозиції, а лінія D_d – пряму внутрішнього попиту. Ціна імпорту товару країною II становить $P_{II} = P_I + t$, внутрішнє споживання – Q_0Q_4 одиниць, що покривається за рахунок внутрішнього виробництва в розмірі Q_0Q_2 одиниць і імпорту Q_2Q_4 одиниць з країни I. Існування тарифу забезпечує країні II ефект доходів (сума сегментів $c + c'$). Сукупна пропозиція товару країною I у країну II абсолютно еластична за ціною і становить S_{I+t} при існуванні у країні II імпортного тарифу t .

Після утворення митного союзу. Країни II і III вирішують утворити митний союз, відповідно до умов якого країна II ліквідує тариф t на імпорту товару з країни III. Країна I у митний союз не входить і тому не розглядається як альтернативне джерело закупівлі товару країною II.

Після усунення митного тарифу ціна, за якою країна II може імпортувати товар з країни III, скорочується не так на розмір тарифу t , як могло б бути при інтеграції з країною I, а тільки до рівня ціни P_{III} , існуючої у країні III. При імпорті товару за цією ціною його внутрішнє споживання у країні II складе Q_0Q_5' одиниць, що покривається за рахунок внутрішнього виробництва в розмірі Q_0Q_1' одиниць і імпорту Q_1Q_5' одиниць з країни III. Через створення митного союзу імпорт країни II в розмірі Q_2Q_4 переорієнтувався (відхилився) з відносно більш дешевого джерела у країні I, яка залишилася за межами інтеграції, на відносно дорожче джерело у країні III, яка в ній бере участь. Створення митного союзу дуже сприятливо для споживачів у країні II: збільшення їх надлишку споживання становить $a' + b' + c' + d'$. Вплив ефекту переділу a' на добробут країни в цілому нейтральний, оскільки доходи виробників продукції, яка конкурує з імпортом, просто перерозподіляються на користь споживачів. Для країни II ефект доходу $c + c'$ зникає, оскільки імпортне мито більше не стягується. З нього c' перерозподіляється споживачам країни II через більш низькі ціни на товар, що виникли в результаті утворення митного союзу, а сегмент c виявляється прямою втратою для країни II, являючи собою ефект відхилення торгівлі. Причиною втрати є переорієнтація в рамках митного союзу імпорту країни II на відносно менш ефективне джерело, що приводить до меншого зниження ціни імпортованого товару, ніж могло б статися в результаті усунення нею мита. Правда, паралельно виникає і позитивний ефект створення торгівлі, оскільки через зниження ціни розміри імпорту товару країною II все-таки дещо збільшилися – на $Q_1'Q_2 + Q_4Q_5'$. Чистий статичний вигравш країни II від створення митного союзу обмежується сумою ефекту захисту і ефекту споживання $b' + d'$.

Відповідь на питання, чи призводить ефект відхилення торгівлі, що виникає в митному союзі, до зростання добробуту країн, що інтегруються, або до його зниження, цілком залежить від співвідношення абсолютних розмірів ефекту відхилення і ефекту створення торгівлі. Якщо $c > b' + d'$, має місце падіння добробуту. Якщо $c < b' + d'$, добробут зростає. Слід зазначити, що чим еластичніший попит і пропозиція у країні-імпортері, чим менше різниця в цінах між країнами, що знаходяться всередині і зовні митного союзу (чим ближче прямі пропозиції S_I і S_{III} один до одного), тим більше

обсяг позитивного ефекту створення торгівлі (більше площа сегментів b' і d') і менше обсяг ефекту відхилення (менша площа сегмента c). У розглянутому прикладі ефект відхилення торгівлі перебільшує ефект її створення.

У разі виникнення ефекту відхилення торгівлі добробут країн, що не беруть участь у митному союзі, однозначно погіршиться через зниження ефективності використання ресурсів. Добробут країн-учасниць погіршиться, якщо ефект відхилення торгівлі за вартісними розмірами перевищить ефект створення торгівлі, і покращиться, якщо ефект відхилення торгівлі за вартісними розмірами буде менше ефекту створення торгівлі. У більшості випадків позитивні ефекти переважають над негативними, і в цілому інтеграція веде до зростання добробуту.

У зв'язку з цим слід виділити ряд закономірностей:

- чим вище рівень митних тарифів, що існували до інтеграції, тим вище ймовірність, що їх скасування призведе до переважання ефекту створення торгівлі над ефектом відхилення торгівлі;
- чим нижче рівень загального митного тарифу, встановленого країнами, що інтегруються щодо третіх країн, тим менше ймовірність переважання ефекту відхилення торгівлі;
- чим більше кількість країн, що інтегруються, і більше їх розмір, тим вище ймовірність переважання ефекту створення торгівлі;
- чим ближче рівень економічного розвитку країн та сильніше конкуренція між ними, тим вище ймовірність переважання ефекту створення торгівлі;
- чим більше обсяг торгівлі країн, що інтегруються, був до створення інтеграційного угруповання, тим вище ймовірність переважання ефекту створення торгівлі. До статичних ефектів інтеграції також можна віднести скорочення адміністративних витрат на утримання митних і прикордонних органів.

До другого типу економічних ефектів міжнародної економічної інтеграції належать динамічні ефекти: розширення ринку, зростання конкуренції між виробниками з різних країн, яка стримує зростання цін, покращує якість товарів, стимулює створення нових технологій; використання переваг економіки масштабу, що дозволяє збільшувати обсяги виробництва та скорочувати витрати; збільшення припливу іноземних інвестицій, оскільки корпорації з країн, що не увійшли до

об'єднання, прагнуть зберегти за собою сегмент закритого загальним митним бар'єром ринку за рахунок створення підприємств всередині країн, що інтегруються. Міжнародна економічна інтеграція – закономірний результат розвитку світового господарства, яка веде і до позитивних, і до негативних ефектів. Кожна країна повинна враховувати як вигоди, які отримає національна економіка від участі в інтеграційному об'єднанні, так і можливі втрати при проведенні зовнішньоторговельної політики.

3. Тенденції інтеграції і дезінтеграції

Поряд із тенденцією інтеграції існує тенденція дезінтеграції. Інтеграція і дезінтеграція являють собою дві різноспрямовані тенденції, які є протилежностями. Якщо інтеграція – це тенденція до зближення країн, то дезінтеграція – навпаки, до роз'єднання. Особливості певного періоду розвитку світової економіки визначають переважання однієї з них. У них приховано внутрішнє протиріччя світової економіки, пов'язане з реалізацією економічних інтересів країн. Кожна країна, з одного боку, прагне використовувати міжнародну співпрацю для забезпечення свого економічного розвитку, а з іншого – не втрачати свій економічний суверенітет і можливість самостійного прийняття рішень. Безумовно, інтеграція дає можливість використовувати переваги міжнародного поділу праці, міжнародної спеціалізації і кооперування виробництва, що веде до розширення ефективних виробництв, але, з іншого боку, призводить до порушення можливості забезпечення самостійного відтворювального процесу, втрати цілих галузей.

Важливої ролі набуває ступінь залученості країн до міжнародного поділу праці, а також існуюча система обмежень у міжнародному економічному співробітництві. Якщо країни прагнуть максимально використовувати переваги міжнародної спеціалізації у вільних від обмежень умовах, то переважає тенденція до інтеграції, у випадку, коли існує система певних обмежень у міжнародній торгівлі, переміщенні факторів виробництва, інтеграційні тенденції слабшають. Стосовно окремих країн – велику роль відіграють масштаби економіки, економічний потенціал, ефективність використання ресурсів, ступінь залежності від

зовнішніх ринків. Якщо країни мають значні масштаби, суттєву ресурсну базу, диверсифіковане високоефективне виробництво, то переважають дезінтеграційні тенденції, в іншому випадку – інтеграційні.

Фактори, що впливають на переважання тенденції до інтеграції і дезінтеграції, визначають і ефективність певних інтеграційних угруповань. Якщо в інтеграційному об'єднанні відбувається зростання ефективності виробництва, підвищення його технологічного рівня, підвищення добробуту населення, то ефективність даного інтеграційного угруповання висока. Якщо інтеграція не приводить до зростання ефективності використання ресурсів, веде до диспропорційності розвитку, нерівномірності розподілу доходів, то ефективність її знижується, що може призвести до виходу певних країн з інтеграційного об'єднання.

4. Проблема інтеграції України в міжнародний економічний простір

Місце країни у світовій економічній системі залежить від безлічі факторів, серед яких рівень і динаміка розвитку національної економіки, ступінь її відкритості та залучення в систему міжнародного поділу праці, розвиненість зовнішньоекономічних зв'язків і т. ін. Україна є членом світової спільноти, бере участь в різних міжнародних економічних відносинах, які мають досить істотне значення для розвитку держави в економічному плані.

Україна бере участь у міжнародній торгівлі, міжнародному переміщенні капіталу, процесах трудової міграції тощо. Важливе місце в системі міжнародних економічних відносин України займає зовнішня торгівля. Як відомо, основними показниками, що її характеризують, є товарообіг, торговельне сальдо, експорт, імпорт. Розглянемо динаміку експорту і імпорту України за період 2010 – 2022 роки більш детально.

Український експорт збільшувався з 2010 року до 2012 року, склавши у 2010 році 47299 млн дол., а в 2012 році досягнув значення 64427 млн дол., з 2013 року спостерігається негативна тенденція, з 2017 року спостерігається знову його збільшення до 46091 млн дол. у 2019 році, у 2020 році він дещо знизився, у 2021 році показник становив 63113 млн дол., у 2022 році – 40899 млн дол.

Імпорт також збільшувався з 2010 року до 2012 року, склавши у 2010 році 56896 млн дол., а в 2012 році досягнув значення 86273 млн дол., з 2013 року до 2015 року мав зворотну тенденцію, досягнувши значення 38875 млн дол., з 2016 року відновилось його зростання до 60352 млн дол. у 2019 році, у 2020 році він дещо знизився, у 2021 році зріс до 69755 млн дол., у 2022 році становив 55551 млн дол.

При цьому слід зазначити, що структура експорту і імпорту залишається несприятливою. Високу частку в експорті становлять низькотехнологічні товари, такі як: продовольчі товари та сировина для їх виробництва (57,2 % від загального обсягу експорту), чорні й кольорові метали та вироби з них (14,4 %), мінеральні продукти (10,0 %)

В імпорті переважають машини, устаткування, транспортні засоби та прилади (26,7 % від загального обсягу імпорту), продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості (16,8 %), мінеральні продукти (22,9 %). Крім того, протягом досліджуваного періоду спостерігається переважання імпорту над експортом.

Важливим є вдосконалення товарної структури експорту й імпорту України, збільшення в експорті частки високотехнологічних товарів, досягнення збалансованості торгового балансу.

Україна залучена до світогосподарських процесів, однак у її взаємодії з іншими країнами світу спостерігається ряд негативних явищ, таких як: залежність від зовнішніх ринків та постачальників енергоносіїв, сировинна спрямованість експорту, недостатність прямих іноземних інвестицій, брак технічної бази, відтік висококваліфікованої робочої сили та інше. Тому на сьогоднішній день нагальною потребою є вирішення проблеми подальшої інтеграції України в міжнародний економічний простір.

Активізація взаємодії України з іншими країнами світу буде сприяти підвищенню ефективності використання ресурсів за рахунок міжнародної спеціалізації, залученню додаткових ресурсів, зростанню конкурентоспроможності національної економіки. Але, разом з тим, слід звернути увагу на можливість зростання залежності від інших країн світу, необхідність координації економічної політики, врахування міжнародних стандартів і можливе зниження конкурентоспроможності вітчизняних товарів на світовому ринку тощо.

Необхідно створювати умови для участі України у всіх формах міжнародних економічних відносин: міжнародних торговельних відносинах, інвестиційних, технологічних, міграції робочої сили, валютно-фінансових відносинах, а також у взаємодії з міжнародними економічними організаціями, інтеграційними угрупованнями.

При вирішенні даної проблеми необхідним є врахування специфіки національної економіки. Україна володіє рядом переваг, реалізація яких сприяє економічному розвитку та ефективності взаємодії нашої країни з іншими країнами світу. До них належать: наявність природних ресурсів, висококваліфікованої робочої сили, здатність створювати нові технології, вигідне географічне положення. Тому необхідно максимально використовувати вказані переваги, розвиваючи власне високотехнологічне виробництво з урахуванням міжнародної спеціалізації.

Потрібно максимально використовувати економічний потенціал, наявні матеріальні, людські, інтелектуальні, технологічні ресурси. Необхідними умовами для цього є: макроекономічна і політична стабільність, державна підтримка створення нових технологій і розвитку високотехнологічних виробництв, створення гідних умов і оплати праці, що перешкоджатиме відпливу висококваліфікованих кадрів, покращення інвестиційного клімату, що сприятиме припливу прямих іноземних інвестицій і, відповідно, нових технологій. Важливим напрямом вирішення вказаної проблеми є орієнтація на диверсифікацію зовнішньоекономічних зв'язків, виходячи з принципу економічної ефективності.

Пріоритетними напрямками підвищення ефективності міжнародного економічного співробітництва України мають стати:

- покращення структури експорту: орієнтація не на сировинну, а на високотехнологічну, наукоємну продукцію;
- зниження залежності від зовнішнього ринку, постачальників енергоносіїв;
- диверсифікація зовнішньоекономічних зв'язків;
- поліпшення інвестиційного клімату країни; створення сприятливих умов для залучення іноземного капіталу, технологій;

- створення умов для максимальної реалізації творчого потенціалу населення та запобігання відтоку робочої сили, в тому числі висококваліфікованих кадрів з країни;
- багатостороння та ефективна співпраця з міжнародними економічними організаціями;
- використання переваг міжнародної спеціалізації і кооперування в межах інтеграційних зв'язків.

Реалізація даних напрямків сприятиме вирішенню проблеми інтеграції України в міжнародний економічний простір.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. У чому полягає економічна інтеграція?
2. Розкрийте передумови і цілі економічної інтеграції.
3. Охарактеризуйте основні етапи економічної інтеграції. Що в них спільного і в чому різниця?
4. Наведіть приклади інтеграційних угруповань у різних частинах світу, що мають на меті створення зони вільної торгівлі, митного союзу, спільного ринку.
5. Які типи економічних ефектів виникають при створенні митного союзу?
6. Чим визначається зростання або падіння рівня добробуту в результаті створення митного союзу?
7. Опишіть взаємозв'язок інтеграції і дезінтеграції.
8. Охарактеризуйте сучасний стан міжнародного економічного співробітництва України з іншими країнами світу.
9. Які проблеми виникають на шляху інтеграції України в міжнародний економічний простір?
10. Розкрийте основні напрями ефективної інтеграції України в міжнародний економічний простір.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. Виберіть правильну відповідь

1. До передумов інтеграції відносять:

- а) сприяння структурній перебудові економіки;
- б) відтік ресурсів з менш економічно розвинених країн у більш розвинені;
- в) близькість рівнів економічного розвитку і ступеня розвитку ринкових відносин різних країн;
- г) рішення завдань торговельної політики.

2. До цілей економічної інтеграції не належать:

- а) використання переваг економіки масштабу;
- б) створення сприятливого зовнішньополітичного середовища;
- в) сприяння структурній перебудові економіки;
- г) ефект доміно.

3. Вільне пересування товарів і послуг, факторів виробництва, міждержавна координація економічної політики відбувається на етапі:

- а) преференційних домовленостей;
- б) зони вільної торгівлі;
- в) митного союзу;
- г) загального ринку.

4. До динамічних ефектів міжнародної економічної інтеграції не належать:

- а) зростання конкуренції між виробниками з різних країн;
- б) виникнення переваг економіки масштабу;
- в) збільшення припливу іноземних інвестицій;
- г) ефект відхилення торгівлі.

5. Ефект створення торгівлі найвірогідніше виникне, якщо:

- а) економіки країн, що інтегруються є конкурентоспроможними;
- б) економіки країн, що інтегруються мають диверсифіковане виробництво;
- в) інтегруються економіки великої кількості країн;
- г) відповіді а), б), в).

6. Ефект відхилення торгівлі найвірогідніше виникне, якщо:

- а) економіки країн, що інтегруються були до створення інтеграційного об'єднання взаємодоповнюючими;
- б) економіки країн, що інтегруються є конкурентоспроможними;
- в) інтегруються економіки великої кількості країн;
- г) відповіді а), б), в).

7. До недоліків інтеграції належить:

- а) сприяння структурній перебудові економіки;
- б) створення сприятливого зовнішньополітичного середовища;
- в) посилення конкуренції між виробниками різних країн;
- г) збільшення кількості злиттів компаній.

8. До переваг інтеграції належить:

- а) близькість рівнів розвитку різних країн;
- б) спільність проблем;
- в) зростання конкуренції між виробниками різних країн;
- г) збільшення розриву між бідними і багатими країнами.

9. Внаслідок утворення митного союзу ефект доходу:

- а) збільшиться;
- б) зменшиться;
- в) не зміниться;
- г) дорівнює нулю.

10. Ефективність створення митного союзу між країнами залежить від співвідношення абсолютних розмірів:

- а) ефекту доходу й ефекту відхилення торгівлі;
- б) ефекту доходу й ефекту створення торгівлі;
- в) ефекту створення торгівлі й ефекту захисту;
- г) ефекту створення торгівлі й ефекту відхилення торгівлі.

Завдання 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке – помилкове.

Відповідь поясніть

1. До передумов інтеграції відносять спільність проблем, вирішення завдань торгової політики.

2. Забезпечення структурної перебудови економіки, підтримка молодих галузей – основні цілі інтеграції.

3. Зона вільної торгівлі характеризується свободою переміщення товарів і факторів виробництва.

4. Спільний ринок, на відміну від митного союзу, характеризується встановленням єдиного тарифу та єдиної системи нетарифного регулювання щодо третіх країн.

5. Економічна інтеграція призводить до підвищення ефективності використання ресурсів.

6. Статичний ефект економічної інтеграції – це переорієнтація місцевих споживачів з закупівлі товару з ефективного позаінтеграційного джерела на менш ефективне внутрішньоінтеграційне.

7. Ефект створення торгівлі буде перевищувати ефект відхилення торгівлі в разі більш високого рівня митного оподаткування, яке існувало до інтеграції.

8. Ефект відхилення торгівлі більш імовірний за наявності високої конкуренції країн, що інтегруються.

9. Ефект відхилення торгівлі однозначно приводить до поліпшення добробуту країн, які не беруть участі в інтеграції.

10. У результаті ефекту створення торгівлі добробут країн, які не беруть участі в інтеграції, знижується, а тих, що беруть участь, – підвищується.

ТЕМА 21. ФЕНОМЕН ГЛОБАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ. ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ КОРПОРАЦІЇ ЯК ПРОВІДНІ СИЛИ ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

1. Транснаціональні корпорації (ТНК) – характерні суб'єкти глобальної економіки.
2. Еволюція транснаціональних корпорацій, позитивні і негативні наслідки функціонування.
3. Політична, наукова, фінансова та воєнна сфери діяльності транснаціональних корпорацій.

1. Транснаціональні корпорації (ТНК) – характерні суб'єкти глобальної економіки

Сучасна глобальна економіка характеризується зростанням кількості ТНК та їх ролі в економічній та інших сферах суспільного життя. ТНК здійснюють суттєвий вплив на світовий ринок товарів й факторів виробництва, зокрема, сприяють міжнародному руху капіталу, технологій, підвищенню рівня наукомісткості виробництва та розвитку високотехнологічного сектору економіки, виступаючи провідними силами глобальних економічних трансформацій.

Транснаціональна корпорація (ТНК) (transnational corporation) – форма структурної організації крупної корпорації, головна компанія якої

належить капіталу однієї країни і здійснює прямі інвестиції у філії, розосереджені по багатьом країнам світу.

Підприємство з прямими іноземними інвестиціями (ПІІ) має такі форми:

- дочірня компанія (subsidiary) – підприємство, в якому прямий інвестор володіє 50 % капіталу;
- асоційована компанія (associate) – підприємство, в якому прямий інвестор володіє менш, ніж 50 % капіталу;
- філіал (branch) – підприємство, яким повністю володіє прямий інвестор.

Характерними рисами ТНК є:

- створення системи міжнародного виробництва, розосередженого по багатьом країнам за координації й контролю з єдиного центру;
- глобальна структура зайнятості;
- внутрішньокорпоративна торгівля між підрозділами, розташованими в різних країнах;
- розробка, передача та впровадження технології у замкненій корпоративній структурі;
- відносна незалежність окремих підрозділів корпорації у прийнятті операційних рішень.

ТНК виступають провідними суб'єктами глобальної економіки. На частку ТНК припадає до 2/3 усієї світової торгівлі, вони володіють більш ніж 80 % патентів і ліцензій на нову техніку, технологію і ноу-хау. Крім того, в рамках ТНК здійснюється близько 75 – 80 % загальносвітового обсягу наукових досліджень і розробок. Динаміку основних показників, що характеризують діяльність ТНК у країнах, на які припадає 90 % ПІІ, наведено у табл. 21.1.

Таблиця 21.1 – Приплив і відплив ПІІ у світі у 1990–2022 рр., млрд дол.

Роки Показники	1990	2005- 2007	2019	2020	2021	2022
Приплив ПІІ	205	1425	1708	962	1478	1295
Відплив ПІІ	244	1463	1401	732	1729	1490
Анонсовані нові проекти	...	744	908	604	739	1213
Додана вартість (виробництво) іноземних філій	1074	4674	6455	6463	...	...
Продажі іноземних філій	4801	19798	31049	30260	...	...
Зайнятість в іноземних філіях, тис. осіб	20449	49875	79927	79979	...	...

Аналіз даних табл. 7.1 дозволяє констатувати, що за період з 1990 р. донині складається загальна тенденція до збільшення ПІІ, та, як наслідок, зростання виробництва іноземних філій, їх продажів і зайнятості. Хоча після відновлювального стрибка у 2021 р. світові ПІІ впали на 12% у 2022 р. до 1,3 трильйона доларів, головним чином через глобальні кризи, що накладаються одна на одну – війну в Україні, високі ціни на продовольство та енергоносії, а також стрімке зростання державного боргу.

Разом з тим, спостерігається позитивна динаміка анонсованих нових проектів. Так, у 2022 році кількість оголошень про нові інвестиційні проекти зросла на 15%, зростаючи в більшості регіонів і секторів. Динаміку припливу прямих іноземних інвестицій у 2021–2022 рр. за групами країн наведено на рис. 21.1.

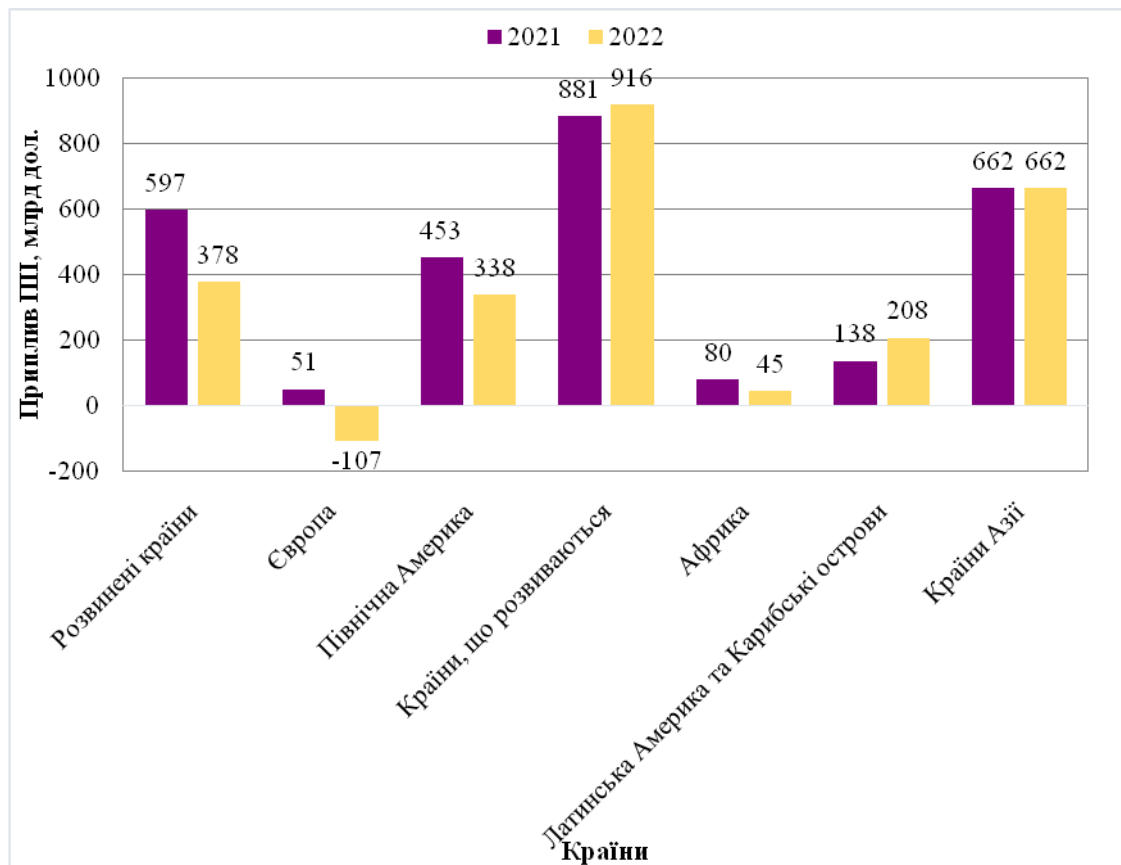

Рис. 21.1 – Динаміка припливу ПІІ у 2021–2022 рр., млрд дол. за групами країн

Дані з рис. 21.1 свідчать про те, що зниження ПІІ відчувалося переважно в розвинених країнах, де ПІІ впали на 37%. На країни, що розвиваються, припадає понад дві третини світових ПІІ, порівняно з 60% у 2021 році. Наслідки багатовимірних криз, особливо в продовольстві та енергетиці; фінансові та боргові труднощі непропорційно вдарили по інвестиційних потоках до найбільш розвинених країн. Загалом потоки в країни, що розвиваються, зросли на 4%, але нерівномірно - кілька великих країн, що розвиваються, залучили більшу частину інвестицій, тоді як потоки до найменш розвинених країн скоротилися на 16%.

За даними ЮНКТАДу 2022 р. двадцятку країн з найбільшим припливом ПІІ, який склав 285 млрд дол., очолює США. Інші провідні місця за цим показником послідовно зайняли – Китай, Сінгапур, Гонконг (окремо), Бразилія, Австралія, Канада, Індія, Швеція, Франція, Мексика, Іспанія, Японія, Польща, Ізраїль, Об'єднані Арабські Емірати, Індонезія, Італія, Чилі, Республіка Корея.

Країни з найбільшим впливом прямих іноземних інвестицій у 2022 р. проілюстровано на рис. 21.2.

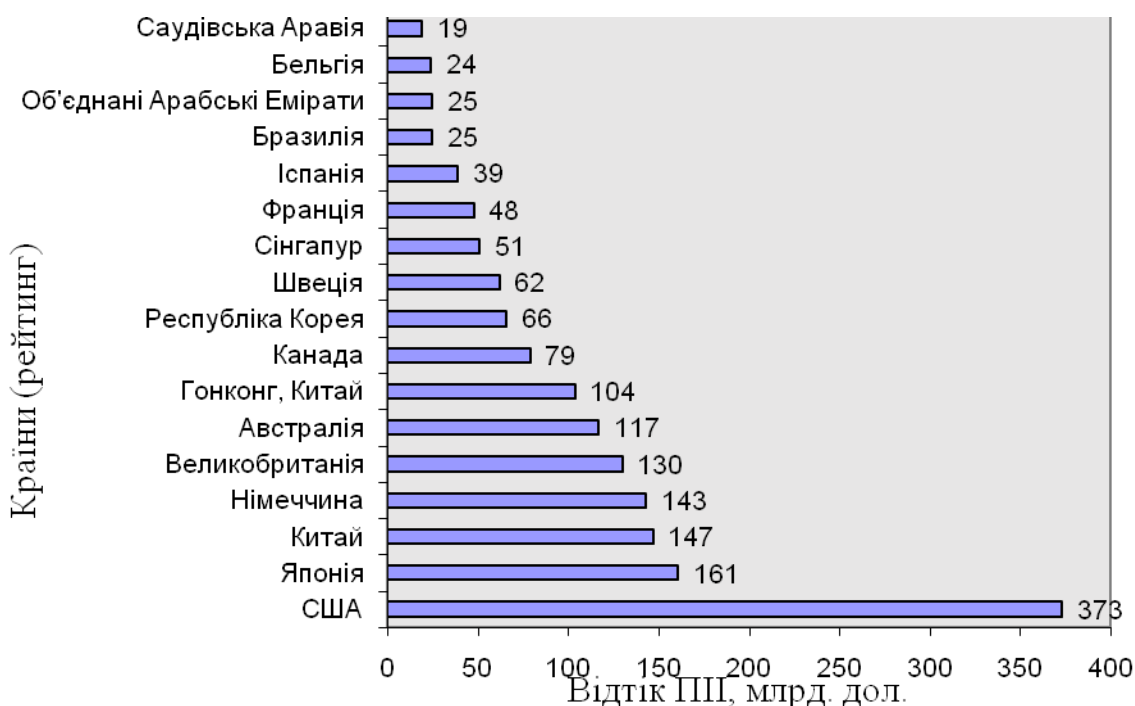

Рис. 21.2 – Країни з найбільшим впливом ПІІ у 2022 р., млрд. дол.

Дані з рис. 21.2 свідчать про те, що у 2022 р. найбільший вплив прямих іноземних інвестицій спостерігався в таких країнах, як США, Японія, Китай, Німеччина, Великобританія та інші.

Найбільші ТНК зосереджені в таких секторах економіки, як автомобілебудування, нафтова та газова промисловості, сфера комунальних послуг, телекомунікації, електротехнічна та електронна галузі, металургія та гірничо-промисловість, торгівля тощо. Складається довгострокова тенденція до збільшення частки сектору послуг у структурі світових потоків ПІІ.

2. Еволюція транснаціональних корпорацій, позитивні і негативні наслідки функціонування

Дослідження причин виникнення та розвитку ТНК як суб'єкта міжнародних економічних відносин викликає науковий інтерес багатьох

вчених ще з другої половини XX ст. Наведемо найбільш розповсюджені підходи.

З позиції теорії «економії масштабу» виникнення ТНК пов'язане з економічною вигодою, що отримує корпорація від мінімізації середніх витрат внаслідок здобуття позитивного ефекту масштабу.

Представники технологічного напрямку теорії міжнародних корпорацій пояснюють виникнення ТНК технологічною перевагою корпорацій розвинутих країн, які, залишаючи контроль над передовою технологією в головній компанії, створюють іноземні філії для виконання допоміжних операцій.

Теорія міжнародної організації розглядає ТНК як новий рівень розвитку корпорацій, що досягли певного розміру.

Теорія розміщення пояснює виникнення ТНК з позицій причин розташування виробництва товару не в одній країні, а в декількох. Серед таких причин основними є доступ до більш дешевих ресурсів, мінімізація витрат на транспортування, можливість уникнути митних бар'єрів, створення експортного ринку тощо.

Теорія інтернаціоналізації пов'язує виникнення ТНК з внутрішньофірмовими зв'язками, що є більш вигідними, ніж зв'язки між різними незалежними фірмами. Вони сприяють створенню особливого внутрішнього ринку, який регулюється ТНК, що дозволяє більш ефективно реалізовувати вироблену продукцію й розширяти експортні ринки.

Теорія втечі капіталу, досліджуючи причини впливу підприємницьких капіталів, виділяє серед них такі основні: економічна та політична нестабільність, високий ступінь криміналізації, несприятливий інвестиційний клімат тощо.

З погляду сучасної економічної науки виникнення й розвиток ТНК пов'язані з багатьма чинниками, серед яких основними є недосконалість ринку, від'ємність у ціні капіталу та інших факторів виробництва в різних країнах, наявність обмежень у міжнародній торгівлі, отримання позитивного ефекту масштабу, монопольна влада виробників, значна частина витрат на транспортування в загальній вартості продукції, від'ємності в податковій політиці країн та ін.

З моменту виникнення ТНК пройшли у своєму розвитку декілька етапів, які умовно поділяють на наступні.

Перший етап (з моменту виникнення до 1918 р.): ТНК з'явилися у сфері видобування сировинних ресурсів у колоніальних країнах Африки, Латинської Америки, Азії. При цьому головні компанії ТНК розташовувались у країнах – власниках колоній і займалися переробкою видобутої сировини. Самі ТНК являли собою картелі та синдикати.

Другий етап (1918–1939 рр.): у період між світовими війнами в умовах зростання витрат на військові цілі ТНК створювали свій бізнес переважно у військово-промисловій сфері й присвячували свою діяльність виробництву військової техніки та озброєння. Такі ТНК існували у вигляді трестів.

Третій етап (1945–1960 рр.): ТНК зосереджували свою діяльність у нових галузях, серед яких атомна енергетика, електроніка, приладобудування, освоєння космосу тощо, що спиралась на новітні науково-технічні досягнення та розробки. Відбувалась як горизонтальна, так і вертикальна інтеграція виробництва. Створено ринок не тільки сировинних, але й промислових товарів. Стратегічною метою корпорацій становиться розташування трудомістких та шкідливих виробництв у країнах, що розвиваються. Самі ТНК являли собою концерни й конгломерати.

Четвертий етап розвитку ТНК розпочався в останній третині ХХ ст. У цей час прискорився процес злиттів та поглинань, що зумовило концентрацію капіталу у ТНК як найбільш успішних корпорацій, що розвивали міжнародний бізнес. Для створення позитивного іміджу у приймаючих країнах ТНК поступово відмовляються від активної політики переводу шкідливих виробництв у країни, що розвиваються, та починають долучати їх до технологій й досягнень НТП.

П'ятий етап розвитку ТНК з'явився на межі ХХ–ХХІ ст. й продовжується дотепер, коли регіональна економічна інтеграція набрала обертів, особливо в Європі, Азії, Північній та Південній Америці. У своїй діяльності ТНК особливо спираються на наукові здобутки, використовуючи їх й одночасно генеруючи нові. Велике значення набуває інноваційна складова у веденні бізнесу та інформаційні ресурси. На даному етапі ТНК

набувають глобального характеру. Виникнення глобальних корпорацій є результатом еволюційного розвитку міжнародних корпорацій.

Глобальні корпорації – складне інтегроване об'єднання корпора-тивних структур з геоцентричним типом взаємовідносин, диверсифікованою організаційною структурою, – здійснюють свою діяльність в одній або декількох галузях у глобальному масштабі, є технологічними лідерами, розповсюджують знання й нові технології по всьому світу через мережу своїх підрозділів та суттєво впливають на світові економічні процеси й національні держави.

Характерними рисами глобальних корпорацій є:

- функціонування підкоряється загальносвітовій глобальній стратегії, що враховує світову конкуренцію й спрямована на завоювання ключових світогосподарських позицій у виробництві та реалізації продукції;
- використання у своїй діяльності глобальних економічних ресурсів;
- створення системи глобального міжнародного виробництва, розміщеного в більшості країн світу. Так, наприклад, до глобальних корпорацій належать такі найбільші компанії світу, як «Кока-Кола», що розмістила своє виробництво в 190 країнах, «Ай-Бі-Ем» – у 124 країнах.

Бурхливий розвиток ТНК, починаючи з другої половини ХХ ст., зумовлений такими джерелами ефективності їх діяльності:

- переваги володіння й доступу до природних ресурсів, капіталу, науково-дослідних здобутків;
- горизонтальна або вертикальна диверсифікація, що забезпечує економічну стабільність ТНК;
- безпосередня інформованість про кон'юнктуру національних фінансових, товарних, валютних ринків, акумуляція капіталу та його використання в найбільш вигідних умовах та місцях у рамках ТНК;
- близькість до споживача у приймаючій країні, що забезпечує найповнішу інформацію про конкурентів, ємність та можливості освоєння ринку;
- оптимальне розосередження філій з урахуванням цін, доходів населення, еластичності попиту, доступності факторів виробництва, політичної та соціально-економічної стабільності;

– використання в інтересах ТНК від’ємності в зовнішньоекономічній політиці різних країн, ухилення від обмежень міжнародної торгівлі, наприклад, подолання експортних бар’єрів при виведенні товарів на ринки приймаючих країн за рахунок прямих інвестицій;

– продовження життєвого циклу товарів та технологій за рахунок насичення ними ринків приймаючих країн.

ТНК мають позитивні і негативні наслідки функціонування. Діяльність міжнародних корпорацій здійснює неоднаковий вплив на країни їх базування та приймаючі країни.

Позитивними наслідками функціонування ТНК у країнах базування є такі: зростання ефективності використання такого фактора виробництва, як національний капітал у результаті його розміщення в найбільш вигідних країнах; доступ до іноземних ресурсів приймаючих країн; розширення ринків збуту за рахунок їх освоєння у приймаючих країнах.

Негативними наслідками функціонування ТНК у країнах базування виступають: втрата потенційних робочих місць у результаті створення виробництва за кордоном; недоотримання податків до державного бюджету внаслідок створення іноземних філіалів і перенесення до них частки загального прибутку ТНК; ризик конфіскації інвестицій.

Позитивними наслідками функціонування ТНК у приймаючих країнах є: приплив додаткових ресурсів, таких як капітал, технології, управлінський досвід тощо; збільшення обсягів внутрішнього валового продукту та стимулювання економічного зростання; зменшення рівня безробіття та його соціально-економічних наслідків; збільшення доходної частини державного бюджету; розділення ризиків при створенні нових підприємств.

Негативними наслідками функціонування ТНК у приймаючих країнах виступають: насадження чужої культури та іноземних соціокультурних цінностей; захоплення найбільш розвинутих й перспективних галузей виробництва (особливо під час економічних криз) як фундаменту економічного потенціалу; потенційна можливість проникнення в галузі, пов’язані з національною безпекою країни; програш менш ефективних національних виробників подібної продукції в конкурентній боротьбі з

ТНК; розташування шкідливих виробництв; здійснення політичного тиску через економічні важелі.

Крім того, у своїй діяльності міжнародні корпорації можуть використовувати трансфертні ціни, які відрізняються від ринкових й використовуються у внутрішньокорпоративній торгівлі між підрозділами однієї корпорації, що знаходяться в різних країнах, з метою переводу прибутку й скорочення податків. Використання трансфертних цін породжує такий негативний наслідок, як недоотримання податкових надходжень до державного бюджету від ТНК. Також діяльність ТНК приводить до монополізації світових ринків тих товарів, які вони виробляють. Протирічними є наслідки використання ТНК провідних технологій, тому що, з одного боку, вони дозволяють більш ефективно використовувати ресурси, а з іншого, – сприяють зростанню безробіття в тих галузях, в яких вони впроваджуються.

Розробка та впровадження виваженої державної програми взаємодії з ТНК дає можливість мінімізувати негативні прояви їх діяльності та отримати максимальний позитивний ефект для національної економіки.

3. Політична, наукова, фінансова та воєнна сфери діяльності транснаціональних корпорацій

ТНК здійснюють суттєвий вплив на чинники, що формують конкурентоспроможність як країни базування, так і приймаючих країн. Але діяльність ТНК не обмежується економічною сферою впливу на держави світу.

В сучасних умовах розвитку світової цивілізації прямий політичний контроль одних країн над іншими в більшості випадків неможливий, тому сфера впливу зміщується в економічний бік. Оскільки саме ТНК займають важливе місце в сучасній глобальній економіці, оскільки саме вони дозволяють досягати економічного панування в політично незалежних країнах.

ТНК зміцнюють позиції своєї держави на території інших країн, створюючи там філії, отримуючи доступ до ресурсів й ринків збуту приймаючих країн. Також вони позбавляють керівництво своєї країни від подолання можливих протекціоністських бар'єрів інших держав,

розміщуючи в них своє виробництво. Таким чином економічні інтереси та відповідна політика ТНК і країн їх базування збігаються.

Іноземна діяльність ТНК найчастіше зумовлює характер зовнішньоекономічних зв'язків держави. Політичний аспект функціонування корпорацій може полягати ще й у тому, що переслідуючи свої економічні вигоди, ТНК можуть намагатися втручатися в політику держави, наприклад, впливаючи на прийняття вигідних для них економічних рішень, та в інший спосіб лобіювати свої інтереси. Крім того, могутність ТНК настільки велика, що вони можуть підтримувати ті чи інші політичні сили, впливати на формування внутрішньої та зовнішньої політики, намагаючись досягти своїх економічних цілей.

Воєнна сфера діяльності ТНК також представляє інтерес. Існує думка, що нині забезпечити якісний технічний рівень озброєння можуть тільки ТНК. Ураховуючи, що галузь, яка виробляє зброю, є стратегічно важливою для кожної держави, ТНК, існуючи в даній сфері, мають вкрай високу зовнішньополітичну вагомість.

Разом з тим, ТНК мають суттєву внутрішньополітичну вагомість, що пояснюється наступною причиною. Можливість торгівлі зброєю на світовому ринку – це забезпечення сильної позиції держави в зовнішній політиці. Цей факт зумовлює необхідність урахування точки зору ТНК стосовно багатьох політичних питань у випадках, коли оборонні підприємства знаходяться не в державній власності. При неузгодженості інтересів держави і таких ТНК останні можуть згорнути свої потужності або взагалі припинити діяльність, чим завдають великої шкоди державі. Тому важливим є установлення рівноваги між економічними інтересами ТНК та державною політикою.

Істотно зростає вплив ТНК на науково-технологічний розвиток країн. Провідні промислові корпорації здійснюють співробітництво з університетами й науковими центрами, активно фінансуючи їх.

У системі світового господарства існує три основні суб'єкти, які займаються фінансуванням НДДКР: держави, венчурні компанії і ТНК. Саме в лабораторіях і наукових центрах ТНК проводиться основний обсяг наукових досліджень і розробок, що пояснюється такими причинами: у них значно простіший доступ до фінансових ресурсів, ніж у державних

структур; ризики фінансових втрат для ТНК значно менші, ніж для венчурних інвесторів. Витрати провідних ТНК на НДДКР можуть перевищувати науково-дослідницькі бюджети багатьох країн, наприклад, щорічно такі витрати у «Дженералмоторс», «Форд» і «ІБМ» становлять приблизно 2 – 3 млрд дол. Нині участь приймаючих країн у НДДКР дедалі зростає. Наприклад, компанія «ІБМ» на початку 90-х років мала за межами США понад 25 тис. науковців, близько 30 лабораторій, в яких здійснювались НДДКР відповідно до науково-технологічної стратегії корпорації.

Особливості проведення науково-дослідницької діяльності ТНК полягає у наступному. По-перше, для ефективного використання новітніх розробок ТНК створюють формально незалежні венчурні підрозділи та науково-дослідницькі центри. По-друге, для економії на податках науково-дослідницьку діяльність інвестує не сама ТНК, а компанії, що поглинаються нею. Відповідні витрати в баланс ТНК включаються у статті, пов'язані з поглинанням та злиттям, а не з НДДКР. Свої ж капіталовкладення ТНК здійснює на етапі комерціалізації розробок, зокрема, при організації безпосереднього виробництва нового продукту. По-третє, ТНК виконують державні замовлення на виробництво інноваційної продукції, що фінансуються за рахунок державних коштів за програмою підтримки розробки нових технологій. Отже, ТНК є найважливішими суб'єктами науково-дослідницької діяльності й істотно впливають на світове виробництво інновацій.

Фінансова система ТНК здійснює вплив на стан світових фінансів і окремих національних економік. З іншого боку, фінансові ресурси та грошові потоки ТНК, виступаючи складовою міжнародних фінансових ринків, залежать від загальної системи світових фінансів.

Світові фінанси – складна динамічна система, в якій функціонують такі провідні суб'єкти, як ТНК, транснаціональні банки, портфельні інвестори, міжнародні офіційні позичальники (національні держави, міжнародні урядові та неурядові агенції). Характерною особливістю глобальної фінансової системи є зростаюча роль ТНК і транснаціональних банків у міжнародному русі фінансових потоків.

Фінанси ТНК – система грошових відносин, які виникають у процесі господарської діяльності й необхідні для формування й використання капіталу, доходів і грошових фондів – виступають важливою складовою світової фінансової системи. З одного боку, ТНК виступає суб'єктом попиту на фінансові ресурси, а з іншого, – як потужний інвестор, що може дестабілізувати національний фінансовий ринок і стати провідником кризових явищ у фінансовій сфері (рис. 21.3).

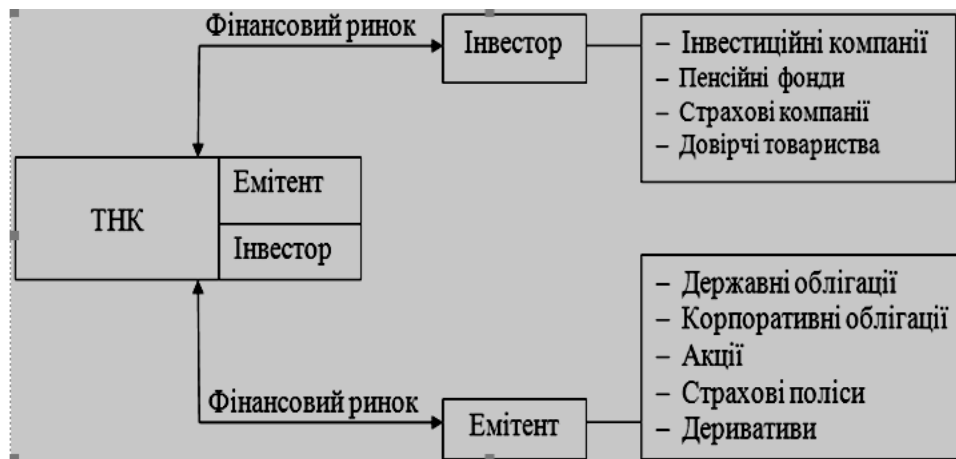

Рис. 21.3 – Вплив ТНК на стабільність фінансового ринку

Спільно з ТНК діють транснаціональні банки, що складають міжнародну банківську систему світу, яка є фінансовою опорою великого світового бізнесу. Транснаціональний банк (ТНБ) є різновидом ТНК, що функціонує в кредитно-фінансовій сфері світового господарства.

Всесвітнього впливу та економічної могутності ТНК змогли досягти за допомогою ТНБ. ТНБ виступають найбільшими фінансовими установами, що домінують на своїх національних ринках. Їх діяльність характеризується високою часткою міжнародних операцій, а отже, й залежністю від зовнішнього ринку фінансових ресурсів. Здійснення ТНК міжнародних операцій відбувається через розвинену мережу закордонних відділень. У світі ще до початку ХХІ ст. сформувалися три головні фінансові регіони – США, Західна Європа, Японія, у яких згрупувалися найбільші ТНБ світу. Нині ТНБ досягли настільки високого рівня міжнародної концентрації та централізації капіталу, який фактично перетворює їх у міжнародні банківські монополії й дозволяє приймати активну участь в

економічному розподілі світового ринку позикових капіталів і кредитно-фінансових послуг.

Отже, глобальний характер діяльності ТНК забезпечує їх проникнення в різноманітні сфери суспільного життя.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Розкрийте сутність, характерні риси ТНК.
2. Охарактеризуйте основні підходи до виникнення ТНК та розкрийте їх еволюцію.
3. Назвіть форми підприємств з іноземними інвестиціями. В чому полягають їх відмінності?
4. Розкрийте позитивні і негативні наслідки ТНК для країн базування.
5. Який вплив чинять ТНК на приймаючі країни?
6. Чим зумовлено збільшення впливу ТНК на глобальну економіку?
7. Охарактеризуйте сучасний стан і тенденції розвитку ТНК.
8. В чому полягає наукова діяльність ТНК? Розкрийте її значення.
9. Які особливості фінансової діяльності ТНК?
10. Охарактеризуйте політичну та воєнну сфери діяльності ТНК.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1.Виберіть правильну відповідь

1. Для створення підрозділу ТНК вигідним є, якщо у приймаючій країні відбувається:

- а) зниження курсу національної валюти;
- б) надання державних гарантій;
- в) відміна подвійного оподаткування;
- г) усі відповіді правильні.

2. Зростання зайнятості належить до:

- а) негативних наслідків функціонування ТНК у країнах базування;
- б) позитивних наслідків функціонування ТНК у країнах базування;
- в) негативних наслідків функціонування ТНК у приймаючих країнах;
- г) позитивних наслідків функціонування ТНК у приймаючих країнах.

3. Якщо частка капіталу ТНК у зарубіжному підприємстві складає більше 50 %, то це підприємство відносно ТНК називається:

- а) філія;
- б) асоційована компанія;
- в) дочірнє підприємство;
- г) холдингова компанія.

4. Для країни базування вплив ТНК полягає у:

- а) зростанні зайнятості;
- б) збільшенні відсоткової ставки;
- в) збільшенні податкових надходжень;
- г) зростанні обсягів виробництва.

5. Для приймаючої країни вплив ТНК полягає у:

- а) зростанні зайнятості;
- б) зменшенні відсоткової ставки;
- в) збільшенні податкових надходжень;
- г) усі відповіді правильні.

6. Головна проблема для країни базування полягає у:

- а) можливій експропріації активів ТНК;
- б) маніпулюванні трансфертними цінами;
- в) використанні позитивного ефекту масштабу;
- г) технологічному лідерстві.

7. Головна проблема для приймаючої країни полягає у:

- а) можливій експропріації активів ТНК;
- б) маніпулюванні трансфертними цінами;
- в) збільшенні притоку ресурсів;
- г) технологічному лідерстві.

8. Конкурентні переваги ТНК полягають у:

- а) збільшенні конкуренції;
- б) збільшенні обсягів внутрішньofірмової торгівлі за трансфертними цінами;
- в) збільшенні світового обсягу виробництва;
- г) немає правильної відповіді.

9. Функціонування ТНК у глобальному масштабі приводить до:

- а) стабілізації сукупного обсягу виробництва;
- б) збільшення світового обсягу виробництва;
- в) не впливає на сукупний обсяг виробництва;
- г) немає правильної відповіді.

10. Технологічне лідерство ТНК проявляється в тому, що:

- а) ТНК є розробником технологій;
- б) ТНК є продавцем технологій;

- в) використання технології відбувається в межах закритої внутрішньокорпоративної структури;
- г) усі відповіді правильні.

Завдання 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке – помилкове. Відповідь поясніть

1. Внаслідок функціонування ТНК у приймаючій країні зростає експлуатація ресурсів.
2. Вигода від функціонування ТНК у приймаючій країні полягає у зростанні податкових надходжень.
3. Особливістю сучасного етапу розвитку ТНК є те, що технологія розробляється тільки материнською компанією.
4. Використання трансфертних цін дозволяє ТНК підвищити прибутковість.
5. Наслідком функціонування ТНК у країні базування є підвищення зайнятості.
6. Рух капіталу у вигляді ПІІ призводить до зміни величини позичкового відсотка у країнах, що беруть у цьому участь.
7. Функціонування ТНК як основних суб'єктів глобальної економіки призводить до втрати контролю держав над економічними процесами.
8. У результаті руху ПІІ зростає питома вага високотехнологічних виробництв.
9. Чим вище рівень митного оподаткування товарів у приймаючій країні, тим вище приплив ПІІ.
10. Негативним ефектом функціонування ТНК для країни базування є можлива експропріація активів ТНК.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ

1. Антонюк Л.Л., Анапріюк К.А. (2023). Стратегічні пріоритети та ключові напрями конкурентного розвитку України в умовах глобальних економічних викликів. Проблеми сучасних трансформацій. Серія : економіка та управління. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-8-02-01>
2. Борзенко О.О., Панфілова Т.О. Оцінка чинників та проявів глобальних дисбалансів у міжнародній торгівлі : вплив торговельної війни США та Китаю на Україну. Проблеми інноваційноінвестиційного розвитку. 2019. № 20. - С. 14–30.
3. Войтович Р. Глобалізація як новий тип розвитку суспільства й управління в контексті формування нової геостратегічної реальності, 2021. – 2 (28).
4. Волоснікова Н., Губанова Н., Климова С., Косич М., Яцина В. Напрями розвитку конкурентоспроможності України в умовах глобалізації // Financialandcreditactivityproblemsoftheoryandpractice База даних WebofScience. – 2022. – 4 (45). – С. 365-373.
5. Волоснікова Н.М., Губанова Н.Н., Климова С.О. Глобальне управління як захід боротьби з негативними проявами глобалізації // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки). – Харків : НТУ «ХПІ». – 2020. – № 2 . - С. 103-107.
6. Глазова А.Б., Борзенко О.О. Спільні та відмінні риси цифровізації та віртуалізації світового фінансового ринку. Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Економіка. 2019. Вип. 18. - С. 14–23.
7. Глобалізаційні процеси у світовій економіці : виклики та можливості для України : колективна монографія / за заг. ред. д.е.н., проф. О.О. Борзенко ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – Електрон. дані. – К., 2022. – 264 с. : табл., рис. – Режим доступу : <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/10/Globalizaciyniprosesy-u-svitoviy-economi.pdf>
8. Глобальна економіка : навч. посіб. / О.В. Довгаль, У.Я. Андрусів, О.В. Ткаліч, О.С. Павленко. – Івано - Франківськ : ФОП Супрун В.П., 2019 – 262 с.

9. Глобальна економіка : навч. посібник для підготовки здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня усіх спеціальностей. Укл. : С.І. Белей, С.В. Бойда, М.І. Колосінська; Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. Чернівці : ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2020. – 227 с.
10. Глобальна економіка : навчальний посібник / І.І. Вініченко, О.В. Гончаренко, С.В. Васильєв, К.М. Дідур. – К. : ТОВ «ДКС центр», 2019. – 234 с.
11. Дяченко Т.А. Аналіз зовнішньої торгівлі України / Т.А. Дяченко // Інформаційні технології : наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я : тези доповідей XXIX міжнародної науково-практичної конференції MicroCAD-2021, 18-20 травня 2021 р. : у 5 ч. Ч. III. / за ред. проф. Сокола Є.І. – Харків : НТУ «ХПІ». – 74 с.
12. Дяченко Т.А. Міграція робочої сили, наслідки для України і світу / Т.А. Дяченко, Білоус Я.Є. // Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Слобожанські наукові читання : соціально-економічні та гуманітарно-правові виміри» (17-18 жовтня 2023 р.), (Харків, 2023, 17-18 жовтня). – Харків : НТУ «ХПІ», 2023. – С. 87–90.
13. Дяченко Т.А. Безвізовий режим з ЄС : виклики та перспективи для національної економіки / Т.А.Дяченко // Бізнес Інформ. – 2019. – № 11. – С. 8–13.
14. Іващенко О.А. До питання про співвідношення понять "зелене зростання", "сталий розвиток", і "зелена економіка" : від колізії до консенсусу. Бізнес - аналітика в управлінні зовнішньоекономічною діяльністю : Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, 17 березня 2021 року / Упоряд. О.А. Іващенко. Київ : ДП «Інформаційноаналітичне агентство», 2021. - С. 132–136.
15. Калашник Н.С. Забезпечення цілей сталого розвитку в Україні : концептуальні перетворення сприйняття в умовах воєнного стану. Ефективність державного управління, 2023. - 4(73), - С. 11–16.
16. Климова С.О. Аналіз наслідків глобалізаційного процесу для економіки країн // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Економічні науки. – Харків : НТУ «ХПІ». – 2021. – № 4. – С. 71-74.

17. Климова С.О. Відродження Балто-Чорноморського Союзу — як головний фактор зміцнення геополітичного простору : тези Всеукраїнської науково-практичної конференції “Слобожанські наукові читання : соціально-економічні та гуманітарно-правові виміри” 15-16 листопада 2022. - 125 с.

18. Климова С.О. Вплив глобалізаційного процесу на економіку України : тези міжнародної науково-практичної конференції "Теорія та практика менеджменту" 24-26 травня, м.Луцьк, 2022. - С. 200-203.

19. Климова С.О., Губанова Н.Н. Глобалізаційні процеси і роль глобального управління // Фінансово-економічна інтеграція: вплив на соціально-економічний розвиток держави та регіонів : збірник матеріалів наукового круглого столу (м. Харків, 28 квітня 2020 р.) / Харківський торговельно-економічний інститут КНТЕУ. – Харків : ХТЕІ КНТЕУ, 2020. – С. 16-18.

20. Климова С.О., Губанова Н.Н. Основні переваги створення Балто-Чорноморського союзу // Інформаційні технології : наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я : тези доповідей XXVII Міжнародної науково-практичної конференції (MicroCAD-2019) у чотирьох частинах, ч.ІІІ / за ред. проф. Сокола Є.І. – Харків : НТУ «ХПІ» – 185 с.

21. Кропива В., Максименко Я. Міжнародний маркетинг в умовах глобалізації // Україна і світ : гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес : матеріали всеукр. наук.-теорет. конф. студ. і аспірантів, 19-20 квітня 2023 р. / гол. ред. А. В. Кіпенський ; Нац. техн. ун-т "Харків. політехн. ін-т". – Електрон. текст. дані. – Харків, 2023. – С. 233-234.

22. Лелюк О.В. Макроекономічна стабільність національної економіки. Суми : Університетська книга, 2020. – 261 с.

23. Максименко Я.А. Глобалізація як тенденція розвитку сучасної світової економіки / Я. А. Максименко, В. О. Кропива // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки). – Харків : НТУ “ХПІ”. – 2020. – № 4. – С. 50 – 54.

24. Максименко Я.А. Економічний розвиток на засадах людського капіталу / Я.А. Максименко, Т.А. Дяченко // Матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. «Європейський вектор модернізації економіки : креативність,

прозорість та сталий розвиток», Харків, 27-28 травня 2020 р. – Харків : ХНУБА, 2020. - С. 405-407.

25. Максименко Я.А. Економічний розвиток України в умовах глобалізації / Я.А. Максименко // Інформаційні технології : наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я : тези доп. 29-ї міжнар. наук.-практ. конф. MicroCAD–2021, [18-20 травня 2021 р.] : у 5 ч. Ч. 3 / ред. Є. І. Сокол. – Харків : Планета-Прінт, 2021. – 133 с.

26. Максименко Я.А. Інновації в економічному розвитку України / Максименко Я.А., Дяченко Т.А. // Всеукраїнська наук.-практ. конф. «Слобожанські наукові читання : соціально-економічні та гуманітарно-правові виміри» ", (Харків, 2022, 15-16 листопада). – С. 138-141.

27. Максименко Я.А. Курс міжнародної економіки : підручник для студентів зі спеціальностей «Економіка», «Облік і оподаткування», «Фінанси, банківська справа та страхування», «Менеджмент», «Маркетинг», «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність», «Міжнародні економічні відносини» / Я. А. Максименко.– Харків : Видавництво Іванченка І. С., 2021. – 208 с.

28. Максименко Я.А. Міжнародний рух технологій як фактор розвитку економіки України / Я.А. Максименко // Інформаційні технології : наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я : наук. вид. : тези доп. 28-ї міжнар. наук.-практ. конф. MicroCAD–2020, [15-17 жовтня 2020р.] : у 4 ч. Ч. 3 / ред. Є.І. Сокол. – Харків : НТУ "ХПІ", 2020. – 191 с.

29. Максименко Я.А. Прямі іноземні інвестиції та їх вплив на національну економіку / Я.А. Максименко, К.С. Чекал // Слобожанські наукові читання : соціально-економічні та гуманітарно-правові виміри : [матеріали] Всеукр. наук.-практ. конф. [студентів та аспірантів], 17-18 жовтня 2023 р. / ред. кол. : Н.С. Краснокутська [та ін.] ; відп. за вип. Н.М. Волоснікова ; Нац. техн. ун-т "Харків. політехн. ін-т". – Електрон. текст. дані. – Харків, 2023. – С. 176-179.

30. Максименко Я.А. Розвиток високотехнологічного сектора України / Максименко Я.А., Дяченко Т.А. // Національні економіки в умовах новітніх глобальних викликів [електронний ресурс] : матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., Харків, 1-28 лютого 2023 р. / Харків, нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова та ін. ; [редкол. : О.В. Бервено, Ю.В. Федотова, Г.І.

Рибак]. – Електронні текстові дані. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2023. – С. 33-34. Тези:- URL:

31. Максименко Я.А. Розвиток національної економіки під впливом загальносвітових тенденцій / Я.А. Максименко // Бізнес Інформ. – 2019. – №3. – С. 26–31.

32. Максименко Я.А. Шляхи удосконалення структури товарного експорту України /Я.А. Максименко, І.В. Тихенька // Міжнародна наук.-практ. Інтернет-конф. "Актуальні питання розвитку світової економіки та міжнародного співробітництва". – Харків, 2022. – С. 124-126. Тези : - URL:https://science.kname.edu.ua/images/dok/konferentsii/2022/Tezy_2022/Zbirnyk_1-28_02_221.pdf

33. Марченко В.М. Сучасні торговельні бар'єри входу на зовнішні ринки / В.М. Марченко, О.Л. Нечаєв // Бізнес Інформ. – 2019. – №7. – С. 25–31.

34. Міжнародні економічні відносини : бакалаврський курс : навч. посібник, Частина II / За ред. С.І. Архієреєва, І.М. Посохова, Н.Б. Решетняк. – Харків : Видавництво Іванченка І.С., 2020. – 702 с., С. 251-260, 355-361, 469-501.

35. Науменко Д.О., Стрілець В.Ю. Стратегії розвитку національних економік в умовах глобалізації. // Актуальні проблеми теорії та практики міжнародних економічних відносин в умовах глобальної трансформації : матеріали наукової конференції молодих учених спеціальності 292 Міжнародні економічні відносини (м. Полтава, 14 квітня 2023 р.) / за заг. ред. доц. В.Ю. Стрілець. Полтава : ПУЕТ, 2023. - С. 43-47.

36. Новоскольцева Л. Україна в сучасних глобалізаційних процесах : виклики національній державі. Історико-політичні проблеми сучасного світу, 2020. - (42), - С.70–76.

37. Островерх П.І., Панчишин С.М. Аналітична економіка : макроекономіка і мікроекономіка. Львів : Априорі, 2020. – 648 с.

38. Офіційний веб-сайт WorldBank : <https://databank.worldbank.org/>

39. Офіційний веб-сайт Міжнародного валютного фонду (International Monetary Fund - IMF) : <https://www.imf.org/external/data.htm>

40. Офіційний веб-сайт Організації Об'єднаних Націй (United Nations) : UNSTATS : <https://unstats.un.org/>

41. Панченко В.Г., Резнікова Н.В., Іващенко О.А. Розвиток industry 4.0 й цифрової економіки у фокусі глобального технологічного та інноваційного суперництва КНР і США. Економіка та держава. 2021. № 2. - С. 4–10.

42. Перерва П.Г., Максименко Я.А., Сокол К.М., Гарник Л.П., Климова С.О. Інтелектуально-інноваційна діяльність України в контексті вимог європейського співтовариства [Електронний ресурс] / П. Г. Перерва [та ін.] // Методологія оцінки вартості майнових прав інтелектуальної власності та практичні аспекти її застосування : зб. наук. пр. 3-ї Всеукр. наук.-практ. конф. “Всеукраїнський семінар з проблем економіки інтелектуальної власності”, 24 вересня 2020 р. – Електрон. текст. дані. – Київ, 2020. – С. 146-152. – URI: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/49735>.

43. Перерва П.Г., Максименко Я.А., Сокол К.М., Гарник Л.П., Климова С.О. Міжнародна економіка : основні поняття [Електронний ресурс] : навч.-метод. посібник / П. Г. Перерва [та ін.] ; Нац. техн. ун-т “Харків. політехн. ін-т”. – Електрон. текст. дані. – Харків, 2020. – 37 с. – URI : <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/49548>.

44. Перерва П.Г., Максименко Я.А., Сокол К.М., Гарник Л.П., Климова С.О. Міжнародний досвід комерціалізації результатів інтелектуальної діяльності [Електронний ресурс] / П.Г. Перерва [та ін.] // Законодавство України у сфері інтелектуальної власності та його правозастосування : національні, європейські та міжнародні виміри : матеріали 8-ї Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених та студентів з проблем інтелектуальної власності, 25 вересня 2020 р. – Електрон. текст. дані. – Київ, 2020. – С. 130-134. – URI : <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/49773>.

45. Плотніков О.В. Проблеми співробітництва України з міжнародними фінансовими організаціями. Економіка України. 2019. № 5. - С. 41–47.

46. Погорелов С.М. Дослідження методів виходу на зовнішній ринок / С.М. Погорелов, Я.А. Максименко, С.О. Климова // Маркетинг ХХІ століття : виклики змін : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 25-річчю заснування каф. маркетингу і комерційної діяльності ХДУХТ, 8-10 жовтня 2020 р. / редкол. : О.І. Черевко [та ін.] ; Харків. держ. ун-т харчування та торгівлі. – Харків : ХДУХТ, 2020. – С. 213-215.

47. Примачов М.Т. Економічна теорія : мікроекономіка, макроекономіка [Текст] : підручник / М.Т. Примачов, Н.М. Примачова, А.Ю. Стахов ; Нац. ун-т "Одес. мор. акад.". - Одеса : ОМА, 2022. - 385 с.

48. Резнікова Н.В. Економічна кон'юнктура розвинених країн : навч. посіб. у 2-х ч. Київ : Аграр Медіа Груп, 2021. Ч.1. – 422 с.

49. Резнікова Н.В. «Industry 4.0» у фокусі державної політики стимулювання інноваційного розвитку. Міжнародні відносини. Серія «Економічні науки». 2019. URL : http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3801

50. Севрук І.М. Конкурентоспроможність національної економіки в умовах глобалізації / І.М. Севрук , А.С. Тропиніна // Бізнес Інформ. – 2019. – № 5. – С. 20 – 28.

51. Сидоров О.А., Фісуненко Н.О., Альошина Т.В. С 34 Світова економіка та міжнародні економічні відносини : підручник; кол. авторів; за заг. ред. д. е. н. Фісуненко П.А. – Дніпро : Арт-Прес, 2023, – 400 с. ISBN 978-966

52. Січневий звіт Світового банку "Перспективи світової економіки" Global Economic Prospects. January 2024 A world Bankgroup Flagshipreport. Режим доступу <https://www.worldbank.org/gerp>

53. Статистика зовнішнього сектора. Зовнішня торгівля товарами. Національний Банк України. 2022. Веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/files/ES/Tov_y.pdf.

54. Стратегія сталого розвитку : Європейські горизонти [Електронний ресурс] : Підручник / І.Л. Якименко, Л.П. Петрашко, Т.М. Димань, О.М. Салавор, Є.Б. Шаповалов, М.А. Галабурда, О.В. Ничик, О.В. Мартинюк. – К. : НУХТ, 2022. – 337 с.

55. Стукало Н.В., Литвин М.В. Перспективні сценарії досягнення сталого розвитку в умовах глобальних загроз / Економічний вісник, 2020, №2. – С. 53-64. URL : https://ev.nmu.org.ua/docs/2020/2/EV20202_053-064.pdf

56. Тимощук М. Головна мета України. Що відрізняє багаті країни від бідних. НВ : бізнес. 10 серпня 2020. URL : https://biz.nv.ua/ukr/experts/produktivnist-praci-i-bidnist-ukrajini-yak-Globalizacijni-procesi-u-svitovij-economici...262-stati-bagatoyu-krajinoynovini-ukrajini50105103.html?utm_content=set_lang

57. Шай Р. Злочинність та глобалізація : причини і наслідки. Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія : “Юридичні науки”. 2021. - 3 (31), - С.124-127.

REFERENCES

1. Arkhiieriev S. Factors of export incomes formation and ways to increase currency incomes of Ukraine / S. Arkhiieriev, Ia. Maksymenko, T. Diachenko // Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice. – 2021. – vol. 2. – No. 37. – pp. 406-413.
2. E-commerce and Digital Economy Programm: Year in Review 2021. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/dtlstictinf2022d2_en.pdf
3. Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Brussels, 3.3.2010. COM (2010) 2020.
4. Luis Enriquez. Shifting tides: global economic scenarios for 2015-25 [Електроннийресурс] / Luis Enriquez, Sven Smit, Jonathan Ablett. – URL: <http://www.mckinsey.com/business-functions/strategy-and-corporate-finance/our-insights/shifting-tides-global-economic-scenarios-for-2015-25>.
5. OECD. Global growth has slowed since the start of the war. URL: <https://www.oecd.org/economic-outlook/march-2023>
6. Panchenko V., Reznikova N., Bulatova O. Regulatory Competition in the Digital Economy: New Forms of Protectionism. International Economic Policy. 2020. № 1-2 (32-33). P. 49-79.
7. Sustainable development in the European Union. Overview of progress towards the SDGs in an EU context, Eurostat, 2020.
8. UNCTAD. (2022). Trade and Development Report URL: <https://unctad.org/tdr2022>
9. World Investment Report [Electronic resource] / Officialsite UNCTAD. – 2022. – Режим доступу: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2022_en.pdf
10. World Trade Report 2020: Government policies to promote innovation in the digital age. URL: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtr20_e.htm

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. МАКРОЕКОНОМІКА.....	4
ТЕМА 1. МАКРОЕКОНОМІКА ЯК НАУКА.....	4
1. Історія виникнення макроекономіки	4
2. Макроекономіка як складова частина економічної науки.....	5
3. Предмет і основні цілі макроекономіки	7
4. Методологія макроекономічного аналізу.....	11
Питання для обговорення на семінарському занятті	14
Практикум.....	14
ТЕМА 2. МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ	15
1. Система національних рахунків.....	15
2. Суть ВВП і проблеми його підрахунку	16
3. Методи підрахунку ВВП.....	19
4. Номінальний і реальний ВВП	21
Питання для обговорення на семінарському занятті	23
Практикум.....	23
ТЕМА 3. ТОВАРНИЙ РИНОК	26
1. Модель економічного кругообігу	26
2. Сукупний попит	29
3. Сукупна пропозиція	33
4. Взаємодія сукупного попиту і сукупної пропозиції. Макроекономічна рівновага	37
Питання для обговорення на семінарському занятті	41
Практикум.....	41
ТЕМА 4. ГРОШОВИЙ РИНОК	42
1. Сутність грошового ринку.....	42
2. Попит та пропозиція грошей	45
3. Механізм грошового ринку	51
Питання для обговорення на семінарському занятті	52
Практикум.....	53
ТЕМА 5. РИНОК ПРАЦІ	54
1. Зайнятість і безробіття. Класифікація безробіття.....	54
2. Попит, пропозиція і рівновага на ринку праці	59
3. Державна політика зайнятості та її соціально-економічні наслідки	63
Питання для обговорення на семінарському занятті.....	66
Практикум	66
ТЕМА 6. ІНФЛЯЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ	68

1. Сутність та види інфляції	68
2. Причини і наслідки інфляції.....	72
3. Інфляція і безробіття	77
Питання для обговорення на семінарському занятті	81
Практикум.....	81
ТЕМА 7. СПОЖИВАННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ.....	83
1. Споживання та заощадження	83
2. Диференціація доходів та крива Лоренца	85
3. Кейнсіанська функція споживання та функція заощаджень.....	87
4. Функції споживання з урахуванням фактору часу.....	90
Питання для обговорення на семінарському занятті	92
Практикум.....	93
ТЕМА 8. ПРИВАТНІ ІНВЕСТИЦІЇ.....	94
1. Інвестиційні функції.....	94
2. Заощадження та інвестиції	103
Питання для обговорення на семінарському занятті	106
Практикум.....	106
ТЕМА 9. СУКУПНІ ВИТРАТИ І ВВП.....	108
1. Методи визначення рівноважного ВВП	108
2. Мультиплікатор витрат в закритій економіці	113
3. Рівновага на рівні потенційного ВВП, «рецесійний » та «інфляційний» розриви	116
Питання для обговорення на семінарському занятті	119
Практикум.....	119
ТЕМА 10. ЕКОНОМІЧНА ДИНАМІКА	122
1. Основні засади теорії економічного зростання.....	123
2. Джерела економічного зростання	128
3. Моделі економічного зростання	132
4. Проблеми економічного зростання в Україні.....	137
5. Циклічний характер економічного розвитку	141
ПРАКТИКУМ	145
ТЕМА 11. ДЕРЖАВА В СИСТЕМІ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ	147
1. Еволюція розуміння ролі держави у макроекономічному регулюванні.....	147
2. Взаємодія ринкової економіки з державою. Основні функції держави як суб'єкта макроекономічного регулювання	150
3. Вплив держави на макроекономічну рівновагу у класичній та кейнсіанській традиціях.....	152

Питання для обговорення на семінарському занятті	154
Практикум.....	154
ТЕМА 12. БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА	156
1. Сутність, цілі та інструменти бюджетно-податкової політики. Дискреційна й недискреційна фіскальна політика	156
2. Мультиплікатори державних видатків, податків та збалансованого бюджету	158
3. Сутність і причини бюджетного дефіциту й державного боргу	161
Питання для обговорення на семінарському занятті	163
Практикум.....	164
ТЕМА 13. МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА	165
1. Сутність та види монетарної політики	165
2. Інструменти грошово-кредитної політики.....	167
3. Монетарна політика в моделі <i>IS–LM</i>	170
Питання для обговорення на семінарському занятті	174
Практикум.....	174
ТЕМА 14. ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ	176
1. Платіжний баланс: макроекономічне значення, основні статті й структура	176
2. Валютний курс і його різновиди. Еволюція валютної системи.....	183
3. Мультиплікатор видатків у відкритій економіці.....	190
Питання для обговорення на семінарському занятті	193
Практикум.....	193
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ Ошибка! Закладка не определена.	
РОЗДІЛ II. ОСНОВИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	201
ТЕМА 15. ПРЕДМЕТ І СУЧАСНА МЕТОДОЛОГІЯ ГЛОБАЛІСТИКИ	201
1. Предмет і мета курсу. Сутність глобалізації і глобалістики.....	201
2. Методологічна база глобалістики.....	206
3. Тенденції і протиріччя, що спостерігаються у світі	208
Питання для обговорення на семінарському занятті	212
Практикум.....	212
ТЕМА 16. ШКОЛИ І КОНЦЕПЦІЇ ГЛОБАЛІСТИКИ	215
1. Основні школи і напрямки глобалістики	215
2. Базові концепції глобалістики.....	220
2.1. Концепція «Межі зростання» (А. Печчеї).....	220
2.2. Концепція «Сталого розвитку» (Л. Брауна)	221
2.3. Концепція «Універсального еволюціонізму» (М. Моїсєєва).....	222
2.4. Концепція «Мітозу біосфер» (М. Нельсона)	222

2.5. Концепція «Контрольованого глобального розвитку» (Д. Гвішіані)	224
2.6. Концепція «Світ-системного аналізу» (І. Валлерстайна)	225
Питання для обговорення на семінарському занятті	228
Практикум.....	228
ТЕМА 17. ЕКОНОМІЧНА ЄДНІСТЬ СВІТУ І КЛЮЧОВІ ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ.....	230
1. Сутність та особливості економічної єдності світу	230
2. Закономірності функціонування глобальної економіки.....	234
3. Основні глобальні проблеми світового господарства	240
Питання для обговорення на семінарському занятті	246
Практикум.....	246
ТЕМА 18. СИСТЕМА КРИТИКИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ. АЛЬТЕРГЛОБАЛІЗМ: СУТНІСТЬ І БАЗОВА ПРОГРАМА	249
1. Система критики глобалізації	249
2. Історія розвитку та становлення ідеології альтерглобалізму	253
3. Представники альтерглобалізму: ідеї та погляди	256
4. Мета та основні напрями альтерглобалізму. Програма альтерглобалізму	258
Питання для обговорення на семінарському занятті	263
Практикум.....	264
ТЕМА 19. Міжнародні стратегії глобалізації.....	266
1. Особливості сучасного етапу світового розвитку.....	266
2. Стратегії глобального розвитку світу.....	273
3. Перспективні сценарії глобального розвитку	279
Питання для обговорення на семінарському занятті	285
Практикум.....	286
ТЕМА 20. МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ. ТЕНДЕНЦІЇ ІНТЕГРАЦІЇ І ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ.....	288
1. Сутність, передумови, цілі та етапи міжнародної економічної інтеграції.....	288
2. Економічні ефекти міжнародної економічної інтеграції.....	291
3. Тенденції інтеграції і дезінтеграції.....	298
4. Проблема інтеграції України в міжнародний економічний простір ...	299
Питання для обговорення на семінарському занятті	302
Практикум.....	304
ТЕМА 21. ФЕНОМЕН ГЛОБАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ. ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ КОРПОРАЦІЇ ЯК ПРОВІДНІ СИЛИ ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	305
1. Транснаціональні корпорації (ТНК) – характерні суб'єкти глобальної	

економіки.....	305
2. Еволюція транснаціональних корпорацій, позитивні і негативні наслідки функціонування	309
3. Політична, наукова, фінансова та воєнна сфери діяльності транснаціональних корпорацій	314
Питання для обговорення на семінарському занятті	318
Практикум.....	318
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ	321

Навчальне видання

РЕШЕТНЯК Наталя Борисівна
КЛИМОВА Світлана Олегівна
АРХІСРЕЄВ Сергій Ігоревич
ВОЛОСНИКОВА Наталія Миколаївна
ГУБАНОВА Ніно Нодарівна
ДЯЧЕНКО Тетяна Анатоліївна
МАКСИМЕНКО Яна Анатоліївна
МИТРОФАНОВА Анастасія Сергіївна
ШКОДІНА Ірина Віталіївна
ЯЦИНА Вікторія Валентинівна

МАКРОЕКОНОМІКА І ОСНОВИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Навчальний посібник

для студентів спеціальностей «Економіка», «Облік і оподаткування», «Менеджмент»,
«Маркетинг», «Підприємництво та торгівля», «Фінанси, банківська справа,
страхування та фондовий ринок», «Міжнародні економічні відносини», «Міжнародні
відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», «Готельно-ресторанна справа»,
«Туризм і рекреація»

За ред. Решетняк Н. Б., Климової С. О.

Відповідальний за випуск доц. Волосникова Н. М.

Роботу до видання рекомендував проф. Погорелов С. М.

План 2024, поз. 68

Формат 60x84 1/16.
Ум. друк. арк. 19, 8 . Наклад 100 прим.
Зам. № 11-11. Ціна договірна.

Видавництво та друк

ФОП Іванченко І. С.
пр. Тракторобудівників, 89-а/62, м. Харків, 61135.
Тел.: +38 (050/093) 40-243-50.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників та розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК №4388 від 15.08.2012 р.

www.monograf.com.ua

